T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

MUHAFAZAKAR GİRİŞİMCİLERDE ZENGİNLEŞME VE ZİHNİYET DÖNÜŞÜMÜ: GEORG SİMMEL'İN PARANIN FELSEFESİ TEZİ ÇERÇEVESİNDE BİR ÇALIŞMA

Şeyma AKIN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa AYDIN

KONYA-2019

„Manevi bir varisim olmadan öleceğimi biliyorum (böyle olması iyi de): Arkamdan bıraktıklarım/mirasım, çok sayıda varise dağıtılan, herkesin kendi payını, kendi mizacına uyan bir edinime dönüştürdğü ve mirasın kaynağının anlaşılmadığı nakit para gibidir.“ (G. Simmel)

Teşekkür

Öncelikle doktora sürecimin her adımında bana yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen danışmanın Prof. Dr. Mustafa AYDIN hocama teşekkürü bir borç bilirim. Beni hem doktora ders sürecimde destekleyen ve tez aşamamda her an fikirlerine başvurduğum Prof.Dr. Ertan ÖZENSEL ve Prof Dr. Birol MERCAN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca doktora çalışmam süresince beni besleyen Selçuk Üniversitesi Sosyoloji bölümü hocalarıma şükranlarımı sunarım. Beni sosyoloji alanında çalışmaya teşvik eden ve süreç içerisinde fikirlerine başvurduğum Prof. Dr. Mahmut H. AKIN'a, zaman zaman sorularımla başlarını ağrıttığım çalışma arkadaşlarıma ve de kıymetli aileme destekleri için teşekkür ederim.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Şeyma AKIN
	Numarası	114105002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Tezli Yüksek Lisans☐ Doktora■
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Mustafa AYDIN
	Tezin Adı	Muhafazakar Girişimcilerde Zenginleşme ve Zihniyet Dönüşümü Georg Simmel'in Paranın Felsefesi Tezi Çerçevesinde Bir Çalışma

Özet

Türkiye'deki toplumsal değişim her ne kadar Osmanlı döneminin son yıllarına kadar götürülebilse de 80'li yıllar itibariyle yaşanan dönüşüm ve değişim, önceki süreçlerden farklıdır ve kendine has özellikler taşımaktadır. Söz konusu yıllar itibariyle ülke her alanda hızlı bir değişim geçirmiştir ve dolayısıyla bunun toplumsal sonuçları olmuştur. Özellikle uzun zaman kendi değerlerini ve normlarını koruyan muhafazakar çevre, bu değişimden nasibini almıştır. Bu çevre içinde en çok etkilenen gruplardan biri, şüphesiz girişimciler olmuştur; zira dünyada olan bitene kayıtsız kalmayıp, aksine bunu bir fırsat olarak görüp ona dahil olmuştur. Böylece kendi içlerinde hızlı bir değişim geçirmiş ve zaman zaman kendi değerlerinden uzaklaştıkları eleştirilerine maruz kalmışlardır. Bu çalışma, söz konusu girişimcilerin değişimini incelemiş ve Georg Simmel'in Paranın Felsefesi adlı çalışmasındaki modernleşme biçimlerini temel almıştır.

Anahtar kelimeler: Muhafazakar girişimci, değişim, Georg Simmel, Paranın Felsefesi, fenomenoloji.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Şeyma AKIN
	Numarası	114105002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Tezli Yüksek Lisans☐ Doktora■
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Mustafa AYDIN
	Tezin İngilizce Adı	Gaining wealth and change in the mentality of conservative entrepreneurs: a study based on Gerog Simmel's Philosophy of Money

Summary

Although vast social changes can be dated back to the late period of the Ottoman Empire, the transformations experienced with the 80's differed from previous processes and bear their own characteristics. Following these years the country has seen a rapid change in many areas and thus this had influences on social life. Especially conservative circles, who had been able to preserve their own values and norms, were affected by these changes. One of the groups among them, vastly shaped by the process, were certainly entrepreneurs since they were not indifferent to the world and saw this as an opportunity to take part in it. Therefore, they went through tremendous changes and thus were criticised from time to time for distancing from their own values. This study analysed the change in these entrepreneurs and based its criteria on the modernization forms as put forward in the Philosophy of Money by Georg Simmel.

Key words: Conservative entrepreneurs, transformation, Georg Simmel, Philosophy of Money, phenomenology.

İçindekiler

Bilimsel Etik Sayfası iii
Teşekkür v
Özet vi
Summary vii
Giriş 1
1. Bölüm: Teorik Çerçeve: Georg Simmel'in Paranın Felsefesi ve Muhafazakar Girişimciler 6
1.1.Kavramsal Çerçeve 6
1.1.1. Literatür 6
1.1.2.Paranın Felsefesi'ne dayalı teorik kavramlar 14
1.2. Dönemin koşulları ve Georg Simmel 22
1.2.1. Dönemin Özellikleri 22
1.2.2. Berlin 27
1.2.3. Toplumsal yapı 29
1.2.4. Georg Simmel: Biyografisi 32
1.2.5. Georg Simmel'i etkileyen düşünce akımları 36
1.2.6. Sosyolog Olarak Georg Simmel 38
1.3. Paranın Felsefesi 43
1.3.1 Paranın Felsefesi'nin öncülleri 44
1.3.2 Paranın Felsefesi'nde temel modernleşme biçimleri 45
1.3.3. Paranın Felsefesi'nde öne çıkan konular 49
1.4. Muhafazakar Girişimciler 74
1.4.1. Muhafazakar iş adamlarının profili ve tarihsel arkaplan 74
1.4.2. Örgütlenmeler 84
2.Bölüm: Yöntem ve Alan Araştırması 88
2.1. Fenomenoloji 88
2.1.1. Fenomenoloji Nedir 88
2.1.2. Fenomenolojinin Temelleri 91
2.1.3. Fenomenolojinin etkilediği diğer araştırma yöntemleri 103
2.1.4. Çalışma bağlamında fenomenoloji 105
2.1.5. Fenomenolojik yöntem uygulamaları 107
2.1.6. Fenomenolojik çalışma örnekleri 111

2.1.7. Fenomenolojik çalışmalarda sınırlılıklar ve sorunlar 112
2.2. Veri seti ve yöntem 114
2.2.1. İncelenen gruba ilişkin veriler 114
2.2.2. Mülakat süreci 117
2.2.3.Güçlükler ve sınırlılıklar 118
3.Bölüm: Analiz ve bulgular 119
3.1. İş adamlarının nitelikleri 120
3.2. İş dünyası 127
3.2.1. Para yönetimi ve yatırım 128
3.2.2. İş anlayışı 130
3.2.3. Kurumsallaşma 136
3.2.4. Çalışma hayatına ilişkin değerler 138
3.2.5.Seküler iş adamları 141
3.2.6. Kapitalist sistem kıskacı algısı 146
3.2.7. İslam ekonomisi algısı 150
3.3. Din anlayışı 155
3.3.1. Dini jargon 156
3.3.2. Dinin yorumlanması 157
3.3.3. Din ve ticari hayat 158
3.3.4. Geniş anlamda İslam yorumu 159
3.3.5. Vatan-din/millilik 161
3.3.6. Dinin yanlış yorumlanması görüşü 163
3.3.7. Fetva 164
3.3.8. Çelişkiler 165
3.3.9. Diyanet algısı 169
3.4. İş adamlarının yaşam biçimi 170
3.4.1. Mülkiyete ilişkin yaklaşımlar 170
3.4.2. Harcama ve tüketim 173
3.4.3. İsraf 177
3.4.4. Dini gruplara katılım 180
3.4.5. STK üyelikleri 183
3.4.6. Değişim 188

3.4.7. Değişimin zorlayıcısı olarak dış koşullar 196
3.2. Paranın Felsefesi ve modernleşme biçimleri 198
3.2.1. Etkileşim (Wechselwirkung) 198
3.2.2. Rasyonelleşme 204
3.2.3. Farklılaşma (Differenzierung) 221
3.2.4 Bireyselleşme (Individuelle Freiheit) 227
3.2.5. Kompartmanlaşma ve Otonomlaşma (Atomisierung der Einzelpersönlichkeit) 231
3.2.6. Yaşam Temposu 240
3.2.7. Duyarsızlaşma 245
Sonuç 249
Kaynakça 256
Ekler 265
Özgeçmiş 267

Giriş

Son zamanlarda tartışılan konulardan biri, şüphesiz muhafazakar çevrenin değişimi ve dönüşümüdür. Hem dünya çapında hem de Türkiye'de yaşanan değişim, özellikle muhafazakar bir hükümetin uzun yıllardır süren iktidarı, kendi "muhafazakar" çevresinin değişimini de beraberinde getirmiştir. Ancak bu değişimi, yüzeysel ve gündelik tartışmalarla tam anlamıyla anlamak mümkün değildir; hal böyle olunca daha derinlemesine araştırmalar gerekmektedir. Söz konusu çevreyi anlamaya ve analiz etmeye yönelik çeşitli çalışmalar mevcuttur ve her biri, meseleyi farklı bir perspektiften ele almıştır. Bu tez bağlamında yürütülen araştımanın amacı ise Georg Simmel'in "Paranın Felsefesi" eserine ve burada ortaya konan temel değişim faktörlerine dayanarak muhafazakâr girişimcilerin süreç içinde ne gibi değişimlerden geçtiklerini ve zihniyet dünyalarına yansımalarını ortaya koymaktır. Ancak bunu ortaya koyabilmek için hem ülke içindeki değişim sürecini hem de Simmel'i ve sosyolojisini anlamak gerekmektedir. Dolayısıyla, öncelikle Georg Simmel bir sosyolog olarak ele alınacak, incelenecek ve ardından iddiaları izah edilecektir. Bunun için ise düşünürün yaşadığı ortamı tanımak, hem kendisini hem de çalışmalarını etkileyen gelişmeleri görmek, kendisine has özellikleri bilmek önemlidir. Örneğin Berlin, hayatında önemli bir yer tutmaktadır; içinde doğup büyüdüğü bu şehir, onun bilincinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış, sosyolojisinin temalarında belirleyici olmuştur. Aşağıda da değinileceği gibi Berlin, o dönemde hızla gelişen, yeni bir Alman bilinci için merkezi rolü olan bir kent olarak gözle ve araştırma yapmak için iyi bir zemin teşkil etmiştir.

Simmel'in mensup olduğu toplumsal gruba da değinmekte fayda vardır, çünkü kendisi kökenleri itibariyle Yahudi, ancak Alman toplumunda yer edinebilmek için din değiştiren bir aileden gelmektedir. Din değiştirsin veya değiştirmesin; bu grubun o dönemde önemli konumlar elde ettiği ve hem finansal dünyaya hem de entelektüel yaşama katkıda bulundukları bir gerçektir. Alman düşünce geleneğinde, o dönemlerde Fransa ile özdeşleştirilmiş bulunan Aydınlanma eleştirilmekte ve alternatif bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu çaba daha çok kendisini Alman ideolojisi ve tarihselcilik/ Historismus içinde göstermiştir. Ancak Simmel gibi Yahudi bir gelenekten gelen düşünürler için Aydınlanma yine de bir fırsat olarak

anlaşılmakta ve bunun sonucunda hâkim düşünce akımlarından zaman zaman farklılık göstermektedir (Poggi, 1993: 42-43). Yahudi kökenli bir aileden olmasının yansımalarını, fikri alanlar dışında da görmek mümkündür. Simmel, bu tarz meseleleri doğrudan dile getirmese de sosyolojisinde yansımalarını taşımaktadır. Örneğin "Metropol ve Tinsel Hayat" adlı makalesi bu anlamda önemlidir. Yahudi aileler için önemli bir merkez olan Berlin hayli verimli bir zemin teşkil etmiştir. Aynı bağlamda para meselesinin ve toplumsal hayata etkilerinin de sıkça ele aldığı görülmektedir.

Simmel, Almanya'nın birçok açıdan hızlı bir değişimden geçtiği sürece tanık olmuştur. Bu süreçte diğer ülkelerden geride olan Almanya hızlı bir sanayileşme yaşamış, ulus-devletini inşa etmiş, kısmen tepkisel de olsa yeni bir kimlik, entelektüel perspektif kazanmış ve "şair ve düşünürler ülkesi" ile tanımlanmaya başlanmıştır. Bu hızlı değişimi, Simmel'in ele aldığı konuların çeşitliliğinden anlamak mümkündür; şöyle ki, müzik, kadın, para, akraba evliliği, din, cimrilik ve fakirlik, duyular, mekan gibi konular hakkında çalışmalar ortaya koymuştur. Aynı zamanda Goethe, Schopenhauer, Rodin, Rembrant, Nietsche gibi isimlerin eserlerini incelemiştir.

Bu bağlamda araştırmada, Simmel ve sosyolojisini ayrıntılandırmadan önce biyografisi ve de genel düşünce yapısı verilmeye çalışılmış, özellikle "Paranın Felsefesi" adlı eseri üzerinde durulmuştur. Para ile toplumsal değişim arasında nasıl bir ilişki kurulduğu ortaya konmuş ve ardından Simmel'in tanımladığı değişim faktörleri/temelleri tespit edilmiştir. Bunun amacı, Türkiye'de, özellikle muhafazakâr girişimcilerde yaşanan değişimi anlamak ve açıklamaktır. Batılı bir perspektiften olması nedeniyle Türkiye'deki bir grubun bu çerçevede incelenmesinin doğru olup olmadığı sorusu elbette akla gelmektedir. Ancak Simmel'in eserinde toplumsal değişim açıklanmaya çalışırken kendi yaşadığı toplum dışından da sık sık örnekler verdiği, analizinde somut örneklerden hareket etse de daha ziyade soyut kavramlar kullandığı ve de daha geniş bir perspektiften değişimi açıkladığı görülmektedir. Dolayısıyla, odak noktasında birçok faktör ve birçok toplumsal grup bulunmaktadır ve bunlar Batı'daki dinamiklerle sınırlı kalmamaktadır.

Çalışmanın devamında söz konusu girişimcilerin özellikleri ele alınmış ve mevcut durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında elbette bütün

girişimcileri dâhil etmek mümkün değildir; temel amaç, muhafazakâr girişimcilerin değişimini kendi perspektiflerinden anlamaktır. Bunun için öncelikle muhafazakâr girişimci ile kast edileni açıklamak gerekmektedir. Kavram olarak dindar yerine muhafazakâr tercih edilmesinin sebebi, dindar kavramının daha zor tanımlanmasından kaynaklanmaktadır; zira dindar olarak kastettiğimiz kişinin hangi vecibeleri yerine getirmesi gerektiğine dair farklı yorumlar bulunmaktadır. Batılı kaynaklara batığımızda dindarlığın kiliseye gitme sıklığı gibi faktörlerle ölçüldüğü görülmektedir; ne var ki İslam toplumları için böyle bir kıstas belirlemek hayli zordur. Dolayısıyla burada muhafazakar ile kast edilen İslami kuralları hayatında bir şekilde entegre eden veya etmeye çalışandır; yani mümkün olduğunca dinin temel buyruklarını yerine getiren, eylemlerinde dini referans alan grup kast edilmektedir. Grubun özellikleri ortaya konduktan sonra Simmel'e dayanarak değişim süreci açıklanmaya çalışılmıştır; bunun için ise birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmadan önce muhafazakâr iş adamları veya girişimciler ile ilgili yapılan çalışmalar elbette mevcuttur. Bunlardan bazıları daha çok örgütlenme biçimlerini incelemiş, bazıları değişimi ortaya koymuş, bir kısmı da dini hassasiyetlerdeki azalmalara dikkat çekmiştir. Bu çalışmanın amacı ise, söz konusu grubun değişim sürecini kendi perspektifleri üzerinden ortaya koymaktır; dolayısıyla, mülakatlar yapılmış ve bu mülakatlarda fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Bu nedenle bir takım varsayımlardan hareketle görüşme soruları hazırlanmamıştır. Daha ziyade açık uçlu sorularla mülakat, bir takım başlıklar çerçevesinde yarı yapılandırılmış biçimde gerçekleştirilmiş ve mülakat sürecinde gerektiği yerlerde ilave sorular sorulmuştur.

Böylece elde edilen veriler, ortaya çıkan bulgular doğrultusunda tasnif edilmiş ve bir takım başlılar altında toplanmıştır. Ortaya çıkan üst başlıklar, özetle dini hayat, iş dünyası ve günlük hayatla ilgilidir; bunun dışında mülakat yapılan iş adamlarının niteliklerine ilişkin bulgular da bir başlık altında toplanmıştır. Tezin teorik çerçevesini, temelde Georg Simmel'in "Paranın Felsefesi" adlı eserindeki sosyolojik tahlil biçimi oluşturduğundan, elde edilen bulgular bu yaklaşım doğrultusunda analiz edilmiştir. Ayırca çalışma, fenomenolojik yöntemle yürütüldüğünden araştırmanın amacı, katılımcıların dünyasını anlamaya ve anlamlandırmaya yöneliktir. Katılımcıların hiçbiri birbirini tanımasa da elde edilen bulgularda benzerliklerin var olduğu ve bunun nasıl mümkün olduğu konusu bu bağlamda önemli bir mesele

olmuştur. Son yılllardaki hızlı değişimi nasıl algıladıkları ve bundan nasıl etkilendiklerini ortaya koymak maksadıyla Simmel'in kullandığı kavramlara başvurulmuştur. Böylece analiz kımsında elde edilen ve tasnif edilen bulgular buna göre yorumlanmıştır. Analiz kısmında her ne kadar tasnif edilen bulgulardan hareket edilse de tahlil, aynı tasnife uyarak yapılmamıştır, aksine belirlenen değişim parametreleri doğrultusunda izah edilmeye çalışılmıştır. Böylece, örneğin rasyonelleşme gibi bir değişim parametresi hem iş hayatı, hem gündelik hayat hem de dini hassasiyetler bağlamında değerlendirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde öncelikle teorik çerçeve verilmiş ve bu bağlamda bir literatür taraması yapılmıştır. Son dönemde yaşanan değişimler ışığında muhafazakar girişimcilerin değişimine ilişkin çeşitli çalışmalar taranmış ve temel iddiaları özetlenmiştir. Ardından kısaca Paranın Felsefesi'nin önemini ortaya koymak için eserde öne çıkan iddialar ve kavramlara değinilmiştir. Teorik çerçeve bağlamında Georg Simmel'in biyografisi ve sosyolojisi anlatılmıştır, ancak bunu daha anlamlı biçimde aktarabilmek için öncelikle dönemi ve dönemine ilişkin koşullar masaya yatırılmıştır. Dolayısıyla 18.yüzyıl itibariyle yükselen Almanya'nın durumu, düşünce dünyası, toplumsal hayat özellikleri, bütün bu değişimin aynası görevi gören başkent Berlin gibi hususlar özetlenmiş ve sonrasında Georg Simmel'in önemi kaleme alınmıştır. Teorik çerçeve kapsamında Paranın Felsefesi de ayrıca ele alınmıştır, zira kitap oldukça kapsamlı ve bir anlamda insanoğlunun değişim sürecini özetlemektedir. Böylece, önemli görülen hususlar ön plana çıkarılmış ve tez konusuyla bağlantılı olan kavramlar izah edilmiştir.

Bu bölümün içinde ayrıca, muhafazakar girişimcilerin nitelikleri ortaya konmaya çalışılmıştır; böylece hem tarihsel sürece hem de ortaya çıkış biçimleri ele alınmıştır. Söz konusu grubun bugün neden bu kadar konuşulduğunu anlamak için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına gitmek gerekmektedir; zira o tarihten itibaren toplumsal dinamikleri belirleyen gelişmeler söz konusu ve belirleyicidir. Ayrıca, Türkiye'deki girişimcilerin faaliyeti ve etki alanları ile siyaset arasında genelde doğrudan bir ilişki söz konusudur, bu nedenle özellikle muhafazakar girişimciler açısından bazı önemli dönemler vardır. Bu dönemler başlıklar olarak verilmiş ve o dönemde ugulanan politikalar ışığında söz konusu grup ele alınmıştır. Son olarak ise özellikle 90lı yıllarla beraber örgütlenmeleri incelenmiştir.

İkinci bölüm, yöntem ve alan araştırmasını içermektedir. Tezde fenomenolojik bir yaklaşım benimenmiş ve bu nedenle kapsamlı biçimde bu yöntem ortaya konmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkışı ve Husserl'in etkisi, Schütz'ün bunu sosyal bilimlere ne şekilde uyarladığı izah edildikten sonra günümüzde bunun nasıl uygulandığı, örneklere açıklanmıştır. Bu bağlamda elbette hem yöntemden kaynaklı hem de alan çalışmasından kaynaklı sınırlılıklara da değinilmiştir. Hemen ardından elde edilen veriler kabaca anlatılmış ve mülakat süreci anlatılmıştır.

Son bölüm, analiz ve bulgulardan oluşmaktadır ve bu bölüm kendi içinde iki ana kısma ayrılmıştır. Öncelikle bulgular, yapılan mülakatlarda elde edilen sonuçlar çerçevesinde tasnif edilerek ortaya konmuştur. Bu nedenle, niteliklerine ilişkin bulgular verildikten sonra iş dünyası, dini anlayışı ve yaşam biçimleri hakkında bilgi veren veriler bu başlıklar altında toplanmıştır. İkinci kısımda ise Georg Simmel'in Paranın Felsefesi adlı çalışmasında ortaya koyduğu modernleşme biçimleri çerçevesinde bir analiz yapılmıştır. Burada söz konusu eserde ortya konan bütün değişim kavramları ele alınmamış, aksine incelenen grubun analizi için gerekli olan kavramlarla sınırlı kalınmıştır. Böylece değişimin tetikleyicisi olarak etkileşim ve bu değişim sonucunda yaşanan olguların göstergesi olarak rasyonelleşme, farklılaşma, bireyselleşme kompartmanlaşma gibi tezahürler çerçevesinde bu bulgular masaya yatırılmıştır.

1. Bölüm: Teorik Çerçeve: Georg Simmel'in Paranın Felsefesi ve Muhafazakar Girişimciler

1.1.Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Literatür

Araştırmanın konusu muhafazakâr girişimcilerin değişimi ve bu değişimin Simmel'in ortaya koyduğu kavramlar üzerinden incelenmesi olduğu için, öncelikle açıklanması gereken bir takım boyutlar vardır. Bunlar, öncelikle muhafazakâr girişimcilerin nitelenmesidir; dolayısıyla bahsi geçen grubun özellikleri, onlarla ilgili çalışmalar ve iddialara kısaca yer verildikten sonra değişim sürecini açıklığa kavuşturacak kavramlar ortaya konacaktır. Bunun için Simmel'in "Paranın Felsefesi" adlı eserinde ortaya koyduğu değişim parametrelerinden faydalanılacaktır. Ancak bu bağlamda söz konusu kitapta geçen bütün değişim parametreleri ve biçimleri ele alınmayacaktır; zira kitapta ele alınan konular oldukça kapsamlıdır ve hepsine değinmek imkânsızdır ve tez için gerekli gözükmemektedir. Dolayısıyla kitapta yer verilen bütün parametrelere yer vermekten ziyade paranın modern toplumda beraberinde getirdiği değişimlere odaklanılacaktır. Bu bağlamda para ile rasyonelleşme veya bireyselleşme gibi hususlar, söz konusu grubun değişimini izah etmek için ele alınacaktır.

Üzerinde durulması gereken bir husus da zihniyet kavramı ve meselesidir; çünkü özellikle değişimi anlama bakımından ele alınması gerekmektedir. Bu kavramı ele alan önemli isilerden bir olarak Sabri Ülgener, zihniyeti anlatırken kısa bir tanım yapmaktadır; ona göre zihniyet "dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir alış"tır; zira zihniyet, tutum ve eylemlerimizin temelinde vardır ve bu anlamda ahlaktan farklıdır. Ahlak, daha emredici ve yaptığımız ettiğimizin karşısında olabilirken, zihniyet bunun içsel hale geldiğini göstermektedir (Ülgener, 2006:14, 17). Ülgener, bu kavramı özellikle iktisat bağlamında ele almıştır, çünkü kendi ifadesiyle analiz yaparken insansız bir analizin olmayacağı gibi, ona insandan başlamak şarttır. Dolayısıyla "zihniyeti, salt bir zihin süreci olarak" tanımlamak doğru değildir, zira onu zihniyet olarak kabul edebilmemiz için toplumsal olması şarttır (Aydın, 2010:10). Bu bağlamda Ülgener, zihniyetin tezahürlerini de ortaya

koymuştur; zihniyet değişmişse toplumun ortaya koyduğu kurumlarda ve düşünce yapısında da değişim olacağı muhakkaktır (Ülgener, 2006:52-59). Örneğin nesne ile veya eşya ile kurduğu ilişkide farklılık olacaktır; böylece eşya kişiden bağımsız olarak üretilmekte ve var olmaktadır. Daha sonra Simmel bağlamında ayrıntılı biçimde ele alınacağı gibi "şeyler" otonom bir hal almıştır. Geleneksel insandan farklı olarak modern insan için eşya, bir üretim aracıdır ve kendi başına bir değeri söz konusu değildir. Ayrıca, şekli meseleler de önemli değildir ve daha ziyade soyut anlamda değerlendirilir; bu olguyu Simmel'in hesapçı kişilik kavramı ile benzetmek mümkündür. Buna göre modern insanı farklı kılan unsurlardan biri, her şeyi hesaplıyor ve planlıyor olmasıdır. Analiz bölümünde bu konular daha etraflıca tartışılacaktır.

Muhafazakar girişimciler, özellikle 80'ler sonrasında tartışılmaya başlanmış, ancak 2000'li yıllardan sonra daha çok gündeme gelmiş ve aşağıda belirtilecei üzere sıkça eleştiri oklarının hedefleri olmuştur. Yapılan eleştirilerin hem dış grup hem de iç gruptan olması dikkat çekicidir, zira her ikisi de Türkiye'nin hem yakın geçmişine hem de mevcut durumuna dair bir takım gerçeklere işaret ettiği açıktır. Şöyle ki, bu eleştirileri anlamak için toplumsal yapı ve onun oluşum süreçlerini bilmek gerekmektedir. Ayrıca, bugünün Türkiye'sinin geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecini de iyi okumak ve tahlil etmek şarttır. Bu nedenle kısaca her iki durumu açıklığa kavuşturacak olan meselelere bakmakta yarar vardır.

Muhafazakar girişimcilerle ilgili çalışmalar arasında ilk anılacak isimlerden biri Şennur Özdemir'in (2006) MÜSİAD adlı yayınıdır. Özdemir burada Türk modernleşmesinin derinleştiği ve yaygınlaştığı tezini muhafazakar camia üzerinden ortaya koymaktadır ve MÜSİAD'ı bu sürecin bir örnek kuruluşu veya sosyolojik zemini olarak tartışmaktadır. Bu bağlamda söz konusu derneği, hem bir toplumsal örgütlenme ve dayanışma ağı olarak hem de yeni bir sınıf ve beraberinde getirdiği değişimin bir zemini anlamında incelemektedir. Böylece hem üyelerinin özelliklerini ortaya koymakta, şirket yapılarına dair bilgi vermekte ve söylemleri bağlamında dünyaya bakış açılarını değerlendirmektedir. Özdemir, girişimciliğin kökenlerinin devlete dayalı olduğunu, ancak MÜSİAD'ın Türkiye'nin liberalleşme sürecinden

olumlu etkilendiğini ortaya koymaktadır (2006:155, 159). Dernek bağlamında ön plana çıkarılan ve üyeleri tarafından sıkça dillendirilen bir takım değerlerden de bahsedilmektedir. Örneğin, kimliğin bir parçası olarak İslam ve Müslümanlık tanımı, dernek tarafından yapılmaktadır ve kendi yorum biçimlerini dünya ile ilişkilerde bir çıkış noktası olarak tanımlamaktadır (2006:236).

Burada zikredilmesi gereken bir çalışma "İslami Kalvinistler. Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık" (2005) adlı rapordur, çünkü yaşanan değişimi "Orta Anadolu devrimi" olarak nitelemekte ve bunu Kayseri'deki girişimciler üzerinden analiz etmektedir. Yaşanan değişimler ışığında Türkiye'yi anlamak için ülkenin bir Batılı bir de geleneksel yüzü çerçevesinde bakmak yetersiz olduğunu, aksine Ak Parti'nin gelişimiyle birlikte yeni olguların var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ise Kayseri'yi ele almakta, mobilya sektörünü lokomotif sektör olarak kurgulamakta ve değişimin tetikleyicileri tartışmaktadır. Ancak çalışmanın adından da anlaşılacağı üzere Max Weber'in tahliline gönderme yapmaktadır.

Muhafazakar girişimcilerle ilgili çalışmalardan biri Dilek Yankaya'nın (2014) "Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli" adlı çalışmasıdır; Yankaya, burada bu grubu kapsamlı bir biçimde ele almış ve toplumsal bir sınıf olarak ortaya çıkışlarını incelemiştir. Bu süreçte 80'lerin üretim faaliyet tiplerinin (yani küçük ve orta boylu işletmeler olarak faaliyet göstermelerinin) ve de sosyal sermayenin varlığının (MÜSİAD aracılığıyla dayanışma ve kendini konumlandırmanın) belirleyici rol oynadığını belirtmektedir (Yankaya, 2014:78-80). Burada Özal "faktörü"ne de değinmekte ve siyasi iklimin söz konusu grubun gelişmesine olumlu etki ettiğinden bahsetmektedir (Yankaya, 2014:90-1); buna göre iş adamları, bu süreçte bir çıkar grubuna dönüşmüş ve "ideolojik yoğunluğunu" kaybetmiştir. 28 Şubat süreci ise tekrar bir kırılma meydana getirmiş ve MÜSİAD gibi kuruluşların kendini yeniden konumlandırmasına ve siyasi partilere mesafe koymasına neden olmuştur (s.121). Yankaya, ortaya çıkan bu yeni seçkinci toplumsal grubun niteliklerinden bahsetmektedir; buna göre açık görüşlülük, piyasaya uyum sağlama veya yeni teknolojileri benimseme gibi özelliklere olumlu bakılmaktadır. Ayrıca iş yapma süreçlerinde düzgün bir işleyiş, iyi bir mal/hizmet kalitesi sunma gibi vasıflar ön

plana çıkarılmaktadır (Yankaya, 2014:173). Bütün bu niteliklerin referans noktası ise modern kapitalizme aittir; dolayısıyla faydacı ahlak ile İslam ahlakının bir sentezi (Yankaya, 2014:201) söz konusudur.

MÜSİAD ile ilgili bir diğer araştırma Ceren Yıldız'a ait "The influence of the economic interest groups in Turkish foreign policy during the JDP government period (2002-2011): The cases of TÜSİAD and MÜSİAD" (Ak Parti hükümeti döneminde ekonomik çıkar gruplarının Türk dış politikasına etkileri: MÜSİAD ve TÜSİAD) olup, MÜSİAD ve TÜSİAD arasındaki farklara odaklanmıştır (Yıldız, 2011). Söz konusu yüksek lisans tezinde AK Parti döneminde her iki kuruluşun dış ticaret faaliyetleri ve dünya görüşlerindeki farklılıklar tartışılmıştır. Bu bağlamda gelişim koşullarındaki farklılıklar, birbirinden ayrı dünya görüşleri, ilgi ve faaliyet alanları ele alınmıştır. Özellikle MÜSİAD'ın bu dönemde büyümesi ve güçlenmesiyle birlikte hükümet politikaları arasında ilişki kurulmuştur; zira bu kuruluş, kendine özgü niteliklerinden dolayı daha çok Orta Doğu veya Asya ile ticari faaliyetlere girişmiştir. Yazar, bu bağlamda MÜSİAD'ın faaliyet alanlarıyla AK Parti hükümetinin dış ticaret politikalarının örtüştüğünü vurgulamıştır (Yıldız, 2011:64). Dolayısıyla hem iki dernek ele alınmış hem de mevcut iktidar ile daha muhafazakar iş adamlarının yükselişi arasındaki ilişki incelenmiştir.

Hakan Doğruöz'ün "Muslim entrepreneurs and alternative modernities: The case of MÜSİAD" (Müslüman girişimciler ve alternatif moderniteler: MÜSİAD) isimli yüksek lisans tezi (2008), İslam ve modernleşme ilişkisini açıklamak için MÜSİAD üzerinden bir analiz yapmaktadır. Dernek, İslam'ın farklı algılanmasına katkıda bulunmakla beraber kendisi de moderniteyi hakim modernleşme söylemlerinden ayrı yorumlamaktadır. Dolayısıyla modernleşme, batılılaşmayla denkleştirilememekte ve batıya ait uygulamalar selektif biçimde benimsenmektedir (Doğruöz, 2008:55). Doğruöz, MÜSİAD ve İslam ilişkisinin önemine işaret etmekte ve bu bağlamda dinin söz konusu dernek için meşrulaştırıcı işlevlere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre, İslam bir yandan dayanışma sağlamakta ve belirli piyasaların elde tutulmasını desteklemekte (2008:46) ve öte yandan milliyetçiliğe kendi meşruiyetleri için başvurulmaktadır (2008:49), yani yapılan iş sadece kendi

çıkarları doğrultusunda yapılmadığı aynı zamanda vatana hizmet olarak da nitelendirildiği görülmektedir.

"Formation and representation of interests in Turkish political economy: the case of MÜSİAD" (Türk siyasi ekonomisinde oluşum ve temsil: MÜSİAD) adlı doktora çalışmasında Murat Çemrek (2002), İslamcı hareket bağlamında MÜSİAD'ın ortaya çıkış nedenlerini tartışmaktadır. Buna göre, Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik koşullar ve ayrıca 1980'ler ve 90'larda meydana gelen İslamcı siyasetin zayıflaması, MÜSİAD'ın kurulmasını tetiklemiştir. Yine, küreselleşme ve hem ülke içinde hem de dünyada ortaya çıkan liberalleşme hareketi bu sürece katkıda bulunmuştur (Çemrek, 2002:243). Bununla birlikte MÜSİAD'ın İslamcı hareketle ilişkisi de tartışılmıştır.

Benzer bir konuyu ele alan Özlem Şişman'a (2013) ait "Reluctant capitalists: the rise of Neo-Islamic bourgeoisie in Turkey" (Gönülsüz kapitalistler: Türkiye'de yeni İslamcı burjuvanın yükselişi) adlı doktora çalışması, diğer çalışmalardan farklı olarak nispeten yeni olan İGİAD (Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği) üzerine odaklanmıştır. Tez, 1950'den sonra ortaya çıkan siyasi ve ekonomik değişimleri ele alıp günümüzdeki farklılaşmaları incelemiştir. Bu bağlamda İslamcılığın ortaya çıkışını besleyen medya veya eğitim kurumları gibi faktörler analiz edilmiş ve mevcut durumda İGİAD gibi bir kuruluşun farkı ortaya konmuştur. Son dönemde İslamcı hareketin çeşitlenmesi ve farklı dünya görüşlerinin meydana gelmesi tartışılmış ve İGİAD üyelerinin yaygın bilinen kapitalist özelliklere karşı çıktıklarına yer verilmiştir (Şişman, 2013:246). Bu nedenle her ne kadar diğer çalışmalardan farklı bir dernek incelenmiş olsa da MÜSİAD ile ilgili çalışmalardan çıkan sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Muhafazakar girişimcilerle doğrudan olmasa da onların ortaya çıkmasına neden olan koşulları geniş anlamda inceleyen önemli isimlerden biri Timur Kuran'dır. Kuran (2002), "İslamın Ekonomik Yüzleri" adlı kitabında 20.yy.'ın ikinci yarısına doğru başlayan İslamlaşma hareketinin ekonomik boyutunu ele almış ve bu bağlamda "ekonomik İslamlaşma" ve onun doğurduğu sonuçları tartışmıştır. Kuran'ın perspektifi, İslami bir ekonomik modelin olanaklarından ziyade

imkânsızlıkları ile ilgilidir; zira ona göre bu girişimler asıl konulara odaklanmaktan ziyade Müslümanların kimlik sorunlarıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır (2002:10) ve bu nedenle gerçek öneriler sunmamaktadır.

Joseph S. Doherty'nin MÜSİAD hakkında yaptığı "Islamic Economics: The Islamic Bourgeoisie and the Imagined Community" adlı çalışma ("İslam ekonomisi: İslami burjuva ve hayali cemaat", 2007), muhafazakar girişimcilerin ortaya çıkan yeni duruma karşı takındıkları tavrı, kendilerinin kullandıkları dil üzerinden incelemiştir. Üyelerle yapılan mülakatlarda; yaşam tarzlarına, tercihlerine, ahlaki meselelere vs dair sorular yöneltilmiş ve yorumlanmıştır. Yazar'a göre, örneğin, ortaya çıkan yeni bir durum, toplumun görüşleriyle uyuşmuyorsa; söz konusu grup, eskiden kullanılan kavramlara başvurmakta, ancak bu kavramları yeniden yorumlamaktadır ve böylece kendi gerçekliğini şekillendirmektedir.

Ömer Demir, Mustafa Acar ve Metin Toprak'a (2004) ait "Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges" (Anadolu kaplanları veya İslamcı sermaye: beklentiler ve zorluklar) adlı makalede İslamcı sermayenin oluşumuna dikkat çekilmektedir. Makalede Anadolu sermayesinin oluşumu ve yükselişi tartışılırken aynı zamanda muhafazakar elitlerin özellikleri ele alınmaktadır. Söz konusu grubun yapısının yanı sıra özellikle 80'ler sonrası yükselişleri ve dönüşümü, cemaatlerle ilişkileri, siyasi partilerle münasebetleri ve yakınlıkları ortaya konmaktadır.

Gül Berna Özcan ve Murat Çokgezen'in (2003) "Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies" (Alternatif sermayelendirme biçimlerinin sınırları: Anadolulu holdingler) çalışmasında kapitalizasyon oluşumunda Anadolu kökenli holdinglerin durumu tartışılmaktadır. Makale, gelişmiş bir sermaye oluşumu olmadığı durumlarda alternatif yapıların geliştiği tezinden hareketle Anadolu'da ortaya çıkan holdingleri analiz etmiştir. Özellikle 80'lerden sonra ortaya çıkan holdinglerin ortaya çıkmasına sosyo-politik etkenler ele alınmış ve Türkiye'ye özgü piyasa koşulları tartışılmıştır. Bu süreçte hükümetlerin finans rejimi ortaya koyamaması Türkiye açısından olumsuz bir tecrübe olarak nitelendirilmiştir.

Mustafa Bölükbaşı (2012-“ Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”), muhafazakar girişimcilerle ilgili makalesinde 28 Şubat sürecinin söz konusu grup üzerindeki etkilerini ele almıştır. Buna göre, milli görüş hareketiyle paralel yükselen Anadolu sermayesi ilk başta sisteme daha muhalif bir tavırla hareket ederken zaman içinde ona entegre olmuştur. Bu bağlamda, MÜSİAD ve TÜSİAD karşılaştırması yapmıştır ve ikisinin temeldeki rekabetin sadece ekonomik değil ideolojik temelli olduğunu ortaya koymuş, ancak zaman içinde bu ayrışmanın muhafazakar girişimciler değiştiği için azaldığını ortaya koymuştur.

Topçuğlu ve Eroğlu’nun (2013) “Sosyal Sermayenin Akrabalık, Hemşehrilik ve Güven İle İlişkisi: Konya Sanayi İşletmeleri Örneği” adlı çalışması, sanayicilerin iş yapma süreçlerinde sosyal sermaye ve güven ilişkisine odaklanmıştır. Konya örneğine dayalı çalışma söz konusu kavramların akrabalık ve hemşerilik düzeyinde geçerliliğini ölçmüştür.

Demirpolat ve Yıldız (2014-“ Modern Ticari Yaşamda MÜSİAD Üyesi Girişimcilerin İş Ahlakı: Denizli Örneği”), Denizli’de faaliyet gösteren muhafazakar iş adamlarının iş ahlakı hakkında yaptıkları araştırmada, 90’lı yıllarla birlikte yükselen girişimcileri ele almışlardır. Çalışmada nesiller arasındaki eğitim farkı, söz konusu grubun devamlılığı, girişimcilik kültürü ve iş ahlakı anlayışları analiz edilmiştir; bu bağlamda MÜSİAD’ın faaliyetlerine de yer verilmiştir. Ortaya çıkan yeni burjuva, homo islamicus olarak tanımlanarak geleneksel toplumsal gruplardan farklı olduğu ortaya konmuş ve püriten bir ahlak anlayışının benimsendiği ileri sürülmüştür. Bu grubun, her ne kadar İslami değerlere önem atfetse de zaman zaman piyasa koşullarına uygun davrandıkları da belirtilmiştir.

Burada zikredilmesi gereken çalışmalardan biri de PESA (Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi) bünyesinde Savaşan vd. tarafından yayınlanan bir rapordur (2013). Söz konusu raporda muhafazakar iş adamlarının üye oldukları dernekler üzerinden bir analiz yapılmış ve aralarındaki fark ve benzerlikler ortaya konmuştur. Raporda ortaya konan verilerin bir kısmı şöyledir: daha ziyade katılım bankası veya özkaynak kullananların oranı yüzde 55 civarında, geleneksel

bankacılığı kullananlar yüzde 45 civarındadır. Özellikle tahsilat, EFT, kredi kartı ve buna benzer durumlarda tercih yüzde 60 oranıında geleneksel bankacılıktır. Finansman için tercihlerinde sadece maliyeti esas alarak banka tercihinde yüzde 54 ayırım yapmadan düşük maliyetli tercih ettiğini beyan etmiştir (2013:31,34). Yine aynı raporda İslam ekonomisinin imkanı, sağlayacağı enstrümanların yeterliliği ve günümüz koşullarında İslam'a uygun iş yapma kabiliyeti sorulmuştur (2013:24-28). Buna göre mevcut koşullarda İslam'a uygun iş yapmanın mümkün olduğu[*] görüşüne yüzde 46sı katılmazken kararsız olanların oranı yüzde 20'dir. Katılımcıların ezici bir oranı İslam ekonomik modeline inanırken, sağladığı enstrümanların günümüz koşullarında yeterli olacağını düşünenlerin oranı yüzde 49dur. İslam ekonomisinin şu anda ortaya konan temel iki ekonomik sistemden, yani sosyalizm ve piyasa ekonomisinden, farklı olduğunu ve iki anlayışa uygun olmadığını düşünenlerin oranı da daha yüksektir. Dindarlık tanımının zorluğundan da bahsetmektedir; kendi tanımına göre, "işletmelerde karar verirken İslami ölçülere göre hareket edip etmedikleri" esas alınmıştır (2013:6). Böylece rapor, daha karmaşık bir yapının varlığına işaret etmektedir ve iş adamları mevcut ekonomik sisteme de nispeten entegre olmuşlardır.

Yasin Durak'a ait "Emeğin Tevekkülü, Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık" adlı çalışması (2012), muhafazakarlık ve dindarlık çerevesinde oluşan değerlerler ve çalışma hayatına ilişkin değerleri ele almış ve sonrasında işçilerle olan ilişkileri irdelemiştir. Bu balamda ütopik bir uzlaşmadan bahsetmektedir (2012:128); yani işverenler daha rasyonel argümanlar kullanırken, çalışanların daha romantik bir bağ kurduğu ve dolayısıyla aralaırndaki ilişkinin işçler aleyhinde kullanıldığını ileri sürmektedir. Buna göre geleneksel ve dini değerlerin sürdürülmesi, bu ilişki biçimini inşa etmekle kalmamakta, aynı zamanda onu pekiştirmektedir.

Görüldüğü üzere muhafazakar işadamlarına ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, sosyolojik bir zemin olarak MÜSİAD'dan hareket ederek inceleme yapmışlar ve değişim üzerindeki etkisini ele almışlardır. Daha sonraki çalışmalar, MÜSİAD ile sınırlı kalmayıp diğer dernekleri araştırma

[*] Özdemir'in çalışmasında da Türkiye'deki koşulların İslam'ın yaşanmasına izin verip vermediği sorusuna, genelde ülkenin özgür bir ortam sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır (2006:185). Bu minvalde İslamın iş yapmak için yeterli olduğu görüşü, dolayısıyla Protestanlaşma gibi bir sürecin gereksizliğine vurgu yapıldığından da bahsetmektedir (2006:248).

konusu yapmışlardır; zira muhafazakar camia da süreç içinde çeşitlenmiş ve farklılaşmıştır. Bunun dışında derneklerden bağımsız olarak yeni bir toplumsal grup olarak ya da bu grupların siyaset ile olan ilişkilerini ele alan araştırmalar da mevcuttur. Yine de genelde mevcut konjonktürde yaşanan değişimlerinin ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

1.1.2.Paranın Felsefesi'ne dayalı teorik kavramlar

Ele alınacak ikinci bir mesele de muhafazakar girişimcilerin zenginleşmesi ve zihniyet dönüşümünü nasıl araştırılacağı ve ortaya konacağıdır. Araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yönteme başvurulmuştur, zira başka yöntemlere göre araştırmanın amacına daha uygun gözükmektedir. Örneğin, nitel bir çalışma belki daha fazla katılımcıya ulaşma imkanı verecektir, ancak elde edilen bulguların derinlemesine bir bakış açısı sağlaması zor olacaktır. Buradaki amaç, muhafazakar iş adamlarının değişimini kendilerinin nasıl yorumladığını ve ortaya koyduğunu anlamak olduğu için derinlemesine mülakat yapılmış ve bu bağlamda fenomenolojik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu sayede grubun "Lebenswelt"i (yaşam dünyası) ortaya konmuş ve kendi perspektiflerinden ve kendilerini ortaya koyuş biçimlerinden yeni koşullara ne kadar adapte oldukları ve bunu ne kadar içselleştirdiklerini anlamak mümkün olmuştur. Böyle bir değişim sürecini ve temelinde yatan nedenleri açıklamak için – ki burada basitçe zenginleşme gibi yüzeysel nedenlerden ziyade daha derinlerde yatan ve tarihsel bir perspektifi de sağlayan bir bakış tercih edilmiştir - Simmel'in ortaya koyduğu tahliller ve kavramlardan hareket edilmiştir. Bu tahlil ve kavramları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Daha önce de belirtildiği gibi Georg Simmel, Paranın Felsefesi adlı eserinde insanlık tarihinde ve özellikle de modernleşme sürecinde yaşanan değişimi ve bu bağlamda paranın rolünü kapsamlı biçimde tartışmıştır. Kitap, hayatın bir çok alanını kapsamaktadır ancak muhafazakar girişimcilerin analizi söz konusu olduğundan, bu grupları anlamak için gerekli kavramlarla sınırlı kalmak daha uygun görülmüştür. Dolayısıyla, bir yandan paranın gündelik hayatta yaygınlaşması ve birey/toplum olarak bizi ve eylemlerimizi etkileme biçimine bakılacak ve diğer yandan bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal değişiklikler ele alınacaktır. Simmel, birçok erken

dönem sosyoloğu gibi modernleşmeyle birlikte yaşanan değişimi rasyonelleşme, bireyselleşme ve benzeri kavramlarla izah etmeye çalışmıştır; ancak burada sadece bu kavramlarla sınırlı kalmayıp yazarın ortaya koyduğu diğer kavramlar ve olgular da ele alınmıştır.

Simmel'in sosyolojik tahlilinin temelini oluşturan, belki de etkileşim kavramıdır; her ne kadar kendisi karşılıklı etki anlamına gelen "Wechselwirkung" kelimesini kullansa da kast edilen temelde etkileşim olduğundan bu kavram kullanılacaktır. Bu kavramın önemi, insan ve toplum meselelerinin temelinde her zaman etkileşimin olmasıdır; böylece Simmel'in tabiriyle hem "Naturmensch" (doğa insanı) hem de "Kulturmesch" (kültür insanı) etkileşimdedir ve bu etkileşim sayesinde toplumun bir parçası haline gelmektedir. Bu sayede, insan ötekiyle karşılaşmakta, iletişim kurmakta, ötekinden öğrenmekte ve nihayetinde değişmekte; söz konusu süreç tabi ki tek taraflı değil karşılıklıdır. Hatta bunu bireysel değil toplumsal düzeyde de anlamak gerektiği belirtilmektedir; nitekim bu etkileşimler toplumsal olgular ve kurumların inşasının temelidir. Bu konu paranın felsefesinde de ana temalardan biridir, çünkü *doğa insanının kültür insanına* dönüşmesinde paranın kullanımı belirleyici bir rol oynamaktadır. Elbette bu etkileşim para ile başlamamıştır; zira insanoğlu kadim zamanlardan beri ticaret yapmaktadır. Ancak paranın hayatımıza girip yaygınlaşması, hiç karşılaşma ihtimalimiz olmayan ötekilerle iletişim kurmamıza neden olmuştur. Böylece bir değiş-tokuş, aslında bir etkileşimdir (Simmel, 2009:64); ikisi birbirine benzese de değiş-tokuş daha dar anlamdadır, oysa etkileşim her şeyi kapsayabilecek niteliktedir. "Her sohbet, sevgi (karşılıksız da olsa), oyun, bakışma" bir değiş tokuştur (Simmel, 2009:63), daha doğrusu bir etkileşimdir. Bu araştırma için de etkileşim kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir, çünkü ticaret yaparak iş adamları çok sayıda "öteki" ile karşılaşmaktadır ve bunun neticesinde değişmektedir.

Modern topluma doğru evrilirken yaşanan değişimlerden birinin rasyonelleşme olduğu muhakkaktır. Simmel'e göre paranın varlığı, karşılaştırma ve ölçmeyi gerektirir; dolayısıyla duygusallık, gündelik hayat ve işlemlerde yerini hesaplanabilirliğe bırakmaktadır. Ayrıca, hayatımıza diğer değiş tokuş araçları yerine

paranın girmesi, uzun vadeli hesap yapma ve planlamayı tetiklemiştir. Böyle bir anlayış, duygusallıkla pek fazla bağdaşmadığından modern insan daha çok rasyonel düşünme ve davranma durumundadır. Özellikle iş dünyasında rasyonelleşmenin yaygın olacağı, zira para ve hesaplanabilirliğin öncelikli bir konumu olduğu açıktır.

Simmel'e simetri kavramını "düzen" anlamında ve rasyonelleşme bağlamında tartışmaktadır (2009:790-791); ona göre simetri anlayışı, "şeyleri" bulunduğu halde bırakmayı reddetmek ve onlara düzen vermek demektir. İnsanoğlu, her şeye düzen (simetri) vermeye çalışmıştır ki böylece akıl, o şeylerle ve durumlarla daha kolay başa çıksın. Bu durumu kent inşasından makinenin çalışmasına kadar birçok örnekte görmekteyiz. Aynı durum, iş dünyasında da söz konusudur, çünkü her durumda bir düzen arayışı ve inşası vardır ve Simmel'e göre zirve noktasına fabrika işinde ulaşmıştır (2009:795). Burada bireyin ne zaman yiyip içeceğini, işini ne zaman ve işinin ne kadarını yapacağı belirlenmiş, yani düzene koyulmuştur. Ancak Simmel, daha sonra bazı durumlarda veya mesleklerde bu düzenin reddedildiği ve kendi için bir merkez oluşturduğunu ileri sürer. Ona göre paranın hayatımızdaki yeri de buna benzerlik göstermektedir (2009:797), çünkü para, kendi işlevi dışına çıkmakta ve kendi iç düzeniyle çalışmaktadır, yani otonom hareket etmeye başlamaktadır.

Dolayısıyla insanoğlunun simetri arayışı da simetriden vaz geçmesi de yeni bir döneme ve yeni bir zihniyet anlayışına işaret etmektedir. Simetrinin genel kabul gördüğü dönemlerde zihniyet, daha çok ortak bir merkeze –belki de grup birlikteliğine- işaret ederken, bir sonraki aşamada her bir "şey" kendi merkezini oluşturmakta, yani bir bakıma otonomlaşmaktadır. Otonom olma hali, Simmel'in analizinde önemli bir yer teşkil etmektedir, bu nedenle bu kavram aşağıda tekrar ele alınacaktır.

Simmel için önemli bir diğer kavram, bireyselleşmedir (aslında burada kullandığı kavram, bireysel özgürlük anlamına gelen "individuelle Freiheit") ve bireyselleşmeyi ötekiyle aramıza mesafe koyma süreci olarak tanımlamaktadır. Zira para söz konusu olduğunda ötekiyle olan bağ, kişisel olmaktan çıktığını ve anonim bir ilişkiye dönüştüğünü ifade etmektedir. Kişi, ötekiyle anonim biçimde bağımlılıklar oluşturur ve böylece ilişkiler bağlayıcı olmayacağından otonomlaşır

(Atomisierung der Einzelpersönlichkeit). Bireyelleşmeyi Simmel, çeşitli bağlamlar kapsamında ve karşılaştırmalarda tartışır; bunlardan birisi, para karşılığı aşktır. Ona göre fuhuş veya satılık aşk, parayla ölçülebilen bir istektir ve bu istek doğrultusunda gerçekleştirilen eylem, insanı hiçbir şekilde bağlı kılmamaktadır. Böylece para ile alınan aşk, kişilikten bağımsız hareket etmekte ve herhangi bağlayıcı bir netice doğurmamaktadır (2009:594). Bir diğer örnek ise insanoğlunun değişimi ve simetri/düzen ile olan ilişkisi bağlamında tartışılmaktadır (2009:801-802). İlk başta simetri arayışında olan insan, zaman içinde ondan bağımsız hareket etmeye çalışır; zira simetri ve düzen, belirli bir merkez odaklı hareket etmeyi gerektirirken ondan kopuş daha bireysel ve kendi eylemleri için kendisinin merkezi olmak anlamına gelmektedir. Böylece daha otonom bir birey haline gelmektedir. Bireyselleşmeyle doğrudan ilişkili olarak toplumsal farklılaşma ortaya çıkmaktadır, zira bireyselleşmeyle ilişkili olarak belirtildiği gibi kişi, anonim bağlar kurarak kendini merkeze koymakta ve birbirinden farklı bağlar kurmaktadır; bu da "ben"in daha çok parçalara bölünmesini mümkün kılmakta ve kolaylaştırmaktadır.

Simmel, özgürlük kavramına ve modernleşme süreci içindeki değişimine de sıkça vurgu yapmaktadır. Buna göre özgürlük, sadece bağlardan kopmak değildir. Her ne kadar modern insan, kendini eski bağlardan koparak özgürleştiğini savunsa da tamamen bağımsız olamamıştır, zira kopardığı bağların yerini yenileri almıştır (Simmel, 2009:449, 451). Ancak ikisinin arasında elbette farklılık vardır; örneğin para ile kurulan ilişkilerde bağımlılık söz konusu olsa da anonim kalabilmesi veya nesnelere karşı mesafeyi açmış olması nedeniyle bu bağımlılık ona azami hareket özgürlüğü sağlamaktadır. Ancak bireysel özgürlük, nesnelerle ilişkinin yokluğuna işaret etmez, aksine varlığını gösterir. Bu durumda özgürlük hissini sağlayan gerçek ise nesnenin var olması, bizim onu hissetmemiz ve aynı zamanda ona karşı duyarsız kalabilmemizdir. Simmel (2009:456), bunu "Korrelationserscheinung" (karşılıklı ilişkinin tezahürü) ifadesi ile açıklamaktadır. Özne, ötekilerin hizmetlerine veya ötekilerin işlevlerine bağımlı hale gelirken ardındaki kişilerden bağımsız hale gelmektedir. Günümüzde böyle bir ilişki tipinin varlığını özellikle iş dünyasında görebiliriz, zira sadece işlevler doğrultusunda kurulan ilişkilerin sayısı oldukça çoktur ve bu ilişkiyi belirleyen kişiler değil bulundukları konumlarıdır.

Özgürlük konusunda vurgulanması gereken bir diğer konu da Simmel'in işveren-çalışan arasındaki ilişkiyi ve tarihsel süreçte geçirdiği değişime dair gözlemleridir (2009:459). Kölelikten, vasallığa, oradan da ücretli işçiliğe geçiş süreci bu kopuşa işaret etmektedir. İşçinin özgür kalması için işverenin de özgür kalması gerekmektedir, yani köle veya vasala karşı üstlendiği sorumluluklardan kurtulması şarttır. Bu bağlamda rollerimizde de bir değişim söz konusudur. Modern insan, bağımlı olsa da onun hareket kapasitesi daha yüksektir; bir nesneye veya ötekine olan bağımlılığı genelde rolleriyle ilişkilidir. Kişilik, daha ziyade bir "işlevin veya konumun taşıyıcısı" hale gelmiştir; bir bakıma "bir müşterinin hotel odası" ile olan ilişki biçimine benzemektedir (Simmel, 2009:453). Harrington'un ifadesiyle (2012:13) Simmel, dünya yerine dünyalar kavramını tercih etmektedir ve her birinin farklı bir iddiası ve talebi vardır. Böyle bir ilişkiyi çalışma hayatında da görmek mümkündür, zira bir yandan birisi için çalışsak dahi sadece rolümüzün gerektirdiği ölçüde bağımlıyızdır, bunun dışında bütün benliğimizle o kişiye bağlı değilizdir. Dolayısıyla, modern dünyadaki roller bağlamında "ben"in daha çok parçalandığını ve kompartmanlaştığını görmekteyiz; yani rollerimiz birden fazla olduğundan ve sadece rolümüzün gerektirdiği işlevleri yerine getirdiğimizden birey atomize hale gelmiştir. Bu bağlamda Simmel'in rollerle ilgili vurguladığı önemli bir husus ise modern insanın davranışının sadece bencil ve özgeci olarak tanımlanmasının yetersiz olacağı, bunların dışında rolüne uygun eylem biçimlerin de söz konusu olduğudur (Simmel, 2009:353-354). Günümüz insanının yaşadığı da böyle bir "parçalanmadır", çünkü günlük yaşantımızda ilişki sayısı hem çoktur hem de hepsi birbirinden farklı mahiyettedir ve bu farklılık bizim kişiliğimiz ve eylemlerimiz üzerinde etkilidir. Bir bakıma biz her yerde aynı biz olarak hareket etmemekteyiz.

Modernleşme sürecinde yaşanan önemli bir diğer değişim, nesnelleşmeyle görülmektedir. Simmel, özne ve nesne ayrımının insanlık tarihinin başında olmadığını, geçen süreç içinde böyle bir ayrımın meydana geldiğini ileri sürmekte ve bu sürecin özellikle mülkiyetle olan ilişkide görüldüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda para önemli bir rol oynamaktadır (Simmel, 2009:517); zira özne ve mülkiyeti arasında bir mesafe oluşturmaktadır. Böylece her birinin birbirinden ayrı durmasını mümkün kılmakta ve kendi normları içinde hareket etmesine imkan

sağlamaktadır (2009:519). Simmel, nesnelleşmeyi çeşitli perspektiflerden ele almakla birlikte, paranın yaygınlaşmasıyla özne-nesne ayrımının ve nesneyle olan ilişki biçiminde değişimin arttığını ve niteliğinin değiştiğini ileri sürmektedir. Parada olduğu gibi diğer "şeylerin" de iki açıdan ele alınabileceğini belirtmektedir. Buna göre, insanoğlunun ilerlemesini maddesel (substantiell) ve işlevsel (funktionell) olarak sınıflandırılmakta ve paranın gelişmesini de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Para her ne kadar maddesel olarak ortaya çıksa da günümüzde değerinin daha çok işlevsel olmasından, yani değiş tokuş kabiliyetinden aldığını ileri sürmektedir[†]. Kişinin ötekiyle (ki burada öteki kavramı nesneleri de kapsamaktadır) olan ilişkisi, bu değiş tokuş kabiliyeti sonucunda kolaylaşmıştır, böylece nesnenin erişilebilirliği artmış ve nesnenin değerinde azalma meydana gelmiştir. Buna örnek olarak Simmel, çivi gibi basit ama gündelik hayatta gerekli olan nesneleri örnek vermektedir; nesneye ihtiyacımız olduğu halde değerinin azalmasını, bahsedilen süreçle ilişkilendirmektedir. Paranın yaygınlaşması, nesneye ulaşımı kolaylaştırmış ve ona atfedilen değeri de değiştirmiştir.[‡] Ayrıca özne, nesneler arasından seçim yapabildiğinden nesne daha özerk hale gelmiştir. Nesne, değersizleşmekte ve sıradanlaşmakta ancak nesneye olan ihtiyaç kaybolmamaktadır; para da buna benzer bir seyir izlemiştir, zira o da sıradanlaşmakta ama aynı zamanda oynadığı rol gittikçe artmaktadır (Simmel, 2009:460). Bir diğer konu ise modern insanın bu sayede kendisi ile arzuladığı nesneler arasında mesafe koymasını mümkün kılmasıdır; arzu edilen nesneler hemen elde edilemese de daha sonra erişilmek üzere ertelenebilmektedir. Böylece nesne, hemen elde edilen bir şey olmak zorunda değildir, aksine özne ile kendisi arasında zamansal bir mesafenin oluşması da mümkündür.

Nesnelleşme ile ilgili vurgulanması gereken bir diğer husus, mülkiyet ile onun sahibi arasındaki ilişki türüdür. Bir şeye sahip olmak, Simmel'e göre sabit bir olgu

---

[†] Simmel, bu değiş-tokuş kabiliyetinin insan ilişkilerinde eşitleyici bir etkiyi de doğurduğunu ileri sürmektedir (Simmel, 2009:443). Hediyeleşmeden farklı olarak taraflar arasında eşitlik sağlar; şöyle ki hediyeleşme, ötekine minnet duymaya neden olur, oysa değiş-tokuşta bu söz konusu değildir ve tarafların konumu eşittir. Ona göre hediye verme ve hatta hırsızlık, mülkiyet değişiminin ilkel biçimleridir, çünkü sadece bir taraf avantajlı bir konum elde etmektedir (Simmel, 2009:441)

[‡] Günümüz dünyasında bu gelişme aşamalarının bir sonraki evresini de görmek mümkündür; artık "access economy" tabiriyle insanların satın almadan ama para aracılığıyla daha çok nesneye erişebildiği görülmektedir.

değildir, aksine bir eylem biçimidir; zira sahip olmak için irade devreye girmekte ve sahip olmak için irade ona yönelmektedir. Böylece mülkiyet, aslında "Ben"in bir uzantısıdır (Erstreckung des Ich) (Simmel, 2009:499, 506). Para söz konusu olduğunda ise hem "şeylere" sahip olmakta hem de aynı zamanda kendisi ve sahip olduğu şeyler arasında mekânsal ve zamansal bir uzaklaşma meydana gelmektedir. Kendisi ve sahip oldukları arasında meydana gelen bu mesafe ise "çoklu" normların ortaya çıkmasına neden olur, yani hem mülkiyet hem de sahibi kendi bağlamında kurallara tabi olmaktadırlar. Buradan hareketle, mülkiyet ve dolayısıyla para için geçerli olan normlar, sahibi için bağlayıcı normlar olmaktan çıkmaktadır. Bu durum, kendini sosyal mesafelerin açılmasında da göstermektedir, çünkü yeni koşullarla birlikte – mesela zenginleşme sonucunda – kurulan ilişkilerde değişim yaşanacaktır.

Davranış ve eylem ve onların arkasında yatan motivasyon biçimleri, birey ve toplumu anlamada önemli bir ipucu sağlamaktadır. Simmel, bu anlamda mülkiyet kavramını tartışmakta ve eylemlerimizi etkileme ve şekillendirme potansiyelini analiz etmektedir. Ona göre mülkiyet, sanıldığının aksine, sabit bir durumdan ziyade bir eyleme işaret etmektedir. Onunla bir şeyler yaparız, keyfine varırız, ona ulaşırız ve hatta ilgimizi kaybederiz; dolayısıyla mülkiyet sabit bir şey olmaktan ziyade istikrarsız bir hale işaret etmektedir (Simmel, 2009:466). Ancak bu ilişki paranın devreye girmesiyle bir nevi değişime uğramakta; zira daha önceden nesneye bağlı olan bu durum, parayla birlikte daha bağımsız bir hal almaktadır (2009:469). Parayla bir yere veya nesneye bağlı olma hali ortadan kalkmakta ve hareket imkanı azami dereceye ulaşmaktadır. Modernleşmeyle birlikte burada bir artış söz konusudur, çünkü toprağa veya mahsule bağımlılık da kalkmıştır. Ben ve mülkiyet ilişkisinde Simmel, kişiliğin genişlemesinden/uzantılarının artmasından bahseder; bu genişlemede ben, mülkiyetle kendini zenginleştirmez, daha ziyade mülkiyet üzerinde anlık bir hakimiyet kurmayı yeterli görmektedir (2009:506). Bu genişleme olgusu ise modern dünyada özellikle daha fazla anlık bir hal almıştr, çünkü hem paranın yaygınlığı, hatta daha fazla soyut hale gelmesi, hem de nesnelere erişimin kolaylığı bu olguyu daha da geçici hale getirmiştir.

Değişim sürecini anlamak için kullanılan kavram ve olgulardan bir diğeri, (yaşam) temposudur; buna göre hayatın akışı her anlamda çok hızlanmıştır ve gündelik hayattaki değişim daha yoğun hissedilir olmuştur. Simmel'in tanımına göre tempo, "yaşanan değişimin toplamı ile derinliğinin bir çıktısı/sonucudur" (Simmel, 2009:809). Kendisi, bu değişimi anlatmak için moda örneğini vermektedir; yine de bununla sınırlı olmadığı açıktır. Paranın hayatımıza ve hızlı sirkülasyona girmesiyle, bizde bir alışkanlık oluşturduğunu ileri sürmektedir; dolayısıyla biz, hızlı değiş-tokuş yaparak "şeyleri" daha "değersiz" kılarız ve onlara karşı ilgisiz olabiliriz (Simmel, 2009:281). Yaşam temposunun sonuçlarını gördüğümüz şeylerden biri de toplumsal mobilitedir, çünkü modern dünyada toplumsal tabakalar ve sınırlar "sıvılaşmış" ve yeni gruplar ortaya çıkmıştır. Bütün bu olgular sonucunda ise toplumsal hayat daha belirsiz ve zemin daha kaygan hale gelmiştir. Bunu, iş adamlarının gündelik hayatında ve iş hayatında da görmek mümkündür.

Burada anılması gereken ve modern dünyada yaşanan bir değişim ve sonucunu ortaya koyan önemli kavramlardan biri de "Blasiertheit", yani duyarsızlaşmadır. Duyarsızlaşma kavramını Simmel'i diğer eserlerinde de ortaya koymaktadır; örneğin büyük kentlerin beraberinde getirdiği uyarıcıların çokluğu, kişileri psikolojik anlamda da değiştirmektedir. O kadar çok uyarıcıyla başa çıkmak çok zor olduğundan, duyarsızlaşma bu durumla başa çıkmanın bir yolu gibi görünmektedir. Simmel (2009:385-386), böylece duyarsızlaşma halini aslında bir çare veya çözüm olarak değerlendirmektedir. Zenginleşmeyle beraber – ki burada paranın hayatımızda yaygınlaşması da önemlidir – "şeylere" olan erişim ihtimali artmıştır. Bunun sonucunda, insanlarda cimrilik veya cömertlik gibi farklı psikolojik tezahürler söz konusudur; duyarsızlaşma da böyle bir sonuçtur. Ancak Simmel'e göre buradaki duyarsızlaşma, "şeylerin" değersizleşmesinden kaynaklanmamaktadır, aksine onların neden olduğu uyarıcılara karşı ilgisiz kalma halidir. Hatta burada, şeylerin kendisine değil ona giden yollara da ilgisiz kalma söz konusudur. Duyarsızlaşma kavramından, analiz için faydalanılmıştır; ancak burada tanımlandığı biçimde geniş bir çerçeveyle ele alınmamıştır. Daha ziyade değişen çevre ve olgular sonucunda, iş adamlarının bununla başa çıkma yöntemi olarak kurgulanmıştır. Müdahale edemeyecekleri ve

değiştiremeyecekleri durumlarda "şeylere" ilgisiz kalmak, bir çözüm olarak görülmektedir.

Georg Simmel, bir sosyolog olarak daha derinlemesine ele alınacaktır ve ayrıca paranın felsefesi etraflıca analiz edilecektir. Ancak bundan önce kendi koşulları ve böylece hangi bağlam içinde sosyolojisini inşa ettiği ortaya konacaktır. Burada her ne kadar Simmel'in perspektifi sunulmuş olsa da, aslında kavramsal çerçeve bağlamında ortaya konmuştur. Bu nedenle Simmel'in biyografisi ele alınacaktır, ancak önce dönemine ışık tutmak gerekmektedir.

1.2. Dönemin koşulları ve Georg Simmel

Almanya, her ne kadar değişim süreci daha önceden başlamış olsa da 19. yüzyılda baş döndürücü bir hızla değişmiştir. Bu değişiklik, hayatın tek bir alanıyla ilgili olmayıp siyasetten ekonomiye, edebiyattan bilime kadar kapsayıcı bir dönüşümü içermektedir. Sosyoloji gibi bir bilim dalının gelişmesi ve önemli sosyologların bu dönemde ortaya çıkması da bir tesadüf değildir. Georg Simmel'i de bu bağlamda ele almak ve sosyolojisini bu bağlama oturtmak gerekir ki dönemini ve iddialarını anlamak ancak böyle mümkün olur. Bu nedenle, Almanya'ya özgü nitelikler aşağıdaki alt başlıklar altında ele alınmış ve tartışılmıştır.

1.2.1. Dönemin Özellikleri

Georg Simmel'in 'Paranın Felsefesi' gibi bir çalışmanın ortaya çıkmasının sebeplerini ortaya koyabilmek için dönemin şartlarını ele almak gerekmektedir. Dönemin Almanya'sını anlamak amacıyla öncelikle siyasi gelişimine ve durumuna bakmakta fayda vardır. Zira yüzyıllarca parçalı bir yönetimle idare edilen Almanlar, 19.yy itibariyle tek olmasa da (Alman kimliğini benimseyen Avusturya ve Napolyon ile ortaya çıkan ve kısa bir ömrü olan Rheinbund/Ren Konfederasyonu da mevcuttu) daha büyük ve güçlü bir devlet altında örgütlenme imkânı buldular. Prusya, daha öncesinde bir devletçik olarak var olsa da, 1701 yılından itibaren krallık olmuş ve 18.yüzyılın ikinci yarısında II. Frederik yönetimi altında büyük bir güç haline

gelmiştir. Napolyon'un zaferleri sonucunda büyük kayıplar yaşamış, yine de 1815 itibariyle tekrar topraklarını almış ve güç kazanmıştır. 1871 itibariyle Hohernzollern hanedanlığına mensup I.Wilhelm, Kaiser unvanına sahip olmuş ve Almanlar tek bir devlet altında birleşmiştir. Bu birleşme her ne kadar yukarıdan aşağıya doğru bir uygulamanın sonucu olsa da ortak bir bilinci pekiştirmiş ve birçok alanı etkilediği gibi Almanya'nın sanayileşmesi anlamında ciddi bir ivme kazanmasına neden olmuştur (Schulz, 2006: 121). Her ne kadar "ortak" bir Alman kimliği – gümrük birliği, bazı kurumların işbirliği gibi nedenlerle – olsa da, tek bir devletin kurulması, hızlı değişimi ve yükselişi tetiklediği muhakkaktır.

Bu süreçte kentlerin ticari anlamda zayıflaması ve idari merkezler haline gelmesi, sınıf yapısını etkilemiş, örneğin kentsoyluların (Bürger) etkisi azalmış ve bürokrat sınıflar yükselmiştir (Fulbrook, 2008,84). 1888'de devletin başına gelen torunu II. Wilhelm, son Alman kralıdır, zira bundan sonra Prusya yıkılmış ve yerine Weimar Cumhuriyeti kurulmuştur. 29 yaşında tahta geçen Wilhelm'in çok yetenekli olmadığı ve daha çok danışmanlarınca yönetildiği de bilinmektedir (Fulbrook, 2008:138). Ancak daha önce değinildiği gibi Prusya, özellikle II. Frederik altında gelişmiş ve daha sonra Simmel'in yaşamını sürdüreceği Berlin de bu süreçte çok değişmiştir. Frederik, ülke ekonomisini geliştirmiş, reformlar yapmış ve daha çok serbestlik tanıyan düzenlemeler getirmiştir. Ancak memuriyet sistemi, kendi idaresi altında kaldığından daha bağımsız düşünen bir memur sınıfı oluşmamıştır. Aynı şekilde, okul sistemi de özgür düşünen bireyler yetiştirmekten ziyade bilinçli ve bağlı vatandaş oluşturma fikri üzerine kurgulanmıştır (Schulz, 2006:75). Soylu olmayanlar, devlet hizmetine girerek unvan alabilmiştir (18.yy), ancak göreve getirilen soylu sınıfa mensup olması durumunda kendi bölgesine verilmemiştir, böylece yerel bir güç oluşmasının önüne geçilmiştir (Fulbrook, 2008: 87). Bu gibi siyasi uygulamalar ve gelişmeler, ülkeye ve döneme kendi karakteristiğini kazandırmış ve sosyolojik araştırmalar için zengin bir zemin meydana getirmiştir.

Berlin kenti yüzyıllarca Hohernzollern hanedanlığı tarafından yönetilmiş ve bilindiği gibi özellikle 17.-18.yy.'da Friedrich Wilhelm (Elektör), oğlu Friedrich ve II. Friedrich döneminde gelişmeye başlamıştır. Kent kültürel ve bilimsel anlamda çekim merkezi olma yolunda önemli gelişmelere şahit olmuştur (Craig, 1998: 162). Ancak kentteki yaşama ve yaşayanlara yönelik eleştiriler de söz konusudur; Berlin

sakinleri kentli olamadığından, kaba davranışlar gösterdiğinden dolayı çeşitli yazarlar tarafından eleştirilmiştir (Craig, 1998:163); buna ilaveten çok sayıda Yahudi sakinin olması da sık sık gündeme getirilmiştir. Bu dönemde (1880) sadece Berlin'de 45 bin civarında Yahudi yaşamaktadır; Fransa'nın genelinde bu rakam 51 bindir (Craig, 1998:164). Dolayısıyla hem yeni gelişen hem de çeşitliliği barındıran bir kent özelliğini taşımaktadır. Ancak Berlin, ayrıca ele alınacağından burada daha fazla detaya girilmeyecektir.

18.yy Alman coğrafyasında Alman kimliğini pekiştirecek önemli gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, önemli edebi eserler Alman dilinde verilmiş, klasik müzikte önemli gelişmelere şahit olunmuş, mimaride değişimler meydana gelmiş, yeni Protestan yorumlar ortaya konmuş ve örneğin dini bir grup olarak Pietistler oluşmuş, Hegel veya Schiller gibi önemli isimler öne çıkmıştır (Fulbrook, 2008: 93-94). Bu gelişmelerin genel anlamda düşünce yapısını değiştirdiği de görülmektedir; örneğin Prusya daha hoşgörülü bir politika benimsemiş ve Berlin bazı azınlıklara kapılarını açmıştır. Örneğin, Fransa'dan kovulan Hugenotlar, 17.yy sonunda Berlin'e yerleşmiş ve bir takım ayrıcalıklar elde etmişlerdir (Fulbrook, 2008: 95). Değişimi gösteren unsurlardan biri de basılan kitapların dilidir, zira Latince basılan kitapların oranı 18.yy'da %5'e düşmüştür (Fulbrook, 2008: 97). Bu minvalde yaşanan gelişmeler, yeni bir kimlik arayışı ve oluşumu içinde olan Prusya için önemli göstergelerdir, çünkü bir yandan dışarıya açılmaya çalışırken bir yandan da kendi yapısını inşa etmektedir.

Alman siyasi kültürüne bakacak olursak, birkaç önemli nokta ön plana çıkmaktadır. Almanya bilindiği üzere merkezi devleti veya ulus devletini geç kurmuştur, ancak tek bir merkezden yönetilmese de Alman bilinci ve birlik anlayışı daha öncesinden var olmuştur. Bu kadar geç devlet kurmasına rağmen güçlü merkezi bir devlet kurabilmesinin elbette bir takım nedenleri vardır. Bir nedeni güçsüz kentlerin ve yoksul soyluların olmasıdır, zira merkezileşmeye yönelik girişimlere direniş az olmuş ve destek bulmak kolaylaşmıştır (Fulbrook, 2008: 85). Bu da hem güçlü bir burjuvanın hem de güçlü bir aristokrasinin yokluğuna işaret etmektedir. Merkezileşmeye yönelik önemli adımlardan biri olan, 1815 sonrasında yaşanan restorasyon dönemi, bunu açıkça göstermektedir. Söz konusu dönemde Viyana Kongresi'yle Alman Birliği kurulmuş ve birliğe Alman beylikleri, bağımsız kentleri

ve de Avusturya, Prusya, Danimarka ve Hollanda krallıkları dâhil olmuştur. İkinci bir dayanışma örneği yine aynı dönemlerde kurulan ve Rusya, Avusturya ve Prusya krallarının Napolyon'a karşı oluşturdukları Kutsal İttifak'tır. Bu ittifak sayesinde halk ayaklanmalarına karşı işbirliği yapılmış ve bunlar bastırılmıştır. 1833 yılından sonra Alman Gümrük Birliği oluşturulmuştur; bu birlik siyasi bir anlam taşımasa da yekpare bir ekonomik birim olarak kimlik anlayışını etkilemiştir (Fulbrook, 2008:117). Bu nedenle, bütün bu olgular merkezi bir devlet kurma yolunda atılan adımları kolaylaştırmıştır.

Ancak hızlı kentleşme, sanayileşme ve fakirleşme sonucunda halk ayaklanmalarının önüne geçmek oldukça zorlaşmış ve akabinde bir takım siyasi talepleri de barındıran ayaklanmalar meydana gelmiştir. Dolayısıyla Mart devrimi (1848) ve onu izleyen ikinci restorasyon dönemi başlamıştır. Bu talepler içinde liberal bir anayasa ve halkın temsili söz konusudur ve bunlar Frankfurt parlamentosunda dile getirilmiştir. 1848 yılındaki devrimin tek bir ideolojiye dayandığını söylemek zordur, zira içinde eski düzeni isteyenler olduğu gibi anayasal yönetim ve ekonomik özgürlük isteyen liberaller, Alman birliği arayışında olan milliyetçiler ve de proleter bir hareket olmasa da işçi ayaklanmaları söz konusudur. Sonuçta ılımlı liberaller aracılığıyla Frankfurt'ta ulusal bir meclis seçimi için toplantı yapılmış ve ilk meclis seçilmiştir; ardından bir anayasa metni ortaya konmuştur (Fulbrook, 2008: 119-21). Ne yazık ki Frankfurt parlamentosu feshedilmiştir (Schulz, 2006:113). Halka seçme hakkı verilmiş olsa da seçimler verilen vergi esasına dayanmaktaydı; bu da zengin olanların sayısının mecliste çoğunluğu elinde tutmasına neden olmuştur. Ayrıca idari yapı, asiller tarafından temsil edilen ve kral tarafından doğrudan atanan Birinci Meclis ve de diğerlerinin temsil edildiği İkinci Meclis şeklinde yapılanmıştır (Schulz, 2006: 114). Bunlardan anlaşıldığı gibi hem demokratikleşme süreci sekteye uğramış hem de siyasi gelişmeler bir takım gruplar lehine işlemiştir; bu da başka sorunların da ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

1871-1914 yılları arasında Almanya yeni bir döneme girmiş (Wilhelm çağı) ve güçlü bir kral olmasa da önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Dönemin en çarpıcı özelliklerinden biri hızlı nüfus artışıdır; örneğin Fransa'da nüfus yaklaşık 36 milyondan 40 milyona çıkarken, Almanya'da bu sayı 41 milyondan 67 milyona ulaşmıştır. Dolayısıyla hızlı bir kentsel büyüme ve genç nüfus ve bunun sonucunda

gösterişli burjuva semtleri dışında yoksul varoşların oluşumu da söz konusudur. Döneme bakıldığında Siemens gibi büyük firmaların bu sorunun önüne geçmek için konut yaptırdığı görülmektedir, zira varoşlara yerleşen yoksul nüfusun önemli bir kısmı işçi sınıfından teşekkül etmektedir (yüzyılın başına kıyasla fabrika çalışanın oranı %4'ten %10'a ulaşmıştır, Fulbrook, 2008: 125). Ayrıca, ağır sanayiden kimya ve elektrik sanayisine doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Yatırımların desteklenmesi için ise Deutsche Bank ve Dresdner Bank kaynak sağlamışlardır (Fulbrook, 2008: 138). 19.yy'ın ikinci yarısında yaşanan olumlu gelişmeler, şüphesiz reformlar ve hızlı sanayileşmedir. Ancak bunun yanı sıra entelektüel düzeyde de değişim yaşanmıştır; örneğin, okur-yazar oranı en yüksek olan ülke Almanya'dır. Çok sayıda kitap basılmaktadır ve bunların büyük bir kısmı artık dini değil seküler mahiyettedir, zira entelektüel çevre – ki bunlara kadınlar da dâhildir- felsefe veya antropoloji gibi alanlara ilgi duymaktadır (Doğan, 2012: 15). Dolayısıyla Simmel'in de içinde bulunduğu bu dönem, çok hızlı bir değişime şahit olmuştur ve bunun sonucunda yeni talepler ve yapılanmalar kaınılmaz hale gelmiştir.

Simmel'in dönemini ve hayatını anlamak için Almanya'daki bilimsel etkinliklere de değinmek gerekir, zira söz konusu dönemde yükseköğretim güçlendirilmiş ve aynı zamanda araştırma merkezleri kurulmuştur. Üniversiteler arasındaki dayanışma olduğundan bu kurumlar "milli" bir unsur gibi işlev görmüştür. Ayrıca üniversite veya araştırma merkezlerinin gelişiminde burjuva sınıfının etkisi olmuştur (Poggi, 1993: 13-14). Almanya'daki entelektüel gelişim, Fransa veya İngiltere'den farklılık göstermektedir, çünkü Almanya genel anlamda Aydınlanma geleneğine mesafeli durmuştur. Aydınlanma geleneğinin soğuk yaklaşımına karşı çıkan Alman romantizmi (Doğan, 2013: 34, Pinkard'dan aktarma), hem edebiyatı hem de toplumu etkilemiştir; ayrıca burjuvanın da bu akımdan beslendiği bilinmektedir. Nitekim, aydınlanmanın aksine romantizm, genel yasalar koymak yerine çoklu bireysel oluşumlara izin vermektedir (Poggi, 1993: 21). Almanya-Fransa arasındaki sorunlar dışında Fransız devriminin olumsuz sonuçları da, böyle bir yaklaşımın benimsenmesini etkilemiştir. Alman düşünürler devletin keyfiliği meselesinin farkındaydılar, ancak böyle bir keyfiliğin önüne geçmenin ayaklanma ile olmaması gerektiğini, aksine bireysel gelişme ile değişimin yaşanabileceğini ileri sürmekteydiler (Schulz, 2006: 81). Bütün bunlar o dönemin entelektüel

tartışmalarının çeşitli çevrelerde yaşandığını ve dolayısyla fikri zenginliğine işaret etmektedir.

Burada, yaşanan "Methodenstreit"a (yöntem kavgası) değinmekte yarar var, zira ilk başta iktisat alanında ortaya çıksa da diğer disiplinleri de kuşatmış ve tartışmanın temelinde teorik ve pratik bilginin doğası ve ilişkisi yer almıştır (Outhwaite, 2006: 391). Örneğin, Carl Menger'in ortaya attığı tartışmalardan birinde ortak bir iradenin olmadığı devlet, dil, hukuk, para gibi kamu yararı olan kurumların nasıl meydana geleceğiyle ilgilidir. Ona göre bu kurumlar, bireysel yönelimlerin kasıtsız sonuçlarıdır; dolayısıyla birey önemli bir yer teşkil etmektedir ve pasif bir konumda değildir (Maurer, 2008: 27). Bu bağlamda özellikle Weber ve Sombart gibi sosyologlar da tartışmaya dâhil olmuşlardır; Georg Simmel, "Paranın Felsefesi" ile iktisat sosyolojisine para ve toplumsal ilişkiler bağlamında katkıda bulunmuştur. Simmel'in çalışması iktisadi bir eser olarak nitelenemese de dönemin iktisadi görüşlerinden bağımsız olarak değerlendirilemez, zira değer oluşumuna marjinal fayda yaklaşımıyla bilinen Menger'in görüşlerine yakın olduğu söylenebilir (Frisby, 2002: 85). Bu anlamda değer, sadece maliyet ile açıklanamaz ve değiş-tokuş kabiliyetiyle ilişkilidir. Dolayısıyla, entelektüel anlamda yürütülen çalışmalar ve tartışmaların da oldukça zengin olduğu göze çarpmaktadır.

1.2.2. Berlin

Simmel'in hayatının büyük bir kısmı, Berlin'de geçmiş ve Berlin'deki değişimler onu da etkilemiştir; zira Simmel'in Berlin'de yaşamış olması Paranın Felsefesi ve diğer eserlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. O dönemde ve öncesinde Berlin büyümüş, gelişmiş ve diğer önemli Avrupa kentleriyle boy ölçüşür hale gelmiştir. Örneğin 1880'li yıllarda yoğun altyapı çalışmaları yapılmıştır; merkezi tren garı, tramvay hattı, Reichstag (parlamento binası), elektrik altyapısı gibi yatırımlar tamamlanmıştır. Yine 19.yy.'ın ikinci yarısında yoğun bir sanayileşme gözlemlenmiş ve tekstilden makineye ve kimyadan elektronik üretimine kadar çeşitli sektörler faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerinin de arttığı göze çarpmaktadır. Kentin nüfus anlamında da oldukça hızlı geliştiği ve büyüdüğünü görülmektedir; dolayısıyla barınma ve geçim sıkıntısı gibi negatif toplumsal olgular da gündelik yaşamın bir parçasıdır. 1800'lerin başında 180 bin

civarında olan kent nüfusu yüz yıl sonra 2 milyona ulaşmıştır (Paffhausen, 2012:89). 1900'lerin başında Berlin en yoğun yerleşime sahip şehirlerin başında gelmektedir. 1895'den 1907'ye kadar işçi sayısı 300 bine çıkmıştır. Nüfus gelir durumu da çarpıcıdır; 1900 yılında 60 Berlinli 2 milyon Mark üzerinde kazanırken, 600 bin kişi 1200 Mark'tan daha az gelire sahiptir (Jazbinsek ve Thies, 1996: 6). Dolayısıyla bu kent çok sayıda sosyolojik ve ekonomik farklılıkları barındırmaktadır ve böylece şüphesiz hem gerilimleri hem de fırsatları barındırmaktadır.

Berlin, başkent olması sebebiyle sadece siyasi bir merkez değil, akademi ve sanayi için de belirgin bir rol oynamaktadır (Poggi, 1993: 30). Yeni de olsa etkin bir üniversitesi bulunmaktadır ve örneğin Frankfurt'tan sonra en önemli finans merkezidir. Kente yoğun bir göç yaşanmaktadır ve bu göçle genç ve dinamik bir nüfus meydana gelmiştir. Kent çevresi de dâhil edildiğinde 20.yy başlarında dünyanın en büyük üçüncü kenti haline gelmiştir. Londra ve Paris ile karşılaştırıldığında tarihsel bir kent olarak nitelendirilmesi mümkün değildir, zira binaların 3/2'si yenidir; yani Berlin yeni, modern ve "yüzeysel" bir kenttir (Fritzsche, 1994:386). Berlin'in Alman toplumunun bir aynası olduğu ifade edilmektedir, zira hem Junkerler hem de burjuvanın aynı biçimde temsil edildiği görülmektedir; ama sıradan vatandaşın söz hakkının olduğu pek söylenemez. Kentin askeri bir düzenle idare edildiğini anlatmak için "Spree nehrinin kenarındaki Sparta" gibi ifadeler kullanılmaktadır (Poggi, 1993: 35) ancak toplumsal yapısına aşağıda değinilecektir.

19.yy'ın ikinci yarısında bilimsel çalışmalar dışında kültürel faaliyetlerin de hızla arttığı görülmektedir; bu dönem, tiyatrolara veya müzelere yatırımın arttığı yıllardır (Fulbrook, 2008:126). Kent, müthiş bir canlılığa sahiptir; bu canlılığı anlatmak için Robert Wagner, "sokağı tiyatroya tercih ederim" ifadesini kullanmıştır (aktaran Fritzsche, 1994: 385). Aynı zamanda iki tip kültürün varlığından bahsetmek mümkündür; ilki resmi kültür olarak adlandırabileceğimiz, birliğini yeni kurmuş topluma bir kimlik verme fikrine dayanmaktadır ve kendini siyasal alan dışında heykel yapımında, mobilya tarzında veya gösterişli binalarda göstermektedir. İkincisi ise bütün bu gösterişe eleştirel bakan bir karşıt kültürdür; bunun yansımalarını edebiyatta (Thomas Mann'ın *Buddenbrooks Ailesi*) ya da fikir hayatında (gittikçe artan yabancılaşmaya ve bireyselleşmeye dikkatlerin çekilmesi) gözlemlemek

mümkündür (Fulbrook, 2008:144). Yukarıdakilerden anlaşılacağı gibi Berlin, Alman toplumunun bir aynası gibidir; zira toplumsal yapısına, siyasi anlayışına, entelektüel zenginliğine, iç gerilimlere dair bütün unsurları barındırmaktadır.

1.2.3. Toplumsal yapı

Toplumsal yapıyı ele almadan önce, dönemin zihniyet yapısına bakmakta yarar olacaktır, çünkü dönemin ruhunu ve düşünce yapısını oldukça etkilemiştir. Fulbrook, dönemin özelliklerini anlatırken Almanya'daki gelişmelerden ve düşünce yapısından hareketle mutlakıyet çağı veya sanayileşme çağı adlarını kullanmaktadır; mutlakıyet dönemini 1648'den (Vestfalya Barışı) başlatıp 1815 yılına (Viyana Kongresi) kadar götürür. Bu dönemin önemli özellikleri arasında, akla ilk gelenlerden biri kalıcı bir ordunun kurulması ve merkezi devletin oluşturulması için bürokratik bir sistemin inşa edilmesidir. Ayrıca, feodal soyluların aristokrasi içinde yer aldığı ve burgherlerin/bürgerlerin (kentli orta sınıf) bağımlı bürokratlara dönüştüğü görülmektedir. Her iki grupta da itaat ve hizmet anlayışının baskın olduğu söylenebilmektedir (Fulbrook, 2008: 79). Böylece mecliste bağımlılık azalmış ve yönetim gayrişahsi bir şekil almış, ama aynı zamanda hükümdarın iktidarı artmıştır (Fulbrook, 2008: 82). Bu yapı daha sonraki yıllarda ülkeyi oldukça etkilenmiştir ve siyasi ve toplumsal yapıyı şekillendirmiştir.

1820 yılında yapılan tarım reformu çok sayıda köylüyü topraksız bırakmış, dolayısıyla fakirleştirmiş ve kentlere göç etmeyi zorlamıştır. Kentlere ise sanayileşmenin yükselmesiyle iş gücü ihtiyacı ortaya çıktığından yoğun bir göç yaşanmıştır. Buna paralel olarak İngiltere gibi ülkelerdeki kadar olmasa da burjuva sınıfı güçlenmiştir ve böylece anayasal talepler, ifade hürriyeti ve ticaret serbestliği gibi istekler ortaya çıkmıştır (Doğan, 2012: 13). Yine de bu sınıfın bağımsız bir şekilde büyüdüğünü söylemek mümkün değildir, aksine devlet desteğiyle gelişmişlerdir. Devlet destekli büyüyen veya devletçi anlayışa sahip olan çevre sadece burjuva sınıfı değildir. Bunun dışında entelektüel çevreden de devlete görev ve sorumluluklar yüklenmiştir; zira Alman aydınlanmasının siyasi gelişmelerden bağımsız şekillendiği söylenemez. Napolyon'un işgali nedeniyle Fransa'ya duyulan nefret kendini fikir dünyasında da göstermiş ve aydınlanma fikri, temelde

benimsense de Fransa'daki algılanış biçimiyle benimsenmemiştir. Bu dönemde daha çok İngiltere'deki özgürlük ve serbestlik fikirlerinden etkilendiği de görülmektedir (Doğan, 2012: 11-12). Bu bağlamda yaşanan değişimin temelinde iç dinamikler kadar dışarıdaki gelişmeler de etkili olmuştur.

Dönemin toplumsal yapısına baktığımızda 19.yy itibariyle gelişen ve güçlenen Junker sınıfının belirleyici bir rol oynadığı görülür. Büyük çiftliklere sahip bu Alman soyluları, devlete bağımlı bir biçimde gelişmişler ve varlıklarını devlet bürokrasisi içinde sürdürmüşler ve pekiştirmişlerdir (Roskin, 2009: 201-2). Seçim sistemi, emlak vergisi baz alınarak temsil edilmeye dayalı olduğundan mecliste orantısız biçimde Junker sınıfı yer almıştır; ancak daha sonra yapılan düzenlemeler burjuva lehine değişmiştir (Fulbrook, 2008: 128). Burada belki Bismark'ı da zikretmek gerekir çünkü Alman siyasetinin en önemli isimlerden ve 1862'den 1890'a kadar başbakanlık yapmış olan Bismarck da bu sınıfa mensuptur.

Bismarck'ın da önemli katkılarıyla İkinci Reich ilan edilmiş, baskılar olsa da yeni siyasi oluşumlar ortaya çıkmış ve Alman sanayisi gelişmiştir. Refah devletine yönelik adımlar, yine bu dönemde atılmıştır; sigorta uygulamaları veya emeklilik planlaması gibi çalışmalar buna birkaç örnektir (Roskin, 2009:205). Yukarıda bahsedildiği gibi Junker sınıfı, devlet yapısında oldukça etkili olmuştur; bunun dışında orduyla ilgili sorumlulukları da ayrı bir yer tutmaktadır. Bu sınıfın ordunun ihtiyacını karşılamada iki temel görevi vardı: biri, bir nevi bürokratik bir yönetimle yerine getirilen işlevsel bir rol, diğeri ise arazi sahipleri olarak yerine getirdikleri hukuki ve kolluk kuvveti rolüdür (Poggi, 1993: 5). Bu yapının, burjuva sınıfıyla ilişkiyi belirlediği de görülmektedir, zira siyaset meselesi Junkerlere bırakılmış ve burjuva siyasetten uzak kalmayı tercih etmiştir (Poggi, 1993: 17). Yine de zaman zaman ikisinin arasında gerilimler yaşandığı ve siyaseti kendi lehlerine çevirmek için kullandıkları görülmektedir.

Prusya devletinin canlı bir döneme şahit olduğu ifade edilmişti. Bu anlamda yeni fikirler, görüşler ve akımlar da öne çıkmıştır; sosyalist bir düzen talebi, pozitivist bilim anlayışı, materyalist doğa anlayışı bunlardan bir kaçıdır. Bu fikirler birçok yerde devrimci bir anlayışa, siyasi ve toplumsal değişime neden olmuştur, ancak Almanya'da devrime götürememiştir (Schulz, 2006:123). Ülkede hâkim olan anlayış, daha çok materyalist bir ilerlemecilik şeklindedir. Buna paralel olarak

mitlerin tekrar kullanıldığı, özellikle edebiyat veya tiyatro gibi eserlerde tekrar yorumlanarak bir Alman bilinci inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Schulz, 2006:124). Buna ilaveten, yukarıda bahsedildiği gibi, toplumsal sınıflar devletten bağımsız gelişememiş ve zaman zaman onun isteği doğrultusunda şekillenmiştir.

Almanya'daki burjuva sınıfına baktığımızda Lübeck veya Hamburg gibi Hanse Birliği'ne üye şehirlerine göre Berlin'deki yapının farklı olduğu göze çarpmaktadır, zira Berlin'in aksine buradakiler daha liberal ve anti-aristokratik bir zihniyete sahiptir. Berlin'de öncelikle çok sayıda Yahudi (en zenginlerinin %60) vardır ve bunlar Junker sınıfına benzeme gayreti içindedirler (Augustine, 1991:132-133). 1907-11 yılları arasında en zengin iş adamlarının %23'ünün Berlin'de olduğu ve ilk sıralarda bankerlerin yer aldığı bilinmektedir. Bir başka çarpıcı özellikleri 1870'lerden sonra soyluluk unvanları satın almalarıdır. Bu unvanlar, Hanse senatosu tarafından verilmek istenmediğinden genelde Prusya kralı tarafından verilmiştir. Almanya'nın güçlü tek bir devlet olması, eğitimin yaygınlaşması, hukuk sisteminin inşa edilmesi ve işçi hareketinin kontrol altına alınması, burjuva sınıfının güçlenmesinde rol oynamıştır.

Prusya'yı diğer bölgelerden ayıran bir diğer özellik Yahudilerin durumuydu (Augustine, 1991: 137-139); örneğin, yapabilecekleri mesleklerde kısıtlamalar vardı. Her ne kadar diğer bölgelerde de kolay olmasa da Prusya'da aristokrasinin yaptığı bazı meslekler Yahudiler için yasaktı; örneğin subay veya diplomat olmalarına izin verilmemekteydi. Profesör, bürokrat, doktor, avukat veya yazar olmalarında bir engel söz konusu değildi. Hamburg gibi kentlere bakıldığında Yahudilere yönelik hukuki bir engel olmasa da Yahudilere ve yeni gelenlere kapıları çok açık değildi. Berlin'deki iş dünyası bu kadar katı bir tutum benimsememiştir; hem Yahudilerin hem de Hıristiyan iş adamlarının sık sık iş dışında da cemiyet hayatında birlikte olduğu görülmektedir. Cemiyet hayatında evinin kapısını toplantılar ve partilere açanlar arasında önemli Yahudi aileler de vardır. Buralarda ev sahibeleri toplumun çeşitli mevkilerinden önemli şahsiyetleri konuk etmişler ve Junkerlere rağmen (Junkerleri hem sevmedikleri hem de onlar tarafından onaylanmak için) aristokratlar gibi davranmayı tercih etmişlerdir (Augustine, 1991: 144-45). Yine de bir takım engellemelere rağmen 18.yy itibariyle Yahudilerin yükseldiği görülmektedir ve tam

yasal eşitlikleri 1811-12 yıllarında sağlanmış ve bu grup artık kendisi yayın yapar hale gelmiş ve okullar açmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi sanayileşme, Almanya'da nispeten daha geç başlamış ve gelişmesinde Prusya'nın güçlenmesi belirleyici rol oynamıştır; özellikle İngiltere'yi arkadan izlese de sanayi üretiminin karmaşık ve know-how gerektiren işler olması sebebiyle Alman sanayisi özel bir konum elde etmeyi başarmıştır. Böyle bir gelişme, geçim kaynağının temelini tarım oluşturan Junker sınıfının elini zayıflatmış ve doğal olarak güçlenen burjuva sınıfı ile gerilimler yaşanmıştır. Aradaki gerilimlerin sona erdirilmesi, tarım koruma ve kartel hakları içeren bir anlaşmayla mümkün olmuştur (Poggi, 1993: 17). Söz konusu durum, Alman burjuva sınıfının gelişimine dair önemli anlamlar içermektedir, zira burjuva İngiltere'deki burjuva sınıfından farklı olarak devletten bağımsız gelişememiş, hatta devlet desteğiyle güçlenmiştir. Hal böyle olunca işçi sınıfı ayaklanmaları veya liberal demokrat hareketler tehditkâr olarak algılanmıştır (Poggi, 1993: 13). Liberal anlayıştan ziyade mutlakıyet anlayışı geniş kitlelerce benimsenmiştir. Söz konusu anlayışı, "Biedermeier" dönemi olarak adlandırılan ve özellikle 1815-48 yılları arasında toplumsal etkileri hissedilen dönemde açıkça görmekteyiz. Siyasi olumsuzluklar nedeniyle daha çok kendi içine kapanmayı ve muhafazakar bir tutumu benimsemeyi içeren bu anlayış, saray çevresiyle sınırlı kalmayıp orta sınıfa da hâkim olmuştur (Fulbrook, 2008: 115). Bu nedenle devletçi anlayışın geniş toplumsal bir tabanı vardır ve bu, Almanya'yı uzun süre etkilemiştir.

1.2.4. Georg Simmel: Biyografisi

Georg Simmel 1858 yılında Berlin'de kalabalık ve varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aslında hem anne hem de baba tarafı Yahudi olsa da – baba otuzlu yaşlarında Katolikliğe geçmiş, anne ise çocukluğunda Protestan olarak vaftiz edilmişti – Protestan olarak vaftiz edilmiş, ama seküler bir yaşam tarzını benimsemişti; zira daha sonra kiliseden de ayrılmıştı. O dönemde çok sayıda Yahudi'nin çeşitli nedenlerle Yahudilikten ayrılıp Hıristiyanlığa geçtiği veya en azından çocuklarına Yahudilik çağrıştırmayan isimler koyduğu görülmektedir (bu grubu tanımlayan Almanca'da "Assimilationsjuden" şeklinde bir tabir de

kullanılmaktadır). Simmel, 1890'da Gertrud Kinel ile evlenmiştir; Kinel eğitimli bir babanın kızı ve aynı zamanda bir yazardır (Jung, 2001: 14). Simmel'in biri evlilik dışı olmak üzere iki çocuğu olmuştur; Kinel ile evliliğinden olan oğlu Hans Eugen Simmel, ikinci dünya savaşı sırasında toplama kampına alındıktan sonra ABD'ye göç etmiştir.

Simmel'in babasının varlıklı olması nedeniyle finansal sorunlar yaşamamıştır. Ancak akademik hayatı için aynısını söylemek mümkün değildir; zira kadrolu olarak görevi, yaşamının son dört yılında Strasburg'da gerçekleşebilmiştir. Yaşadığı sorunlar sadece görev tanımıyla ilgili değildir, doktora tezi kabul edilmediğinden yeniden tez yazmıştır. İlk sunduğu tezin adı "Müziğin Başlangıçları Üzerine Psikolojik-Antropolojik İncelemeler" idi, ancak yazım hataları, alıntı yanlışlıkları ve argümanların yetersiz desteklenmesi nedeniyle reddedilmiştir. Daha sonra "Kantın Fiziksel Monadolojisine Göre Maddenin Özü" adıyla doktora tezi kabul edilmiş ve doktora unvanını almıştır. Doçentlik başvurusunda da benzer sorunlar yaşamış ve 1885 yılında tartışmalarla birlikte "Privatdozent" olarak Berlin Üniversitesi'ne kabul edilmiş ve göreve başlamış; ancak bu unvan ona maddi açıdan gelir getirmemiştir. Yine de öğrencilerin derslerine yoğun ilgi gösterdiği, hatta okul dışından çok sayıda dinleyicinin geldiği bilinmektedir (Jung, 2001: 15-16). 1900-1914 yılları arasında profesörlük yapmış olsa da istisnai bir konumda bulunmuş ve düşük ücretli çalışmıştır; bu nedenle örneğin doktora öğrencisi olamamıştır (doktora öğrencisinin olmaması Simmel isminin kendisinin ölümünden sonra diğer sosyologlar gibi ön plana çıkmamasını da etkilemiştir). Çeşitli üniversitelere çalışmak için başvurmasına ve Max Weber gibi isimlerden destek almasına rağmen reddedilmiştir (Wolff, 1964: xix). Kadrolu profesörlüğü ancak 1914 yılında nispeten taşra üniversitesi sayılan Strasburg Üniversitesinde mümkün olmuş ve burada 4 yıl hocalık yaptıktan sonra vefat etmiştir.

Simmel'in akademik çevrelerde, en azından bazı akademisyenler arasında sevilmediği bilinmektedir. Bunun nedenlerinden biri, derslerine hem öğrencilerin hem de dışarıdan çok fazla dinleyicinin ilgi göstermesidir (Jung, 2001: 17). Dinleyicilerinin arasında kadınlar da önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda derslerinin konusu ahlaktan sosyolojiye ve Kant'tan Nietzsche'ye kadar

uzanmaktadır. Akademide olmasa da özel hayatında cemiyetin önemli isimleriyle sık sık bir araya gelmiş ve fikir alış verişi yapmıştır; bunlar arasına Max Weber ve Edmund Husserl gibi isimler de bulunmaktadır. Eserlerine baktığımızda çok sayıda ve çeşitlilikte kitap ve makale olduğunu görürüz; makalelerinin önemli bir kısmının akademik dergilerde değil de daha genele hitap eden yayınlar içinde yer alması, kendisinin eleştirilmesine neden olmuştur (Coser,1977). Yazdığı 180 makaleden 64'ü bilimsel dergilerde yayınlanmıştı; geri kalanı ise "liberal" gazeteler, sanat dergileri veya edebi dergilerde çıkmıştır (Coser, 2011: 285-287). Bu durum özellikle 1900'lerden sonrası için söz konusudur, ondan önce hem bilimsel dergiler hem de edebi veya sanat dergilerindeki yazılarının oranı eşittir.

Çağdaşı diğer birçok sosyolog gibi Simmel'i sadece toplumbilimci olarak nitelemek yetersiz olacaktır, zira yayınlanan eserlerine, verdiği derslere ve ilgi duyduğu alanlara baktığımızda geniş bir yelpaze ile karşılaşırız. Aynı zamanda Simmel'in hayatını, ilgi duyduğu alanlara göre evrelere bölmek mümkündür. Jung, Frischeisen-Köhler'den alıntı yaparak üç evreden bahseder: ilki Spencer ve Darwin etkisi altındadır, ikincisi "Paranı Felsefesiyle" kendini gösteren ve sosyolojik sorunlarla ilgilenen evredir ve üçüncüsü felsefe ve metafizik konularıyla meşgul olduğu dönemdir (Jung, 2001: 25). Coser (2011) de, bu kadar net ve keskin ayrımlar yapmasa da farklı evrelerinden bahseder. Yine Poggi'ye göre sosyolojiye ilgisi erken dönemlerinde daha fazla iken, bir süre başka alanlara eğilmiş, son dönemlerde ise tekrar yoğunlaşmıştır (1993: 47). Doktora sonrasında sosyolojik sorunlarla yoğun biçimde ilgilenen Simmel, birkaç yıl sonra ahlak ve tarih felsefesi gibi konulara yoğunlaşmıştır. 1900 yılına gelindiğinde "Paranın Felsefesini" yayınlamıştır ki bu eser sosyoloji ve felsefenin kesiştiği bir konumdadır. Ardından Goethe, Kant veya Schopenhauer gibi önemli isimlere dair yazılar yayınladıktan sonra 1908 yılında asıl sosyolojik eserini vermiştir: "Sosyoloji: Toplumlaşma Formları Üzerine Bir İnceleme". "Sosyolojinin Temel Sorunları"nı yayınladığı 1917 yılına kadar tekrar çok çeşitli alanlarla ilgilendiği bilinmektedir. İlgilendiği ve yazdığı konuların bu kadar çeşitli olması ve aynı zamanda istikrarlı bir sistem ortaya koymaması nedeniyle bir Simmel ekolünden bahsetmek oldukça zordur (Coser,1977). Kendi üslubunun da daha karmaşık olması, yani sistematik biçimde yazmaması, bu durumu daha da pekiştirmiştir.

Simmel, kendisinin bir yöntem veya sistem bırakmadığının farkındaydı; zira mirasını nakit para olarak nitelendirmiştir. Böylece kendisinden sonrakiler bu parayı alıp istediği biçimde değerlendirecektir. Bu düşüncesinde haklı olduğu, Simmel'in sosyolojisini ele aldığımızda net biçimde görürüz. Simmel'in ilgi alanlarının döneme göre değiştiğini belirtmiştik; bu ayrıma bir tane daha eklemek de mümkündür. Girschik'in aktardığı üzere Simmel'in çalışmaları dört döneme ayrılabilir; buna göre erken dönemde daha çok evrimci-tarihsel bir perspektifle yapılan çalışmalar vardır. Daha sonra ilgi alanının değer teorisi veya transandans ve de nesnellik sorunu gibi meseleler üzerinde odaklandığı görülmektedir. 1908 itibariyle ise kendi yaşam felsefesi ve yaşamı kültürel süreç bağlamda ele aldığını ifade etmektedir. Son dönemde savaşın etkisini görmekteyiz; Simmel sadece rölativizmin yeterli olmayacağını, mutlak değerlerin var olduğunu ortaya koymaktadır (Girshik, 2000). Paranın Felsefesi'nde her iki değer anlayışının da var olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, Simmel'in sosyolojiye bakışında veya sosyolojiyi bir disiplin olarak el alışında toplumsal fenomenlerin incelenmesi ile sınırlandırmadığını görürüz; odak noktasında daha ziyade etkileşim biçimleri veya bir araya gelme kalıpları gibi hususlar vardır. Böylece bu etkileşim ve oluşum biçimi, onun sosyolojisinde önemli yer tutmaktadır (Poggi, 1993:49-50). Paranın Felsefesi'nde de para bir etkileşim örneği olarak ele alınmış ve para örneği üzerinden toplum ve değişim tahlili yapılmıştır. Simmel'e göre "nesnelerin çoğu kendiliğinden değerli değildir, değerli hale gelir; bunun için sürekli ötekiyle etkileşime girmelidir" (2009:225). Para ise ötekiyle veya yabancıyla ilişki kurmayı mümkün hale getirmekte ve kolaylaştırmaktadır (Reich, 2003:133). Burada Paranın Felsefesi'ne ilişkin daha fazla detay verilmeyecektir, çünkü eser ayrı bir bölümde etraflıca ele alınmıştır.

Simmel, akademide sorunlar yaşasa da Avrupa'da bilinen bir isimdi; zira Berlin'de 1900'ların başlarından itibaren seminerler vermiş ve bunlara ilgi çok olduğundan üniversitenin en büyük amfilerini kullanmıştır. Bu seminerlere katılanlar arasında Lukasc gibi öğrencileri de vardı (Turner, 1999:148). Amerika'da tanınması daha geç olmuştur, zira eserleri 20. yüzyılın başlarına Amerikan dergilerinde yayınlanmaya başlamıştır. Bunun ardından bazı Amerikan sosyologlar da Simmel'in

sosyolojisiyle ilgilenmişler ve eserlerinde yer vermişlerdir. Daha sonra Avrupa sosyolojisine ilgi azalmasıyla Simmel'in çalışmalarına da yer verilmemiştir, ancak yüzyılın ortalarında ilginin tekrar arttığı görülmektedir (Wolff, 1964: xxiv). Simmel'in Amerikan sosyolojisine etkisi uzun süreli ve farklı aşamalarla ve biçimlerle gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Simmel daha hayattayken başlayan bir çeviri dalgası söz konusudur; bu çalışmalar daha çok tek bir merkez üzerinden gitmiştir. 1930'lardan sonra yine eserlerinin çevirisi yapılmış, ancak bu sefer daha çok noktadan gerçekleşmiştir. 1955-75 arası ise çeviriden ziyade doğrudan eserlerin eleştirisinin yapıldığı ve sistematik biçimde ele alındığı bir dönemdir (Levine, 2011: 57-59). Amerika'da Simmel'in isminin ilk duyulması, şüphesiz Almanya'ya daha doğrusu Berlin'e yükseköğrenim için gelen ve Simmel'in derslerine bizzat katılan Amerikalı öğrencilerdir - ki bunlar arasında Robert Ezra Park gibi isimler de vardır. Bir diğer önemli etken Simmel ismini duyuranların çoğunun aynı üniversitede, yani Chicago Üniversitesi'nde bulunmalarıdır. Böylece Simmel'in sosyolojisi hem derslerde hem de ders kitaplarında konu olmuştur.

1.2.5. Georg Simmel'i etkileyen düşünce akımları

17.yy'dan itibaren Almanya'da Fransız kültürünün etkili olduğu bilinmektedir; bu etkiyi cemiyet hayatında veya fikir hayatında görmek mümkündür. Ancak Alman dilini özellikle tercih eden bir entelektüel tabaka da söz konusudur ve bunlar daha sonraki kültürel iklimi belirlemişlerdir. Alman modernleşme sürecinin Fransa veya İngiltere'den farklı geliştiğini ve özellikle Aydınlanma felsefesine karşı baskın bir akımın var olduğu belirtilmişti; fakat Alman aydınlanması (Aufklaerung) seküler bir yönetim talep etse de hükümdarı desteklemekteydi.

Alman düşünce yapısını etkileyen bir diğer önemli akım Pietizm'dir; buna göre Katolik papazları eleştiren protestan papazlar da samimi değillerdir veya hakikati aktarmakta yetersizdirler. Bu nedenle "gönül dini" anlayışıyla bir araya gelinmiş ve dini sohbetler yapılmıştır (Hazard, 1996: 452). Böylece, dini bir anlayıştan yola çıkan pietizm daha sonra diğer alanlardaki zihniyet kalıplarını da değiştirmiştir. Söz konusu anlayışa göre, dolaysız iç deneyim ve bireysel gelişim ön plana çıkmalıdır. Bu bağlamda insanlar sık sık bir araya gelip dini metin tartışmaları yapmışlar ve

mantığı vurgulamışlardır. Dolayısıyla bu zihniyet yapısı daha sonra daha özgür düşünmeyi desteklemiştir (Doğan, 2012: 9). Bu bağlamda din gibi kurumsallaşmış yapıların dahi bireysel yorumlara açık hale geldiği göstermesi bakımından önemlidir.

Alman aydınlanmasının -örneğin Fransa'dan- farklı tezahür etmesi, iktisat alanında başlayıp sonrasında Geisteswissenschaften /Kulturwissenschaften (tin bilimleri/kültür bilimleri) alanlarında kendini gösteren anlayıştan kaynaklanmaktadır. Tin bilimleri çerçevesinde özellikle Dilthey ile anılan ve Simmel'i de etkileyen "Historismus" (tarihçilik) dönemin entelektüel anlayışına hâkim olmuştur. Buradaki anlayışa göre insan, zaman ve mekana bağlı olarak bulunduğu eylemler ve sonuçları açısından ele alınır; ayrıca, insan tamamen tarihsel bir varlık anlamında algılanır ve dolayısıyla eylemleri bulunduğu ortamın etkisindedir. İnsan, geçmişten devraldığı kurumlar, miraslar çerçevesinde hareket eder ve onları aynı zamanda değiştirir veya mükemmelleştirir, ancak devamlılık gibi bir vurgusu veya tekçi bir ilerleme anlayışı söz konusu değildir (Poggi, 1993: 26-27). Böyle bir yaklaşım biçimini Simmel'de de görmek mümkündür ve örneğin Paranın Felsefesi'nde kendini göstermektedir.

Simmel döneminin bir diğer entelektüel arka planı, Alman ideolojisidir; buna göre bilgi ve yasalar sadece ampirik olamaz. Elbette ampirik bilgiler doğrultusunda yasaların varlığı kabul edilmektedir, ancak beşeri dünyanın toplumsal yasalarına dikkat çekilmektedir. Burada toplumun yasaları ile tarihsel bağlamda oluşan toplumsal yasalar arasında bir ayırım söz konusudur (Jonas, 1981:161). Almanya bir siyasi birlik veya ulus-devlet olarak geç şekillenmiş olsa da milli bir bilincin daha erken dönemlerde gelişmeye başladığı açıktır; bu bilincin gelişmesi müzik veya edebiyat gibi alanlar dışında felsefi veya siyasi akımlarda da görmek mümkündür. Aydınlanma felsefesi, Fransa ve İngiltere'de çok etkili olmuş ve siyasi yapıyı, toplumsal düşünceyi değiştirip dönüştürmüştür. Almanya'nın durumu – her ne kadar buralardaki gelişmelerden etkilenmiş olsa da - bu iki ülkeden farklı cereyan etmiştir (Voltaire, örneğin, Prusya sarayında kalmıştır ve Büyük Frederik ile temas halindedir). Ancak fikri değişim, kendini burjuvanın veya orta sınıfın daha etkin bir konuma gelmesiyle göstermemiştir; devlet ve kral daha mutlakıyetçe bir özelliğe sahip olmaya devam etmiş ve dolayısıyla söz konusu sınıflar daha çok uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Yine de çeşitli alanlarda Aydınlanmanın beraberinde getirdiği zihinsel dönüşümü gözlemlemek mümkündür. Bunlar arasında örneğin

tiyatro önemli bir yer almış ve dönemin anlayışını eleştiren eserler sahnelenmiştir (ör. G. E. Lessing).

18.yy.da ortaya çıkan önemli isimler Goethe ve Schiller'dir, zira her ikisi de Almanya'daki Aydınlanma sürecine farklı bir perspektif kazandırmışlardır (Schulz, 2006: 70-72). Yine Kant'ın ortaya koyduğu çalışmalar, dönemin ve gelecekte Alman düşüncesinin belirleyici unsurları olmuştur (Schulz, 2006: 74). Fen bilimleri ve tin bilimleri arasındaki ayırım, siyasetten bağımsız olmamıştır, zira entelektüel çevrelerdeki taraflar hem kamuoyunu hem de siyaseti etkilemeye çalışmış ve 19.yy Almanya'sındaki tartışmalara hâkim olmuştur (Veit-Brause, 2001: 33). İki bilimsel alanın eşit olarak kabul görmesi için mücadele verilmiş ve ikisi de birbirinden ayrı iki alan olarak şekillenmiştir. Bu durumu, Dilthey "erklaeren vesus verstehen" (açıklamak-anlamak) kavramlarıyla ortaya koymuş ve karşıtlıkları belirtilmiştir. (West, 2005:141; Veit-Brause, 2001: 35). Simmel de bu entelektüel arka planın farkındadır ve kendi sosyolojik incelemelerinde ortaya koymaktadır.

1.2.6. Sosyolog Olarak Georg Simmel

Yukarda bahsedildiği gibi Simmel akademiye zor kabul edilmiştir, zira çok sayıda eser verip ün kazanmış olmasına rağmen 15 yıl boyunca Berlin Üniversitesi'nde "Privatdozent" olarak hocalık yapmıştır (Coser, 2011:280); yani bir nevi "çıraklık" statüsündedir. 1900 yılından itibaren "Ausserordentlicher Professor" unvanını kazanmış olsa da bu unvanın aslında akademide çok etkin olmadığı ortadadır, çünkü karar verme yetkisi olmadığı gibi mali anlamda güvencesi yoktur. Akademide tam profesörlük alması ancak ölümünden kısa süre önce 1914 yılında Strasbourg Üniversitesi'nde mümkün olmuştur (Coser:2011:281; Jung, 2001:22). Burada sadece birkaç yıl çalıştıktan sonra vefat etmiş ve bu nedenle arkasında sosyolojik bakışını devam ettirecek bir varis bırakmamıştır.

Simmel'in çok sayıda eser vermesine ve sosyolog olarak ün yapmasına rağmen, üniversiteye tam kabul edilmesinin neden bu kadar geciktiği sorusuna bir kaç noktayı açıklayarak cevap vermek mümkündür. Bunlardan ilki, akademinin beklentisi ile ilgilidir. Simmel'in özgün çalışma tarzı akademide eleştiri ile karşılanmıştır, zira eskiden hareketle yeni bir şeyler ortaya koyma çabası kabul

görürken sıfırdan bir çalışma, sınırı aşmak olarak yorumlanmaktadır (Coser, 2011: 282-283; Jung, 2001: 15-16). Simmel'in akademik çalışmalar dışında yoğun bir şekilde ders verdiği görülmektedir; oysa o döneme bakıldığında kıdemli hocaların az sayıda seçilmiş gruplara ders verdiği, popüler hoca olmaya çalışanlar şovmen olarak görülmektedir. Georg Simmel'in fikirlerini "aklına geldiği" gibi ortaya koyduğu, bu nedenle de yönteminde sistematik açıklama eksikliği olduğu ileri sürülmüştür (Coser, 2011:280). Akademi içinde uzun süre ikincil bir pozisyonda kalması buna sebebiyet vermiş olması muhtemeldir. Ancak aşağıda da açıklanacağı gibi, bu özellikleri nedeniyle Simmel daha sonra tekrar üne kavuşacak ve sosyolojik bakışı ele alıncaktır. Böylece burada hem sosyoloji içindeki önemi, hem de sosyolojik bakışına ve anlayışına dair öne çıkan bazı konular aşağıda tartışılacaktır.

20.yüzyılın ortaları itibariyle Simmel tekrar keşfedilen bir sosyolog olmuştur; bunun çeşitli nedenleri olsa da yüzyılın ikinci yarısında yaşanan toplumsal değişim ve akademideki çeşitlenme oldukça önemlidir. 20.yüzyılda yaşananların ve sosyolojideki çeşitlenmelerin sonucunda daha genellemeci ve mutlak toplumsal yasalar bulma amaçlı girişimler, olan bitenleri anlamada yetersiz kalmış ve Simmel'in ortaya koyduğu sosyolojik yaklaşım yeni bakış açılarına imkan vermiştir; Pitasi'nin ifadesiyle Georg Simmel, karmaşık Batı dünyasını en iyi anlatan klasik sosyologdur (p.8). Zira Simmel için sosyoloji, çeşitli etkileşim biçimlerinin incelenmesidir; bir bakıma toplumun "grameridir" ve bu nedenle içeriğini belirlemek zordur (Pitasi, p.19). Böylece bu karmaşık hali anlamaya çalışmakta ve bunu kavramsallaştırmaktadır.

Simmel'in sosyolojisinden bahsederken tek bir kavram veya konuyu zikretmek imkansızdır, zira belirtildiği gibi çok farklı konuları ve kişileri ele almıştır. Sosyolojik imgelemi, eşyaları kapsadığı gibi (Kapı ve Köprü, Paranın Felsefesi vs.), duyularla ilişkili toplumsal tahlilleri de vardır (Duyuların Sosyolojisi vs.). Yine de bir takım konuları ve kavramları ve de yaklaşım biçimini ön plana çıkarmak mümkündür. Bunlardan biri, toplum ve birey konularıdır, zira Durkheim gibi sosyologların aksine toplumu ön plana çıkarmayıp her ikisini (toplum ve birey) de sosyolojinin ilgi alanı olarak ortaya koymuştur. Simmel'e baktığımızda meta anlatılardan ziyade hayatın her küçük alanıyla ilgilendiği görülmektedir (bkz. Jung,

2001:53). Hatta hayatı anlamak için "küçük" ve sıradan alanlardan hareketle tahlil yapmaktadır. Böylece nesneler dahi toplumsal analiz için bir araç olabilmektedir.

Georg Simmel'i diğerlerinden ayıran bir özelliği, farklı yaklaşımları ve analiz biçimidir. Örneğin ona göre, sosyal teorisinin temelinde formel sosyoloji ve toplumlaşma anlayışı bulunmaktadır; sosyolojik yaklaşımında genel, formel ve felsefi bir yaklaşım sergilerken, en çok üzerinde durduğu formel sosyolojidir (Deflem, 2003:69). Genel sosyolojiyle ilgilenmekte ve sosyolojiyi beşeri incelemeler için bir yöntem olarak önermektedir. Genel sosyoloji ve de formel sosyoloji ayrımı Simmel'in perspektifinden önemlidir, zira ona göre genel sosyoloji, tarihi ele alma yöntemiyken formel sosyoloji daha ziyade kendine has konularıyla ayrı bir bilim dalını anlatmaktadır (Wolff, 1950: xxvii-xxxviii). Genel sosyoloji, tarihsel yaşamın bütününü, örneğin grupların tarihsel anlatılarını ele almaktadır. Formel sosyoloji ise etkileşimlerin toplamından ortaya çıkan toplumsal formları inceler; burada içerik ve form arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir; zira form benzerlik gösterirken içerik oldukça farklı olacaktır. Form ve içerik kavramlarını din anlayışıyla ilgili de görmek mümkündür; buna göre din ve dindarlık arasında bir ayırım yapmaktadır (Motak, 2014:134). Din, dini içeriğe işaret ederken, dindarlık, dini formu göstermektedir ve dindarlık, dini ortaya çıkarmaktadır; yani öznel olan dindarlıktan nesnel bir din doğmaktadır. "Dini inançların sabit içerikleri, dini bir yaşama doğru dönüşmeye meyillidir"; zira din, karşılıklı eylemlerin sonucudur ve tanrı fikri etrafında yapılanmıştır (Motak, 2014:135). Bu tür bir sosyolojik tahlil elbette sadece din ile sınırlı değildir; Paranın Felsefesi de bir açıdan form ve içerik teorisine bir örnek teşkil etmektedir (Reich, 2003:129). Böylece değiş-tokuş, örneğin ticareti ve para müessesesini doğurmuştur.

Simmel'in sosyolojik anlayışında toplum izole bir olgu değildir, aksine kurulan ilişkilerle anlaşılmalıdır, dolayısıyla ortaya çıkan her şey ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır. Toplumu anlamak için herhangi bir kültürel unsur incelenebilir, böylece bu hareket noktası toplumsala dair çok sayıda ipucu vermektedir. Örneğin değiş-tokuş, toplumsallaşmayı sağlayan en önemli unsurlardandır; değiş-tokuş ile bir ilişki ağı kurulmaktadır ve toplum bu ilişkiler ağının toplamıdır (Bürgi, 2003:18-19). Bu

ilişkiler sonucunda toplumsal olgular ve kurumlar meydana gelmektedir ve toplumsal bir kurum veya birey izole ve otonom olarak var olmamakta, aksine bunlar arasındaki ilişkilerden etkilenmektedir. Ancak bir noktadan sonra ortaya çıkan o toplumsal gerçekler bağımsızlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu anlayışı Simmel'in araştımalarında görmek mümkündür; hatta "Paranın Felsefesi" buna çok iyi bir örnektir (Turner, 1999:149); zira para toplumsal ilişkilerden, etkileşimlerden ortaya çıkan bir olgudur ve yaygınlaştıkça daha otonom bir varlık ortaya koymuştur. Benzer bir gerçeği, yani nesnelerin kendi normlarını oluşturduğunu, yabancılaşma bağlamında ele alındığını görmekteyiz. Simmel, işçinin üretimle olan ilişkisinin değiştiğini ortaya koymak için işçinin kendi ürettiği şeyi, para ile satın almak zorunda olmasıyla açıklamaktadır (Simmel, 2009:734). Bunu Simmel sadece bir yabancılaşma olgusu olarak izah etmemekte, işin veya nesnenin kendisi otonomlaştığını ve kendi normlarını oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Simmel için felsefi bir perspektif önemlidir ve bu bağlamda epistemoloji ile ilgilenmiştir (Deflem, 2003:69). Simmel'in çalışmalarına baktığımızda sosyoloji, ahlak, tarih felsefesi veya sanat felsefesi gibi çeşitli konularla ilgili olduğunu görürüz. Yine, yukarıda bahsedildiği gibi farklı evrelerde farklı alanlar ve konularla meşgul olmuştur. Örneğin, Kant felsefesine yoğunlaştığı dönem ve eserler söz konusudur: Sosyal Farklılaşma Üzerine (1890), Tarih Felsefesinin Problemleri (1892), Ahlak Bilimine Giriş (1892-3). Ayrıca Darwin ve Spencer'in fikirlerinden etkilendiği "Ayıklama/Seçme Öğretisinin Bilgi Kuramıyla İlişkisi Üzerine (1895) adlı eserini vermiştir. Motak, 1898'den sonra Simmel'in sürekli olarak din kavramıyla meşgul olduğunu ve bunun Paranın Felsefesinde de görüldüğünü ileri sürmektedir (Motak, 2014:131). 1900'da çıkan eseri, "Paranın Felsefesi" hem bu bağlamda hem de genel anlamda sosyoloji anlayışını anlamak için ilk zikredilecek çalışmalarından biridir; burada paranın toplumsal ve iktisadi gelişimlerde nasıl bir rol oynadığı ve lokomotif görevi gördüğü ortaya konmaktadır (Schmidt ve von Flotow, 2000:1). Bir bakıma kendi sosyolojisini ortaya koyduğu bir eserdir ve paranın sosyolojik bir fenomen olduğunu, çünkü toplumsal bağların yoğunluğuyla, güvenilirliğiyle ve kolaylığıyla parasal etkileşimlerin artması ve soyut nitelik kazanması arasında bir ilişkinin olduğunu izah etmektedir.

Paranın Felsefesi, bir bakıma modernleşme anlayışını ortaya koymak için, yani bir bakıma insan yaşamına ve değişimine ışık tutmak için, bir örnek olarak kullanılmıştır. Örneğin Blumenberg'e göre (2012:250-251) Simmel, para kurumu ile beşeri özgürlük süreci arasındaki benzeşmeyi otaya koymuştur. Bir bakıma evrensel olanı, para metaforu üzerinden tartışmış ve böylece bütün boyutlarıyla yaşamı ortaya koymuştur. Para aracılığıyla "ampirik" bir çalışma yapılmıştır (Dodd, 2012:149). Reich'a göre bu seçimi tesadüfi değildir, aksine Yahudi kimliğiyle ilişkilidir (2003:128). Yine de burada asıl tartıştığı meselenin para olmadığını, aksine para aracılığıyla değişimi tahlil ettiği belirtilmelidir.

Simmel, paranın hayatımıza girmesiyle iki farklı boyutta gelişme/ilerlemeden bahsetmektedir. Biri, işlevsel boyut ile ilgiliyken, diğeri paranın tözsel değeriyle bağlantılıdır. İşlevsel boyutta ilerlemeyi para ekonomisinin kurumlarının ortaya çıkmasıyla ilişkili ele almaktadır; değişim, kurumlarda kendini göstermeden önce iç mantığında ortaya çıkmıştır. Yeni dinamikler sayesinde, para formları çıkmış ve yeni kurumlar doğurmuştur. Değişim süreci içinde ilk aşamada nesnelerin kendisi para gibi kullanılmaktadır, yani değiş tokuş aracı olmaktadır, zira sahibine somut faydalar sağlamaktadır. Bu aşamada para ile satın alınan mallar sınırsız değildir; ancak paranın ödeme aracı olarak yaygınlaşıp genel hale gelmesiyle bu durum değişmektedir. Artık değeri, maddi değerinden farklılaşmış ve artmıştır. Bunu takip eden aşamada ise sınırlar ortadan kalkmaktadır, çünkü para sayesinde bütün ürünlere/şeylere erişim açık hale gelmiştir. Paranın maddi değeri, ortadan kalkmıştır ve işlevselliği nedeniyle önem kazanmıştır.

Simmel'e göre paranın böyle bir işlev kazanabilmesi, toplumsal değişim ve dönüşümler olmadan gerçekleşemezdi. Hem bireyselleşme, hem de toplumsallaşma böyle bir para ticaretini ve para algısını ortaya koymaktadır; bireyselleşme, bireyin kişisel bağlarından kopması anlamına gelirken toplumsallaşma, bireyin bağımsızlaşması ve bireyselleşmesine rağmen daha geniş toplumsal gruplarla ilişki kurmasına ve bağımlı hale gelmesine işaret etmektedir. Birey artık para aracılığıyla daha öncesinde hiç etkileşimde bulunmadığı kişilerle ilişki kurabilmekte ve gittikçe artan iş bölümü sonucunda bağımlı hale gelmektedir. (Schmidt ve von Flotow,

2000:2). Simmel bu süreci paranın gelişimi üzerinden tartışsa da, toplumların değişiminin karmaşık ve örüntülü olduğunun farkındadır ve bu süreci bu örüntü içinde ortaya koymaktadır. Bir bakıma yeni toplumsal dayanışma formları söz konusudur ve bireysellik "niceliksel anlamda genişlemektedir" (Harrington, 2012:18-19). Paranın gelişmesinde insanların daha soyut düşünebilmesi, örneğin, önemli bir gelişmedir; örneğin zor kullanmak yerine soyut kurallar ve semboller (Simmel, 2009:193-194) benimsemeye doğru bir dönüşüm vardır. Semboller ve temsiller hayatlarımızda artmaktadır ve parada görüldüğü gibi bunların temsil ettiğiyle içeriği arasındaki bağlantı veya ilişki de kopabilmektedir.

Paranın tözsel gelişimi, gittikçe daha fazla maddenin veya tözün (Substanz) para ekonomisine dahil edilmesi sürecidir. Malların elde edilmesi arzusunun tatmini, para aracılığıyla gerçekleşmeye başlayınca, arzularının sınırları da ortadan kalkmaktadır (Schmidt ve von Flotow, 2000:3). Paranın iki yönlü işlevi söz konusudur; bunlardan birisi *Relation sein* ve diğeri *Relation haben*, yani bağlantı/ilişki olmak ve bağlantıya/ilişkiye sahip olmak. İlki aracı bir işlevden bahsederken, ikincisi değer oluşturan, değer sürecine doğrudan katılan bir işlevden bahsetmektedir. Paranın böyle bir işlevinden ortaya çıkan sonuçlarından bahsetmektedir: öncelikle değiş tokuş trafiğini kolaylaştırmıştır; ekonomiye daha fazla malın girmesini sağlamıştır ve daha fazla sermayenin tek elde toplanmasını sağlayan yoğunlaşmaya neden olmuştur. Böyle bir yoğunlaşma yeni yatırımları beraberinde getirmiş ve iktisadi büyümeyi tetiklemiştir (Schmidt ve von Flotow, 2000:3-4). Böylece para, kendisi bir kurum haline gelmiştir. Simmel'in parayı toplumsal ilişkiler bağlamında nasıl tartıştığı ve toplumsal değişim sürecindeki etkileri ve sonuçlarını ne şekilde ele aldığı bir sonraki bölümde etraflıca tartışılmıştır.

1.3. Paranın Felsefesi

Simmel, 1900 yılında *Paranın Felsefesi*ni yayınlamadan önce kitabın içinde tartıştığı konuların bir kısmını önceden çeşitli yazılarda yayınlamıştır. Bu nedenle aşağıdaki bölümde önce bu hususa değinilmiş, ardından kitabın kendisi ele alınmıştır. Bu bölümde ağırlıklı olarak Paranın Felsefesinden alıntı yapıldığından, söz konusu kitaba ait alıntılarda her seferinde, yani ona ait olduğu anlaşıldığı

durumlarda, Simmel'e ait olduğu belirtilmemiş, onun yerine yayın yılı ve sayfasını zikredilmiştir.

1.3.1 Paranın Felsefesi'nin öncülleri

Paranın Felsefesi, tam yüzyıl dönümünde – yani 1900'da – yayınlanmıştır. Bazıları bu eseri, Simmel için de bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir; bazen de eserin iki dönem arasında durduğu ve Simmel'in iki farklı perspektifini de yansıttığı belirtilmektedir. Zira Simmel, erken dönemlerinde rölativist ve nominalist perspektif benimserken, ileri yaşlarında mutlak değerler vurgusu vardır; Paranın Felsefesi de bu iki değer anlayışı arasındadır, yani her ikisinden de beslendiği görülmektedir (Girschik, 2000). Ancak Simmel, toplumsal bir olgu olarak paraya ilk kez bu eseriyle ilgi göstermemiştir; 1890'lar itibariyle bu konuyla ilgili çalışmalar yapmıştır. "Modern Kültürde Para", "Paranın Yaşam Temposu Bakımından Önemi", "İş Felsefesi" (Jung, 2001:54) gibi yazılar bunu açıkça göstermektedir. Bu mevzuları "Paranın Felsefesi"nde de tartışmaktadır ve böylece daha kapsamlı bir eserle bir modernleşme teorisi ortaya koymaktadır (Bürgi, 2003:24); örneğin, geçici zaman algısı, mekanın kayganlığı, sebep sonuç ilişkisinde keyfilik (değer oluşumu gibi) ve modernleşmeyi tartışan başka mevzular da bulunmaktadır. Lichtblau'un ifadesiyle (2017:165) Simmel moderniteyi sürekli bir şimdiki zaman veya mevcut hal algısı olarak ortaya koymaktadır. Aşağıda da belirtileceği gibi modernleşme teorisi bunlarla sınırlı değildir elbette; zihniyet dönüşümü, paranın kültür üzerindeki etkisi, toplumsal tipler –daha doğrusu belirli davranış biçimleri ortaya koyan tipolojiler- gibi konular da Simmel'in bu bağlamda ilgi alanına girmiştir.

1890 yılında yayınlanan Paranın Psikolojisi Üzerine adlı makalesinde ise daha sonra yayınlayacak olduğu kitabın öncüllerini aktarılmıştır. Burada paranın nasıl değiştiğini ve ne gibi işlevlerle tezahür ettiğini ortaya koymuştur; örneğin parayı resmi-umumi bir kurum olarak tanımlamış ve değişen toplumla birlikte araç olmaktan çıkıp amaca dönüşmesini izah etmiştir (Simmel, 1890:2). Burada Simmel, paranın psikolojik boyutunu ele almaktadır ve hem cimriliğin hem de israfın benzer temellere dayandığını ileri sürmektedir; yine kadın için başlık parasının verilmesi veya para karşılığı kadının kendini teslim etmesi gibi konuları paranın psikolojik

boyutlarıyla ele almaktadır. Makalenin sonunda para ile tanrı algısı arasındaki benzerliklere de değinmiştir. Parayla birlikte ortaya çıkan toplumsal tipler "Paranın Felsefesi"nde de ele alınmıştır. Bürgi, örneğin "asillik" (Vornehmheit, burada kast edilen kan bağından kaynaklanan bir soyluluk değil, davranış anlamında sergilenen asillikten bahsetmektedir) olgusunu bireyin modernleşmeyle barışması olarak ortaya koyduğunu ileri sürmektedir (Bürgi, 2003:22). Söz konusu birey, modern kültür ve para ekonomisinin beraberinde getirdiği eğilimlere ve normlara karşı durmaya çalışmaktadır ve bunu o "şeylere" mesafe koyarak yapmaktadır.

Paranın Felsefesi ile içerdiği konular bakımından benzerliği olan bir diğer makale, "Metropol ve Tinsel Hayat"tır. Burada ortak olarak ele aldığı konulardan biri "Blasiertheit" kavramı ile ifade ettiği duyarsızlaşma halidir; bu duyarsızlaşma hali, hem metropol yaşamıyla (Simmel, 1903:1) hem de paranın yaygın kullanımıyla görülmektedir. Yine, kentsel yaşamın bireyselleşme ve nesnelleşmeyi desteklediğini, aynı şekilde para aracılığıyla kurulan ilişkilerde bu türden bir süreç yaşandığını vurgulamaktadır. Paranın Felsefesinde kent konusu önem arz etmese de bireyin ve toplumun duyarsızlaşması ve bunun temelinde yatan nedenler tartışılmaktadır.

1.3.2 Paranın Felsefesi'nde temel modernleşme biçimleri

Paranın Felsefesi, iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, analitik bölüm, diğeri sentetik bölümdür. İlk bölümde paranın nesnel özelliğine rağmen beşeri eylemin bir ürünü olduğunu ortaya koymaktadır; burada özellikle paranın görece bir değeri olduğunu kabul etmektedir (Girschik, 2000). Simmel, kitabında parayı, salt iktisadi bir mesele olarak veya iktisat bilimi bağlamında tartışmamaktadır; elbette iktisadi boyutunu ele almakta ve hem takas aracı hem de büyümenin motoru olarak ortaya koymaktadır. Ancak esas odaklandığı konular, para temelinde bilgi teorisi, ahlak, toplum veya estetik gibi meselelerdir; yani para konusunu, felsefi ve toplumsal konuları tartışmak için kullanmıştır (Blumenberg, 2001:179; Girschik, 2000). Bunu da özellikle kitabın ikinci bölümünde görmekteyiz, çünkü paranın hayatımıza girmesiyle yaşanan toplumsal tezahürler tartışılmaktadır.

Poggi, *Paranın Felsefesi*'ndeki ana konuları ortaya koyarken, kitabın amacının aslında Simmel'in sosyolojik bakışını yansıttığını ileri sürmektedir; buna göre temel konular olarak "genel anlamda eylem, ekonomik eylem, nesnel tin (objective spirit, objektiver Geist), paranın doğası ve modern toplumun doğası" başlıklarını belirlemiştir (1993:X). Yine Poggi (1993:165), Simmel'in bu eserle modern toplumu üç açıdan ele aldığını ileri sürmüştür; buna göre modernizm, beşeri potansiyellerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır, para ekonomisinden etkilenip şekillenmiştir ve karmaşıklığa doğru bir süreci hızlandırmıştır. Kitabın temel argümanlarını tartışan isimlerden biri de Turner'dir (1999:150). Ona göre insanlık tarihinde takastan paraya geçiş tartışılırken aslında cemaat-cemiyet ayrımı ele alınmaktadır. İkinci aşamada, paranın yaygınlaşmasıyla birlikte beşeri ilişkilerde değişim olmaktadır ve daha soyut ve mesafeli ilişkiler kurmak ve sürdürmek mümkündür. Dolayısıyla kişisel özgürlük alanları genişleyebilirken daha net kurallar da ortaya çıkmaktadır.

Paranın Felsefesi'nin ilk bölümünde özellikle paranın nesnel olsa da beşeri eylemin bir ürünü olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda paranın rölativist bir değeri olduğu da açıklanmaktadır. Paranın bu görece değeri, paranın işlevinin değiş-tokuş ilişkisini ölçülebilir bir birimle ifade etmesi ile izah edilmektedir; burada görece bir değer, görece bir fiyat ile belirlenmektedir. İkinci bölümde paranın toplumsal inşasının, eylemlerimiz üzerinde ve ilişkilerimizde ne şekilde belirleyici olduğu gösterilmektedir. Ancak bunun böyle tezahür etmesi için tinsel ve kurumsal gelişmelerin ortaya çıkmış olması şarttır; yani insanın zihinsel tutumu değişmiş olmalıdır. Simmel'e göre (2009:153) zihinsel dünyada bir dönüşümü görmek için bir takım cisimlere veya kültürel varlıklara bakmak gerekmektedir, çünkü varlıklar arasındaki ilişkiye bir cisim/şey tayin etmekteyiz, yani ilişkiyi görünür kılmaktayız. Bir ilişkiyi görünür kılması anlamında evlilik yüzüğü veya memurun üniforması veya parayı örnek vermektedir; zira bunlar "tek başına anlamsızdır ve başkalarının algılaması için varlardır".

Simmel, paranın tözsel değerinden işlevsel değerine doğru evrilmesini tarihsel bir perspektiften ele almaktadır ve bunun için çok sayıda örnek vermektedir (2009:230); buna göre her toplum kendi değer birimini bir şekilde oluşturmuştur

(2009:161, 176). Başlarda deniz kabuğu veya tuz gibi doğada bulunan maddeler bir ölçüt olarak kabul edilirken, zaman içinde madeni değeri olan paralar ortaya çıkmış ve toplumlar daha soyut ödeme araçları icat etmişlerdir. Böylece işlevsel değer kazanan para, değiş-tokuş edilebilen nesnelerin sayısını arttırmış ve sınırları aşan bir araç olarak karşımıza çıkmış ve nihayetinde umumi bir araç olarak tezahür etmiştir. Böylece kitapta ayrıntılı biçimde tartışıldığı gibi para, kendi toplumsal değerler sistemini inşa edip kendi ahlak anlayışını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla töz olarak değeri, değişime uğramakta ve kendini yeniden konumlandırmaktadır. Böyle bir değişimin yaşanması için ise insan bilincinde bir dönüşümün olması gereklidir; bu değişim ve dönüşüm modern toplumlarla ilişkilendirilen unsurlarla bağlantılıdır.

Yine de Paranın Felsefesi'nde temel bir argümandan bahsetmek oldukça zordur; her ne kadar para örneği üzerinden bir toplumsal değişim analizi yapılmış olsa da sistematik bir yöntemden bahsetmek mümkün değildir. Eser, daha ziyade çok sayıda "mukayese ve dolambaçlı bilgilerle" şekillenmiştir (Poggi, 1993:62). Ancak Harrington, sistematik bir yönteminin olmadığı görüşüne katılmaz; ona göre yapmak istediği, daha ziyade bilim içinde sosyolojiye bir yer kazandırmak ve de değer ve anlamın temellerine inmeye çalışmaktır (2012:21). Her halukarda eser, değişimi kapsamlı biçimde ele almış ve gündelik örneklerden soyutlamalar yapmıştır ki böylece toplumsal değişimin analizi için elverişli bir zemin sunmaktadır.

Simmel, paranın rasyonelleşme ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir; ona göre para nedeniyle insan, ölçmek-biçmek durumundadır, ancak bu bilinçli bir süreç olmaktan ziyade günlük hayatın gerekliliği ile ortaya çıkmıştır ve toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Şöyle ki, modern yaşamda duygusallık, yerini hesaplanabilirliğe bırakmıştır; her şey para ile satın alınabilindiğinden, her şeyin rakamsal bir karşılığı bulunmaktadır ve her şey birbiriyle ilişkili hale gelmiş ve sürekli hareket halindedir.[§] Para aynı zamanda arzu edilen nesne ile bir mesafe koyulmasını da mümkün kılar, yani hemen ulaşmasak da daha ileri bir tarihte

[§] Simmel bu değişimi göstermek için paranın dil üzerindeki etkisiyle ilgili bir örnek vermektedir. Almanca'da günlük dilde para için kullanılan çeşitli kavramlar vardır, bunlardan ikisi *Kohle* ve *Knete'*dir (kömür ve hamur). Simmel, bu ikisini toplumsal sınıflarla ilişkilendirir; böylece kömür, fakiri temsil eder zira yakılan bir şeydir; hamur ise zengini ifade eder çünkü zengin kendi amacı doğrultusunda onu şekillendirme kabiliyetine sahiptir (Deflem, 2003:72).

gerçekleştirmek umuduyla isteklerimizi erteleyebilmekteyiz. Böyle bir gerçek, uzun vadeli düşünmeyi, duygusallığı bir kenara bırakmayı ve dolayısıyla modern aklın ortaya çıkmasını desteklemektedir. İnsanoğlunun bu yeteneği, yani isteklerini erteleyebilme kabiliyeti, amaçsal davranışın temelini teşkil etmektedir ve para bu eylem biçimini daha da geliştirmektedir. Aslında değiş-tokuş eyleminin temelinde bir nesnelleşme, verilecek nesneyle kendi arasında bir mesafe koyma vardır. Bu sürece para girdiğinde ise nesnelleşme düzeyi daha da artmakta ve değiş-tokuştan doğan etkileşim iki kişinin arasından çıkıp, yani özel olmaktan çıkıp, daha umum bir hal almaktadır (Blumenberg, 2012:252); zira para sayesinde toplumsal bütüne dahil olunmuştur. Ayrıca uzun vadeli düşünmek, nesnelerin niteliksel özelliklerinin niceliksel bir ifade bulmasıyla ve nihayetinde parasal bir ifadeyle desteklenmektedir.

Paranın bugünkü hayatımızda kendini ortaya koyma biçiminin, zihinsel bir dönüşüm gerektirdiği belirtilmişti ve bu süreçte rasyonelleşmenin önemi ortaya konmuştu. İkinci bir husus, nesnelleşme ve bireyselleşmedir; çünkü bu süreçte öncelikle kendimizi ötekinden ayırma, ötekiyle aramıza mesafe koyabilme gerekmektedir ki bu ayrım, para aracılığıyla oldukça desteklenmiştir. Daha önce var olan kişisel ilişkiler veya bağlar, yerini para aracılığıyla anonim "bağımlılıklara" bırakmaktadır. Ancak bu toplumdan bir kopuşu değil aksine daha fazla bağımlı olmak demektir, dolayısıyla bireyi bağımsız kavramıyla değil de "otonom" ifadesiyle nitelemek daha doğru olacaktır. Bu süreçte geleneksel bağlar büyük ölçüde yıkılmakta ve yerini yapay, daha kırılgan, hatta geçici ve yeni ilişkilere bırakmaktadır. Simmel, bu değişim sürecine "Atomisierung der Einzelpersönlichkeit" (2009:534, tekil kişiliğin atomlaşması) gerçekleştiğini ileri sürmektedir; yani toplam kişilik çözülmüş ve nesnelleşmiş parçalardan oluşmaktadır. Özgürlük kavramının da bu bağlamda, yani bireyselleşme içinde tartışıldığını görmekteyiz, zira Simmel bu fenomeni anlatmak için sık sık bireysel özgürlük (2009:429) kavramına başvurmaktadır. Bireysel özgürlük için kitapta ayrı bir bölüm bulunmaktadır.

Bir başka husus, farklılaşmadır (Differenzierung); modern öncesi insan, varlığının bütünüyle toplumun bir parçası olarak düşünülmekte ve öyle işlev

görmekteydi (Indifferenzzustand). Tarihsel bir perspektiften bakarak doğaya yakın olan insanın (Naturmensch) kendini çevresinin bir parçası olarak görmesi nedeniyle modern insandan farklılaştığını ileri sürmektedir. Tarihsel süreç içinde ve gelişmelerle birlikte insan, kendini "şeyler"den ayrıştırmış ve özne-nesne ayrımı meydana gelmiştir ve bu ayırım, gittikçe keskinleşmiştir (Poggi, 1993:200). Modern insan böylece, "beni" daha çok parçalara bölmekte ve kendini ötekine göre konumlandırmaktadır; bu da eylemlerle ortaya çıkmaktadır. Eylem kavramı doğrudan tartışılmasa da, Simmel, "insanı öznellik elde etme kabiliyeti" olan bir varlık olarak ortaya koymakta ve farklılaşmayı (Differenzierung) bu toplumsal süreçte kazandığını ileri sürmektedir (Poggi, 1993:72). Simmel özellikle sermaye hisseleri olan kurumları örnek vermektedir; ona göre ilgi odağı sadece elde edilecek hissedir, neyin üretildiği konusu önemsizdir. Bu örnek, toplumun farklılaşmış parçalardan oluşan bir sistem olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Simmel'in vurguladığı bir diğer husus ise özgürlüktür. Para, mesafeleri açtığını ve eski ilişkilerin yerine yenilerini inşa ettiği ifade edilmişti. Bu ise toplumsal alanda bir bağımsızlık halini ve zamansal düzeyde özgürlüğü beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla parayla birlikte hem farklılaşma ortaya çıkmakta hem de iş bölümü yapan toplum bir arada tutulmaktadır.

1.3.3. Paranın Felsefesi'nde öne çıkan konular

Yazar, kitabı iki ana bölüme ayırmış ve bölümleri analitik ve sentetik kavramlarıyla tanımlamıştır; ilk bölümde daha çok para-değer ilişkisi ve bu ilişkinin inşa süreci ele alınırken, ikinci bölümde paranın birey ve toplum ile ilişkisi incelenmiştir. Önsözde Simmel, neden böyle bir ayırıma gittiğine açıklık getirmektedir: ona göre araştırma alanının iki sınırı vardır, biri "exakt" ve diğer "felsefi" olandır (2009:13-14). Felsefi alan, "exakt" alanın alt sınırlarını belirlemektedir; üst sınırda ise pozitif bilgi ile ortaya koyulan bir dünya tasavvuru (Weltbild) söz konusudur ve bu tasavvur yaşamın bütünlüğü ile ilişkilidir. Simmel, parayı incelerken de hareket noktası burasıdır; yani paranın ön koşulları olarak tinsel gelişim, toplumsal ilişkiler, değerin ortaya çıkması gibi olgulardan ve bunların paraya verdiği anlam ile uygulamadaki etkisinden bahsetmektedir. Kendi ifadesine göre burada amacı, parayı tarihsel bir çerçevede ele almak değil felsefi bir

perspektiften incelemektir. Para, bir nevi bir varlık veya olgu olarak, yani kavramsal, psikolojik, etik vb. özellikleriyle kurgulanmıştır.

Kitabın aslı 1900 yılında Duncker&Humboldt tarafından Leipzig'de basılmış; burada kullanılan kitabın aslı ise ikinci ve daha geniş baskısı olan ve 1907'de aynı basımevince yayınlanan kitabın tekrar basımıdır (Anaconda Verlag, Köln, 2009). Georg Simmel, para konusunu ilk kez bu eserinde ele almamıştır; 1889'da "Paranın Psikolojisine Dair" adlı makalesini kaleme almıştır. Ayrıca "Metropol ve Tinsel Hayat" (1903) adlı bir diğer makalesi de doğrudan parayla ilgili olmasa da para ticaretinin kentle birlikte nasıl genişlediğini ortaya koymaktadır.

Simmel'in Parann Felsfesi'nde "exakt" ve felsefi ayrımı yapmakta ve paranın zihin dünyamızı nasıl değiştirdiğini ele almakta olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda değeri, iktisadi değeri, kurumların oluşumunu ve etkilerini incelemekte ve birbirini nasıl şekillendirdiği tartışılmaktadır. Para ve değer algısını ortaya koyarken "şeylerin" doğal konumunu kaybettiğini ve konumlarının alt üst olduğu ileri sürmekte ve her şeye eşit mesafede duran doğa kanunlarının geçersiz hale geldiğinden ve yepyeni bir tasavvur ortaya çıktığından bahsetmektedir:

> *"...düzenini umursamadan içsel olan resmi değiştiririz; bu resimde hepsinin eşitliği söz konusu değildir, üste yerleştirilmiş bir nokta daha aşağıda duran bir nokta ile yan yana gelir; varlıkları ise birlik (Einheit) değil farklılıktır; yani değere göre sıralanmalarıdır. Nesneler, düşünceler, olayların değerli olması doğal varlıkları ve içerikleriyle ilişkili değildir; değerlerine göre sıralanmaları ise doğal hallerinden tamamen uzaktır. "* (2009:21)

Simmel, bu görüşünü desteklemek için "şeylerin" doğal durum ve içerikle değer kazanmadığını, bilakis doğal konumundan bambaşka bir yere yerleştirildiğini ileri sürmektedir (2009: 22). Bu süreci açıklamak için iki kavram kullanmaktadır: biri nesnelleşmedir (Objektivierung); buna göre bir bütün olduğumuz nesneye değer biçerek onunla aramıza mesafe koymaktayız – mesafe koyma için "Distanzierung" kavramına başvurmaktadır. Mesafe koyma olgusu, zamansal bir mesafe (zeitlicher Abstand) olduğu gibi nesnenin nadir bulunması, elde edilmesinin zor olması gibi

unsurları da kapsayabilmektedir. Bu bağlamda estetik konusunu da ele almaktadır; yani bir nesnenin kullanımı dışında estetik özelliklerinden dolayı değerli bulunabileceğini iler sürmektedir. Burada, ona göre, nesnenin kullanımı önemli değildir, nesneye sadece bakarak mutluluk hissetmek, dokunmaksızın kendi halinde bırakmak da mümkündür. Simmel, kadın güzelliğini örnek vermekte ve duyusal ile estetik güzellik arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre "duyusal bir durum söz konusuysa nesne kendisini bize bırakır, estetik güzellikten bahsediyorsak biz nesneye teslim oluruz". (2009: 46-47). Şeylerin doğal durumu böylece kaybolmaktadır ve yeniden konumlandırılmaktadır. Bu konumlandırma aşağıda tartışılacağı gibi değer oluşumuyla da doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Simmel, Paranın Felsefesi'nde öncelikle felsefi bir arka plan ortaya koymaktadır ve bunu örneklerle tartışmaktadır.

Yazara göre böyle bir ilişki kurulduğunu anlamak için, bu ilişkinin aşamalarına bakmak gerekmektedir. Özne-nesne ilişkisinde Simmel, bir şeyin sağlayacağı yararı kabul etmekte; ancak bir şeyin yararlı olması, süreç içinde değer oluşumunda tek kriter olmayacağını ortaya koymaktadır. Böylece "yararlılık, genel anlamda "ruhun" (Seele) çeşitli katmanlarında yankı bulacak" ve yorumlanacaktır." Bağlantı kurulduktan sonra ise "birleştirici eleman" ortadan kalkacaktır, zira artık ona ihtiyaç kalmamıştır (2009:49). Böylece nesnenin kullanım değerinden güzellik değerine doğru evrilmesi mümkündür ve bu sonuç, bir nesnelleşme sürecinin ürünüdür; öznenin ihtiyaçlarından bağımsız hale gelmiştir. Simmel, buraya bir başka boyut daha eklemiştir; ona göre bir şeyin işlevsel olması, muadilinin bulunması demektir, oysa güzel ise kendine has bir özellik kazanmış demektir ve yerini başkası alamamaktadır. Bu ilişkinin kurulması için yine mesafe önemlidir, zira mesafe arttıkça estetik de artmaktadır. İlkel insanın (Naturmensch) aksine modern insan için, kendisi ve arzuladığı nesneler arasındaki mesafe, daha uzaktır, hatta şartları daha ağırdır; bu nedenle de yaptığı fedakarlıklar sonucunda arzuları daha büyüktür.

1.3.3.1. Değiş tokuş ve değer

Simmel, değer ve değer oluşumunu, genel bir perspektiften ele almakta ve bunun için süreçlere işaret etmektedir. Buna göre bir şeyin değeri, kendinden menkul ve durağan bir olgu değildir, aksine toplumsal ilişkiler ve değişimle anlam

kazanmaktadır. Hatta hem toplumsal "varlığın önemli bir işleyiş mekanizması" olarak hem de bir ölçü olarak işlev görmektedir (Aydın, 2010:185). Değer, ötekine - yani nesneye- erişimle ilişkilidir ve bu erişimin kolaylığı veya zorluğu değeri belirleyen faktörlerdir (elbette o şeyin arzulanması koşuluyla). Para ise böyle bir ilişki kurma sürecinde aracı bir işlev görmektedir. Değerin oluşumunda özne-nesne ayrımı, önemli bir rol oynamaktadır. Özne "şeylerin" farkına vararak bu ayırımı gerçekleştirirken aynı zamanda "şeyleri" düzene sokmaktadır; ancak bunu yapabilmek için şeyler hakkında bilgi sahibi olmalı ve onları değerlendirebilmelidir (Poggi, 1993:86). Değerlendirme, bir bakıma şeyleri sıraya koymakla alakalıdır (Simmel, sıralama için "Zweckreihen" –amaç sıralaması- kavramını kullanmaktadır). Simmel'e göre bilme, olguların yorumlanmasıdır ("Sein" – var olmak/be), değerlendirme ise değerlerin yorumlanması, daha doğrusu nesnelerin belirli bir sıraya konulmasını ("Sollen" – olması gereken) içermektedir (2009:87). Dolayısıyla bu iki kavram aracılığıyla değer oluşumunu tartışmaktadır, çünkü olması gereken (sollen) aynı zamanda değer anlayışımızı ortaya koymaktadır.

İktisadi değer genel anlamda değer kavramıyla ilişkilidir, yani özne kendi ihtiyaçları veya arzuları doğrultusunda bir sıralama yapmaktadır. Simmel'in iktisadi değer anlayışının, emek-üretim gibi ilişkilerden ziyade değiş-tokuş kabiliyetine vurgu yaptığı görülmektedir ve bu bağlamda Carl Menger gibi iktisatçıların yaklaşımlarına benzerlik göstermektedir (Turner, 1999:150).[**] Carl Menger dışında da değer teorisini ortaya koyanlar olsa da sosyoloji alanında yaygın zikredilen isim kendisidir. Ona göre "Değer, bir şeye/mala içkin değildir…veya kendi başına bağımsız bir şey değildir. …değer, insan bilinci dışında/ötesinde var olamaz.". Bu nedenle değer, "şeyler ve insan araındaki ilişkiye" işaret etmektedir ve onu yansıtmaktadır (Infantio, 1998:102-103). Dolayısıyla bir şeyin ekonomik değeri olması için iki şey arasındaki değiş tokuş kabiliyetinin varlığı önemlidir; bu perspektiften bakarak emek de değiş-tokuş edilebilmesi nedeniyle ekonomik bir değer olarak tanımlanabilmektedir (Poggi, 1993:95). Daha önce de ifade edildiği gibi

[**] Simmel ve Menger arasında bir etkileşim olduğuna dair her ikisinden de açık bir ifade olmasa da birbirlerinin çalışmalarından haberdardırlar ve bir takım benzerlik göstermektedirler (Infantio, 1998:106).

etkileşim, Simmel'in toplumlaşma anlayışında önemli bir yer teşkil etmektedir; söz konusu yaklaşımı bu bağlamda da görülmektedir.

Simmel'in, değerin ortaya çıkışında gerçekliğin şartlarının, arzu ve zevklerin içeriği değiştirdiğini, yani nesnelerin kullanımına yönelik ilişkisini (işlevini) dışladığı ve böylece "değer" kategorisinin meydana geldiği iddiası ifade edilmişti. Buna daha yakından ve ekonomi açısından bakarsak, insan ve nesne arasında fedakarlık olduğunu, zira başkasının da o şeyi arzuladığını ileri sürmektedir. Birinin harekete geçebilmesi, ötekinin vaz geçmesi demektir; böylece değer kazanmak için yine değer kullanılmaktadır (2009:56). Arada yaşanan değiş tokuş ise, değerlerin değiş tokuşundan ziyade ekonomi içinde değerlerin değiş tokuşudur; zira değer daha önceden de vardır (2009:60). İktisadi bir boyut devreye girince değerin nesnelliği, değiş tokuşun nesneyle sınırlı olmayıp onu aşabilmesinden kaynaklanmaktadır, yani bir nesne sadece benim için değil başkaları için de bir değer ifade etmesi ve değiş tokuş edilebilmesi nedeniyle değerin nesnelleşmesi söz konusudur. Simmel burada şöyle bir denklem kurar: nesnellik = özneler için geçerlilik. Değiş tokuş sayesinde nesnel bir ölçüm/karşılaştırma yapılmaktadır (2009:62-63); para ise bu denklemde önemli bir rol oynamaktadır, çünkü değer bireyselden öznele doğru değişim gösterirken ve bu nedenle değiş tokuş mümkün olurken, para bireysel olmayan bir yapıya işaret etmektedir (2009:143). Poggi'ye göre buradaki nesnellik, *objektiver Geis*t ile - yani nesnel tin ile- ilişkilidir, zira karşılıklı ilişkiyi mümkün kılmaktadır ve diğer tinsel "şeyleri" (sanat, bilim, din vs.) ürettiği gibi parayı ve iktisadi eylemi de ortaya çıkarmıştır (Poggi, 1993:112-113). Karşılıklı ilişkiyi etkileyen ve sürdürülmesini sağlayan önemli faktörlerden biri paradır ve nesneler arasındaki kıyaslamayı mümkün kılmakta ve kolaylaştırmaktadır (Blumenberg, 2012:253). Bu yaklaşımı özellikle iktisadi değer analizi için oldukça önemlidir; zira değer, aşkın bir hal aldığından ötekini de içine almakta ve iktisadi faaliyeti kolaylaştırmaktadır.

Simmel, değiş tokuş ile etkileşim arasındaki fark ve benzerliklere de dikkat çeker. Buna göre değiş tokuş nesneye yöneliktir, etkileşim ise kendi enerjimizle ilgilidir; yine de her ikisinde de bir alış-veriş vardır, zira günlük hayattaki değiş tokuş etkileşimin bir parçasıdır. Ancak iktisadi değiş tokuş söz konusu ise kayıp veya

kazançtan bahsetmek mümkün iken etkileşimde bu ilişkiyi kurmak zordur; iktisadi bir faaliyette ise her zaman bir şeyden feda etmek gerektirmektedir (2009:64). Yazar, iktisadi anlamda değiş tokuş için "önceki duruma nispetle tatmin duygusu" tanımını kullanmaktadır ve burada değiş tokuş yapılanın sıfırdan oluşturulmadığını, var olanın yer değiştirdiğini ve dolayısıyla değer zinciri içinde konumlandığını belirtmektedir. Arz ve talep ilişkisi için de arzın kıtlık durumuyla ilişkili olduğunu, talebin ise kullanışlılıkla (burada kullanışlılık ile nesnenin arzulanması kast edilmektedir) açıklanabileceğini ileri sürmektedir (2009:81). Dolayısıyla arz, göreceli bir andır, ancak kullanışlılık iktisadi değerlerin parçalarını belirlemektedir. Böylece her arzu, nesnenin değer kazanması anlamına gelmeyeceğinden arzuların karşılaştırılması veya nesnelerin değiş tokuş edilebilirliği gibi bir ölçek gerekmektedir (2009:83). Daha önce de belirtildiği gibi Simmel, bir iktisat teorisi ortaya koymamaktadır, ancak iktisadi değer oluşumuna dair ciddi bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Kitapta özne-nesne ayrımı önemli bir yer teşkil etmektedir, zira bu ayırım kendimizi konumlandırma süreçleriyle ilişkilidir. İnsan da dahil olmak üzere her varlık, doğal haliyle birbirinden ayrı olmayıp bir bütün halindeyken; insan, kendini fark edip kendine "ben" demesiyle birlikte kendini "ötekine" göre konumlandırmakta ve özne-nesne ayrımı ortaya çıkmaktadır (2009:31). Özne, nesnelerin aracılığıyla kendini ifade etmek durumundadır; aynı zamanda kendi varlığını, diğer nesnelere koyduğu mesafe ile inşa etmektedir. Özne, böylece, nesneleri düzenlemekte, düzene koymaktadır (2009: 85). Yukarıda bahsedildiği gibi bu süreç, değer oluşumu bağlamında da geçerlidir; ortaya çıkan ve arzuladığımız bir nesne bizim için bir değer ifade etmektedir, daha doğrusu özne ile arzu edilen nesne arasındaki mesafenin varlığı değer oluşumuyla doğrudan alakalıdır (2009: 39-41). Hatta bu değer ilişkisini, bir adım daha ileri götürmekte ve öznenin nesneler arasından seçim yaparak veya arzuladıkları arasında ayırım ve seçim yaparak nesnenin daha özerk hale geldiğinden bahsetmektedir. Buradan hareketle ekonomik faaliyetin ortaya çıkış aşamalarını ortaya koymaktadır: öncelikle bir özne-nesne ayrışması gerekir, bu ayrım neticesinde nesnelleşme süreci, yani arzulama derecesi ve özne-nesne arasındaki mesafe temelinde değer ortaya çıkmakta ve nihayetinde mübadele mümkün olmaktadır. Bu mübadelede nesnel, aşkın ve kişisel olanı aşan bir ilişki meydana gelmektedir.

Simmel'e göre iktisadi değerden önce kişisel değer belirlenmiş olmalıdır (2009:59), aksi takdirde böyle bir mübadele mümkün olamamaktadır. Mübadele için ise değer, aşkın bir biçim almalıdır.

Değerin, ekonomik biçim alması bir yandan nesnenin arzulanmasıyla ilişkiliyken öte yandan elde edilip faydalanılmasına bağlıdır (2009:77); ancak bunlar tek başına değer ve ekonomik faaliyet anlamına gelmemektedir, çünkü her iki tarafın da gönüllü olarak gerçekleştirdiği değiş-tokuş gereklidir (2009:79). Böylece değiş-tokuş, verme ve alma süreçlerinden öte birbirinin sebep ve sonucu olmakta ve ekonomik faaliyet gerçekleşmektedir (2009:80). Simmel'in ifadesiyle (2009:84-5):

> *"Kesin olan şudur: ekonomik, pratikteki etkin değer, bir değer olmaktan ziyade doğası ve kavram gereği belirli bir değer büyüklüğüdür (nicelik-quantitaet); bu nicelik, ancak iki arzunun birbiriyle ölçülmesiyle meydana gelebilir; ekonomi içinde gerçekleşen bu ölçümün biçimi, fedakarlık ve kazancın değiş-tokuşudur; ilk bakışta göründüğü gibi ekonomik nesne, arzu edilmesiyle mutlak bir değere sahip olmaz, aksine bu arzu ediliş değiş-tokuşa (ister gerçek ister düşünülen bir değiş tokuş olsun) bir temel teşkil ederek nesneye değer kazandırır."*

Nesnelerin değer kazanmasının yanı sıra daha soyut şeylerin değer olarak algılanma sürecine de değinilmekte ve bu bağlamda işgücünün bir değer olarak nitelendirilmesi süreci tartışılmaktadır. Simmel'e göre işgücünün değiş-tokuş imkanının olması veya gerçekleşebilmesiyle değer kategorisi içinde yer alabilmektedir. Buna göre "değer olarak biçimini, fedakarlık ve kazanç veya fiyat ve değer ilişkisi içinde sağlamaktadır" (2009:91). Özetle bir şeyin – soyut veya somut olsun - değer oluşumu daha doğrusu iktisadi bir değer taşıması, o şeyin değiş tokuşa tabi olabilmesiyle ilişkilidir. Burada bir nesnenin veya bir şeyin kıt olmasının veya arzu edilir olmasının bir önemi yoktur, daha doğrusu birincil derecede rol oynamamaktadır; asıl olan, o arzu edilen şeyin değiş-tokuşa tabi olabilmesidir. Ancak Simmel'in belirttiği gibi o şeyin arzu edilmesi, değiş-tokuşun temelini teşkil ettiği için belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak değiş-tokuşun bir takım zihniyet dönüşümleri gerektirdiği de vurgulanmaktadır; örneğin aristokrat bir tutuma sahip

insanların ticareti aşağılık bir iş olarak görmeleri, bu dönüşümün olmamasındandır. Simmel'in ifadesiyle (2009:94):

> *……Homer döneminden çok önce geri kalmış Yunan kırsalında deniz korsanlığı meşru bir kazanç olarak görülürdü; hatta bazı ilkel topluluklarda bir şeyin karşılığını ödemek yerine soygun yaparak almak daha asil kabul edilirdi. Bu iki örnek de aslında anlaşılabilir, çünkü değiş-tokuş ve ödemede, nesnel bir norma itaat edilmektedir ki böylece güçlü ve otonom kişilik geri adım atmaktadır….. . İşte bu nedenledir ki aristokrat-dik başlı mizaçlar, ticareti küçümserler.*

Simmel, zihniyet dönüşümünün gerekliliğini ortaya koymak için bambaşka bir örnek de vermektedir. Ona göre, daha önceleri kendilerine eş yapmak için kadınların kaçırılması daha yaygınken, topluluklar arasında işbirliğinin güçlenmesi amacıyla kaçırma yerini kadın değiş-tokuşu almıştır. Topluluklar arasındaki anlaşmalar, yani bir takım ön koşulların oluşması nedeniyle evlilik biçimlerinde ve anlayışında değişiklik meydana gelmiştir (2009:98). Evlilik için yapılan böyle bir değiş tokuş, toplum tarafından kabul edilir bir uygulama olması için zihniyetin değişmesi gerektirmiştir.

1.3.3.2. Para

Simmel, insan para ilişkisini tartışırken bunu insanlık tarihi bağlamında ele almaktadır ve şöyle bir tasnife gitmektedir: mülk ve insan ilişkisinde temelde üç aşama söz konusudur (2009:519). İlk aşamada, yani "Urzeit" (ilk çağlar) döneminde kişilik, nesnel ilişkilerin önündedir; yani onu kapsamaktadır. İkinci aşama olan Patrimonialzeit'da (patrimonial çağ) tersi geçerlidir; son aşamada, yani para ekonomisi döneminde mülkiyet ve kişilik karşılıklı olarak müstakil hale gelmektedir. Bu anlamda her ikisi de bağımsız ve "özgür" hareket edebilmektedir.

Yine de Simmel'in ekonomik sistemi ve para ekonomisini bir bütün olarak ele aldığını söylemek mümkün değildir, yani sistemli bir iktisadi tahlilden bahsetmek

söz konusu değildir. İktisatla doğrudan ilgili olan mülkiyet, piyasa, sözleşme, girişim ve elbette para gibi konuları sıkça tartışmakta ve analiz etmektedir. Poggi, Simmel'in paraya ilişkin iddialarını tasnif etmektedir ve kendi ifadesiyle "kavramsal kümeler" tanımlamaktadır (Poggi, 1993:132-141). Buna göre "araçsallık" temel bir niteliğidir ve bu bağlamda taşınabilir olması, gizlenebiliriliği ve genel bir karaktere sahip olması bu niteliği ortaya koymaktadır. Poggi bir diğer kümeyi "kişiliksiz olması" şeklinde tanımlamaktadır; zira kendi başına anlam taşımamaktadır. Anlamlı olabilmesi için ez az iki kişinin dahli gerekmekte ve de mesafeli –yani duyguların dahil olmadığı – bir duruş lazım gelmektedir. Ayrıca, bir kişilik ortaya koymadığı için, paranın sahibini daha az bağlayıcı kılmaktadır. Poggi, "paranın soyut niteliğini" bir başka küme olarak adlandırmaktadır; buna göre kayıtsız kalabilmesi mümkündür ve para özünde nicelikseldir, yani içerikten ziyade miktarla ilgilidir. Dördüncü küme ise paranın "potansiyelliğidir"; yani insana seçenek sunmasıyla çok sayıda ihtimali/potansiyeli barındırır veya ona imkan verir. Aynı zamanda dinamik bir karaktere sahip olması ve işlevselliği bu potansiyeli pekiştirir niteliktedir (Poggi, 1993:147). İleride bu ifadelerin bir kısmı Paranı Felsefesinde tartışıldığı biçimde ele alınacağından, burada kısa bir özet vermekle yetinilmiştir.

Simmel'in para ve iktisat bağlamında ifade ettiklerine dönülecek olursa; ona göre, iktisadi anlamda bir değer taşımak, bir şeyin başka bir şey ile değiş tokuş edilebilmesidir; aynı şekilde paranın geçerliliği/değer taşıması da başka bir şey ile değiş-tokuş edilebilirliğiyle ilgilidir. Ancak diğer şeyler belirli bir niteliğe, daha doğrusu içeriğe sahip olduğunda bu değeri kazanırken, paranın bu anlamda bir içeriği yoktur. Yine de geçerlidir ve bir değer taşımaktadır ve para, şeyler arasındaki bağıntıyı ifade etmektedir (2009: 138-139). Ancak burada Simmel'in ifadesiyle "paranın ikili rolüne" de değinmek gerekir: değiş-tokuş yapılacak şeylerin arasındaki değer ilişkisini ölçtüğü gibi kendisi de sürece dahil olarak ölçülecek bir nicelik (Grösse) teşkil eder. Bu son nokta, özellikle faiz işlemlerinde veya döviz karşılaştırılmalarında kendini gösterir; yani hem mal üzerinden ölçek oluştururken hem kendisi de para üzeriden ölçülmektedir. Dolayısıyla para, bir yandan norm oluştururken diğer yandan kendisi normlara tabi tutulmaktadır (2009:141). Ayrıca iktisadi ilişkilerin sürdürülebilmesi, paranın herhangi bir iktisadi değer için devreye

girebilme kabiliyeti ile bağlantılıdır ve bu durum üretim ve tüketim ile ilişkilidir. Simmel'in ifadesiyle (2009:144-145):

> *"Her tüketim, iktisadi devamlılıkta bir boşluk oluşturur ve onun üretimle ilişkisi yeterince düzenlenmiş değildir, ... Tüketmek istediğim nesne için para vererek bu boşlukta bir değer hareketi oluştururum. ... Mülkiyet değiş-tokuşunun ilkel biçimleri, yani soygun ile hediyeleşme, bu sürekliliğin tamamlanmasına izin vermemektedir."*

Daha önce paranın ele alınmasında temel amacın sosyolojik bir analiz olduğu ifade edilmişti; yani para, saf bir ekonomik değer olmaktan ziyade toplumsal bir ürün olarak tartışılmakta ve Simmel'in sosyolojisi ortaya konmaktadır. Bunun için etkileşimler aracılığıyla geçerlilik ve yaygınlık kazanması önemli bir aşamayı teşkil etmektedir, ancak etkileşimler sonucunda bir üst, kişileri aşan yapıların devreye girmesi de söz konusudur. Böylece bu yapılar, etkileşimlerin taşıyıcısı hale gelmektedir ve bireyler arasındaki ilişkileri de düzenlemektedirler. Simmel, burada diğer toplumsal yapılara da işaret etmektedir ve onların daha soyut bir nitelik kazandığını öne sürmektedir (hukuk sistemi gibi). Kendi ifadesiyle (2009:237):

> *"Töz haline gelen toplumsal işlevler kategorisine para da girer. Bireyler arasındaki doğrudan etkileşime işaret eden değiş-tokuşun işlevi, değiş tokuşla kendi başına bir yapı halinde kristalleşmiştir. Emeğin ürünlerinin veya herhangi bir mülkiyetin değiş tokuşu açıkçası beşeri toplumlaşmanın en saf ve en ilkel biçimidir…. Toplum, bütün üyelerinin ilişkilerinin bir takım yapılar oluşturması için zaten var olan bir şey değildir… Toplum, bütün bu özel etkileşimlerin toplamının genel adı veya özetinden başka bir şey değildir."*

Söz konusu ilişkilerin devamlılığı için ise devlet/kamusal güç gibi (2009:254-255) bir takım toplumsal koşulların gerekliliğinden bahsetmektedir (2009:246):

> *"Paranın devamlılığının garantisi - ki burada tarafların toplam grupla ilişkisi söz konusudur- kendine özgü bir biçime sahiptir. ... Birey aslında özgürdür,*

yani ürününü veya mülkünü para sahibine verebilir de vermeyebilir de, ancak toplam (Gesamtheit) ise bu konuda yükümlülük sahibidir."

Özetlenecek olursa (2009:297-301), ilkel yaşamdan uzaklaşıp daha yüksek/karmaşık bir yaşam biçimine sahip oldukça hedeflere ulaşma yolları da çeşitlenmekte ve karmaşıklaşmaktadır; hatta bu sürece araçlar dahil olmaktadır. Bu araçlar alet edevat olduğu gibi kurumları da kapsamaktadır ve özne ile nesnenin arasına yerleşmektedir. Örneğin hukuk kurumu sayesinde birey, kendi gücünü çeşitlendirmektedir, etki alanını genişletmektedir. Kilise, dindarlık için dolaylı ve dolambaçlı olsa da kendi başına ulaşamayacağı yolları açmaktadır.[††] Bunu iktisadi ilişkiler bağlamında da tartışmakta ve şöyle bir örnek vermektedir: arzu ettiğim "a" karşılığında "b"yi vermek her zaman mümkün değildir, çünkü biri diğerinin karşılığı olmayabilir, takas edeceğimin ömrü kısa olabilir veya diğer kişi benim elimdekini istemeyebilir. Bu nedenle bir araç/alet koymak önemlidir ve para böyle bir aracın/aletin en saf halini teşkil etmektedir, zira sadece değer taşımaz seçim ihtimalini de sonsuz biçimde arttırabilmektedir.

Simmel bu bağlamda iki kavramı tartışmaktadır; biri araç (Mittel), diğer ise alettir (Werkzeug). Buna göre (2009:304):

"Amaç, bir araç düşüncesini yarattıktan sonra, araç, amaç düşüncesini yaratır. Aracın en üst seviyesi olarak tanımladığım alet (Werkzeug), genelde modifiye ama kronik bir biçim alır. Araç, sıradan ve alışılmış şekliyle amacın gerçekleşmesi için var olurken, ... alet doğası, kendi bireysel kullanımı ötesine geçmektedir veya çok sayıda hizmeti sağlaması söz konusudur."

Böylece para da artık bir araç değil alete dönüşmüştür ve para "biçim (olarak) sürekli yeni içerikler oluşturmaktadır, çünkü bir duruş noktası yoktur, aksine herşey için bir geçiş/geçittir." (2009:306). Bu durum zihniyet dönüşümlerini de beraberinde getirmektedir; hatta zengin olan kişinin parayı "hor görme" (2009:320) avantajı söz

[††] Bu bağlamda güven kavramına vurgu yapılmaktadır; zira güven olmaması halinde para ekonomisinin işlerliğinden bahsetmek mümkün değildir (Motak, 2014:136).

konusudur, çünkü para, araç olsa da daha fazla güç düşüncesini yaratmaktadır ve para sahibi lehinde bir durum ortaya çıkartmaktadır.

Paranın yaygınlaşması, zihniyet dünyamızda değişime neden olduğu gibi diğer toplumsal alanlarda etkilidir. Simmel, örneğin bu dini alanda da tartışmaktadır. Ona göre din ile para arasındaki benzerlik ikisi arasındaki gerilimlerin de sebebidir (2009:351).

> *"Din veya kilisenin paraya karşı koyduğu düşmanca tavır, belki de en yüksek ekonomik ve en yüksek kozmik bütünleşme (din) arasındaki psikolojik biçim benzerliğine ve de paraya olan ilginin dini ilgiye getirdiği rekabet tehdidine dayanıyordur."*

Din ve para arasındaki benzerliği tartışırken, insanların bir bakıma tekrar "altın buzağaya" yöneldiğini ileri sürmektedir (mammonism); tanrı inanç formunda iken para, soyut nesne formunda vardır. Para ise etkisini sadece maddi değerinden değil, aynı zamanda umut, korku, arzu veya endişe gibi duygulardan almaktadır. Ayrıca bütün zıtlıkları içinde barındırma kabiliyetine sahiptir (Motak, 2014:140, 143).

Zihniyet dünyamızda meydana gelen değişimler arasında para hırsı, cimrilik ve israf gibi konular da tartışılmaktadır, zira Simmel için bütün bu tezahürler paranın ortaya çıkmasıyla orantılı şeylerdir. Özellikle israf için söyledikleri dikkat çekicidir (2009:369). Parayla beraber biriktirme anlayışı ortaya çıkmıştır; doğal ürünlerin biriktirilip saklanması mümkün değildir, aynı şekilde israf etmek de söz konusu değildir. Bu bağlamda hem Budist rahipler, hem Fransisken rahiplerden örnek vermektedir; her ikisi de paraya mesafeli durmayı tercih etmekte ve fakir olmanın erdemli olduğunu kabul etmektedir. Paranın ortaya çıkardığı diğer psikolojik durumlar olarak siniklik ve kaygısızlık/duyarsızlık (Blasiertheit) da tartışılmaktadır (2009:385-386). Simmel, duyarsızlaşma halini aslında bir çare veya çözüm olarak da tanımlamaktadır; ona göre bu, modern dünyanın uyarıcılarının çok fazla olmasına karşı bir başa çıkma yöntemi olarak ortaya çıkmıştır.

1.3.3.3. Bireysel Özgürlük-Para

Simmel, modernleşmenin önemli bilişsel sonuçlarından biri olan bireyselleşmeyi bireysel özgürlük kavramı ile tartışmaktadır. Poggi'nin ifadesiyle (1993: 168). Modernitenin bilişsel düzeyde önemli ve olumlu etkilerini kabul etmekle birlikte yazar, "Ben"in keskinleşmesi ve otonomlaşmasıyla bireydeki değişimi de ele almaktadır.

Bireysel özgürlük olarak tanımladığımız olgu, aslında eski bağlardan kopmak ama aynı zamanda yeni bağlar oluşturmak demektir. Şöyle ki yeni özgürlükler elde ederken yeni sorumluluklar beraberinde gelmektedir, çünkü bu sürece "öteki" de dahildir ve toplumsal yaşama ilişkin sorumluluklar kaçınılmazdır. Georg Simmel, bu olguya "gesellschaftlicher Imperativ" (toplumsal imperatif/buyruk) adını vermektedir (2009:430). Ancak özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkinin her zaman aynı düzeyde olmadığı açıktır, yani kölelik veya ücretli işçi arasında özgürlükler bağlamında ciddi farklılıklar vardır. Köle olarak çalışana ilişkin her türlü mülkiyet, sahibine aittir ve bireyin özgürlüğünden bahsetmek oldukça zordur; oysa ücretli işçi için zaman sınırlaması olduğundan bireysel özgürlük bağlamında daha özgürdür. Simmel, kölelikten ücretli işçiliğe giden yolda ara aşamaların önemine işaret etmektedir; bu ara aşamalarda bireyin sorumluluk ve bağlılıkları azalmış değildir, ama karar almada özgürleşmenin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu aşamalar vassallık bağlamında ele alınmıştır; ilk başta, üretilen "şeyi" belirleyip ondan bir pay vermek olarak örgütlenen düzen ile, toprak sahibi çiftçinin iş yapma sürecine daha duyarsız hale gelmektedir. Verilen ürünün sabit biçimde belirlenmesi ise, daha sonra paraya geçişi kolaylaştıran bir zihniyet dönüşümü olarak açıklamak mümkündür. Paranın kullanımıyla birlikte ise toprak sahibinin üretime daha da kayıtsızlaştığı söylenebilmektedir (2009:432-3). Böylece üretim bir geçim kaynağı olarak devam etse de gerçekleşme biçimi bireyler açısından değişmektedir ve bireyin bağımlılığını azaltmaktadır.

İnsanlık tarihi sürecine baktığımızda, grupların genişlemesiyle bireyselleşme mümkün hale gelmiştir; zira Simmel'e göre ne kadar çok insan ilişkisi artarsa, o oranda değiş-tokuş ilişkileri artar ve değiş-tokuşu sağlayan araç soyutlaşır. Para

bunun en açık örneğidir; ayrıca soyutlaşmanın yanı sıra ilişkilerde ister istemez duyarsızlaşma meydana gelmektedir. Bu bağlamda Simmel, paranın bireysel özgürlükle ilişkisini çeşitli örneklerle açıklamaktadır; bunlardan ikisi çarpıcıdır. "Ius primae noctis", yani evlenecek kızın bedeninin toprak sahibine ait olması, ödeme yapılmasıyla birlikte bu haktan vazgeçilmiş ve bedensel özgürlük sağlanmıştır. Bir diğer örnek, İngiltere'de bir çiftçinin toprak sahibinden habersiz hayvan satma yasağıdır; bu yasağın amacı, çiftçinin başka bir yere gitme ihtimaliydi. Aksi takdirde çiftçi, para elde edecek ve daha mobil bir hale gelme imkanı bulacaktır. (2009:434-5). Simmel, toprak mülkiyeti ve tarım iktisadının olduğu yerlerde toplumların daha küçük, mobilitelerinin daha düşük olduğunu, hatta ortak mülkiyete eğilimin arttığını, geniş toplumlarda ise para ticaretinin ve özel mülkiyetin yaygınlaştığını ileri sürer. Böylece ikinci durumun, kişilik üzerinde özgürleştirici bir etkisi vardır, dolayısıyla bireyselleşme artar (2009:550). Bahsi geçen iki farklı durumu, "insan kalır, şeyler değişir (insan ön planda); şeyler kalır, insan değişir (mülkiyet ön planda)" ifadesiyle izah eder (2009:554). Bu örneklerde de görüldüğü gibi paranın toplumsal hayatta yer bulmasıyla beraber, eski bağlardan bir kopuş söz konusudur. Böylece yeni bir toplumsal düzen ve bireyin daha serbest karar alması mümkün olur.

Simmel, para ve ilerleme ilişkisi bağlamında iki tür ilerleme/değişimden bahsetmektedir: *funktioneller Fortschritt* ve *substantieller Fortschritt* (işlevsel ve maddesel ilerleme, 2009:441). "Substantiell" ile insan doğa ilişkisinde insanoğlunun sağladığı gelişmeler neticesinde elde edilen ilerleme ve gelişmedir. Böyle bir gelişme önemlidir, çünkü tarımda daha fazla verim sağlanmış ve mülkiyetin dağılımı değişmeden genel anlamda fayda ortaya çıkmıştır. "Funktionell" ilerleme ise para ekonomisi ile ilişkili kurumların meydana gelmesidir; buna göre modern toplumun ortaya çıkmasında bu ilerleme, yani kurumların çıkması belirleyici rol oynamaktadır. Bu ilerleme de nesneler, parasal karşılık bulur ve zaman içinde para tamamıyla değiş tokuş aracı haline gelmiştir. Para, artık bir madde olarak değil işlevi bakımında arzulanan bir şey olmuştur. Simmel bunu, "Der Mensch als tauschendes und objektives Tier" (Değiş tokuş yapan ve objektif olan hayvan olarak insan, 2009:441) şeklinde özetlemektedir.

Simmel, para ekonomisinin bireysel özgürlükleri toplumda nasıl arttırdığını ele alırken, geleneksel değerlerin terkedilip yeni değerlerin ve kurumların oluştuğunu ortaya koymaktadır. Ticarette paranın devreye girmesiyle sübjektif eylemlerin objektif eylemlere ve uygulamalara dönüşmesi mümkün olmuştur. Bunun için kendisi, borsaların tüccarların kredibiliteyle ilgili derecelendirme yapmalarını örnek göstermektedir (2009:449). Bireysel özgürlük ve para ilişkisinde bağımlılığın artmasına rağmen azami bir hareket özgürlüğünün meydana geldiğini ileri sürmektedir. Artık bireyin diğerlerine bağımlılığı artmış olsa da bu bağımlılık bireyin bütünü ile ilgili değil daha ziyade yerine getirdiği işleviyle bağlantılıdır. Dolayısıyla kişilik daha parçalı bir hal almıştır. Özne, gittikçe daha fazla insanın hizmetine bağımlı hale gelmiştir, ama ilişki kurduğu ötekilerin kişiliklerinden bağımsız bir bağımlılık söz konusudur (2009: 451-453). Bu bağımlılık veya bireyselleşmeyi Simmel, modern toplumların eskilere göre ihtiyaçlarının artması ve daha fazla ötekinin hizmetine gereksinme ile açıklamaktadır. Bu ilişkiyi şu ifadelerle ortaya koymuştur: "bireyin pozitif biçimde yazgısını tayin etmesi, bireysel özgürlük bağlamında negatif toplumlaşma ile gerçekleşmektedir" (positive Bestimmung des Individums durch negative Vergesellschaftung im Bezug auf individuelle Freiheit, 2009:455).

Özgürlük bağlamında Simmel, "ben"in kendisini geliştirmesi ya da özgürlük alanlarının artması için ilişkilerin olmaması değil aksine belirli türde ilişkilerin olması gerektiğini söylemektedir (2009:456):

> *"Bu ötekiler……var olmalı ve hissedilmelidir ki kişi onlara karşı ilgisiz olabilsin. Bireysel özgürlük, soyut bir öznenin saf içsel bir özelliği değildir, aksine bir ilişkinin tezahürüdür (Korrelationserscheinung)…."*

Bağımlılık ve özgürlük birbiriyle tezat ve çelişen iki olgu gibi görünse de, biçim ve içerik bağlamında ele alacak olursak bağımlılığın var olmasına rağmen özgürlüğün mümkün olması, nasıl uygulandığına baktığımızda anlaşılmaktadır. Çalışmak zorunda olsak da yerimizi değiştirme imkanının bulunması, özne açıdan bir yükün daha hafif hissedilmesine, bir bakıma kendini daha özgür hissetmesine neden

olmaktadır (2009: 457-458). Yukarıda da değinildiği gibi birey, modern dünyada kişilik anlamında daha parçalı bir haldedir, yani kurduğumuz ilişkilerin çoğunda bireyin kişiliğinden ziyade benim için yerine getirdiği işlevi söz konusudur. Böylece bireyin kişisel özelliği geri plana itilmekte ve özgürlük daha bilinçli algılanmaktadır. Para, bu ilişkinin kurulmasında önemli bir araçtır, çünkü insanlar arasında her ne kadar bir ilişki kurulması için araç işlevi görmektedir ve bu ilişki genelde daha kısa süreli ve az bağlayıcı olmaktadır.

1.3.3.4. Nesnelleşme-para ilişkisi

Simmel, parayla birlikte meydana gelen nesnelleşmeye işaret etmektedir; ancak nesnelleşmenin bir anda ve doğrudan parayla bağlantılı olduğunu söylemez. Bunun yerine öncüllerin gerekliliğinden bahseder, bu öncüllerden biri "ideale Gebilde" tabir ettiği düşünsel/ideel yapılardır (2009:442). Hayatımızın amaçları, bireyi aşan (transindividuell) biçimde nesnelleşmektedir, bunlara örnek olarak kitaplar, sanat, anavatan veya bilgi gibi kavramlar verilebilir. Söz konusu ideel değişim daha sonraki süreci anlamak için önemlidir, çünkü herkesin erişimine açık olup bir kişinin tüketimiyle eksilmeyen olgulardır. Bu fikri, para ile ilişkilendirecek olursak; yukarıda da değinildiği gibi paranın işlevsel değeri, değiş-tokuş kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Bu da taraflar arasında eşit bir statü anlamına gelmektedir; şöyle ki örneğin hediyeleşmede alan ve veren aynı pozisyonda değildir, oysa değiş-tokuş ve para söz konusu ise aradaki statünün eşit olduğu görülmektedir. Paranın böyle bir eşit statü sağlaması iki özelliğinden kaynaklanmaktadır (2009:444): paylaşılabilmesi ve sınırsız kullanım imkanı.

Para ve öteki ilişkisinde öteki, sadece beşer olarak ele alınmamakta, aynı zamanda nesnelerle özne arasındaki ilişki, paranın devreye girmesiyle de ortaya konmaktadır (2009:460). Modern dünyada sadece ötekine değil öteki nesnelere de bağımlılık artmıştır, ancak bu artışa rağmen nesnelerin değerinin genel anlamda azaldığı da görülmektedir. Simmel, burada toplu iğne örneğini vermektedir; günümüzde değersiz bir nesne olmasına rağmen ona olan bağımlılığımızda bir azalma söz konusu değildir. Söz konusu örnek, paranın değerini göstermek için de kullanılmıştır; buna göre paranın daha çok insan hayatına girmesi onu ucuzlattı,

miktarı değersizleşti ancak paranın rolü arttı ve hayatın her alanını kapsar hale geldi (sachliche Funktion-nesnel işlev).

Simmel'in özne ve mülkiyet ilişkisi incelemesinde "Haben" ve "Sein" kavramları merkezi bir rol oynamaktadır (2009:465). Simmel bu kavramları tartışırken, "sein" ile özneyi ve "haben" ile mülkiyeti ya da sahip olmayı kastetmektedir. Sahip olma kavramını bir eylem veya hareket olarak nitelendirilmesinin mümkün olup olmadığını tartışmakta ve sahip olmak sabit bir duruma işaret eder gibi görünse de onu eylem olarak anlamak gerektiğini öne sürmektedir; zira ona göre, eylem olarak ele alırsak mülkiyeti derinlemesine anlamak mümkün olacaktır. Sahip olduklarımıza, onları elde ettikten sonra nesneye karşı ilgisiz kalma ihtimalimiz vardır (örneğin çocukların zaman zaman bir nesneyi elde ettikten sonra bir kenara attığını gözlemleriz); böylece mülkiyet dediğimiz şey sabit olmaktan çıkmakta ve istikrarsız ("eher labil als stabil", 2009:466) bir hal almaktadır. Simmel bu düşüncesini, para ile bir ileri aşamaya götürür ve para söz konusu olduğunda nesne ile ilişkinin asgari düzeyde olduğunu belirtir; şöyle ki, para olduğu için elde etme ihtimali olan mülkiyet artık sınırlı değildir, çok sayıda mülkiyet biçimi mümkün hale gelmiştir (2009:474-475):

> *"Paranın, kendi doğuşundan bütünüyle bağımsız hale gelmesi, üstün ve tarihten bağımsız özelliği, ileriye/geleceğe doğru yansımakta ve kullanımını mutlak biçimde belirsiz (paranın kullanımı açısından kesin bir şeyle sınırlı olmaması) hale getirmektedir."*

Bu bağlamda, 16.yy'da tüccarların günah olduğu için kendi parasıyla olmasa da başkasının parasıyla faiz aldığını örnek olarak göstermektedir. Simmel'e göre paranın mülkiyeti, diğer mülkiyet biçimlerinden farklıdır, çünkü para bireyden daha az şey talep etmektedir; yani daha fazla özgürlük alanı sağlamaktadır. Simmel, özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır (2009:481):

> *"özgürlük……, içsel bir iş bölümü; dürtülerin, çıkarların, yeteneklerin karşılıklı bağlanması ve ayrılması olarak" ifade edilmektedir. "İnsan, her bir enerjisi sadece kendi amacı ve kendi*

normlarına göre geliştiği ve gerçekleştiği takdirde bütün olarak özgürdür…. Şehvet, aklın normlarına bağlı olmadığı takdirde özgürdür."

Haben ve Sein olgusunun, para ekonomisiyle birlikte birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Asında özel mülkiyet nedeniyle ikisi birbirine bağlanmış gibi görünse de aksi geçerlidir; zira özellikle paranın devreye girmesiyle birlikte mülkiyetin satılma ihtimali artmıştır. Simmel bu ayırım sürecinde hukuk anlayışındaki değişimlerin de belirleyici rol oynadığını ileri sürmektedir, çünkü hukuk devleti anlayışına göre bütün bireylerin eşit olduğu kabulü söz konusudur (2009:493-494).

"Ürünlerin veya arazinin karşılığı olarak para, birey ve onun mülkiyeti arasında yerini almaktadır."

Simmel, sahip olmanın sabit bir durumu yansıtmadığını, aksine bir eylem biçimi olduğunu ortaya koymak için kişi ve mülkiyeti arasındaki iradenin (Wollen) varlığına işaret etmektedir. İradem sayesinde varlığımı hissetmek veya hissettirmek mümkündür. Böylece, sahip olmak, "Ben"in bir uzantısıdır. Buna çarpıcı bir örnek olarak bazı Malay kabilelerinde görülen bir uygulamadan (2009:499) bahsetmektedir. Buna göre bu kabilelerde evlenip çocuk sahibi olan erkeklerin çocukları üzerindeki hakkı, babanın başlık parasını ödemesi durumuyla ilişkilidir. Evlenip başlık parasını hemen ödenmediyse, doğan çocuklar babaya ait değildir; ancak başlığı ödedikten sonra doğan çocuklar onun olduğu kabul edilmektedir.

Özgürlük, Simmel'de sıkça yer bulan bir kavramdır; ancak bireysel özgürlük kavramını daha ziyade bireyselleşme bağlamında ele alırken, özgürlük kavramını ayrıca tartışır. Yukarıda bireyselleşme meseleleri ele alındığından ve bu konuya tekrar girmeye gerek olmadığından, özgürlüğün nasıl tartışıldığına bakmak gerekir. Bu bağlamda öncelikle özgürlük anlayışına ve onu nasıl ele aldığına odaklanılacaktır ve ardından modern toplum ve para ile olan ilişkilerden nasıl etkilendiği ortaya konacaktır.

Simmel'e göre "özgürlük, aslında boş bir formdur ve başka içeriklerin artmasıyla etkin, canlı ve değerli" (2009:638) hale gelmektedir. Ne kadar çok şeye

erişme ve ulaşma imkanımız varsa, kendimizi o denli özgür hissederiz. Ancak burada, her ne kadar içerik anlamında bir zenginleşme/artma söz konusu olsa da, yeni bağımlılıkların ortaya çıktığı da aşikardır. Yazar'ın yaptığı ayrımdan hareketle izah edecek olursak, bir şeyden özgür kalma (Freiheit von etwas) ile bir şeye yönelik özgür olma (Freiheit zu etwas) arasında fark vardır (2009:637). Aslında her zaman geçerli olan ikinci durumdur, yani özgürlük olarak algıladığımız bir şeylere erişim imkanımızın artmasıyla ortaya çıkar. Parayla birlikte ise bu durum, ilave bir boyut kazanır. Simmel, bunu paranın içsel yönsüzlüğüyle (Direktionslosigkeit) (2009:643) açıklar; zira bir şeye yönelik özgürlüğümüzü arttırırken aynı zamanda erişim, elde ettiğimiz yeni şeylere kök salmamızı gereksiz kılar ve böylece bağlılık gerçekleşmeyebilir. Dolayısıyla özgürlük çok geniş bir biçim kazanmış olur.

Simmel, özgürlüğü sabit bir durum veya simetrik bir yapıdan ziyade düzensizlik, belirsizlik veya asimetri üzerine dayandırır (2009:526). Böylece özgürlük, daha güvenli, her şeyin bilindiği bir yapıya işaret etmez, daha çok yaptığımız şeylerin, çalışma hayatımızın vs. sürekli veya sabit olmasının aksine belirsiz bir hal aldığını göstermektedir.

1.3.3.6. Farklılaşma

Kişi ve mülkiyet arasındaki farklılaşma (Differenzierung) başlığı altında Simmel, mülkiyet ve kişi arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Ona göre mülkiyet aslında "Ben"in bir genişlemesi olarak ifade edilebilmektedir. Mülkiyet, sabit bir şey değil, aksine özneyle ilişkisinde eyleme tabidir; yani irade, duygu, istek veya düşünceler ona aktarılır/yansıtılır. Eski toplumlara, mesela Germenlere baktığımızda, mülkiyet ile kişinin yasalarla birbirlerine bağlandığın görmekteyiz, bu da feodal toplumun doğmasına neden olan olgulardan biri olarak kabul edilebilir. Eski Germen yasalarına göre kişi, mülkiyetine bağlanmaktadır, yani toprak veya mülk ondan bağımsız bir şey olarak değil onunla bağlantılı olarak düşünülmüştür. Buna bir diğer örnek, mesleğin miras bırakılmasıdır zira kişi ile mülkiyeti arasındaki bağa işaret etmektedir. Ancak toplumsal yaşamda yaşanan değişimler, özellikle de iktisadi gelişmeler, ekonomik anlamda bağımlılıkta büyük değişikliklere imkan vermiştir. Yani birey önceden belirlenmişlik halinden uzaklaşmış ve kopmuştur (2009: 515-

517). Bütün bu örnekler, insan ve mülkiyet ilişkisinde ve anlayışında da değişimin meydana geldiğini akla getirmektedir. Birey sadece kendisi için önceden tayin edilmiş bir ekonomik ilişki biçiminden uzaklaşmamış, buna ilaveten kendisi ile mülkiyeti arasında bir mekânsal uzaklaşma yaşanmıştır. Burada paranın rolünün önemli olduğu görülmektedir, zira bir şirket yönetimine bilfiil katılmadan ve hissedarlık yoluyla dahil olmak mümkün hale gelmiştir. Para, böylece, mülk ve sahibi arasına bir mesafe koymakta ve bu mesafe nedeniyle her ikisi kendi bağlamındaki kurallara uymaktadır. Bu konuyu biraz açmak gerekirse yine Simmel'in kendi ifadesiyle (2009: 519) bu mesafe nedeniyle para, kendi normlarını oluşturmaktadır, fakat söz konusu normlar sahibini bağlamamaktadır, yani ondan bağımsız hareket etmektedir.

İktisadi yaşamdaki değişimlerden birinin nesnelleşme olduğu belirtilmişti. Böyle bir nesnelleşmeyi her alanda görmek mümkündür; işçi-işveren, mağaza müdürü-satıcı vs. arasındaki ilişki biçimi, önceki toprak sahibi-çiftçi arasındaki münasebetten farklıdır. Modern zamanlarda kurulan ilişki biçimi, daha sınırlı ve yerine getirilecek işlev ile bağlantılıdır. Paranın özelliği ile de (unpersönlich und nachgiebig – gayri şahsi ve uysal) bu ilişki biçimi pekiştirilmiştir (2009:532). Burada elbette paranın kişi üzerinde parçalanmaya (Atomisierung) etkisi söz konusudur. Simmel'in kişi-ilişki bağlamında vurguladığı bir diğer husus, ilişkinin içeriğinin değişmesidir; yani birey kurduğu ilişkilerin işlevi ve bağımsızlığı nedeniyle parçalanmış bir varlık sergilemenin yanı sıra ilişkilerinin içeriği de değişmektedir (2009:535). Böylece birden fazla ve birbirinden farklı derneklere üye olmak mümkündür. Para nedeniyle ötekinin bireysel özgürlüğüne müdahale etmeden iş yapma veya birlikler kurma imkanı doğmuştur.

İşin bir meta olarak satın alınabilesi, yeni bir fenomendir ve paranın yaygınlaşmasıyla ilişkilidir zira biri için çalışmak artık kişisel ve öznel olmaktan çıkmıştır (2009:521). Böyle bir değişim üretici için de geçerlidir, çünkü o piyasa için üretim yaptığından imal ettiği ürünleri alan veya alacak kişileri tanımaz. Bir başka örnek satılık aşk ile ilgilidir; Simmel bu konuda "fuhuşun hizmet ettiği arzu, parayla ölçülür; bu aracı ise hiçbir bağlılık oluşturmaz ve aslında her an kabul edilebilir. … para, kişilikten koparır ve her tür neticeden muaf tutar.." (2009:594). Bu örnekte de

anlaşıldığı gibi para gibi bir araç söz konusu olduğunda, nesneyle olan ilişkimiz kısa süreli olabilmekte ve kendi kişiliğimizden hiçbir şey talep etmemektedir. Modern dünya, bu gibi çok sayıda ve farklı ilişki biçimlerini kolaylaştırmakta ve arttırmaktadır.

1.3.3.7. Rasyonelleşme

Simmel, para ile rasyonelleşme arasındaki ilişkiye işaret etmektedir; ona göre para ekonomisinin arkasındaki enerji –yani tinsel enerji- akıldır (Verstand) (2009:686). Para, aracı bir işleve sahip olduğuna göre onunla irademiz doğrultusunda bir takım ilişkiler kurarız. Araç olan para ile her şeye erişim mümkün hale gelmekte ve erişebileceğimiz şeyler arasındaki farklılık veya sıralamayı da ortadan kaldırmaktadır, zira "para, her şeyi insafsız bir nesnellikle ölçer", dolayısıyla da nesnel ve kişisel "yaşam içeriklerinden" bir ağ oluşturur (2009:689). Böylece hesaplanabilen rasyonel bağlantılar inşa edilmiştir ve bu bağlantılar ve ilişkiler birbirinin eşiti olarak değerlendirilmiştir. Simmel paranın bu özelliğini "Charakterlosigkeit" (gayri şahsilik) şeklinde nitelemektedir (2009:691).

Paranın bu niteliği, modern insanın zihniyet dünyasıyla örtüşmektedir, çünkü insanın tinsel dünyası hesapçıdır ve dünyayı bu şekilde algılar. Para ile birlikte bu durum daha da pekişmiştir; hem yukarıda sayılan nedenlerden hem de paranın kuruşu kuruşuna her şeyi ölçme kabiliyetinden "şeyler" hesaplanabilir olmuştur.

Kitapta paranın bireysel özelliklere karşı duyarsız olması durumunun, hukuk ve entelektüellik için de geçerli olduğu, bu konuda üçünün de benzeştiği ileri sürülmektedir (2009:708). Her üçü de yaşamdaki olaylardan öğeler çıkarıp kendi normunu oluşturmakta; ancak aynı zamanda paradoks gibi gözükse de bireysel eşitsizlikleri de vurgular, yani kişiye hizmet etme özelliğinin yanı sıra kişiye karşı da kullanılabilmektedir.

1.3.3.8. Paranın kültüre etkisi

Simmel, kültür kavramını "şeylerin" bizim irademiz doğrultusunda şekil almasıyla açıklar; buna göre mobilya, sanat eseri, kitaplar, dil, adetler veya ekip diktiğimiz bitkilerin hepsi kültür ürünleridir, çünkü insanın iradesi ve isteği

doğrultusunda ortaya çıkmışlardır. Ancak, ona göre, bireyin kültürel gelişmesi buna paralellik göstermemiştir; şöyle ki, bir yandan hayatımıza giren şeyler sürekli gelişirken bireyin kültür seviyesi ilerlememiş, hatta gerilemiştir (2009:720). Her ne kadar insanlık tarihinde önemli eserler, önemli isimler ortaya çıkmış olsa da, genel anlamda bireylere baktığımızda benzer bir ilerleme yoktur. Simmel, bireyin okuması ve yazmasının daha sıradanlaştığını, basitleştiğini ileri sürmektedir. Belki de bu iddiasını bugünkü gelişmelere bakarak da pekiştirebiliriz, çünkü günümüzdeki olağanüstü gelişmelere rağmen insanoğlu, daha az düşünür ve daha çok teknolojik aygıtlara güvenir hale gelmiştir. Bunun nedeni ise, insanoğlunun gerçekleştirdiği birikimin içeriklerine çoğu zaman vakıf olmamamızdan kaynaklanmaktadır (2009:721). Çoğu zaman bizler, bütün o birikimlerden sadece bize gerekli olanı seçer alırız ve diğerlerine kayıtsız kalırız.

Yazar kültür kavramını, öznel ve nesnel olarak tasnif etmekte ve modern dünyada nesnel kültürün ağır bastığını ileri sürmektedir. Nesnel kültür, yani kendimiz dışında tüketim için üretilen şeyler, günümüz dünyasında artmıştır ve onun artmasıyla tüketimin artması arasında doğrudan bir ilişki vardır (2009:732); zira bir ürün ne kadar kişisel değilse o oranda da daha fazla insana uygun hale gelmektedir. Simmel, bu süreci ev içi araç gereçlerindeki değişime işaret ederek izah eder (2009:740): daha 19.yy.'ın başlarında her tür toplumsal sınıfın evindeki eşya oldukça basit ve dayanıklıydı ve dolayısıyla kişi ile eşyası arasında bağlılık söz konusuydu. Ancak eşyaların çoğalması, çoğalmasının yanı sıra sürekli yeni bir şeyin üretilmesi (modada kendini açıkça gösterir) ve tarzların çeşitlenmesi (2009:740-744) gibi durumların ortaya çıkmasıyla bu ilişki değişmiştir. Hatta tarzların çeşitlenmesi meselesinde Simmel, farklı devirleri yansıtan tarzların ortaya çıkmasını şöyle izah etmektedir (2009:745).: "tarihin içeriğinin bizim mülkiyetimiz olabilmesi," zihinsel bir değişimi gerektirir, çünkü "hem zaman hem mekan bakımından en uzakta olanı dahi yeniden üretmek ve canlandırmak" gerekir. Buna bir örnek olarak belki de zaman zaman kullandığımız eşyalarda "Retro" ürünleri etmemiz verilebilir, çünkü bize zaman açısından uzak olan şeylere "hayat" vermekteyiz.

Böyle bir çeşitlenme, ancak soyut bir değiş tokuş aracının, yani paranın, ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur (2009:757). Bütün bir sistemin eklemi olarak para,

unsurları bir birine aktarmakta; bedendeki kan dolaşımı gibi, her bir uzva ulaşmakta; bir yandan her şeye ulaşma imkanı verirken, öte yandan şeylerle temas kurulmasını zorunlu kılmamaktadır. Dolayısıyla para, şeylere erişimi kolaylaştırırken, şeyler arasında bağlantı kurarak onları eşitlerken, kişisel bağ kurmayı da gereksiz hale getirmektedir. Simmel, böyle bir ilişkinin, aile fertleri arasında da görüldüğünü ileri sürmektedir (2009:771). Toprak mülkiyetinin geçim için geçerli olduğu durumlarda aile bir birine bağlı iken, para ekonomisi bu bağları zayıflatmaktadır. Hem emeğinin parasal bir değere dönüştürülme ihtimali, hem de sağladığı mobilite ile yabancı çevrelere girişi-erişimi kolaylaştırması bunun temel nedenleridir.

Yukarıda para ile ilgili söyleneneler, kredi için de geçerlidir; kredi, özne-nesne arasındaki mesafeyi daha da açar. Para, bizimle nesneler arasında mesafeyi açarken, aynı zamanda bize onları yaklaştırır veya erişimini kolaylaştırır. Kredi kullanımı da benzer biçimdedir, ancak bunu daha da pekiştirir. Simmel'e göre (2009:775) kredinin nesnelere erişimini kolaylaştırması ve tüketimi arttırması, sadece teknik anlamda kolaylıktan kaynaklanmaz, daha ziyade psikolojik temelleri vardır; zira önümüzde para olmadığı için harcamak daha kolay gelmektedir.

1.3.3.9. Paranın kişilik üzerindeki etkisi

Kitapta paranın ikili rolüne işaret edildiği (Doppelrolle) yukarıda dillendirilmişti; buna göre para, bir yandan kültürel hayatın doğurduğu bir şeydir, yani bir işlevi vardır ve hayattaki bir amacı yerine getirir. Ancak süreç içinde amacın önüne geçer ve paranın kendisi temel bir amaç haline evrilir, çünkü kendisi arzulanan bir şey haline döner. Arzulanan bir şey haline gelmesi ve işlevinin önüne geçmesi ise paranın hem kendi içsel boşluğu hem de amaçsızlığından kaynaklanmaktadır. Bu önemli bir noktadır, zira ben ve amaçlarımız arasındaki mesafeyi açma potansiyeli vardır (2009:784). Paranın kendisi bu dönüşümden geçerken, toplumsal hayat üzerindeki etkisi de artmıştır; "şeylerle" olan ilişkilerimiz değişmiştir.

Simmel'e göre modern dünyada hayatın ritmi, hızı ve biçimi değişmiştir ve bunda paranın etkisi de büyüktür. Bu değişim elbette uzun bir süreci ve farklı aşamaları kapsamaktadır. Bu bağlamda simetri kavramını tartışmaktadır (2009:790-791); ancak simetriyi daha ziyade bir düzen olarak ele almaktadır. Ona göre simetri,

rasyonalizmin bir göstergesidir; çünkü simetri, şeyleri olduğu gibi bırakmayı reddetme ve onlara düzen verme girişimini ifade etmektedir. Böylece akıl, o şeylerle ve durumlarla daha kolay başa çıkmaktadır. Tarihsel sürece baktığımızda insanoğlu, çevresindeki her şeye düzen, yani simetri kazandırmaya çalışmıştır. Kentlerin inşası, evin düzeni, günün planlanması, makinelerin işleyişi gibi birçok unsurda bunu görmek mümkündür. Simmel'e göre bu durum iş dünyası için de geçerlidir, çünkü her alanda bir düzen arayışı ve inşası vardır. Ancak bunun en zirve noktasına, fabrika işinde ulaşıldığını söylemektedir (2009:795). Bireyi her anlamda düzene sokan, hatta ne zaman yiyip içeceğini, yabancılaşma pahasına işin ne kadarını yapacağı belirlenmiş ve düzene koymuştur. Hayatımıza simetrinin girmesiyle oluşan basamaklarda, bir sonraki aşamanın yeni bir evreye işaret ettiğini söylemektedir. Şöyle ki bu evrede düzen veya simetri arayışı bozulmaya meyilli olduğunu, bunu ise en bariz bilimsel, sanatsal, siyasi veya ticari faaliyetlerde gördüğümüzü ileri sürmektedir. Dolayısıyla, belirli aşamalardan geçen doğa insanı (Naturmensch), hiçbir simetriye veya ritme uymayan yaşamından vazgeçmekte ve insan, tarihsel süreç içinde kendine ve çevresine düzen vermeye başlamaktadır. Bir sonraki aşamada da ise bu düzeni reddetmeye başlayıp kendini ona bağlı hissetmemektedir. Simmel'e göre paranın hayatımızdaki yeri de buna benzerlik göstermektedir (2009:797). Süreç içinde para, kendi işlevi dışına çıkmakta ve kendi iç düzeniyle çalışmaktadır; bir bakıma otonom hareket etmeye başlamaktadır.

Zihniyet dünyamızla simetrinin ilişkini şöyle tartışmaktadır (2009:801):

> *"Simetrinin özelliği (Wesen), her bir unsurun bir başkasını ve bir ortak merkezi hesaba katarak kendi konumunu, hakkını, anlamını kazanmasıdır. Oysa her bir unsur, sadece kendine itaat eder ve sadece kendisi için kendinden gelişirse, kaçınılmaz olarak bütün, simetri dışı ve tesadüfi bir hal alır."*

Yukarıda tartışılan süreci tekrar hatırlayacak olursak, insanoğlunun simetri arayışı da, simetriden vaz geçmesi de yeni bir döneme ve yeni bir zihniyet anlayışına işaret etmektedir. Simetrinin genel kabul gördüğü dönemlerde zihniyet, daha çok ortak bir merkeze –belki de grup birlikteliğine- işaret ederken, bir sonraki aşamada her bir "şey" kendi merkezini oluşturmakta, yani bir bakıma otonomlaşmaktadır.

Sosyal grup ve birey bağlamında meseleye bakılırsa, sosyal gruplara olan bağımlılığını koparan bireyin, kendi içinde bir bütün olarak kalmak istediğini ve yaptığı eylemlerin merkezini kendisinin teşkil etmeyi amaçladığı görülür (2009:802). Böylece siyasi veya ekonomik, ya da dini veya ailevi bağlılıklardan uzak kalmaya çalışmaktadır.

Paranın Felsefesi'nde öne çıkan ve Simmel'in sosyoloji anlayışını yansıtan kavramlardan biri de tempodur. Söz konusu kavram, burada moda ile ilişkilendirilmiş ve bu bağlamda iki kavram daha tartışılmıştır. Tempo kavramına geçmeden, öncelikle nereden hareketle bu görüşlerini aktardığını anlamakta yarar olacaktır. Simmel'e göre (2009:740) modern insan, gittikçe daha fazla kişisel olmayan şeylerle çevrili hale gelmiştir ve bu şeyler kendine ait bir dünyaya dönüşmüştür (nesnelerin otonomlaşması meselesi daha önce ele alınmıştı). Böylece bu şeylerle insanın ruhu ile kesişme noktası, daha doğrusu ona dokunması azalmıştır; dolayısıyla şeyler ile insan arasındaki mesafe de açılmıştır, çünkü nesnelerin/şeylerin bir taşıyıcıya olan ihtiyacı azalmış veya kaybolmuştur. (Simmel burada otomatları, söz konusu olgunun bir uç noktası olarak vermektedir, çünkü taşıyıcı veya aracı yoktur; 2009:742). Yani yan yana olan (Nebenainander) şeyler ve insanlar arasında mesafe açılmıştır; ancak bu olgu art arda olanlar (Nacheinander) için de geçelidir, yani onlar arasındaki mesafe de açılmıştır. Bunu ise en açık biçimde modada görmek mümkündür (2009:742-743), çünkü bir yandan moda nedeniyle sürekli bir değişim yaşanırken bir yandan da toplumsal grupları da yan yana değil art arda sıralamaktadır. Şöyle ki, moda ilk önce bir toplumsal grubun ilgi alanı veya meselesidir, ancak onlar vazgeçtikten sonra diğerleri o moda akımına dahil olmaktadırlar. Hal böyle olunca, bir toplumsal mobilite, hızlı bir değişim, dolayısıyla bir tempo söz konusudur. Bu kavramı, başka yaşam alanlarına da aktarmak mümkündür; zira modern dünyada birçok şey yan yana olsa da art arda olsa da mesafelidir. Ancak bu mesafe, bir birinden ayrıksı duran bir olguya işaret etmez, aksine bir birini etkileyen, değişimi tetikleyen bir gerçektir.

1.4. Muhafazakar Girişimciler

1.4.1. Muhafazakar iş adamlarının profili ve tarihsel arkaplan

Tez kapsamında muhafazakar girişimcilerin ele alınacağı ve onların değişimini analiz edileceği belirtilmişti; ancak burada bu kavramla, özellikle de muhafazakar kelimesiyle ne kast edildiği açıklamak gerekmektedir, aksi takdirde bunun ilerlemecilik karşısında ortaya çıkan siyasi hareketin mensupları da anlaşılması mümkündür. Burada muhafazakar kavramıyla daha çok dindar iş adamları akla gelmelidir. Elbette neden muhafazakar yerine dindar kavramı tercih edilmediği sorusu sorulabilir; bu kavramın tercih edilmemesinin nedeni dindar kelimesinin tanımlanmasındaki zorluktur. Batı (ve temelde Hristiyan) literatüründeki dindarlık, temelde kiliseye üye olma ve kiliseye gitme ile tanımlanırken Müslüman toplumlar için böyle net bir ayırım yapmak mümkün değildir. Örneğin, Cuma namazına katılım önemli bir kıstas gibi gözükse de hem tanım için yeterli değildir hem de büyük bir toplumsal grubu, yani kadınları dışarıda bırakmaktadır. Dindarlık kriteri için elbette başka ölçütler de devreye girmelidir; bunlardan biri şüphesiz faiz meselesidir. Dindar bir insanın faizle işlem yapması beklenmez, çünkü açıkça haram edilen konulardan birisidir. Yine de faizle iş yapanın dindar kategorisinde yer almaması söz konusu olmaz; bunun bir nedeni, İslam içinde faizle ilgili farklı yorumların olması ve ikincisi, daha yakın zamana kadar alternatif bankaların bulunmaması veya yeterli miktarda kredi sağlayamaması gerçeğidir.

Yeniden muhafazakar-dindar ayrımı meselesine dönecek olursak, burada muhafazakar tercih edilmiştir ve bu bağlamda kendini İslam'a yakın, günlük pratiklerde elinden geldiğince İslam'ı referans alan, almaya çalışan veya almadığı durumda rahatsızlık duyan toplumsal kesim kast edilmiştir. Bu kesimin öneminin ve özelliklerinin anlaşılması için biraz Türkiye Cumhuriyeti'nin şartlarından ve tarihsel süreçten bahsetmek gerekmektedir; aksi takdirde neden bu grubun bu denli tartışıldığını anlamak zor olacaktır.

1.4.1.1. Cumhuriyetin Erken Dönemleri

Cumhuriyet kurulduğunda bir ulus devlet olma iddiasında ve Batılı ulus devletleri kendine örnek almaktaydı, dolayısıyla birçok değişimin yanı sıra ekonomik

yapısının da değişmesi gerekliydi. Sanayileşme sürecine girememiş bir Osmanlı ve onun mirasını devralan yeni devlete girişimciler ve onlar aracılığıyla sanayileşme süreci gerekliydi. Kuruluşuyla birlikte millileşme ve milli iktisat anlayışı, kendini bu müteşebbislerin ortaya çıkmasında da göstermiştir. Sanayileşmenin bir kısmı devlet eliyle gerçekleşirken milli girişimcilerin veya iş adamlarının gerekliliği de vurgulanmış ve devlet kendi girişimcilerini meydana getirmiştir. Söz konusu yeni girişimciler, devletle iç içe çalışmış ve aldığı ihaleler vs. ile zenginleşmiş (Şimşek, 2008:314); sonucunda devlet kendi "elit" iş adamlarını oluşturmuş ve bu durum uzun süre değişmemiştir. Türk girişimci sınıfının (ki burada kast edilen daha çok Müslüman girişimciler, zira cumhuriyetin erken dönemlerinde burjuva olarak niteleyebileceğimiz grup, önemli oranda azınlıklardan müteşkkildir) devlet müdahalesiyle oluştuğunu gösteren örneklerden biri, ulusal kalkınma programlarına dahil edilmeleridir (Buğra, 1995: 63). Yine Koç veya Sabancı gibi önde gelen Türk girişimcilerin 1920 ve 30'larda ortaya çıkması bunu doğrular niteliktedir (Buğra, 1995: 89-91). Bu girişimcilerin çoğunun geçmişteki mesleklerinin memur olması da ilginç bir noktadır; örneğin 1931-40 arası % 74'ü memurluktan gelmektedir, 1941-50 arası ise ticaretten gelen ile memurluktan gelenin oranı birbirine yakındır.

Muhafazakar/dindar girişimcilerin bugünkü durumunu ve onlara yönelik değerlendirmeler ve eleştirmeleri anlamak için tarihsel sürece ve merkez-çevre ilişkisine değinmekte yarar var. Şerif Mardin, tarihsel sürece bakarken çevre-merkez ilişkisinin kökenlerin ve buna bağlı gerilimleri birkaç noktayı ön plana çıkararak izah etmektedir. Buna göre Osmanlı'dan süregelen bir göçer toplum ve yerleşik toplum gerilimi söz konusudur; aralarındaki farklar sadece yerleşik olup olmamaktan öte ekonomik, sosyal, dini vb. temellere dayalıdır. Yine Osmanlı döneminde merkez, daha önce beyliklerce yönetilen çevre bölgelere karşı hep kuşkucu olmuştur. Daha sonra Osmanlı'nın güçlenmesiyle merkez, çevredeki güçlü ailelerle işbirliği yapmış olsa da bu ilişki hiçbir zaman çok yakın olmamıştır. Bölgeye atanan memurlar ise yine yerel ile temastan mümkün olduğunca kaçınmış ve daha çok merkezin isteklerini yerine getirme görevini üstlenmiştir.

Dini kurumlara baktığımızda, bunların her iki tarafla az da olsa teması olduğu görülmektedir; ancak bu kurumların modernleşme projesi çerçevesinde dışa, yani

çevreye itildiği bilinmektedir. Söz konuş merkez-çevre ayrımı, ekonomik alan için de geçerlidir; yani siyasi iktidara yakın duran atanmışların statüsü, ticaret ile para kazanan tüccarlardan daha yüksek kabul edilmekteydi. Devlet otoritesi birçok alanı sınırlandırmaya kadir olduğundan ticaretin denetimi veya toprak sahipliği gibi meselelerde karar veren merci hep merkezi devlet olmuştur. Merkez-çevre arasındaki uçurumun (Mardin, 1973: 171-173) keskinliğini kültürel pratiklerde de gözlemlemek mümkündür, zira saraydaki dini pratikler ve kullanılan dil dahi tebaadan, özellikle Anadolu'dan farklıydı. Bütün bu nedenler sonucunda cumhuriyet, bir merkez-çevre olgusunu miras almış ve bunu bazı noktalarda kırsa bile genel anlamda – özellikle zihniyet düzleminde- sürdürmüştür.

Türkiye'de sanayileşmenin çok geç geliştiği ve özel sektörün güçlü ve nispeten bağımsız bir grup anlamına gelmediği bilinmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik faaliyette bulunabilecek kadar zengin olanların sayısının çok az olmasıdır ve sanayileşmeye yatırım yapamamasıdır. Dolayısıyla sanayileşme devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmış ve merkezi planlama anlayışı benimsenmiştir. 1938 itibariyle devlet, ekonominin baş aktörü ve çekim merkezi haline gelmişti (Keyder, 1993:149; Shambayati, 1994: 311-312). Bu durum, DP'nin seçim vaatlerine rağmen değişmemiş ve devlet iktisadi aktör olarak rolünü sürdürmüştür; böylece elde ettiği gelirlerin az bir kısmı sanayiden gelmiştir.

Böyle bir ayırım kendini cumhuriyetin ilk yıllarında mecliste göstermiştir; bir grup daha ademi merkezi ve liberal bir yapı savunurken, daha sonra galip gelecek olan diğer grup ise demokrasi ve aracı grupların yok edilmesi vurgusunu yapmıştır (Mardin, 1973:181). Çevrenin bir tehdit algısı olarak görülmeye devam edildiğinin bir göstergesi 1946'da yapılacak seçimlerde CHP'nin takındığı tavırdır; buna göre köylere destek istemeye gidilmeyecekti, zira çevre isyan etmeye her zaman meyilli idi ve gerici olduğu için ülkenin ilerlemesine maniydi (Mardin, 1973:182). Daha sonraki söylemlerinde de laikliğin tehdit altında olduğu ve Demokrat Parti'nin bunu desteklediği sıkça ifade edilmiştir. Böylece DP'de çevre ve onun değerleri ile ilişkilendirilmiş olmaktadır (Mardin, 1973: 185-186). DP'nin çevre ile olan ilişkisi, söz konusu grupların sistem içine girmesini mümkün kılmıştır, özellikle ekonomik alanda yapılan çalışmalar, ilişkileri ve dengeleri değiştirmeye başlamıştır. CHP'nin tavrı Kemalist fikirlerin ve mevcut yapının muhafazası olduğundan bürokrasi ile

ilişkileri her zaman daha yakın olmuştur. DP'nin çevre ile yakınlaşmasıyla bu durum daha da pekişmiş ve CHP "bürokratik merkezi" savunurken DP "demokratik çevreyi" desteklemiştir.

Türkiye'de gerilimler ve ayrışmanın temelini oluşturan faktörlerden biri de devlet eliyle sert bir sekülarizmin, daha doğrusu Fransız modeli olan laikliğin, benimsenmesidir; böylece hem siyasi, hem toplumsal, hem de bireysel alanda sonuçlar doğurmuştur. Amaç her ne kadar kapsayıcı bir sekülerleşme olsa da sonucu, bugün de görüldüğü gibi dinin kamusal hayattan çıkarılıp özel hayata hapsedilmesi gerçekleşmemiştir. Bu nedenle sekülarizm Türkiye'de sık sık tartışılmış ve özellikle 90'lı yıllar itibariyle ciddi eleştiriye tabii tutulmuş ve yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Zira İslami kimlik yok olmamış ve bu son zamanlarda iyiden iyiye yükselmiştir. Keyman'ın ifade ettiği gibi günümüz Türk siyasetini İslam'a referans yapmadan ve aynı şekilde Türk siyasi ekonomisini İslami aktörlere bakmadan anlamak mümkün değildir (Keyman, 2007:223). Bu sürecin önemli aktörlerinden biri de şüphesiz çoğu Anadolu kökenli olan muhafazakar/dindar girişimcilerdir. Dinin bu dönemde tekrar yükselmesini açıklamak gerekirse birkaç faktörden bahsetmek gerekmektedir. Türk kimliğinde İslam her zaman hem sembolik hem de kültürel anlamda var olmuştur, yani sadece bireysel bir din haline gelmemiştir. Başörtüsü meselesini de bu bağlamda okumak gerekmektedir; başörtüsü katı laiklik anlayışına bir meydan okuma olarak görülmüş ve özel alana sıkıştırılmaya çalışılmış olsa da bireysel bir meseleye indirgenemeyeceğinden görünürlüğü sürmüştür. Benzer bir durum muhafazakar/dindar girişimciler için de söz konusudur. Bu grup da yaşam ve iş yapma biçimleriyle İslam'ın görünürlüğüne katkıda bulunmuştur; ekonomik İslam veya alternatif finans sistemleri arayışı ve talebi gibi meseleler de bu nedenle ortaya çıkmış ve mevcut laiklik anlayışıyla çatışmış, hatta ona meydan okumuştur.

Cumhuriyet, dini kamusal hayattan tamamen çıkarmayı hedeflemiş ve bir anlamda bunu başarabilmiştir. Ancak "dışarıda kalan" grupları büyük ölçüde dönüştürmeyi başaramamıştır; Özdemir, bu hususun gerilimlerle neden olduğunu ve bu gerilimin dinsel-ideolojik bir yarışma ortamını yarattığını ileri sürmektedir (Özdemir, 2006:104). "Dışarıda" kalanların sistem içine nüfuz etme veya onu değiştirmeye yönelik girişimler arasında elbette siyasi hareketler başat rol

oynamaktadır. Bu nedenle 70'li yıllardan itibaren "İslamcı" partiler kurulmuş olsa da her seferinde kapatılmış ve siyaset sahnesinde etkili olamamışlardır.

1.4.1.2. DP'li dönem ve sonrası

1950'lerle birlikte güçlenen ekonomik gruplar, devlete baskı uygulamaya başlamış ve ekonominin serbestleşmesini talep etmiştir. Özel sektörü, üç büyük örgüt temsil etmekteydi: Ziraat Odaları Birliği, Esnaf ve Sanatkarlar Konfedearsyonu ve Ticaret Odaları Birliği. Özellikle TOB, devletin özel sektörü denetlemesini sağlamak ve taleplere cevap vermek için tasarlanmıştı. TOB'un bünyesinde ticaret odaları daha ağırlıktaydı ve dolayısıyla ticari çıkarlar daha çok ön plandaydı. Daha önemlisi, örneğin 1970'de İstanbul, İzmir ve Ankara'nın ticaret ve sanayi odaları meclisin yüzde 17'sini oluştururken Türkiye geneli ticaret ve sanayinin yüzde 90'ını temsil ediyorlardı. Böyle bir yapıda rekabetin ve gerginliklerin olması ve sonucunda yeni yapılanmaların ortaya çıkması beklendik bir durumdur (Shambayati, 1994:314). Burada özellikle TÜSİAD'ı zikretmek gerekir, zira TOB'un bünyesinde tüccarların ağırlıklı olması sanayicilerin çıkarlarıyla çelişmekte ve devletten talepleri oldukça farklılık göstermekteydi; örneğin sanayiciler yerli ürünlerin korunmasını istemiş ve ithal edilmesi yasak olan ürünlerin listesinin artmasını sağlamıştı. Böyle bir çıkar farklılığı sonucunda ortaya çıkan TÜSİAD, en zengin sanayicilerin girişimiyle kurulmuş ve hızla büyümüştü. Ancak başlarda bu tür taleplere cevap verebilen ve özel sektörü destekleyen devlet, zayıflamış ve özel sektörle ilişkileri kötüleşmişti. (Shambayati, 1994:31). TOB içindeki gerginlikten dolaylı da olsa bir örgüt daha çıkmıştı: Milli Selamet Partisi. Bu örgütlenme her ne kadar siyasi bir yapıya sahip olsa da temelinde ekonomik nedenler ve gruplar bulunmaktadır. 1969'da TOB başkanı olarak seçilen Erbakan'ın başlıca desteği Anadolulu küçük burjuvadan gelmekteydi. Adalet Parti'nin tepkisi, kaynakların bir kısmını kesmek ve bazı yetkilerini ticaret bakanlığına aktarmak olmuştu (Shambayati, 1994:316). Küçük Anadolu girişimcileri ile büyük İstanbul burjuvası arasındaki gerginlik TOB seçimlerinde gün yüzüne çıkmıştı (Bölükbaşı, 2012:167).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu ayırım ve gerilimi aşmak için çeşitli girişimler ve mücadeleler yaşanmıştır; muhafazakar kesim içinde değişimi isteyen

baskı gruplarından biri Milli Selamet Partisi olmuş ve söylemleri içinde özellikle ekonomi yer almıştır. Devlet rantçı bir anlayışa sahip olduğunda, ekonomi temelli baskı gruplarını ortadan kaldırmak ve burjuvanın kendisine bağımlı bırakılmak istenmektedir (Shambayati, 1994:307). Türkiye'ye bakıldığında da bu anlayışın oldukça baskın olduğu görülür; hal böyle olunca cumhuriyet tarihi boyunca elit bir iktisadi grup, devletle iç içe olmuş, iş yaparken devlet tarafından desteklenmiş ve bunun karşılığında devletçi statükoyu korumaya çalışmıştır. Son yıllardaki değişime karşı görülen itirazların bir direnç noktasını da bu teşkil etmektedir. Muhafazakar cenahtan gelen değişim talepleri de söz konusu durumu ortaya koymaktadır ve karşısına çıkan engelleri aşmayı amaçlamaktadır.

1.4.1.3. ANAP ve Refah Partisi etkileri

İlk kırılmaların 50'lerde yaşandığı muhakkak, ancak asıl değişimin başladığı dönem 80li yılladır; 80li yıllar sadece Türkiye için değil dünya için de yeni bir dönemdir. Küreselleşmenin daha fazla hissedilmeye başlanması, teknolojik yenilikler, siyasi talepler ve diğer gelişmeler, toplumu ve onu oluşturan unsurları etkilemiştir. En çok etkilenen unsurlar arasında elbette ekonomik yapı vardır; küreselleşen bir dünyada Türkiye'de eski yapıların sürdürülmesi imkansız hale gelmiş ve yeni hareketlerin/yapıların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. 80li yıllar, ekonomik alanda Türkiye'de daha sonra pazar paylarını genişletecek olan KOBİ'lerin ortaya çıkmasına şahit olmuştur. 90'larda ise bu ivmenin daha da arttığı görülmektedir (Şimşek, 2008:336); örneğin 1994-97 yılları arasında birçok Anadolu kentinde çok sayıda şirketler kurulmuş ve önceki döneme göre %50'den fazla artış gerçekleşmiştir.

Bahsedildiği gibi Türkiye'de daha çok 80'lerin ortası itibariyle yeni bir ekonomik sınıf meydana gelmeye başlamış ve özellikle Ak Parti'nin iktidar olduğu 2000'li yıllarla birlikte daha güçlü hale gelmiştir. Daha öncesinde de mütedeyyin girişimcilerin varlıklarından bahsetmek mümkün olsa da bunun daha münferit örnekler olduğunu ve toplumsal bir grup veya sınıftan bahsetmenin mümkün olduğu söylenemez.

Osmanlı'nın son dönemlerine görülen ve Cumhuriyetin kuruluşuyla zirveye çıkan modernleşme projesi, seküler bir yaşam biçimi benimsemek istemeyenleri

dışarıda bırakmıştı; hal böyle olunca daha muhafazakar/dindar grupların devlete dahil olması neredeyse imkansız hale gelmişti. Devlet dışı sektörler için de aynısı geçerlidir, zira Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik faaliyette bulunabilmek uzun yıllar boyunca devletle kuracağınız ilişkilerle doğru orantılıydı. Devlet, kendi zenginlerini yaratmak ve desteklemek için seçici davranmayı seçmişti. Değinildiği gibi 80'li yıllar bu bağlamda önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir, çünkü ticaret nispeten serbestleşmiş ve küçük işletmeler yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Her ne kadar 80'lı yıllarda başlamış olsa da 2000'li yıllar Ak Parti aracılığıyla siyasi anlamda bir dönüşümü getirmiştir. Başka bir ifadeyle muhafazakar/dindar aktörler hem ekonomik hem de siyasi (Demiralp, 2004:14) alanda kendini göstermiş, sayıca artmış ve toplum içinde yükselmiştir. 2000'li yıllardaki değişim bir sonraki bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

İslami burjuvanın yükselişi özellikle 1990'lı yıllarda Refah Partisi'nin İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde seçilmesiyle hızlanmıştır. Bu yıllarda MÜSİAD'ın kurulması ve büyümesi de belirleyicidir; kurucuları arasında daha sonra başkanlık yapacak olan Erol Yarar ve Ali Bayramoğlu vardır (Bölükbaşı, 2012:172). Daha sonraki yıllarda, yani 28 Şubat sürecinde, Ali Bayramoğlu'nun başkanlığa seçilmesi, örgüt içinde yeni bir anlayışın kabul edildiğini göstermektedir (Bölükbaşı, 2012:177). Böylece söz konusu dernekte İslam ve piyasa koşullarının birbiriyle bağdaştığı ortaya konmuştur.

1.4.1.4. Ak Parti dönemi

2002 yılıyla başlayan bu dönem, önceki yılllarda başlayan değişimin daha kristalize olmasına ve değişimin geniş tabana yayılmasına şahit olmaktadır. Özellikle başlarda yaşanan hem siyasi, hem ekonomik hem de toplumsal serbestleştleşme toplumun bütün katmanlarını etkilemiş ve hızlı bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu değişimden etkilenen ve aynı zamanda değişimin taşıyıcılarından biri de 80lerden itibaren kendini gösteren ve iktisadi faaliyetler yürüten toplumsal gruplar olmuştur.

Böyle bir değişim ve gelişme şüphesiz kendini ekonomik alanda da gösterdiğinden yeni bir iktisadi sınıf ortaya çıkmıştır. Siyaset alanında ortaya çıkan bu süreç, ekonomik alanı da etkilemiş ve AK Parti'nin yükselişiyle bahsi geçen

grubun nüfuzu artmış ve daha önemlisi bu grup görünür hale gelmiştir. 80li yılların başında kendini küçük işletmeler aracılığıyla göstermeye başlayan söz konusu işletmeler, 90'lı yıllarda kendileri aleyhinde yapılan karalama girişimlerine rağmen büyümüş, dünyaya açılmanın yollarını aramış ve nihayetinde 2000'ler itibariyle yeni siyasi ortam sayesinde epeyce güç kazanmıştır. Söz konusu girişimci grubun siyaset alanındaki değişimlerle ilintili olduğunu çeşitli örneklerde görmek mümkündür; bu örnekler sadece fiziki ve maddi anlamda güç kazanmak ile ilgili sınırlı değildir, aksine bir zihniyet dönüşümünde tezahür etmektedir (Özdemir, 2006: 104-105). Örneğin, Ak Parti'nin adalet ve kalkınma vurgusunun benzerlerini MÜSİAD gibi iş adamları derneklerinde gözlemlemekteyiz; hatta Refah Parti'nin dünyevi hayata olan vurgusu, ekonomik alanlarda da dışa vurulmaktadır.

Ak Parti'nin izlediği daha ılımlı bir İslam ve demokratikleşme politikasının geniş kitlelerde yankı bulduğu gözlemlenmektedir (Demiralp, 2004:17). Bunun paralelinde iktisadi aktörlerde de bir değişim meydana gelmiştir; daha küçük işletmeler halinde, yani "kendi yağıyla kavrularak" faaliyet gösterirken daha geniş pazarlara açılma ve büyüme çabası içine girmişlerdir. Böyle bir girişim şüphesiz kendini sadece servet artışında göstermemiştir, aynı zamanda topyekun bir yaşam tarzı değişikliğine neden olmuştur. Bu değişimin tetikleyicilerinden biri de küreselleşmedir (Demiralp, 2004:22), çünkü küreselleşme hem siyasi hem toplumsal alanda etkili olmuş ve Türkiye'deki siyasi taleplerin ve bakış açılarının değişiminde rol oynamıştır. En çok hissedildiği alanlardan biri ise elbette iktisadi alandır; bu gerçek özellikle muhafazakar/dindar girişimcilerde kendini göstermiştir.

80 darbesi sonrası dönem, hem sağ hem de solu hedef almış ancak sağ-sol çatışmalarını dengelemek maksadıyla İslam'dan pragmatist bir biçimde faydalanmış ve İslami oluşumlara sınırlı olsa da yaşam şansı tanımıştır (Özdemir, 2006:102; Demiralp, 2004:18). Ancak bu daha sonraki süreçte bu minvalde hareket eden partilerin kapatılmasına engel olmamıştır. İslamcıların liberal demokrasiyi eleştirmesi, çeşitli baskılardan kurtulma mücadelesi sonucunda değişmiş ve söz konusu grup, liberal demokrasiyi yeniden okuyup değerlendirmiştir (Demiralp, 2004:23). Refah Parti, bunu daha çok ekonomi üzerinden yaparken Ak Parti liberal demokrasi okumasını genişleterek diğer alanları da dahil etmiştir. "İslamcılar" bir

bakıma İslamcılık ile liberal demokratik değerlerin tezat oluşturmadığını, ikisinin birlikte olabileceğini ortaya koymuşlardır.

Demiralp bu sürece, her ikisinin entegre edildiği, yani İslami hareket ile demokratik sitemin birleştirilmesi, diyalektik bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Demiralp, 2004:24). Bu süreci, dönemin kanaat önderleri-hocaların fetvalarından veya yayınlarından gözlemlemek de mümkündür. Örneğin, İlahiyat profesörü olan, toplum nezdinde önemli bir yer teşkil eden ve zaman zaman katılım bankaları için de fetvalar veren Hayreddin Karaman'ın yazılarının teoloji sınırlarını oldukça genişlettiğine şahit olmaktayız. İnsan hakları veya demokrasiye vurgunun olduğu yazıları söz konusudur; burada toplum mühendisliğinin kınandığını, buna karşı durmanın ancak insan haklarının genişletilmesi ve doğru demokrasi uygulamalarıyla mümkün olduğunu (1999a) görürüz. Yine aynı şekilde demokrasinin İslam'ın yerini alamayacağını, ancak dinlere veya görüşlere imkan vermesi gerektiğini iler sürmektedir (199d). Ayrıca batılılaşma, modernleşme, toplumsal çoğulculuk ve kadının konumuna ilişkin yazıları da bulunmaktadır. Bu minvalde Karaman, modernleşme kavramını "Müslüman ferdin ve toplumun bu çağda ... nasıl var olması gerekiyorsa öyle var olması" şeklinde tanımlamakta ve kadın meselesinin daha çok dinden ziyade geleneksel kodlar üzerinden (1999b) ele alındığını belirtmektedir. Bu görüşünü destekleyici bir diğer yazısında ise kadına ve onun toplumsal konumuna yönelik farklı yorumlara yer vermektedir (1999e). Batılılaşmanın sadece olumsuz olmayacağına (1999f), farklılıkları yok saymak yerine onunla yaşamanın alternatif yol ve yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğine (1999g) veya farklı toplumsal grupların varlığının meşruiyetine (1999c) vurgu yapan yazılarını da görmekteyiz.

İslami hareketlerde toplumsal sınıfların oynadığı rolleri göz ardı etmemek gerekir, zira sosyo-ekonomik grupların Türkiye'de dönüşümü sağlamada öncü işlevleri olduğu açıktır. İslam ve kapitalizmin ne kadar bağdaştığı meselesi çok tartışılmış olsa da ikisi arasındaki gerginliği, ortaya çıkan bu yeni ekonomik sınıf – hatta siyasi sınıf- gidermeyi "başarmıştır", zira İslami geleneği kapitalizmin gereksinimleriyle uyumlaştırmıştır. Modernite ile karşılaşması geç olan İslamcı grubun sekülerleşmesinde yine "İslami burjuva" rol oynamıştır (Demiralp, 2009:317). Cumhhuriyet tarihine bakıldığında ortaya çıkan bu yeni sınıfın neredeyse 20.yüzyıl boyunca Ankara ve İstanbul gibi merkezlerin gölgesinde ve onlara bağımlı

bir varlık sürdürmüştür. Söz konusu gruplar, merkezden uzak tutulmuş ve Türkiye'deki modernleşme sürecinde "öteki" olarak kabul edilenler hep çevrede kalmaya mahkum edilmişlerdir (Bayramoğlu, 2001:12). 2000'lerde güçlenen ancak kökleri daha öncelere dayanan İslami hareket ve onu besleyen fikri arka plan, bu yeni "iktisadi" sınıfa cevap vermeyi başarabilmiştir. Buradaki karşılıklı ilişki ve etkileşim sayesinde siyasi hareket bu gruba bir vizyon sunup önünü açarken, iktisadi sınıf siyasi hareketin öncü kolu olmuştur (Demiralp, 2009:320-321, 327). Özellikle 90'larda kurulan MÜSİAD anılması gerekmektedir; TÜSİAD'a karşı kurulduğu söylenen bu "İslamcı" iş adamlar derneğinin varlığı, iktisadi alanda iki kutuplu bir yapının en önemli göstergelerindendir. Demiralp'a göre MÜSİAD'ın hareket noktasının aslında din olmayıp daha çok yapısal bir çıkardır, zira Güneydoğu'da yapılanan iş adamları derneklerine bakıldığında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu benzerlikler din etrafında şekillenmemektedir ve söz konusu dernekler, İslamcı partileri desteklememektedir.

Bu değişimi elbette eleştirenler de vardır ve bu eleştiriler hem iç gruplardan hem de dış gruplardan gelmektedir. Örneğin, söz konusu grup için burjuvalaştıklarına dair veya İslamcı Kalvinistler (Emre, 2016) gibi eleştiriler yapılmaktadır. Bir değişim ve dönüşümden geçtikleri muhakkak, ancak kanımca böyle bir tanımlama sığ kalacaktır ve bu anlamda doğru bir biçimde tanımlanmaları gerekmektedir. Örneğin sekülerleştikleri iddiası doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir; burada Fuat Keyman, Peter Berger'in sekülerleşme sürecinde yaptığı "öznel ve nesnel" ayırıma dikkat çekmekte ve özellikle öznel sekülerleşmenin bireye nasıl yansıdığını vurgulamaktadır (Keyman, 2007:218). Türkiye'de nesnel sekülerleşmenin, yani siyasi kurumların veya devletin din ile bağlantısını koparmasının, daha sancılı bir süreç olduğunu belirtmek gerekmektedir; özellikle dini gruplarda bu tür bir yaklaşım benimsenmemiş ve bu gruplar devlet tarafından "dışarıda tutulmuşlardır". Ancak 80'lerle beraber, özellikle de iktisadi özgürleşmeyle beraber, değişim derinleşmiştir. Bu değişimi, sekülerleşme olarak okumaktan ziyade modernleşme – hatta kendine özgü bir modernleşme – olarak görmek gerektiği kanaatindeyim.

Söz konusu grubun değişimini tanımlamak için çeşitli kavramların kullanıldığı göze çarpmaktadır, örneğin Demiralp İslamcı siyasette girişimcilerin rolünü

tanımlarken, "pragmatistler" kavramını kullanmaktadır, zira, ona göre, iş adamları ekonomik karşılık almak için siyasi gündemi tartışmayı açık tutmaktadırlar. Bu da onların daha esnek ve pragmatist davranmasına yol açmaktadır (Demiralp, 2010:122). Böylece radikal İslamcı hareketin süreç içinde kazanç sağlamak yerine zarar getireceğini düşünmeleriyle daha ılımlı bir yolu desteklemeyi seçmişlerdir. Bunun siyasi sonucunu Fazilet Partisi'nden kopan ve daha ılımlı bir İslam modeli seçen AK Parti'yi desteklemelerinde gözlemlemekteyiz. Daha önceleri İslami söylem çok daha belirgindi, çünkü söz konusu girişimci grup, merkezdeki yapılardan uzak kalmış ve bu durumu İslamcı hareketin sahiplenmesiyle (elbette bu grupların dini geleneklere daha bağlı olmalarıyla) bu hareket içinde yer almıştır (Demiralp, 2010:124, 127). Daha önce de ifade edildiği gibi MÜSİAD'ın kurulması buna bir örnek teşkil etmektedir.

1.4.2. Örgütlenmeler

MÜSİAD konusu, bu meseleyi anlamak için önemli bir araçtır, ancak konuyla ilgili ayrıntılara girmeden önce neden alternatif bir iş adamı örgütünün ortaya çıktığı sorusuna inmekte yarar var; zira kendi sınıfsal varlığını kanıtlamak isteyen ve toplumsal statülerini sağlamlaştırma peşinde olan TÜSİAD (Buğra, 1995:337) zaten vardı. Bu örgüt varken aynı veya benzer bir amaca hizmet eden bir örgütün ortaya çıkmasında çeşitli dinamikler bulunmaktadır.

Bu durum, MÜSİAD'ı da açıklamaktadır; üyelerine baktığımızda daha çok mütedeyyin ve muhafazakar olduğu bilinmektedir. Elbette temel amacı iş adamları olarak örgütlenip kendi toplumsal gruplarına fayda sağlamak için örgütlenmek olsa da onları bir araya getiren temel unsurlardan biri şüphesiz dindir. Bu sayede dayanışma, bağlılık duygusu ve birlikte hareket etme imkanı sağlanmış ve güçlenmiştir. Bu hususu genel İslami hareket içinde ele alacak olursak, hareket içindeki alt gruplardan biri olarak tanımlayabiliriz. İslami hareket içindeki bu alt grup, geneliyle Anadolu kökenli ve din-muhafazakarlık ekseninde birleşen girişimcilerdir. Ancak Demiralp, söz konusu grubun geliştikçe hareketten uzaklaştığını, bu nedenle Ak Parti hareketinin yeni taleplere cevap vererek yeni yükselen sınıfı bünyesine alabildiğini ileri sürmektedir (Demiralp, 2009:328).

Vurgulanması gereken bir unsur da cumhuriyet tarihi boyunca, özellikle modernleşme projesi bağlamında, söz konusu kesimin periferiye itilmeleri veya merkeze alınmamalarıdır. Bu gibi faktörler, kendi kimliklerinin vurgulanmasını ve öne çıkmasını tetiklemiştir. Lorasdağı, bu sürecin Türkiye'deki 1990'larda yaşanan değişimin yanı sıra küreselleşmeyle de ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Lorasdağı, 2010:106), çünkü küreselleşme din ve ekonomi ilişkilerini etkilemiştir. MÜSİAD ise bu bağlamda, özellikle de AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye'nin küreselleşme sürecinde ekonomik bir aktör olarak aktif rol almıştır (Lorasdağı, 2010:107). Yankaya (2009:5), bu süreçte MÜSİAD'ın AB ilişkileri ve "Avrupalılaşma" fikrini desteklediğini, dolayısıyla MÜSİAD'ın "Avrupalılaştığını" ileri sürmektedir.

Bütün bu faktörler nedeniyle MÜSİAD kendini, TÜSİAD'dan oldukça farklı konumlandırmıştır. Kurucuların dünya görüşü, derneğin ilkelerini de şekillendirmiştir; buna göre, ahlak, aile veya işbirliği gibi değerleri yok sayan veya altını oyan modern-kapitalist sistem yerine manevi değerlerin benimsendiği bir dünya görüşü benimsenmiştir. Bu bağlamda her Müslüman için olduğu gibi iş adamlarının da aktif rol oynaması gerektiğine inanılmaktadır (Lorasdağı, 2010: 109-111). TÜSİAD eleştirisinden hareketle öne çıkardığı bir diğer özelliği, para kazanma biçimiyle ilgilidir; böylece TÜSİAD üyelerinin korumacı politikalarla büyümesi eleştirilmekte ve kendilerinin üretimle büyüdüklerini ve bunun için rekabetçi piyasa ekonomisini tercih ettiklerini belirtilmektedir. En önemli özelliği ise belki de üye profilindeki farklılıktır; bunun nedeni şüphesiz hedef kitle olarak Türkiye genelindeki KOBİ'lerin olmasıdır. Böylece hem daha geniş bir tabana yayıldığı gibi farklı kültürel backgrounda sahip üyelere sahiptir.

Bu doğrultuda MÜSİAD ve TÜSİAD karşılaştırmasında ortaya çıkan ilginç bir sonuç, üyelerinin yaşadıkları bölgedir. İlkinde % 30'u, ikincisinde ise %70'i İstanbul'da (Demiralp, 2009:322) oturmaktadır, bu da söz konusu grupların iktisadi faaliyetlerini ve de sosyal yaşamına ilişkin ipuçlarını vermektedir. Benzer bir durum, dış ticaret faaliyetleri ve de finans sektörü için de geçerlidir; yani bu faaliyet alanlarının TÜSİAD üyeleri elinde yoğunlaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Muhafazakar/dindar iş adamlarının finans sektöründen uzak durmalarını dini gerekçelerle açıklamak yeterli olmayacaktır, zira bu sektör de 2000'li yıllarda ciddi

bir dönüşüm geçirmiş ve finans kurumları, örneğin, borsaya girmişlerdir (Demiralp, 2009:323). İş adamlarının bu tür finans kurumlarına yönelmesinin iki temel nedeninden bahsedebiliriz; ilki, faiz konusunda yaşadıkları çekincelerdir, ikincisi ise büyük bankaların, bu tür işletmelere zor kredi vermesidir. Kredi alma konusu özellikle önemlidir; zira çoğu sınırlı sermaye ile iş yapmaktaydı (MÜSİAD, 2003, akt. Demiralp, 2009:324).

MÜSİAD, diğer derneklerden – özellkle TÜSİAD'dan- farklı olarak örgütlendiğini ve farkı anlayışlara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Öncelikle hedef kitlesi olarak daha çok küçük ve orta boylu işletmeleri benimsemiş ve ekonomik rasyonalizmin yanı sıra İslam ahlakına uygun davranışı savunmuştur (Bölükbaşı, 2012:173-74). Yukarıda bahsedildiği gibi 28 Şubat sürecinde derneğin anlayışında değişiklikler meydana gelmiştir ve İslam daha çok gündelik yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Bölükbaşı, 2012:179). Süreci anlamak için küçük ve büyük burjuva arasındaki taşra-merkez çekişmesine yukarıda zaten yer verildiği için burada tekrar ele almak gerekmemektedir.

Yukarıda MÜSİAD meselesi tartışılmış olsa da bu çalışmadaki temel konu, bu örgütün üyeleri ile sınırlı değildir. Yine de araştırmaya konu olan toplumsal grubun nitelikleri ile dernek üyelerin niteliklerinde önemli benzerlikler vardır, hatta aynı tabana aittirler. Bu nedenle bu grubun özellikleri tartışılırken MÜSİAD'ın gelişim süreci ve özellikleri, muhafazakar girişimciyi anlamak için önemli bir rol oynamaktadır. Muhafazakar işadamlarının, ister MÜSİAD üyesi olsun ister olmasın, benzer bir profil çizdiği görülmektedir. PESA tarafından yapılan bir araştırma da bunu göstermektedir; zira MÜSİAD, Askon, Tümsiad ve Tuskon ile yapılan çalışmanın sonucu benzer görüşleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda İslam ekonomisine bakış, İslami değerler, geleneksel bankalarla ilişkiler gibi hususlarda benzer sonuçlar çıkmıştır.

Muhafazakar işadamları yeni yükselen bir grup olarak sıkça eleştri oklarına hedef oldukları ifade edilmişti. Bu eleştirilerden birisi de yaşam biçimleri ve tüketim anlayışlarıdır. İnal, Sancar ve Gezgin tarafından yayına hazırlanmış olan "Marka Takva Tuğra" örneğin böyle bir eleştiri ortaya koymaktadır. Kitap her ne kadar temelde Ak Parti dönemine yönelik bir eleştiri niteliğinde olsa da beraberinde getirdiği toplumsal dönüşümü de eleştirmektedir. Ancak bu çalışmanın amacı,

muhafazakar sınıfı ve onların içindeki iş adamları eleştirmek olmayıp kendi dünyalarını nasıl inşa ettikleri ve anlamlandırdıklarını anlamak olduğundan bu konuya daha fazla eğilmeye gerek görülmemektedir.

2.Bölüm: Yöntem ve Alan Araştırması

2.1. Fenomenoloji

Tezin araştırma yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ve görüşme tekniği ile gerçekleştirilen fenomenolojik bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir, zira amaç muhafazakar iş adamlarının fenomeni, yani yaşanan değişimi, nasıl anladıklarını veya tanımladıklarını ortaya koymaktır. Bu açıdan fenomenoloji, aktörün perspektifini incelemeye imkan vermektedir ve aynı zamanda var olana eleştirel bir perspektiften bakmayı mümkün kılmaktadır. Düşünce veya değerler sisteminin aktörler tarafından nasıl inşa edildiği, tanımlandığı ve sürdürüldüğü anlaşılmaya çalışılacak ve ortaya konacaktır. Fenomenolojik bir perspektiften bakıldığında dünya, özneler arası inşa edilmiş anlamlardan oluşmaktadır; böylece bu dünyayı anlamak için kullanılan kavramlar, onu kabul biçimleri, yorumlama ve açıklama şekilleri gibi unsurlara bakmak gerekmektedir. Söz konusu dünyanın anlaşılması ve yorumlanması için bilgi kaynaklarının doğru tespit edilmesi gerekmektedir; örneğin olaya/olguya ilişkin bir şahit, içerden biri, daha önce inceleme yapmış araştırmacı aracılığıyla mesele anlamlandırılabilmektedir. Bu araştırma için öncelikle bilgi kaynağı, bizzat iş adamı olarak görev yapan/yapmış kişilerdir ve kişilerin fenomeni anlamlandırma biçimleridir; ancak araştırma sürecinde söz konusu grup ile ilgili yapılan çalışmalar da göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamda grubun özelliklerine ilişkin çalışmalar, saha araştırmaları, raporlar ve tezler incelenmiştir. Ardından bu araştırma çerçevesinde yürütülecek saha çalışması için yarı yapılandırılmış mülakatlar hazırlanmış ve Konya'da faaliyette bulunan 17 girişimci ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Tezin uygulama alanıyla ilgili daha fazla ayrıntıya girmeden fenomenoloji, tarihsel gelişimi ve onun sosyal bilimlerdeki yerine bakmakta yarar vardır. Bunun için öncelikle Husserl ile birlikte felsefedeki konumuna ve daha sonra Schütz ile sosyal bilimlerde, özellikle de sosyolojideki uygulama biçimlerine bakılacaktır.

2.1.1. Fenomenoloji Nedir

Fenomenoloji, hareket noktası olarak rasyonel veya pozitivist yollarla bilgi edinmek yerine "şeylere" tinsel-sezgisel bakışla nesnelerin veya durumların özüne

bakmak gerektiğini savunan bir bilim anlayışıdır (duden.de); veya fenomenoloji, birincil kişinin perspektifinden tecrübe edilen bilinç yapılarının araştırmasıdır (Smith, 2018). Dolayısıyla bilgi ve bilginin elde edilmesine yönelik farklı bir yaklaşım göstermektedir ve anlam sistemleri üzerinden sosyolojik bir gerçekliği ortaya koyduğunu iddia etmektedir (Smelser, 1997:10). Ancak yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, fenomenolojinin tanımı yapılırken hem bir bilim hem de bilimsel bir yöntem şeklinde açıklandığını görmek mümkündür; buna göre düşünsel kalıplarımızı irdelemek için bir araştırma yöntemi olarak ifade edilebileceği (Wolff, 2002:499) gibi bilimsel perspektifine alternatif bir felsefi anlayış şeklinde de tanımlanabilmektedir. Felsefede bağlamına veya tarihine bakılmaksızın, insan deneyimine sunulan fenomenlerin açıklanması şeklinde tanımlandığı gibi belli bir araştırma yöntemi olarak ifade edilebilmektedir. Husserl'in kendi tanımına göre (1950:23-34) "fenomenoloji: bilime işaret eder, bilimsel disiplinler arası bir ilişkiyi ifade eder; aynı zamanda fenomenoloji bir yöntem ve düşünme biçimidir: özellikle felsefi düşünme biçimidir." Ona göre doğa bilimleri birbirinden etkilenebilir ve bir birini örnek alabilir, ancak felsefe için ayrı ve yeni bir çıkış noktası gereklidir.

Sosyolojide ise insanların günlük yaşamını nasıl deneyimlediklerini veya onlara nasıl anlam yüklediklerini incelemeyle ilgilidir (Outhwaite, 2006:473). Fenomenoloji, kişisel bilgi ve öznelliğe dayanarak bilgi üretmeyi amaçlamaktadır ve öncelikle fenomeni anlamaya çalışmaktadır ve bu nedenle anlatılara dayanarak gerçekliği ortaya koyma çabasındadır (Lester, 1999:1; Yüksel&Yıldırım, 2015:2). Dolayısıyla elde etmeyi amaçladığı bilgiyi söz konusu fenomenle ilgili yaşanmışlığı olan kişilerden alır, ancak bireysel bilgiden ziyade aralarındaki bağ ve ilişkileri veya benzerlikleri ortaya koymaya çalışmaktadır.

Fenomenolojiye göre insanlar farkında olmadan dünyayı şekillendirmede veya buldukları dünyayı sürdürmede aktif bir rol oynarlar, ancak bunu sorgulamadan, olduğu gibi kabul ederler (Husserl bu durumu "natürliche Denkeinstellung" (natural attitude, doğal tavır) şeklinde tanımlamaktadır; (Husserl, 2005:16)). Ancak bu tavır/durum, yönelimsel süreci (intentionaler Prozess) açıklamak için bir engel teşkil etmekte olduğundan bu doğal tavır parantez içine alınır ve ötekiyle etkileşim ile şekillenen ve bir süreç olarak tanımlanan bilincin saf haline ulaşılır (Husserl'e göre

transandantal ego'ya ulaşılır) (Ritzer, 1997:27-28). Fenomenoloji, en çok Edmund Husserl ile anılsa da kavram daha önce Kant veya Hegel gibi isimler tarafından ortaya atılmıştır, ancak Husserl isminin öne çıkması şüphesiz onun fen bilimlerinin yöntemine karşı bir yöntem ve felsefi anlayış ortaya koyma çabasıdır.

Husserl'in fenomenolojisi, daha sonra varoluşçuluk, psikoloji ve sosyoloji gibi alanları ve de düşünürleri, yazarları vs. etkilemiştir (Wilson, 2002). Husserl'in yaşadığı dönemde çok hızlı teknolojik gelişmelere şahit olunmuştu; bilim ise kesin doğrular ortaya koyduğu iddiasındaydı. Aslında kendisi de fen bilimleri eğitimi almıştır, zira astronomi ve matematik okumuş ve matematik eğitimini sürdürmüştür; ancak daha sonra felsefeye ağırlık verip bu alanda hocalık yapmıştır (Blume, 2003:134). Belki de bu nedenle farklı bir anlayış ve yaklaşımla araştırma yapmak ve bilgi elde etmek gerektiği düşüncesini vurgulamıştır.

Bilimin objektif ve genel geçer bilgiler elde ettiği iddiasının aksine insanı ve olayları algılama söz konusu olduğunda 'evrensel bilgi' elde etmek oldukça zordur; zira aynı olayı ne kadar çok kişiden dinlerseniz o kadar farklı anlatılarla karşılaşmanız muhtemeldir. Hal böyle olunca algılanan şeyin " ne" olduğundan ziyade "nasıl" algılandığı meselesi gündeme gelmektedir. Dolayısıyla bilim, sübjektif bir perspektiften hareketle "yaşam dünyasını" (Lebenswelt kavramı, nesneler ve deneyimlerin farkındalığına gönderme yapmaktadır; Bevan, 2014:136) inceleyebilmeli ve bilgi toplayabilmelidir. İster tecrübe ederek veya hayal ederek, ister düşünerek veya değerlendirerek bilincimize aldığımız her şey, Husserl'e göre bir fenomendir ve bu bilinci inceleyen bilim dalı da fenomenolojidir (Störig, 1993:596-7). Böylece araştırmacı fenomenlerin bilimcimizde nasıl deneyimlendiğini ve nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak istemektedir (Wilson, 2002). Amaç, somut nesnelerin algılanmasını incelemekten ziyade, olduğu gibi algılanan şeyleri (noema) ele almaktır. Bunu yapabilmek için ise Husserl, *epoche* ya da parantez içine alma yöntemini önermektedir (Outwaite, 2006:474); böylece tarihsel bağlam veya ön yargılar, görüşler, bakış açıları askıya alınacak ve somut olay veya "şeye" odaklanılacaktır.

Husserl, bu tür bir yöntem için çeşitli araçlar önermiştir, ancak bunlara daha sonra değinilecektir. Fenomenolojinin geliştirilmesinde ilk akla gelen isimlerden biri

olan Schütz, Husserl'den etkilenmiş, bazı noktalarına karşı çıkmış ve kendi görüşlerini ilave etmiştir; burada özellikle olayları tamamen bağlamından soyutlama fikrini kabul etmemiş ve insanların karşılıklılığının (reciproity) ortak anlayışların ortaya çıkmasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Ona göre ortak anlayışlar için özneler arasılık meselesi önemlidir, zira dünyayı algılamamız ve anlam oluşturmamız başkalarıyla birlikte gerçekleşmektedir (Wilson, 2002). Schütz'ün fenomenolojiye katkısı ve yaklaşım biçimi yine daha sonra ayrıntılı ele alınacaktır.

2.1.2. Fenomenolojinin Temelleri

2.1.2.1. Felsefede Ortaya Çıkışı – Edmund Husserl

Fenomenolojik yöntem, kökenlerini felsefeden almaktadır; buna göre fenomen, somut ve algılanabilir bir nesne veya olgudur ve anlamı öznel olarak kavranır. Sosyal bilimin ilgi alanına girmesi, mantıksal pozitivizm ve yorumbilim (ya da doğa bilimleri ve kültür/tin bilimleri) arasındaki çekişmeden kaynaklanmıştır (Ritzer, 2007:3401). Özellikle Almanca konuşan coğrafyada Yeni-Kantçı hareketin tinbilimleri (Geisteswissenschaften) için farklı bir metodolojiyi talep etmesi etkili olmuştur. Fenomenoloji, sosyal bilimler için bir yöntem olarak ilk kez Avusturya doğumlu felsefeci ve matematikçi Edmund Husserl tarafından ortaya konmuştur. Amacı, bilinci tarif etmek ve analiz etmek için bir yöntem ortaya koyarak felsefenin tam bir bilim dalı olarak anlaşılmasıdır (Duignan, 2010:238). Göttingen Üniversitesindeki öğretim üyeliği sırasında fenomenolojinin çerçevesini evrensel felsefi bir bilim olarak çizmiş (Duignan, 2010:239) ve fenomenolojiyi kesinlikli bir bilim (strenge Wissenschaft) olarak tarif etmiştir (Wolff, 2002:499; West, 2005:148). Husserl (1976), "Die Krisis der Europaischen Wissenschaften und die transzendentale Phanomenologie" (Avrupa bilimlerinin krizi ve transandantal fenomenoloji) adlı çalışmasında bilginin nasıl mümkün olduğunu etraflıca tartışmaktadır. Bu bağlamda bilimsel bilginin krizini ve temellerini irdelemektedir. Yaşam dünyası (Lebenswelt) kavramı fenomenolojide önemli bir yer tutmaktadır; Husserl (1976:48-53), örneğin, geometri üzerinden modern bilimin yaşam dünyası kavramını nasıl ihmal ettiğini ortaya koymaktadır.

Husserl aslında pozitivist yaklaşımı, psikolojiye adapte etmiş, ancak bilgi kaynağı olarak dış dünya yerine, öznenin gerçeklik anlayışını yerleştirmiştir. Özne, pasif biçimde dünyayı bireysel olarak algılarken deneyimlerini özneler arası (intersubjektif)[‡‡] biçimde yaşayabilmektedir. Bu perspektiften hareketle epistemolojisinin günlük hayattaki deneyimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür (Ritzer, 2007:3402). Böylece araştırma, insan duyularıyla doğrudan kavranabilecek "şeylerle" ilgilenmelidir, zira ötesi spekülasyondur (Wallace &Wolf, 2012:351). Toplumbilimcinin işi ise dünyayı gördüğümüz biçimde tasvir etmektir. Fenomenoloji, aslında oldukça kapsamlı bir yaklaşım olarak tanımlanabilmektedir; zira daha sonra etnometodoloji ya da bazı feminist araştırmalar gibi farklı yöntemler, fenomenolojiden hareketle ortaya çıkmış ve toplumsal araştırmalarda geniş bir yelpazede uygulanmıştır. Ortak noktaları, aktörün olguyu nasıl algıladığını ortaya koymak ve araştırmacının eski bildiklerini bir kenara bırakması gerektiğidir (Wallace &Wolf, 2012:349). Fenomenolojide anılması gereken ikinci kuramcı şüphesiz Alfred Schütz'dür, çünkü Husserl'in görüşlerini benimsemekle beraber Weber'in anlama kavramını kullanarak fenomenoloji yaklaşımını genişletmiştir ve dolayısıyla fenomenolojik teorinin kurucularından kabul edilmektedir.

Husserl'in fenomenolojisi, dünyayı ben veya bilinç üzerinden anlamlandırmaya çalışan geleneğin devamıdır, ancak bilinç daha farklı biçimde ele alınmıştır. Ona göre bilinç, bilimin temelleneceği yerdir; bilim, kavramlarını açıklamak istediğinde bilince başvurması gerekmektedir. Bunun için ise bir varlığın veya şeyin özüne varmak mümkün olur; Husserl'in şeylerin özüne inmek için önerdiği araç *eidetic* redüksiyon/indirgemedir (buna göre aynı şekilde ifade edilen şeyler sıralanır ve ortak özellikleri bulunarak özü (eidos) tespit edilir) (Blume, 2003:136, 533). Yarısına kadar dolu bardağa bakan iki kişinin farklı değerlendirmeler yapabileceğini biliyoruz; bu örnekten hareketle indirgeme ile ilgili bir açıklama yapalım. Burada ruhsal durumumuza göre bardağın yarısına kadar dolu veya boş olduğu değerlendirmesinden uzak durup içeriğe yönelmemiz gerekmektedir. Böylece

[‡‡] Intersubjectivity veya özneler arasılık, iki veya daha fazla birey arasındaki gerçekliğin ortak algılanmasına işaret eder. Her ne kadar gerçeklik öznel biçimde algılansa da geçekliği açıklamak için ortak anlayışı çıkarmak gerekmektedir. Fenomenoloji, insanların anlayışları nasıl paylaştıklarına bakar. Kendine benzeyenlerin "şeylere" aynı biçimde baktığı varsayılır. Bu açıdan araştırmacı bu ortaklık anlayışının bozulmasıyla inceleme yapabilmektedir (Ritzer, 2007:2401).

Husserl'in "von den blossen Worten zu den Sachen selbst" ("salt kelimelerden nesnelerin kendisine dönüş" anlamına gelmektedir, ancak literatürün çoğunda "zu den Sachen selbst", yani "nesnelerin kendisine dönüş" şeklinde geçmiştir (Wolff, 2002:499)) mottosuyla spekülasyonlara yer vermeden doğrudan incelenecek şeye yönelinmesi gerektiği önerilmektedir. Bu da bizi Husserl'in bir başka indirgeme yöntemine başvurmamız anlamına gelmektedir, o da doğru bilgiye ulaşmak için fenomenolojik indirgemedir. Bu aşamada bütün yargılarımızdan veya o şey ile ilgili ön bilgilerimizden arınmamız söz konusudur. Ancak Husserl'e göre bu, araştırmacının kaybolması veya yok olması anlamına gelmemektedir, daha ziyade araştırmacı ortak hareket eden (Mitinteressent, Mitarbeiter) olarak karşımıza çıkmamalıdır (1976:139). Ön plana çıkarılması gereken mesele, dünyanın var olup olmadığından ziyade varoluşun ne üzerinde temellendiğidir.

Husserl için bilinç kavramının, dünyayı anlamlandırma bağlamında önem taşıdığı belirtilmişti; aynı şekilde şeylerin anlamlandırılması süreci önemli olduğu dile getirilmişti. Bir şeyin anlam taşıması, bilincimizle o şeye yönelmiş olmamızla mümkün olduğunu (intendieren) ifade etmektedir (Husserl, 1976: 238-239). Burada "intendieren" (kavram niyet olarak tercüme edilse de kastedilen yönelmektir), yani yönelmiş olmak, kast edilen anlamı taşımaktadır. Ancak bilincimizin bir şeye yönelmiş olmasının o "şeyin" gerçekte var olması gerektiği anlamını taşımamaktadır (intentionale Inexistenz). Bir şeye yönelim gözle görünür bir nesne olduğu gibi hayali bir ürün veya idealler de olabilmektedir (Moran & Cohen, 2012:168; Blume:2003:135). Husserl, neyin gerçek olup olmaduğunu tartışırken bunun ne kadar kırılgan bir alan olduğunu ortaya koymaktadır; buna göre mekan ve zaman geçicidir ve var olan bir şey bir anda yoktur. Oysa doğa bilimleri için ölçmeye imkan veren "alet-edevat" söz konusudur (Husserl, 2005:67-70). Yukarıda bahsedildği gibi bunun için indirgemeye başvurulur; yani bilince başvurulur, örneğin hatıralardan faydalanılır. Bunun gerçekte orada olup olmaması önemsizdir, bizim onu algılamamız yeterlidir; zira o şey orada olmasa dahi biz düşünürken de o "fenomene" bakarız, yani algılarız (Husserl, 2005:113).

Bu durumda fenomenolojide bilinç, yönelimseldir (intentional) ve iki boyutu vardır; ilki eylem boyutudur (actional), yani bir eylem gerektirir (hayal kurmak gibi) ve bu 'noesis' kavramıyla tanımlanmaktadır. İkincisi göndergeseldir (referential),

yani o şeye işaret etmektedir (hayale işaret eden bir hayal gibi); bu da 'noema' kavramıyla ifade edilmektedir (Yüksel ve Yıldırım, 2015:5). Husserl, bilincin yönelimselliği (intentionalitaet) için bilincin önemini vurgular; zira bir şeye yönelince, inanınca, hayal edince ona yönelmekteyim (Husserl, 2005:143) ve böylece bilinçlilik meydana gelmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bilincin karşısında bulunan konular noema (yönelinen), konuya nasıl veya hangi amaçla yöneldiği meselesi noesis (yönelme) ile ifade edilir (Wolff, 2002:503; Moran & Cohen, 2012:222-224). Bunu, yani bilincime aldığım şeylerin temel unsurlarını incelemek için noesis ve noema arasındaki ilişkiyi kurmak gerekmektedir (Turowetz, Hollander, Maynard, 2016:388).

Geleneksek anlamda fenomenoloji, gözlemlenebilen şeylerin incelenmesi sonucu bilgi elde etmeyi ön gören teorik bir yaklaşımdır; Husserl'de ise daha ziyade betimsel bir yöntemi ortaya koymak için kullanıldığı görülmektedir. Burada Husserl, dünya tasvirini iki ayağın toplamı olarak tarif etmektedir; biri algılayan (perzipierend) öznedir ve diğer algıladığını yorumlayan (apperzierend) öznedir. Algılama, doğrudan görülen, "şeylerin" bize kendilerini dolaysız gösterdikleri taraflarıyla ilgilidir; oysa yorumlama (apperzieren), kendini hemen açık etmeyen ama yine de bizim farkına vardığımız yönleriyle ilgilidir. Husserl, bunu şöyle bir örnekle açıklar: bir odanın içinde olduğumuzda odanın içindekileri ve odayı doğrudan algılarız, ancak görmesek dahi bu odanın bir bina içinde olduğunun farkındayızdır (Moran & Cohen, 2012:39). Böylece dünya, algılanıp algılanamadığından bağımsız biçimde var olan veya açıklanan bir şey değildir; aksine kökeni, farklı öznelerden gelen sentezlerin sonucudur. Özne, ilk önce bedenini, yani kendi bedenini algılar, daha sonra kendisine benzeyen ama ona ait olmayan bedenleri algılar, yani başka bilinçlerin farkına varır. Fakat karşı tarafın bilincine erişim yoktur, kendinden hareketle öyle bir bilincin var olduğunu varsayar (Blume, 2003:533). Bunun sonucunda ortak bir anlayışın ortaya çıkması imkan bulmaktadır.

Husserl'in, fenomenolojik yaklaşım için bazı kavramları ortaya koyduğundan bahsedilmişti; bunlardan biri fenomenolojik indirgemeydi ve bu aşamada yönelinen şeye karşı ön yargılardan, geleneklerden arınmak gerektiği ifade edilmişti. Bu arınma yöntemi için *epoche* (paranteze almak, askıya almak şeklinde de tercüme

edilmektedir) önerilmektedir, böylece var olanı olduğu gibi kabul etmek yerine – yani 'doğal tavrı' benimsemek yerine- bir sınır, çerçeve çizilmektedir (Moran & Cohen, 2012:108). Dolayısıyla zaman gibi açık ölçülebilir bir şeyin daha farklı biçimlerde ele alınması mümkün olabilmektedir, zira kronometreyle ölçebileceğiniz bir dakika, yaptığınız işe göre oldukça farklı algılanabilmektedir. Amaç, olanı var olduğu gibi kabul etmek değildir, onu incelemek ve keşfetmektir. Bunu keşfetmenin yolu ise o şeyin 'özünü' (*eidos- Wesen; essence*) bulmaktır, yani yukarıda açıklandığı gibi *eidetic* redüksiyon/indirgeme yapmaktır; şeyi o şey yapan özellikler nedir sorusuna cevap bulmak için özelliklerin sıralanması gerekmektedir ve bu sıralama neticesinde öz bulunabilmektedir (ö. hayali rüyadan ayıran özellikler bulunarak hayalin tanımını yapmak). Maddi şeylerin özü olduğu gibi, zihinsel eylemlerin de özü vardır - düşünmek hatırlamak gibi (Moran & Cohen, 2012:93). Dolayısıyla özü, sezgi yoluyla bilmek mümkündür (West, 2005:156). Eidosu bulmak için bazı özellikler, çıkarılmakta veya eklenmektedir; ki böylece bu özelliklerin o şeyin özünü oluşturup oluşturmadığını tespit etmek mümkün olsun. Böylece fenomenolog, nesnelerin kendilerini incelemez, daha çok zihinsel etkinliklerimizin ortaya çıkardığı özleri ortaya koyan anlamlara odaklanır (Wolff, 2002:506). Dolayısıyla yüzeysel olanı ya da görüneni olduğu gibi kabul etmez, altında yatan meseleler anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Husserl'in sık sık zaman kavramı üzerinde durduğu görülmektedir; o, zamanı tarihsel bağlam içinde ele almaz, yani bir ifadeye, şeye, olaya anlam vermek için tarihsel bağlamın gerekli olduğunu düşünmez. Ona göre zaman kavramı vardır, çünkü öznenin bazı yetileri söz konusudur; örneğin hatırlar (Retention), anlık meseleleri algılar (Urimpression) ve beklenti oluşturur (Protention). Bunlar ise bir bakıma geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman anlayışına işaret eder (Blume, 2003:135). Çok uzun zaman sonra olması beklenen bir olay ile hemen olması muhtemel bir olaya yönelim farklı olacaktır. Yine bir şey ile karşı karşıya gelmek (doğrudan deneyim) ile görünümünü belleğimizden bilincimize getirmek (dolaylı deneyim) farklı olacaktır. Fenomenoloji sayesinde bu gibi çeşitli bilinç olgularını fark etmek mümkün olmaktadır (Wolff, 2002:505-6). Böyle bir yaklaşım, hem gerçekte var olanı hem de düşünce ve duygu dünyamızdakileri anlamayı sağlamaktadır.

2.1.2.2. Fenomenolojiinin Sosyolojik Çalışmalar Üzerindeki Etkisi-Alfred Schütz

1899 Avusturya doğumlu Alfred Schütz, hukukçu ve filozof kişiliğinin yanı sıra sosyologtur ve bu alanda fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Husserl, Bergson ve Weber gibi isimlerden etkilenmiştir (Moran & Cohen, 2012:287) ve onlardan hareketle eylem, anlam inşası ve özneler arasılık (Intersubjektivitaet) gibi meselelerle meşgul olmuştur. Schütz'ün Avusturya doğumlu olması ve burada eğitim ve iş hayatında bulunması, kendisini akademik anlamda oldukça etkilemiştir, zira döneminde önemli iktisadi ve felsefi okullar bulunmaktaydı ve zengin entelektüel bir çevre mevcuttu. Burada, Viyana Çevresi ve Avusturya Okulu dışında Alman tarihselciliği (Historismus) ekolünün etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir, çünkü Schütz'ün her iki akımdan etkilendiğini ve görüşlerini her ikisi üzerinde temellendirdiği bilinmektedir (Eberle&Srubar, 2010:9-10). Dolayısıyla ortaya konacak bir araştırma modelinde hem her araştırma nesnesi kendi çerçevesinde ele alınacak hem de sonuçlarından bir takım genellemeler çıkarmak mümkün olacaktır.[§§] Schütz'ün fenomenolojik bakışına geçmeden belli başlı birkaç kitabından ve onların içeriklerinden bahsedip yaşam dünyası ve onu nasıl anlayıp kurguladığına bakılacaktır.

Schütz'ün "Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt" (1932- Toplumsal Dünyanın Anlama Dayalı İnşası, İngilizcesi: Toplumsal Dünyanın Fenomenolojisi), anlayıcı sosyolojiye giriş niteliğindedir ve Weber'in anlayıcı sosyolojisinin fenomenolojik açıdan temellendirme girişimidir. Schütz, Husserl'in Lebenswelt'inden (yaşam dünyası; Schütz, 2011:3) hareketle yaşam dünyasının özneler arası anlamlı olduğunu ileri sürmekte ve toplumsal bağlamda anlamı inşa eden süreçleri ele almaktadır. Schütz, bu kitabında Weber'den hareket eder ve onun görüşlerini geliştirmeye çalışır; buna göre yorumun kendi deneyimimize bağlı olduğu akılda tutulmalıdır ve eylemin anlamının hedefimize göre değiştiği bilinmelidir. Schütz, Weber'in yönteminin yetersiz olduğunu düşündüğünden Husserl'e başvurduğu da görülmektedir (Schütz, 2011:1; Barber, 2014). Sosyal bilimlerin ilgi

[§§] Schütz (2011), *Geisteswissenschaften* (social sciences) kavramını, "Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences" kitabında etraflıca tartışmakta ve bu bağlamda kimlerden faydalandığını, buradan hareketle nasıl bir yöntem geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

alanı, toplumsal gerçeklik olduğuna göre bu gerçekliğe bakmanın yolları bulunmalıdır. Toplumsal gerçeklik anlama dayalı bir inşa süreciyle ortaya çıktığı için sosyal bilimler ve sosyoloji, kendi yöntemiyle bu inşa sürecini ele almalıdır (Preglau, 2008:67). Böylece iki akımdan da etkilenerek görüşlerini ortaya koymuş ve ortak biçimde koordine edilen toplumsal eylemin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Toplumsallaşmayla dünya algımızı şekillendiren "idealleştrimeler" benimsemekteyiz. Bu idealleştirmeler için "perspektiflerin karşılıklılığı ve bağıntıların (Relevanz) örtüşmesi" temel bir meseledir. Perspektifin karşılıklığı, bakış açıların birbirinin yerine geçebilmesini varsaymaktadır, yani bir başkasının konumunda olduğunuzda aynı nesneyi aynı biçimde görmesi söz konusudur. Diğeri ise, biyografik farklılığa rağmen algılanan o "şeyin" nesnel ampirik kimliğininin etkilememesi kast edilmektedir (Turowetz, Hollander, Maynard, 2016:390).

Bahsedilmesi gereken bir diğer kitabı, ölümünden sonra çıkan ve öğrencisi Thomas Luckman tarafından tamamlanmış olan ve iki cilt olarak basılan "Strukturen der Lebenswelt" (Yaşam Dünyasının Yapıları) adlı çalışmasıdır. Bu kitapta daha önce eğildiği konulara tekrar dönüp etraflı biçimde ele aldığı görülmektedir. Lebenswelt ve bilinç kavramları üzerinde durup çeşitli sınıflamalar yapmaktadır: Sinnprovinzen (anlam alanları), zamansal ve mekânsal erişim alanları, toplumsal yapı gibi. Ayrıca bilgi birikiminin oluşumunu incelemiş ve öznel bilginin toplumsal bilgi stokuna nasıl katkı sağladığını ortaya koymaya çalışmıştır (Barber, 2014). Anlamın nasıl inşa edildiğine bakarken aktörün kendisinin nasıl anlam oluşturduğuna ve onu nasıl deneyimlediğine bakmak gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda eylemin sadece aktör tarafından anlamlandırılmadığına, aksi takdirde günlük hayattaki iletişimin imkansız olacağına dikkat çekmektedir. Bu nedenle de aktörün intersubjektif (özneler arası; Schütz, 2011:135; Schütz&Luckmann, 1989:87-88) paylaşılan anlamlardan hareket ettiğini ileri sürmektedir. Böyle bir özneler arası anlamın oluşması için bir takım şartlar ve ilkeler gerekmektedir. Schütz (1932:37), eylemde bulunmak (actio - Handeln) ile eylem ile üretilen (actum - Handlung), yani tamamlanmış eylem arasında ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu ayırımın, yabancı ile olan deneyimlerimiz için de uygulanabileceğinden bahsetmektedir; şöyle ki ötekinin eylemleri ve eylemlerin sonuçları olarak tanımlanan actum bize öteki deneyimlere dair ipuçları vermektedir. Süreci açıklığa

kavuşturmak için ise anlam katmanlarını ortaya koymaktadır (Schütz, 2011:196); buna göre ilkinde anlam, somut ötekiden bağımsız olarak anlamın olması, yani nesnelere atfedilmesidir (kapının açılması gibi). İkincisinde anlam, ötekinin varlığına yöneliktir (kapı çalınır ve ben açarım); üçüncüsünde anlam, ötekinin eylem beklentisini içermektedir (kapının açılmasından sonra selam verilmesi). Dördüncüsünde anlam, karşılıklı davranış yönünü belirlemeye neden olmaktadır (kapıdakini içeri almalı mı?). Bu dört katman, eylemde bulunan için anlam bağlamları oluşturmaktadır. Beşinci katmanda ise başkaları tarafından anlamın yorumlanması söz konusudur; araştırmacı eylemde bulunanın dört katmanlı anlam inşasını anlaması gerekmektedir.

Bir diğer kitap - "Das Problem der Relevanz" (Reflections on the Problem of Relevance) - Relevanz'ı (bağıntıların) dünyamızdaki veya var olan anlam dünyasındaki belirli anlam içeriklerinin seçilip çıkarılması olarak tanımlamaktadır (List, 2004:15). Bu sayede özne, sistematik biçimde etkileşim aracılığıyla ilgi/bağlantı kurmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Schütz, burada Relevanz için bir sınıflandırma ortaya koymaktadır; buna göre tematik (topical), yani konuya odaklı bağıntı sistemleri vardır. Yorumlayıcı bağıntı sistemi (interpretive), deneyime veya nesneye anlam yükler; üçüncü bir sistem, motivasyoneldir, yani harekete geçme nedenleriyle ilgilidir (Barber, 2014). Böylece yaşam dünyasının bir parçası oluruz, bilgi stoğumuzu oluşturur ve dünyamızı anlamlandırırız.

Yaşam dünyası, Schütz için temel bir kavramdır; zira hem araştırmacı için bir hareket noktasıdır, hem de bireylerin kendilerini konumlandırdıkları ve anlamlandırdıkları yerdir. Schütz, yaşam dünyasını şöyle tanımlamaktadır (Schütz&Luckmann, 1989:1):

> *"Yaşam dünyası; yaşanan, deneyimlenen ve tahammül edilen bir gerçekliğin özüdür. Ancak, aynı zamanda eylemlerimizin başarısız olduğu bir gerçeklik ve eylem tarafından yönetilen bir gerçekliktir. Özellikle gündelik yaşam dünyasında bu, eylemde bulunarak ve eylemlerle onu değiştirerek sürdürülmektedir. Gündelik yaşam, doğal ve toplumsal verili olanların başa çıkmak zorunda olduğumuz önceden verili gerçekler şeklinde karşılaştığımız…gerçeklik alanıdır. Hayatta kalmak istiyorsak gündelik yaşam*

dünyasında eylemde bulunmak zorundayız. Gündelik yaşam dünyasını temelde, beşeri pratiklerin alanı olarak tecrübe ederiz."

Schütz, bilimi de günlük hayatın üzerinde bir yere koymamak gerektiğini söylemektedir; bilim, birçok anlam alanlarından bir tanesidir. Burada pozitivist açıdan bilime yaklaşmak yerine Weber'in anlama yöntemini öne sürmektedir. Ancak buradan bilime bir karşı çıkış söz konusu değildir, daha çok kendi yöntemlerini ortaya koymak gerektiğini söylemektedir. Fen bilimlerinin neden uygun olmadığını anlatmak için toplumsal gerçekliğe (yani aktörlerin gerçekliği nasıl inşa ettiğine ve onu sürdürdüğüne) işaret etmektedir. Sosyolojinin rolü, yaşam alanındaki aktörlerin anlam inşa etme veya yorumlama süreçlerini izlemektir. Sosyal biliminin inşa ettikleri, ikinci dereceli şeylerdir, yani toplumsal alanda eylemde bulunanın inşa ettiklerini inşa etmektir. Ancak Schütz, bunun bilimsel olabilmesi için bir takım ilkeler öngörmektedir (Schütz, 2011:41; Srubar, 2007:121; Barber, 2014). Bunlardan biri mantıksal tutarlılıktır; tipleştirmeler mantığa uygun olmalı ve açık biçimde formüle edilmelidir. Ortaya konulan yapıların geçerliliği sağlanmalı ve gündelik yaşamdaki yapılardan ayırt edilmelidir. Bir diğeri, rasyonelliktir; böylece bilimsel varsayımların doğrulanabilirliği olmalı ve toplumsal gerçeklik için geçerli bir model inşa edilmelidir. Üçüncü bir husus, öznel biçimde yorumlamadır; ki burada bilimsel ideal tiplerin öznel anlama dayandırılması kast edilmektedir. Son bir mesele de yeterlilik/uygunluktur; böylece araştırmacının kullandığı kavramlar ve yapılar anlaşılır olacaktır. Bunun sonucunda bilimsel biçimde ortaya konan yapılar ile toplumsal dünyanın yapıları arasında bağlantı kurulmuş olmaktadır.

Ancak Schütz için sosyal araştırmanın nesnesi veya konusu çok karmaşıktır; çünkü insan aktör olduğu için öznedir (Scütz&Luckmann, 1989:6 vd.), irade sahibidir ve onun eylemleri inceleme konusudur (burada özne kavramı yerine aktör kavramının tercih edildiği belirtilmelidir). Buna göre aktör, dünyayı sorgulamadan algılar ve bu süreçte aktörün kurduğu sosyal ilişkiler nedeniyle inşa süreci daha anonim bir hal almaktadır (alansal-spatial özellik); öte yandan bu inşa süreci haleflere ve seleflere de uzanmaktadır (zamansal-temporal özellik) (Ritzer,2007:3402). Böylece yaşam dünyasın bir parçası olurken sadece kendim deneyimlemem veya deneyimin bir parçası değilimdir; aynı zamanda içinde

bulunmasam dahi o alana dair bilgi edinme potansiyelim vardır (Schütz&Luckmann, 1974:36, 39). Schütz, bireyin kendi durumunu nasıl tanımladığı sorusuna toplumsal grupların ortaya koyduğu "tipleştirmeleri" kullanarak kendi dünyasını inşa ettiğini ileri sürmektedir (Wallace &Wolf, 2012:352; Schütz&Luckmann, 1974:10-11). Durum/kişi tipleştirmesi yaparak veya eylem modelleri ortaya koyarak ilk derece yapılarının meydana geldiğini ve bu yapıların var olduğu kabul edilip toplum üyelerince paylaşıldığını söyler. Bu bağlamda alışkanlıklar önemlidir, zira hem kurumun veya olgunun devamını hem de kişiliklerimizin devamını sağlamaktadır. Araştırma yaparken bu yapılardan ziyade ikinci derece yapılara bakılır; yani araştırmacı, yapıları toplumun üyeleri gibi doğal görmemekte ve dolayısıyla sorgulamaktadır (Ritzer, 2007:3403; Schütz&Luckmann, 1974:99). Schütz için 'eidetic reduction' (düşsel daraltma/redüksiyon) sosyal araştırmacı açısından önemli değildir, zira bu konu daha çok felsefeyi ilgilendirmektedir.

Bilgi stoku kavramı, Schütz'ün analizinde önemli bir yer teşkil etmektedir, bu kavram üzerinde hem bireysel bilgimizin nasıl oluştuğunu hem de bunun nasıl toplumsala yansıdığını ortaya koymaktadır. Kendi ifadesiyle (2011:130-131):

> *"Bilgi stokumuz, çeşitli eski zihin faaliyetlerinin birikimidir; bunlar çeşitli Relevanz (bağıntı) sistemleriyle yönlendirilmektedir. Bu faaliyetler neticesinde "habitual knowledge" (alışkanlıkla oluşan bilgi) kazanılır. Bu bilgi, uykudadır, nötralize edilmiştir, ancak her an tekrar harekete geçmeye hazırdır."*

Yine Schütz aynı konuyu şöyle ifade etmektedir (1974:99-100):

> *"Günlük bilgi stokumuz, birçok açıdan deneyimi yaşayan öznenin durumuyla ilişkilidir. Bu stok, bir duruma bağlı eski ama mevcut deneyimlerin birikimi üzerinde inşa edilmiştir. Buna karşılık, her mevcut deneyim, yaşanmış deneyim akışına ve biyografiye dahil edilir; ve bunlar, bilgi stokunda bulunan türlerine ve ilişkisine göre gerçekleşir. Son olarak, her bir durum bilgi stoku sayesinde tanımlanır ve yönetilir."*

İnsan deneyimi söz konusu olduğunda çeşitli anlam alanları karşımıza çıkmakta ve hepsine bir şekilde katılım sağlanmaktadır: günlük yaşantımızın olduğu dünyamız, rüyaların dünyası, bilimin dünyası, dinin dünyası gibi. Her bir alanın kendine ait mantıksal, zamansal veya toplumsal boyutları vardır ve bunlar statik değillerdir (Barber, 2014). Schütz, bunlar içinde en önemlisinin günlük yaşantımızı

içeren dünyamız olduğunu ileri sürmektedir, zira iletişimi ve toplumsal eylemi barındırmakta ve onlara yönelmektedir. Schütz, çeşitli yaşam alanlarından bahsederken deneyimler bağlamında çevremizi de sınıflandırmaktadır (Srubar, 2007:130-131); buna göre toplumsal bir çevremiz (soziale Umwelt; Schütz&Luckmann, 1974:3) vardır ve bu çevre yüz yüze etkileşimi barındırmaktadır; yani hem ego hem de alter mevcuttur, ortak bir mekan ve karşılıklı tepki söz konusudur. Bir diğer çevreye Mitwelt (Schütz, 1932:115) adını vermektedir ve burada kasti, ego ve alter ortak bir zaman diliminde olsalar da mekan paylaşımı söz konusu değildir. Ötekine ilişkin bilgi doğrudan değil tipik bilgi ve beklentilerden hareketle elde edilmektedir. Üçüncü bir çevre ise toplumsal Vorwelt'tir (Schütz&Luckmann, 1974:90); burada ortak mekan ve zaman yoktur, yani özneler birbirine erişim imkanına sahip değildir. Ötekini anlamak tek taraflı yoruma dayalı olduğundan özneler arası anlama çok düşüktür.

İnsan bu tür farklı çevreler içinde olduğu için ötekini anlamanın nasıl mümkün olduğu sorusu sıkça tartışılmaktadır (Schütz&Luckmann; 1974:5, 64). Bunun için alter ego (öteki ben) kavramı kullanılmaktadır, yani öteki gerçektir ve benzerdir ve böylece özneler arasılık mümkündür. Ancak öteki beni anlamak veya onun görüşünü benimsemek için onun da yorum şemaları veya eylem motifleri kullandığı varsayılmaktadır. Ancak bu herkesin aynı görüş ve bilgilere sahip olduğu anlamına gelmemektedir, aksine farklılık söz konusudur; o halde ötekinin mekandaki konumu ve biyografik durumu onu farklı kılmaktadır. Farklılıklara rağmen etkileşimin mümkün olması ise, perspektiflerin karşılıklılığı ile gerçekleşmektedir; zira perspektiflerin değiş tokuşu (karşımdakiyle aynısını algılarım), ilişki kurulan sistemlerin (Relevanzsysteme; Schütz, 2011:107,109,113, 133) örtüşmesiyle mümkün olmaktadır. Relevanz kavramı ile kastedilen, günlük yaşamdaki tipleştirmelerin kişisel ve toplumsal ilişkilendirme sistemlerine bağlı olmasıdır, ancak günlük hayatta bu sistemlerin farkında olunmaz. Ne zaman tipleştirme bir sorun haline gelirse bu sistemler de fark edilir hale gelir. Bu bağlamda üç problem alanından bahsedilmektedir; ilki tematik Relevanz'tır ve ilgi gerçekliğin belli bir kısmına (temasına) yönelmiştir. Bu alanda problemin ortaya çıkması, kendi bilgi dağarcığımdaki tipleştirmelerden hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. İkincisi motivationale Relevanz'tır ve eylemsel veya yönelimsel tasarımlarım ('um-zu ve

weil' Motive/saikleri) problem olabilmektedir. Üçüncüsü ise günlük hayattaki toplumsal eylemlerdir; karşılıklılık ile özneler arasılık mümkündür ve ilgililik yapıları üzerine temellendirilmiştir. Problem de yüz yüze iletişimlerde ortaya çıkmaktadır.

Schütz, eylemde bulunurken um-zu Motive ile weil-Motive arasında ayrım yapmaktadır (Schütz, 1932:93,99); um-zu ile kastettiği, eylemin tasarlanmasıdır ve eylemin ileriye dönük gerçekleştirilmesini içermektedir (Srubar, 2007:128). Örneğin hırsızın soygun yapmasını ele alacak olursak, eylemin yapılmadan önce tasarlanması söz konusudur. Weil-Motive'den kasti, eylemin ortaya çıkması için altında yatan nedenlerdir; burada ise soygun yapmak için nedenlerinden bahsedilmektedir. Eylemin veya anlamın kendisinden ziyade niçin ve nasıl soruları önemlidir. Böylece sosyolojik bir araştırma için ideal tipleri ortaya koymak mümkün olacaktır. Eylem incelemesinde ise Lebenswelt kavramı yine karşımıza çıkmaktadır ve bu kavramla kastedilen, doğal/günlük deneyimlerle gerçekleşen eylemlerim toplamıdır. Bu yaşam dünyası (Lebenswelt), etrafımızdaki şeyleri olduğu gibi, yani sorgulamadan kabul etmemizle şekillenmektedir. Benzer deneyimler yaşandığı ve benzer biçimde şekillendiği için istikrar sağlanmaktadır. Bu deneyimler sayesinde geleceğe yönelik eylemler mümkün olacaktır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Schütz, Weber'e dayanarak tipleştirme yöntemini önermekte ve kendisi de buna başvurmaktadır. Beşeri eylem modellerinden hareketle bu tarz bir tipleştirme yaptığı görülmektedir; böyle bir örneği, bilginin toplumsal anlamda nasıl dağıldığı konusunda görmekteyiz. Vatandaşlık hakları bağlamında üç farklı ideal tip ortaya koymaktadır: sokaktaki adam, bilgilenmek isteyen vatandaş ve uzman. Üzerinde durduğu mesele ise bilginin her birinde farklı olduğu değil, 'neyin olduğu gibi kabul edildiği' ve hangi Relevanzsysteme'ye başvurdukları doğrultusunda bilgi sahibi olmalarıdır (Wilson, 2002). Böylece sokaktaki adam, naif Relevanz ile "hazır" bilgi kullanır (recipe knowledge, neyi nasıl yapacağı bilgisi); bilgilenmek isteyen vatandaş ise özellikle seçim gibi olayların olduğu zamanlarda seçeneklere bakar ve vatandaş ve özel kişi olarak kendisiyle ilgili olan nedir sorusuna cevap bulmak ister. Uzman ise meseleyi anlamak için bilgi talep eder ve alanla ilgili Relevanzsysteme'yi önceden yapılandırır.

Schütz'ün ortaya koyduğu fenomenolojik yöntemi özetlersek, öncelikle sosyal bilimlerin yaklaşımının fen bilimlerinden farklı olması gerektiği vurgusuna değinmek gerekmektedir, zira ona göre sosyal bilimin araştırma nesnesi sadece araştırmacı tarafından yorumlanmaz, nesnenin kendisi de dünyayı yorumlamaktadır. Araştırmacının tutumu gözlemci gibidir; yani doğrudan bir katılımı söz konusu değildir, daha ziyade çıktıların yorumlamasını yapar (Schütz, 2011:85). Araştırma nesnemizin dünyayı nasıl yorumladığı ve onu nasıl anlamlandırdığı, fenomenolojik bir çalışma için öncelikli bir meseledir. Bu yaklaşıma göre anlam verme sürecimiz, etkileşimle beslenmektedir; araştırmacı da anlam verme süreçlerini incelemekte ve yorumlamaktadır. Hem gündelik hayattaki insan hem de araştırmacı için anlam verme işi, bir takım Relevanz sistemlerinden hareket eder, yani eylemleri ve yorumlamaları bu sistemler içinden seçilir. Elbette buradaki fark, gündelik hayatta olduğu gibi kabul edilen davranışlara odaklanılırken bilim adamı, bilişsel anlamda ilgili konulara yoğunlaşmaktadır (Wilson, 2002).

2.1.3. Fenomenolojinin etkilediği diğer araştırma yöntemleri

Fenomenoloji, hem bir yaklaşım hem de yöntem olarak yeni bir bakış açısı ve çalışma alanı imkanı sağlamıştır ve çok sayıda yeni yaklaşımlara öncülük etmiştir. Bunlar etnografi, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, dramaturji habitus, feminizm ve etnik çalışmalar şekline sıralanabilmektedir (Smelser,1997:10-11). Ancak burada bunların hepsine değinilmeyecek, sadece ikisine ilişkin kısa bilgi verilecektir. Schütz'ün çalışmaları "yorumlayıcı" sosyolojiyi etkilemiş ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Kendisi Harold Garfinkel, Peter Berger ve Thomas Lukmann'ın düşünce yapılarını ve çalışmalarını etkilemiştir Bunlardan birisi etnometodolojidir; bu yaklaşım her ne kadar antropolojiye dayanarak çalışma yapsa da, fenomenolojik bir anlayışı benimsemekte ve fenomenoloji ile çalışma alanını genişletmektedir. Fenomenolojiyle arasındaki fark, etnometodolojinin var olana vurgu yapmaktan ziyade "normal" hissiyatının nasıl kazanıldığıdır. İlk başlardaki çalışmalarda epistemolojik veya felsefi vurgular fazlayken sonraki çalışmalarda sıradan ve gündelik gerçeklerin ele alındığı söylenebilir (Ritzer, 2007:3404). Yani din veya eğitim gibi konuların yerini tıp, sağlık, çevre vb. meseleler almaya başlamıştır. Burada elbette kurucusu Harold

Garfinkel'i anmak gerekir. Garfinkel, insanların verili bir düzende olaylara nasıl bir anlam verdiği ve düzeni nasıl oluşturduğunu anlamaya çalışmaktadır. Söz konusu yaklaşımını özellikle Amerikan mahkemesinde jüri üyeliği yapan kişileri gözlemlerken ortaya koymaktadır; ona göre bu grup, görevini yerine getirirken kendi toplumsal dünyalarını anlamaları ve onun yeniden inşa etmeleri gerekmektedir (Wallace &Wolf, 2012:360). Birey, toplumsal normu fark etmekte ve anlam çıkarmaktadır; böylece toplumsal olguyu inşa etmiş olmaktadır. Buradaki amaç, işlevselci yaklaşımda olduğu gibi var olan olgunun toplumun hangi işlevinin yerine getirildiği değil, olduğu gibi kabul edilmiş olanın nasıl bir süreçle edinildiğini incelemektir (Wallace &Wolf, 2012:362). Toplumsal olguların kaynağından çok yorum süreci, incelemenin konusunu teşkil etmektedir.

Günlük hayatın nasıl üretildiğini incelerken hipotetik veya teorik bir noktadan hareket etmektense somut ve elle tutulur bir ortamı tercih etmektedir. Böylece incelenecek olan düzenin araştırma yapmadan önce tanımlanması, ampirik bir genelleme için zemin teşkil etmesi veya değişkenleri belirleyip aralarındaki analitik ilişkiyi ortaya çıkarmak gerekmemektedir (Ritzer, 2007:1484). Garfinkel, anlatım konusuna özel vurgu yapmaktadır, çünkü anlatımların olayın kendisinden daha kısa olduğuna ve bunun nedeninin toplumun üyeleri arasında ortak bir anlayışın (indeksli ifadeler) var sayıldığına dikkat çekmektedir (Wallace &Wolf, 2012:365). Ancak öncelikli mesele, bireyin olguya yüklediği anlamdır. Etnometodoloji, bu gibi sorulara cevap bulmak için mülakat yöntemini (açık uçlu veya derinlemesine mülakat), video kaydını, belgesel yorumlama yöntemini ve breaching experiments adını verdiği yöntemleri kullanmaktadır (Wallace &Wolf, 2012: 368-370). Son yöntem, kuralları bozma olarak tanımlanabilir ve amacı, toplumsal gerçekleri bozarak (örneğin bir duruma alışıldık tepki vermek yerine farklı bir yorum yapmak vs.) insanların gerçekliği inşa etme yöntemlerini ortaya çıkarmaktır. Belgelere dayalı yorum yönteminde belgeden kasıt, herhangi bir olgunun/olayın altında yatan kalıbı gösteren veya ona işaret eden şey/görünümdür; örneğin oyuncak alırken bebek seçtiğimizde bebek, altta yatan biyolojik kalıba/belgeye işaret etmektedir.

Fenomenolojik yaklaşımı benimseyen isimlerden bir diğeri Peter Berger'dir. Luckmann ile birlikte sosyal gerçekliğe bakmayıp gerçekliğin inşasına vurgu

yaparken, nesnel olayların öznel deneyimlerle paylaşılıp yaratılmasının nasıl mümkün olduğunu sormaktadırlar. Günlük olaylara baktığımızda belli bir düzenin, yani nesnel ve öznel öğelerin varlığından bahsedebiliriz. Bu düzeni sağlayan nesnel öğeler, olduğu gibi kabul edilmiş olan 'şeyler' iken öznel öğeler, kendini bireysel bilince kabul ettirmiş unsurlardır. Bu ayrımın yapılamasındaki amaç, toplumsal süreçlerin devamlılığı için her iki unsurun da gerekli olduğunu ortaya koymaktır; aksi takdirde gerçeklik tehdit edilmektedir. Bu da anlamın kaybolmasına, yani yabancılaşmaya neden olacaktır, zira topumun inşa ettiği bilgi sistemi dağılacaktır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü bu dağılmaya bir örnek olarak gösterilmektedir; dağılma sonrası yabancılaşma, ancak yeniden bir bilgi sisteminin inşasıyla çözülebilecektir (Wallace &Wolf, 2012:382). Öznel anlamların nasıl nesnel gerçeklere dönüştüğü ve aynı zamanda gerçekliğin nasıl öznel olarak değerlendirildiği araştırmanın önemli sorularındandır. Bunun ortaya çıkarılması için bazı kavramlar önerilmektedir: dışsallaştırma, nesnelleşme ve içselleştirme (Wallace &Wolf, 2012:382-385). Dışsallaştırma sürecinde bireyler, kendi etkinlikleriyle toplumsal dünyalarını ortaya koyarlar; toplumsal düzen dediğimiz şey ise süregelen bir insan üretimi şeklinde ifade edilir. Hal böyle olunca bu aşamada bireyin etkileme kabiliyetinden bahsedilir. Nesnelleşme sürecine baktığımızda günlük hayatın gerçekliğinin birey için nesnelleşmiş gözüktüğü söylenebilir; birey, kendinden bağımsız bir gerçekliği algılar. Bu bağlamda dile vurgu yapılır, çünkü gerçekliği anlamak için gereklidir ve dil sayesinde ortak nesnelleşmeler sürdürülür. İçselleştirme sürecinde ise düzenin meşrulaştırıldığı, toplumsallaştırmanın meydana geldiği görülür. Birey, bu süreçte nesnelleştirilmiş toplumsal gerçekliği kendine ait yapmaktadır.

2.1.4. Çalışma bağlamında fenomenoloji

Araştırmanın konusu zenginleşme sonucunda muhafazakar girişimcilerde yaşanan değişim ve zihniyet dönüşümü olduğu için, bu fenomeni ölçmenin en uygun yolu olarak fenomenoloji gözükmektedir. Fenomenoloji, kişisel bilgi ve öznelliğe dayanarak bilgi üretmeyi amaçladığından ve fenomeni anlamaya çalıştığından, söz konusu grubun 'yaşam dünyası'nı araştırmaya imkan vermektedir. Anlatılara dayanarak gerçekliği ortaya koyma çabasında olduğundan (Lester, 1999:1), elde etmeyi amaçladığı bilgiyi, söz konusu fenomenle ilgili yaşanmışlığı olan kişilerden

almaktadır. Burada ortaya çıkarılmak istenen bireysel bilgi değil, yaşanan fenomenler arasındaki bağ ve ilişkileri veya benzerlikleri ortaya koymaktır; yani hedefi ve anlamak istediği, özneler arasılıktır. Bu durumda, araştırmanın konusu olan kişilerin anlatıları ve bu anlatılar arasındaki benzerlikler ve ortak noktalar önem arz etmektedir.

Fenomenolojinin 'nesnesi' deneyimlerden ortaya çıkan fenomenlerdir; dolayısıyla burada sadece deneyim değil öznenin bilinci de önemlidir. Bu nesne veya fenomen ise gerçek bir nesneye işaret ettiği gibi algılamadan kaynaklı (Giorgi, 1997:236-7) şeyler de olabilmektedir. Böylece bir şeyin mevcudiyetinden ziyade öznenin deneyiminde ne ve nasıl olduğu önemlidir. Özne veya şeylerin bizde bir anlam ifade etmesi için bizim bilincimizde bir karşılığa sahip olmalıdır; yani bizim onlara 'yönelmiş' olmamız gerekmektedir. Intentionality veya yönelimsellik kavramı, bu olguyu anlatmak için kullanılmaktadır. Burada anlatılmak istenen, nesneyi algılamamızın kendiliğinden ve keyfi biçimde olmamasıdır, aksine bilincimizin o nesneye yönelik olmasıyla özne-nesne veya zihin ile dünya arasında ilişki kurulmaktadır (Zahavi, 2014:170; Yüksel&Yıldırım, 2015:5). Bu nedenle araştırma, yönelinen nesnenin öznel karşılığına odaklanmaktadır; böylece, incelenecek fenomenin onunla ilgili deneyimi olanın anlatısı üzerinden anlamak gerekmektedir ve nesneyle kurulan ilişkisi önem arz etmektedir (Zahavi, 2014:172-173). Araştırmanın konusu muhafazakar iş adamları ve onlardaki değişim ve dönüşüm olduğundan, bu değişimi kendileri nasıl yaşadıkları ve yorumladıkları önemlidir, yani veri onların anlatımlarından oluşmaktadır.

Fenomenolojik saha çalışmalarda farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır ve bunun temel nedeni muhtemelen iki felsefi geleneğin belirleyici olmasıdır. Biri Husserl, diğeri ise Heidegger'e dayanmaktadır (Wimpenny&Gass, 2000:1486-1487) ve Heidegger yorumlamacı bir yaklaşımın uygun olduğunu savunmaktadır (King, 2014:171, Guerrero-Castañeda vd., 2017:2). Bu iki temel yaklaşımın dışında üçüncü bir okuldan bahsedenler de mevcuttur; "Dutch school" olarak tanımlanan bu yaklaşım adı geçen iki ekolün bir karışımıdır (Heindel, 2014:48); ancak tezde daha ziyade Husserl geleneğinden gelen görüşlere ağırlık verdiğinden burada bu konuya daha fazla girmeye gerek yoktur.

Fenomenoloji, hem kullanılacak yönteme hem de tekniğe işaret etmektedir ve fenomeni anlamak için kişilerin deneyimlerine başvurmaktadır (Guerrero-Castañeda vd., 2017:2-3). Buradaki deneyimi, bir nesne gibi düşünmek doğru olmayacaktır; yani nesneye dair doğru ve genel bilgiler edinilmesi gibi deneyime ilişkin "doğru" bilgiler elde etmek söz konusu değildir (Høffding & Martiny, 2016:544). Amaç daha ziyade fenomene dair anlatıları ortaya çıkarmak ve araştırma süreci içerisinde onu anlamlı ve sistematik hale getirmektir. Ancak burada keyfi bir yorumlama yapılamayacağı açıktır, böylece belirli bir sistematik içinde anlatıları anlaşılır kılmak gerekmektedir (Høffding & Martiny, 2016:545). Yukarıda ifade edildiği gibi fenomenolojinin kullandığı ve hem yaklaşımına hem de yöntemine dair ipucu verdiği kavramlar söz konusudur. 'Lebenswelt' kavramı söz konusu bağlam içinde önemlidir, zira yaşam dünyası anlamına gelen bu kavram, nesneler ve deneyimlerin farkında olmaya, algılamaya gönderme yapmaktadır (Bevan, 2014:136). Bu nedenle araştırma yaparken "şeylerin kendisine gitmek" önerilmektedir (Høffding & Martiny, 2016:542). 'Paranteze almak', temel bir fenomenolojik tekniktir ve veriyi "kirletmeden" deneyimi elde etme imkanı vermektedir Dolayısıyla, araştırmada fenomene odaklanmak için yöntemin doğru uygulanması önemlidir.

2.1.5. Fenomenolojik yöntem uygulamaları

Birçok araştırma yönteminde kişilerin görüşlerine başvurmak yaygın bir uygulamadır ve bu anlamda uygulamada yapılacak önemli tercihlerden biri, örneklem seçimidir. Yürüttüğünüz araştırmanın mahiyeti, sizin yönteminizi belirlerken uygulamaya dönük pratik sorunlara da çözümleri tanımlamaktadır. Fenomenolojide örneklem seçimi, kritik konulardan biridir; zira diğer araştırma yöntemlerinden farklı olarak fenomenoloji, en azından fenomene ilişkin homojenlik arar ve bu doğrultuda mülakat yapacağı kişileri seçer. Ancak bu, keyfi veya tesadüfi bir yaklaşımla yapılamaz, araştırmacı sistematik olmak zorundadır ve seçilen kişilerin temsil kabiliyetini aramalıdır (Englander, 2012:17; DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006:317; Smith&Osborn, 2004:231) ve elbette bu bağlamda araştıracağı fenomen ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Dolayısıyla, kişi sayısı gibi faktörlerden ziyade aradığımız fenomenle ilgili deneyimi olup olmadığı sorusu önem kazanmaktadır. Burada birçok araştırmacı, sayının artmasının araştırmayı daha

sağlam hale getirmediğini veya genelleme yapmanın sonuçlara daha olumlu katkısı olduğunu kabul etmemektedir.

Cevaplanması gereken sorulardan bir tanesi, mülakat yapılacak kişinin sayısıdır, yani kaç kişi ile mülakat yapılırsa veri açısından bir doygunluk olacağı netleştirilmelidir. Bu konuda kesin bir sayı vermek imkansızdır, ancak sayı aralıkları ile ilgili çok sayıda öneriler bulunmaktadır (Galvin, 2015:9-10; DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006:318; Smith&Osborn, 2004:230). Bu anlamda, minimum sayı 6-8 olması gerektiğini söyleyen kaynaklar olduğu gibi 5 ila 25 arasında rakamlar belirtenler de vardır (Guest vd., 2006:61). Yine, "uyumsuzluk vakaları" gibi çalışmalarda tek katılımcı çalışmalar da söz konusudur (Lester, 1999:1). Bu konuda Guest vd. araştırmalarından örnek verilecek olursak; 12 mülakat sonrasında verilerde doygunluk oluştuğunu ve oluşturulan kodların/temaların yüzde 92'sinin bu mülakatlardan çıkarıldığını ortaya koydukları görülmektedir. Ancak sayı verilse de bir konuya vurgu yapılmaktadır: sayıyı netleştirmeden ziyade veya önce hazırlık aşamasının belirleyici olması gerektiğidir; yani, mülakat yapısının doğru yapılması, katılımcıların homojenliği gibi faktörler önemli rol oynamaktadır (Guest vd., 2006:74-75). Özetle, doygunluğu belirleyen temel faktörler veri sayısı ve veri karmaşıklığı, araştırmacının deneyimi ve veriyi analiz eden değerlendirici sayısı şeklinde sıralanmaktadır (Guest vd., 2006:77). Ancak son nokta ile ilgili farklı görüşler olduğuna da işaret etmekte yarar vardır; böylece veriyi değerlendiren kişinin sadece araştırmacı olması gerektiği ve onun dışındakiler sürece tam dahil olmadıkları sebebiyle değerlendirme yapamayacakları belirtilmektedir.

Uygulamanın önemli aşamalarından biri, mülakat sürecidir ve her araştırma için ayrı yapılandırılmalıdır. Burada açık uçlu sorulara başvurularak sözel veri toplamak mümkün olmaktadır (Giorgi, 1997:245). Yine de tek yöntemin mülakat olmadığı, bunun dışında odak grubu, gözlem, kişisel metin yazımı, otobiyografik anlatıların yazdırılması, günlük tutturma gibi uygulamalara da zaman zaman başvurulduğu belirtilmelidir (Lester, 1999:2; Smith&Osborn, 2004:233). Ancak en yaygın uygulamanın katılımcılarla yapılan mülakatlar olduğu ve fenomenlojik saha araştırmalarıyla ilgili uygulamaların özellikle psikoloji alanında çokça yapıldığını ve bu anlamda da özellikle fenomenolojik mülakat uygulamalarına katkıda bulunduğu

notu düşülmelidir (Høffding & Martiny, 2016:546; Smith &Osborn, 2004:229). Bu nedenle çok sayıda saha çalışması mevcuttur.

Ancak saha çalışmasının, yani mülakatın en iyi veya doğru yönteminden bahsetmek imkansızdır. Mülakat yapmadaki temel amaç, kişinin fenomene ilişkin deneyimini anlamak ve onu ortaya koymaktır, yine de daha sonra ele alınacak bir takım tekniklerin uygulanması dışında açıkça tarif edilen bir usul söz konusu değildir. İncelenen kişilerin deneyimlerinin öznel anlatımı, fenomeni ve onunla ilişkili olan meselelerin açığa çıkarılması için kullanılmaktadır. Bu nedenle, mülakatı yapacak araştırmacının bir takım becerilere sahip olması gerekmektedir; bunlar mülakatın hedefi ve sınırları, hatta beden dili, ortam ve giyim gibi konuları dahi kapsamaktadır (Guerrero-Castañeda vd., 2017:4). Bu bağlamda mülakat yapılacak kişilerle kurulacak güven ilişkisi de çözülmesi gereken temel etik meselelerden biridir (DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006:316). Bu güven ilişkisi, mülakat süreci için de geçerlidir ve bu süreçte karşıya zarar gelmeyecek biçimde hareket etmek, bilgiyi korumak ve önceden kişilerin mülakata ilişkin bilgilendirilmesi gerekmektedir (DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006:319; Smith&Osborn, 2004:242). Bu durum özellikle hassas gruplar ve kişiler ile çalışmalarda daha da önem kazanmaktadır.

Mülakat öncesinde ve uygulama aşamasında ve de elbette sonrasında uygulaması gereken bir takım fenomenolojik teknikler vardır. Bunlardan biri şüphesiz epoche veya paranteze alma uygulamasıdır ve bu uygulamada araştırmacı, kendi yargılarını ve varsayımlarını hem saha araştırması öncesi hem sonrası bir yana bırakır ve verileri mümkün olduğunca "temiz" biçimde toplar (King, 2014:171; Guerrero-Castañeda vd., 2017:3-4). 'Yargıların dışarıda bırakılması' ancak fenomenolojik tavır almakla mümkündür, dolayısıyla 'şeyleri' olduğu gibi algılamak anlamına gelen doğal tavır araştırmacı için doğru olmayacaktır (Öktem, 2005:29-30). Doğal tavır ise mülakat yapılan kişiler için önemli bir gerçektir, zira fenomenin bireye görüldüğü veya yaşandığı biçime gönderme yapmaktadır (Bevan, 2014:137). Bu bağlamda "eidetic indirgeme" da önemli bir tekniktir, zira 'şeylerin' gereksiz niteliklerinin dahil etmememizi sağlar; yine de dikkatli olmak gerekmektedir, aksi takdirde değerli bilgilerin dışarıda kalması mümkündür (Høffding & Martiny, 2016:546, 548). Bu nedenle araştırmanın aslı odaklanmak istediğini iyi belirlemekte

fayda vardır; bu sayede dolaylı bilgi dahi elde edilse asıl fenomenle ilişkili olup olmadığı belirlenmiş olmaktadır.

Daha sonraki aşamalarda yapılan mülakatlar, yazıya dökülmelidir ancak bununla sınırlı değildir. Aksine, bu mülakatlardan anlamlar çıkarılmalı ve belirli bir sistematik benimsenmelidir. Buradan elde edilen veriler ve 'anlam birimleri' ile kategoriler oluşturulmaktadır, yani bir nevi kümeleme veya kavramlaştırma yapılmaktadır (King, 2014:174-175; Guest vd.,2006:66; Bevan, 2014:140; DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006:314; Giorgi, 1997:238; Lester 1999:2; Smith&Osborn, 2004:234, bunun için "mind-map" yapmayı önermektedir). Dolayısıyla kişinin deneyimindeki fenomenolojik yapıları anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir (Høffding & Martiny, 2016:550). Yine de burada, gereksiz ayrıntıları kavramlaştırmamaya özen gösterilmelidir (aksi halde Guest vd.(2006:77) ifadesiyle "lumber-splitter" (kıymıklanma) sorunu ile karşılaşmak mümkündür). Anlam birimlerini oluşturma aşamasında, mülakatta elde edilen verilerin tekrar okunması önerilmektedir ki böylece hem doğru bir ayrıştırma yapılabilsin hem de beklenmedik anlamların ortaya çıkmasına imkan verilsin. Fenomenolojik araştırma önceden tanımlanmış olguları bulmayı amaçlamaktan ziyade saha araştırmasında çıkan bulgulardan hareketle veriler oluşturmayı tercih etmektedir (Giorgi, 1997:245-247). Bu bağlamda 'imaginative variation' kullanmak önerilmektedir, yani hem veri elde ederken hem de analiz yaparken araştırmacı 'öze' inebilmek için bu yöntemi kullanmalıdır ve özü bulmak için bir takım yöntemler denemelidir. Ancak, burada belirtilmelidir ki bu yöntem Husserl tarafından ayrıntılı biçimde aktarılmamıştır (Moran&Cohen, 2012:160), daha sonraki çalışmalar ve araştırmalarda uygulamaya yönelik bilgi aktarılmaktadır ve bu da zaman zaman Husserl'in yöntemi şeklinde yanlış aktarımlara neden olmuştur (Georgi, 2008:3). Yine de temelde, araştırmacı için anlamları bulmak için bir yöntem olarak karşımıza çıkmakta ve deneyimi daha derinden anlamaya imkan vermektedir. Turley vd (2016:9), örneğin, bilgi edinmesi zor olan bir takım gruplar veya cinsel eğilim gibi konulardaki araştırmalar için bu yöntemin kullanışlı olduğunu belirtmektedir.

2.1.6. Fenomenolojik çalışma örnekleri

Yapılan çalışmalardan birkaç örnek verecek olursak, Schueman ve Heindel'in eğitim ile ilgili yaptığı çalışmalardan bahsedebiliriz. Buradaki örnek seçimi, tamamen keyfi seçilmiştir, aksi takdirde şu ana kadar yapılan fenomenolojik çalışmaların hepsine değinmek imkansızdır. Schueman, doktora tezinde üniversite yönetimi ile öğrenci ilişkisini ele almış ve öğrencilerin deneyimleme şeklini incelemiştir. Söz konusu fenomeni anlamak için bir "harita" çizmiş ve böylece fenomenin tanımlanması, bireylerden veri toplanması, iki temel sorunun sorulması ve veri analizini ortaya koymuştur (2014:81). Bu süreçte fenomenolojik indirgeme yapmış, açık kodlama ile ve de memolar ekleyerek verilerin özetini çıkarmıştır; yani ortaya çıkan (emerging) konuları temsil eden kavramların belirlenmesi, anlam birimlerinin tespit edilmesi, ardından ise kategorileri ortaya koymuştur (2014:90). Veri analizi kısmında anlam birimlerini tanımladıktan sonra fenomenin tanımlanması ve özü ortaya konmuştur. Saha çalışmasına ilişkin verdiği bilgiye göre (2014:83-84) 10 kişi olarak başladığı örneklem sayısını demografik dağılıma uygun olması için 16'ya çıkarmıştır.

Değinildiği gibi fenomenolojik yöntem ile bir diğer tez örneği Heindel'e aittir; bu araştırmada engelli öğrencilerin deneyimlerine odaklanılmıştır. Buna göre araştırmada temel bir ilke, bilinçli bir deneyimin olması, yani feneomenin bilincinde olunmasıdır (2014:49). Buradaki araştırmada mülakatlar yürütülmüş, hatta bir kısmı Skype üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya başlarken kendisi ile mülakat yapabileceğini belirten 18 kişi olmasına rağmen çeşitli nedenlerle bir kısmı ile mükalat gerçekleşmemiş ve nihai olarak 12 kişi ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinde de farklılıklar mevcuttur; zira öncelikle online bir anket hazırlanmış ve bu anket sayesinde mülakat yapmak isteyenler ve onların demografik özellikleri tespit edilebilmiştir (2014:55-56). Soru sayısı bu araştırmada bahsi geçen diğer araştırmadan daha fazladır; çeşitli başlıkları kapsayan 22 soruyla mülakatlar yürütülmüştür.

Bir başka alandan örnek ise, Özdemir ve Akın'ın (2018) Türkiye'de girişimcilik eğitimi hakkındaki çalışmadır. Araştırmanın amacı, ülkemizde temelde kamusal kurumlar tarafından verilen girişimcilik eğitiminin sosyal ve ekonomik

sonuçlarının olup olmadığını ortaya koymaktır. Bunun için karma bir yöntem uygulanmış ve hem fenomenolojik yöntemle mülakatlar yürütülmüş hem de anket çalışması yapılmıştır. Yüz yüze görüşmeler, bir yandan girişimcilik eğitimine dahil olan uzmanlarla yapılmış, bir yandan da eğitim alan kişilerle yürütülmüştür.

İkinci dünya savaşını yaşayan Yahudilerle ilgili yapılan bir çalışma da önemli bir başka örnek teşkil etmektedir. Berger (2000) tarafından yapılan bu tez çalışmasında ikinci dünya savaşını yaşamış, toplama kampında kalmış ve sonra ABD'ye gelmiş kişilerle görüşülmüştür. Bu bağlamda 7 kişi ile görüşülmüş; zira bir takım zorluklar söz konusu olmuştur. Öncelikle geçen zaman nedeniyle yeterince kişiye erişme zorluğu vardır ve de ruhsal durumu, tecrübesini anlatamayacak durumda olanlarla mülakatın yapılamaması gibi durumlar yaşanmıştır.

2.1.7. Fenomenolojik çalışmalarda sınırlılıklar ve sorunlar

Fenomenolojik yönteme dayalı araştırmaların hemen hemen bütün sosyal bilimler alanlarında uygulandığını görmekteyiz, ancak uygulamaya bakıldığında bir takım sorunların bulunduğu da bir gerçektir (Georgi, 2008:2). Georgi buradaki temel sorunlardan birinin, ardında yatan felsefi yaklaşıma çoğu zaman yabancı kalındığına ve bu nedenle ampirik yöntemlerle karıştırıldığına işaret etmektedir. Benzer bir iddiayı Englander (2012:14) dile getirmektedir; ona göre fenomenolojik yöntem kullanarak yapılan araştırmalarda zaman zaman daha ziyade 'karma' bir yöntemin kullanıldığı görülmektedir.

Yapılan hatalardan bir diğeri, fenomene odaklanmak yerine araştırma yaparken öznelliğe odaklanmaktır, oysa fenomene odaklanmak için "özneler arasılık" araştırmanın temel konusu ve odağı olmalıdır (Englander, 2012:15, 25). Dolayısıyla toplanan verilerde bireyin söyledikleri, anlattıkları önemli olmakla beraber, odak noktasında diğer katılımcılarla olan benzerlikler ortaya çıkarılmalıdır.

Çalışmalarda ihmal edilen bir konu, 'eidetic reduction' olmuştur (Georgi, 2008:4); bir şeyi 'o şey' yapan unsurları bulmak için gerekli olan bu indirgeme yönteminin uygulanmasında eksiklikler söz konusudur. Bunun zorlukları vardır ebette; zira incelenecek olan o fenomeni "o" yapan unsurların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Elle tutulur bir nesnenin özünü tespit etmek mutlaka daha kolaydır,

ancak soyut fenomenlere yönelirken bu mesele daha zor bir hal almaktadır. Örneğin, kendi tezimde zenginleşmeyle birlikte değişim bir fenomen olduğundan, bu olguyu ve onun doğru olarak nasıl tespit edileceği zor ve çetrefilli bir mesele olmuştur. Yine de değişim çeşitli parametrelerle ortaya konmuştur; bunlar dine, iş hayatına veya günlük hayat baz alarak gerçekleştirilmiştir.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere fenomenolojik yöntem dendiğinde tek bir teknik veya açıkça tanımlanmış bir güzergah söz konusu değildir. Soru sayısını, mülakat yapılan kişi sayısı, soru sayısı, mülakat yapılacak kişilerin demografik özellikleri, mülakat yapılacak mekan ve daha bir çok konu, araştırmanın kendi mantığı içinde çözülmesi ve kararlaştırılması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fenomenolojk bir araştırmada muhtemel sorunlardan biri, çalışmanın tutarlılığı ve geçerliliğidir, zira diğer birçok bilimsel yöntemlerin aksine ölçülmesi ve değerlendirilmesi zor ve kendine özgüdür. Böylece kesinlik aramak yerine araştırma içindeki tutarlılık ön planda olmalıdır; yani mülakatın doğru yapılandırılması ve yürütülmesi, teoriyle doğru ilişkilendirilmesi, onun analiz biçimi gibi hususlar önem kazanmalıdır (Høffding & Martiny, 2016:557-558). Geçerlilik için şeffaf bir uygulama önerilmektedir, yani elde edilen bulguları teoriyle nasıl ilişkilendirildiği izlenebilmelidir (Lester, 1999:2). Böylece genel geçer bir tez değil, ama araştırma konusu süreci ve sonucu kendi iç tutarlığını kazanmış ve fenomeni sistematik biçimde ortaya koymuş olacaktır.

Fenomenolojik bir çalışma, daha önce de bahsedildiği gibi sınırlı sayıda bir çalışma imkanı sunmaktadır; örneğin geniş kitlelere dair bir çalışma yapmak mümkün değildir. Yapacağınız çalışma belirli bir fenomene odaklıdır ve o fenomeni tecrübe etmiş bir kaç insanla sınırlıdır. Dolayısıyla temsil kabiliyeti de o fenomenle sınırlıdır ve genel geçer kurallar çıkarmak imkansızdır, hatta beklenmez. Bir başka zorluk veya sınırlılık, daha "kesinlikli" bilim dallarındaki gibi her zaman aynı sonucun çıkmama ihtimalidir. Aynı fenomeni inceleyen bir başka araştırma, farklı bir yerde veya zaman diliminde yapıldığında aynı sonucu vermeyebilmektedir. Bunun sebebi, araştırmaya konu olan katılımcıların demografik özelliği kadar değişen çevresel faktörler de olabilmektedir. Bu konuda araştırmacının tecrübesi, konuyu iyi

tespit edip uygulamaya koyması bir başka önemli husus ve aynı zamanda bir zorluğu ve sınırlılıı beraberinde getirmektedir. Hatta sadece tecrübe değil, incelenen konuya veya gruba dair fikri olması ve onu doğru yorumlaması önemlidir.

2.2. Veri seti ve yöntem

2.2.1. İncelenen gruba ilişkin veriler

Yöntem ve analize geçmeden önce mülakat yapılan grubun nitelikleri bağlamında yaş aralıkları, eğitim durumları, ne kadar süredir sahada faaliyet gösterdikleri, aldıkları dini eğitimleri, aile yapıları gibi hususlar hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Bu doğrultuda 17 kişi ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile görüşme yapılmıştır; aslında bunun dışında 3 kişi ile daha mülakat yapılmış veya yapılmak istenmiştir, ancak analize dahil edilmemiştir. Söz konusu kişilerin yanına gidildiğinde ya belirtilen kritere uygun olmadıkları anlaşılmış ya da 15-20 dakikalık bir zaman ayırabileceklerini ifade etmişlerdir. Kısa süreli de olsa mülakat yapılmış ancak istenen verim alınamamış ve değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Bahsi geçen 17 kişiden birinde ise mülakat tamamlanamamış ve son kısmı daha sonraki bir tarihte yapılmak üzere bırakılmıştır. Ancak iş yoğunluğu nedeniyle bu kişiyle mülakat için tekrar görüşme yapılamamıştır; yine de istenen bilgilerin çoğu elde edildiğinden analize dahil edilmiştir.

Mülakat yapılan gruba dair belirtilmesi gereken bir husus, hangi kriterlere göre seçildikleridir. Sadece dindarık-muhafazakarlık yeterli bir kriter olamazdı; zira bu durumda oldukça geniş ve sınırları belirsiz bir grup söz konusu olurdu. Böylelikle muhafazakar olmaları dışında bir sanayi faaliyeti içinde olmaları, en az 10 senedir iş hayatında bulunmaları, dış ticaret yapması gibi kıstaslar doğrultusunda katılımcılar belirlenmiştir. Bu gibi kıstasların konması nedeniyle hem değişimi görmek mümkün olmuş hem de son zamanlarda ortaya çıkan, özellikle inşaat sektörü ile hızlı büyüyen ancak faaliyetlerini sürdürüp sürdüremeyecekleri belirsiz olan gruplar dışarıda tutulmuştur. Bunun haricinde bir diğer husus, mülakat sürecinin yönetimiyle ilgilidir; zira saha çalışmasına başlamadan önce kartopu yöntemiyle ilgili kişilere ulaşılacağı düşünülmüş olsa da bu gerçekleştirilememiştir. Görüşme yapılan kişilerden önerecekleri isimler istendiğinde genelde bir isim verilmemiştir ve bu nedenle

kartopu yöntemi yerine amaçlı örneklem doğrultusunda süreç ilerlemiştir. Çevreden tanıdık isimlerin olup olmadığı soruşturulup, tanıdıkları olduğu takdirde randevu almaları istenmiştir. Böylece hem girişimcilere ulaşmak mümkün olmuş hem de güven sorunu aşılmıştır.

Görüşülen kişilerin büyük bir kısmı 50 yaş üstündeydi ve bunlar içinde bir tanesi aktif çalışmayı bırakmıştı. En genç olan katılımcının yaşı, 37 idi ve 40 yaş ve altı olan kişi sayısı toplam 6 kişiydi. Katılımcıların doğduğu ve büyüdüğü yere baktığımızda 8 kişinin kentte, büyük ölçüde Konya'da yetiştiğini görmekteyiz. Diğerleri kırsal kesimde doğmuş, genelde ilkokulu orada tamamlamış ve daha sonra kente taşınmıştır. Eğitim seviyelerine baktığımızda da farklılık arz ettiği görülmektedir; zira iki kişi ilkokul mezunuyken dört kişi liseyi tamamlamıştır. 9 kişi çeşitli bölümlerde üniversite okumuştur ve bir kişi yüksek lisans ve bir kişi de doktora yapmıştır. İçlerinden üç kişinin eğitim amaçlı yurtdışında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Faaliyet alanlarına baktığımızda, büyük ölçüde makine sanayi üretimi ile iştigal ettikleri anlaşılmaktadır. İçlerinden birinin esas faaliyet alanı ticaret olmakla beraber, yine de bir ortağıyla sanayi üretimi ile de uğraşmaktadır. Bir kişi, artık çalışma hayatından çekildiğini ifade etmiştir. Şirket sahipleri, şirketlerini kurmadan önce ilgili faaliyet alanlarında tecrübe kazandıklarını belirtmişlerdir; bu tecrübe, ya başka birinin yanında ya da kendi babasının yanında çalışarak kazanıldığı anlaşılmaktadır. Şirket kurarken hepsinin en az bir ortakla yola çıktığı ve bir kısmının bu ortaklığı zaman içinde bitirdiği görülmektedir. İşadamlarının beşinin, babasının ilgili veya benzer sektörde faaliyete başladığı ve söz konuşu kişilerin onların yanında çalıştıkları ve şirketi sürdürdükleri, hatta faaliyet alanını genişletmek için ilave şirketler kurdukları anlaşılmaktadır. Babanın kurduğu ve sonraki nesillerin devam ettiği şirketlere baktığımızda aralarında 1950'lerde kurulan şirketler de söz konusudur. Ancak diğerleri genelde 90larda kurulmuş ve yeni jenerasyonla birlikte yeni şirketler ilave edilmiş veya çalışma sahası genişletilmiştir. Ayrıca büyük bir kısmında iki jenerasyon olarak veya ortak kardeş ile çalışmaya devam edilmektedir.

Mülakat yapılan iş adamlarının ortak bir özelliği, dindar olmalarıdır. Daha önce dindar kavramının tanımlamasındaki çekinceler nedeniyle başlıkta muhafazakar kelimesinin tercih edildiği ve söz konusu kelime ile dini hassasiyetlerin mevcudiyeti kast edildiği belirtilmişti. Bu bağlamda görüşme esnasında dindar olup olmadıkları ve dinin hayatlarında ne ölçüde var olduğu sorulmuştur. Hepsi, elinden geldiğince emirlere uygun yaşamaya çalıştıklarını, namazı mümkün oldukça aksatmadıkları ve dinin hayatın her alanını kuşattığını ifade etmişlerdir. Yine hem günlük yaşamları hem de bulundukları iş dünyasıyla ilgili dini kaynaklara başvurduklarını dile getirmişlerdir. Bunun dışında fetva için güvendikleri hocaların isimlerini de zikretmişlerdir; özellikle Hayrettin Karaman ismi burada ön plana çıkmıştır. Ayrıca, iş adamlarının Konyalı olması sebebiyle Orhan Çeker ismi de sıkça zikredilmiştir. Bunun dışında adı geçen isimler Hamdi Döndüren, Abdurrahman Büyükkörükçü ve Sami Yıldız olmuştur. Bir kısmı isim zikretmese de fetva için hocalara başvurduklarını ifade etmişlerdir. Dini hususlarla iliği konular aşağıda daha etraflıca ele alınacaktır.

Şirketlerin temelde sanayi üretimi yaptığı belirtilmişti; ancak içlerinden bir tanesi yazılım ile uğraştığı için sanayi üretimi söz konusu değildir. Yine, görüşülen bir başka şirketin faaliyet alanında hem sanayi üretimi hem de ticari faaliyeti vardı. Çalışma sahalarına baktığımızda çoğunluğun, çeşitli türde makine ve makine ekipmanları üretimiyle iştigal ettiği görülmektedir; bu da Konya sanayisi düşünüldüğünde beklenen bir durumdur. Bunların dışında soğutma sanayi, elektrik-elektronik parça, temizlik ürünleri, ambalaj, gıda, biyometri, güneş enerjisi sistemleri, madencilik gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketler mevcuttu. Göze çarpan bir husus, şirketlerin ihracat faaliyetleri olmasıdır; zira yazılım firması dışında hepsi ihracata yönelmişlerdir. Bir kısmı uzun yıllardan beri ihracat yaptığını, hatta bir tanesi şirketin kuruluş amacının ihracat olduğunu, ifade etmiş, bir kısmı ise süreç içinde ihracata yöneldiğini belirtmiştir. Şirket çalışan sayısı, hemen hemen hepsinin küçük ve orta boy işletme ölçeğinde olduğunu göstermektedir; ancak bir tanesi 3 personel, bir diğeri de 12 personele sahip olduğunu beyan etti. Bunun dışındakiler, temelde 50 ila 100 arasında personele sahipti; bir şirket 250 çalışanın bulunduğunu ve bir başka şirket 340 çalışanı olduğunu belirtmiştir.

2.2.2. Mülakat süreci

Mülakat süreci temelde iki zaman diliminde gerçekleşti, büyük bir kısmıyla yaklaşık 2017 yılının sonundaki 3 aylık dilimde görüşüldü, daha sonra 2018 ortalarında ikinci bir zaman diliminde diğerleriyle görüşme yapıldı. Araştırmaya başlamadan önce kartopu yöntemiyle bir sonraki kişiye ulaşılacağı varsayılmıştı ancak bunun da sahada bunun mümkün olmadığı anlaşıldı ve tek tek ulaşarak amaçlı örneklem yöntemi uygulandı. Görüşme yapılan iş adamları bir başka kişiyle mülakat yapılması için isim veremeyeceklerini belirttiler. Bu nedenle tanıdıklar aracılığıyla iş adamlarıyla tek tek irtibata geçildi ve onlar aracılığıyla randevular alındı. Yine de mülakat için örneklem seçimi ve onlara ulaşmak çok kolay olmadı, zira hem belirlenen kriterlere uygun olmaları, hem de mülakat için yeterince zaman ayrılması gerekmekteydi. Gidilen iki görüşmede mülakat yapılamadı, çünkü randevu alınan kişilerle yüz yüze görüşüldüğünde kriterlere uygun girişimciler olmadığı görüldü. Bir başka mülakat görüşme yapılacak kişinin koyduğu zaman kısıtı nedeniyle değerlendirmeye ve analize dahil edilmedi.

Mülakat sürecinde kişilerin tespiti için tanış olunan kişilerle irtibata geçildi; böylece kriterlere uygun olan kişilerin bulunması ve onlara erişmek kolaylaştı. Aksi takdirde, iş adamlarına ulaşmak çok zor oldu, ulaşılsa dahi randevu ayarlamak çok uğraştırdı, hatta güven duymadıkları için muhtemelen randevu vermediler. Ortak bir tanış aracılığıyla güven sorununun da genelde kolay çözüldüğü ve mülakat esnasında daha sağlıklı bilgiler edinildiğini söylemek doğru olacaktır.

Görüşmelerin hepsi iş adamlarının kendi iş yerlerinde gerçekleşmiş ve ses kaydı yapılmıştır. Görüşme süreleri ortalama bir buçuk saat civarında sürmüştür. Bir katılımcı ses kaydı yapılmasını istemediğinden, benimle birlikte gelen bir kişi not almada yardımcı olmuştur. Mülakat soruları yarı yapılandırılmış olduğu için mülakattaki alt sorular iş adamının verdiği cevaplar doğrultusunda şekillenmiştir. Ekte bu sorular verilmiştir.

2.2.3.Güçlükler ve sınırlılıklar

Araştırma Konya'da muhafazakar iş adamlarıyla yürütülmüştür, bu nedenle diğer Anadolu illeriyle birebir örtüşmemesi muhtemeldir; yine de benzer niteliklere sahip iş adamlarıyla ortak yönleri mevcuttur[***]. Dolayısıyla, bu çalışmanın genel geçer sonuçlar ortaya koyması beklenmese de yaşanan "ana akım" değişimine dair ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmanın Konya genelindeki iş adamlarını temsil etmediği de belirtilmelidir; zira her ne kadar muhafazakar bir kent olarak bilinse de homojen bir toplumsal yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Böylece bulgular yine bu çalışmanın evreni ile sınırlı olduğu belirtilmelidir.

Tezin uygulama sürecindeki zorluklardan bahsedecek olursak, en başta mülakat yapılacak kişilerin tespit edilmesinin zor bir süreç olduğunu belirtmek gerekmektedir, çünkü verilerin doğru elde edilmesi için doğru sınırların ve tanımların olması gereklidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi randevu alınıp görüşmeye gidilen bir kaç kişinin bu kıstaslara uymaması sebebiyle mülakat yapılamadı. Bireysel olarak ulaşmaya çalıştığımda, genelde (muhtemelen güven endişesiyle) geri dönüşler olmadı. Bunu aşmak için çevremde çok sayıda insana bu profilde tanıdıklarının olup olmadığını sorup randevu almalarını rica ettim. Bu sayede hem ulaşmak kolaylaştı hem de güven sorununu aşmış oldum.

Saha çalışmasına başlamadan önce belirlemem gereken birkaç husus ve sınır oldu; zira veri toplamak için kimlerle mülakat yapacağım doğrudan araştırmamı etkileyecek bir mesele idi. Böylece, koyulan sınırlardan ilki kentle ilgili oldu ve Konya'da faaliyet gösteren iş adamları tercih edildi. Bunun bir nedeni elbette doktora çalışmamı yürüttüğüm yerin Konya olmasıydı; ancak daha önemlisi, çalışma ve araştırma kriterlerime uygun profilde iş adamlarıyla bilinen bir kent niteliğini taşımasıydı. Belirlenmesi gereken diğer husus, çalışmamın bel kemiğini oluşturacak doğru kişilerin tespit edilmesiydi. Türkiye'nin son yıllarında – özellikle de 90 ve sonrasında- faaliyet gösteren ve ülkeyle beraber değişime uğrayan muhafazakar iş adamlarını tespit edip görüşme yapılacağından, her muhafazakar girişimci söz konusu olamazdı. Ayrıca, günümüzde çokça tartışılan müteahhitlik faaliyeti gösteren

[***] Bu anlamda Özdemir'in çalışması (2006) da bir ipucu vermektedir, bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında benzer bulguların olduğu görülmektedir.

kişiler araştırmanın muhatabı değillerdi; zira her ne kadar muhafazakar olsalar ve muhtemelen ciddi bir değişim geçirmiş olsalar da benim aradığım kritere uygun değillerdi. Şöyle ki, daha ziyade sanayi üretimi yapan ve uzun yıllar kendi faaliyet alanında varlığını sürdürmüş kişilerle mülakat yapmanın daha doğru olduğu kanaatini taşıdım ve mülakatlarda da bunun doğru bir karar olduğunu gözlemledim. Yine de mülakat için randevu alma süreci bir hayli zaman aldı, çünkü en başta güvendikleri bir kişi aracılığıyla randevu taleplerine cevap geldi ve ayrıca mülakat için zaman ayırmak zaman zaman sorun teşkil etti. Hatta bir mülakat zaman sorunu nedeniyle sadece 15-20 dakika sürdü ve doyurucu veri alınamadığından analize dahil edilmedi. Bir başka görüşme ise, iş yerine gittiğim halde ertelendi ve daha ileriki bir tarihte gerçekleşti. Görüşmenin birinde ise son kısımdaki birkaç soru, katılımcının işi nedeniyle yöneltilmeden bitirilmek zorunda kalındı.

Araştırmanın sınırlılığı, sadece evrenle ilgili değildi; buna ilaveten Simmel'in perspektifinden analiz yapmak bir takım sınırlamalar getirdi. İktisat sosyolojisiyle ilgilenen çok sayıda sosyolog olduğu muhakkak, hepsi de kendi çerçevesinden meseleye yaklaşmış ve analiz etmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın temelinde Simmel'in Paranın Felsefesi adlı eserindeki yaklaşım benimsenmiş ve buna göre bir sınırlandırma yapılmıştır. Ancak araştırmayı Paranın Felsefesi'ne dayandırmak ilave bir sınırlamayı beraberinde getirmiştir, çünkü Simmel burada –örneğin Weber'in yaptığı gibi - sadece bir iktisat sosyolojisi ve toplumsal bir grubun değişimini analiz etmemektedir. Kitap daha ziyade genel anlamda bir toplumsal dönüşümü, özellikle de modernleşmeyi, masaya yatırmaktadır, fakat bunu sistematik bir şekilde yapmamaktadır. Bu nedenle kitaptan hareketle değişimi belirleyen dinamiklerin ve sonuçlarının ne olduğunu ortaya koymak gerekmiştir. Bu minvalde bu denli kapsamlı bir eserden, analiz için doğru kavramları tespit etmek, uyarlamak ve kullanmak zorluklar getirmiştir.

3.Bölüm: Analiz ve bulgular

Mülakatların tamamlanmasıyla ses kayıtlarının deşifre edilmesi sürecine geçildi. Transkripsiyonun hepsini kendim yaptım, böylece mülakatları detaylı biçimde tekrar dinleme ve okumam imkanım oldu ve analiz için gerekli gördüğüm ve

ortaya çıkan bazı kavramları bu esnada not aldım. Bu kavramları not almamdaki sebep, mülakatlarda öne çıkan ve tekrarlanan bir takım konuları temsil etmeleriydi. Bunlar gündelik hayattan iş hayatına veya değerlerden dini hassasiyetlere kadar geniş bir yelpazeyi ve alanları kapsayan kavramlardı. Söz konusu ses kayıtlarının deşifre edilmesi, kodlanması ve nihayetinde anlam birilerinin oluşturulması için Maxqda adlı bir yazılımdan faydalanıldı. Burada bir ekleme yapmak gerekmektedir; söz konusu yazılım, ses kaydı yapılan mülakatların transkriptini yapmak için de kullanıldığı belirtiliştir. Böylece ses dosyaları dinlenip yazılırken, yazılım kendisi paragraflar biçiminde şekillendi; bu nedenle analiz bölümünde mülakat yapılan kişilerin atfı paragraf olarak verilmiştir

İfade edildiği gibi analizleri yaparken, anlam birimlerini ortaya çıkarmak için kodlama yapıldı; bu doğrultuda mülakatlarda ortaya çıkan bir takım kavramlar oldu; bu kavramların ise hemen hemen bütün görüşmelerde tekrarlandığı görüldü.. Bu şekilde metinler üzerinde kodlamalar yapıldı ve kodlamalarda yapılan tanımlamalar analizin mahiyetine göre belirlendi. Örneğin "din tanımı" kodu, kişinin dinden ne anladığı, hangi bağlamda kullandığı ve/veya neyi ön plana çıkardığı gibi meseleleri kapsamaktadır. Bununla bağlantılı olarak "dini jargon" şeklinde bir başka kod tanımladım; amacım burada dini nasıl tanımladığından ziyade günlük hayatta dilinin ne kadar dini veya ne kadar seküler olduğunu anlamaktı. Bazı iş adamlarında dindar olmasına rağmen kullandığı dilin çok daha seküler olduğu görülmüştür.

Bunun dışında iş hayatına ilişkin kodlar tespit edildi örneğin küreselleşme kodunun belirlenmesi, iş adamlarının dış dünya ile ilişkisini ve daha da önemlisi bununla beraber dünya görüşünün nasıl etkilendiğini ortaya koymak açısından gerekliydi. Başka kodlar, finansal meselelerle ilgiliydi ki böylece bankalarla ve finans dünyası ile olan ilişkileri ortaya konmuştur. Elbette kodlar bunlarla sınırlı değildi, ancak hepsine burada değinmek gerekmemektedir ve bu kodlardan oluşan anlam birileri de analiz kısmında etraflıca ele alınmıştr.

3.1. İş adamlarının nitelikleri

Mülakatların hepsi işyerlerinde gerçekleşti; ancak büyük bir kısmı kendi ofisinde olmasına karşın birkaç kişi toplantı odası veya girişteki ofiste görüşmeyi

uygun gördü. Toplantı odaları ve giriş bölümündeki ofisler genel anlamda mütevazı denecek nitelikteydi; ofislerde farklılıklar söz konusuydu. Kimisi daha özensiz ve sadece bir ofis olma mahiyetini taşırken bir kısmı daha gösterişliydi. Bunlar, şirketin geçmişine dair izler ve sergiler barındırmanın yanı sıra tablolar veya kitaplar da barındırmaktaydı. Ancak içlerinden bir tanesi için gösterişli nitelemesini kullanmak mümkündür; söz konusu ofis, yeni sayılacak bir binada bulunmaktaydı. Bazı ofisler, üretim alanını izleyebilecek şekilde dizayn edilmişti.

Mülakat yapılan iş adamlarının büyük bir kısmı Konya doğumlu idi, ancak Konya dışında doğanlar genelde ilkokuldan sonra köylerinden veya illerinden göç etmişlerdir. Yukarıda da bahsedildiği gibi en yaşlı katılımcı 76, en genç ise 37 yaşında idi; diğerleri genelde 40lı ve 50li yaşlarındaydı. Her birinin farklı bir profili olsa da ortak yönleri muhafazakar bir aileden gelmeleri ve belirli bir düzeyde dini eğitim almalarıydı. İşi kurma süreçleri, eğitim arka planı gibi hususlarda farklılık göstermişlerdir.

İş adamlarının bir kısmı mahalle hocasından eğitim aldığını, ancak bunun yanında bir takım dini cemaatlere de katıldıklarını belirtmişlerdir. İçlerinden bir kişi, ilkokuldan sonra başladığı hafızlığı yarım bırakmış, daha sonra meslek edinmek için İstabul'a gidip çıraklık yapmıştır. 70lerde Konya'da abileriyle birlikte soğutma endüstrisi ile ilgili bir fabrika kurmuştur. Söz konusu iş adamı muhafazakar bir aileden geldiğini (ailede Nakşi geleneğinin olduğunu) belirtmiş ve geniş aileyle ilişilerin sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

57 yaşında olan bir diğer iş adamı, köyde doğduğunu ama daha sonra Konya'ya geldiklerini ve babanın teşviki, hatta zorlamasıyla imam hatip lisesinde eğitim aldığını ifade etmiştir. Ailenin maddi imkanları yerinde olduğundan çocuklarını yurt dışına eğitim için göndermiştir. Böylece kardeşlerden biri Bağdat'ta, kendisi Suudi Arabistan'da eğitim almıştır. Dil bildikleri için abileri 88 yılında dış ticaret şirketi kurmuşlar ve eğitimden 90 yılında dönen kardeşlerini dahil etmişlerdir. O dönem için bunun oldukça zor olduğu, pazar bulmak için hem dil bilmenin hem de eğitimli olmanın gerekliliği söz konusu katılımcı tarafından vurgulamıştır. Daha sonra kendileri de özellikle Avrupa'daki firmaları örnek alarak motor parçaları

üretimine başladıklarını, ancak ciddi bir başlangıç sermayelerinin olmadığını ifade etmiştir. Şirket hala aile şirketi olarak sürdürülmekte ve oğlu da şirkette çalışmaktadır. Kızının da okulu bitirince buraya geleceğini, ancak şirketin gelinler ve damatlar için açık olmadığını belirtmiştir. Dini konularda kendisinin derin bilgiye sahip olduğunu ve mümkün olduğunca bunu çocuklarına da aktardığını ifade etmiştir.

79 yılında köy doğumlu olup, eğitim hayatını Konya'da devam ettiren bu katılımcı, meslek lisesi çıkışlı olup eğitim fakültesi mezunudur. Ancak öğretmenlik yapmamış ve başlangıç sermayeleri olmadan ellerindekileri değerlendirerek üç ortağıyla birlikte iş kurmuştur (şu anda yedi ortak ile sürdürülmektedir). Elektronik üretimi yapan şirketin nispeten yeni olmasına rağmen 80 çalışanı olduğu ve 120 ülkeye ihracat yapar niteliğe geldiği belirtilmektedir. Ana şirketin yanı sıra tamamlayıcı mahiyette şirketler de süreç içinde kurulmuştur; bu süreç içerisinde örneğin bir Ar&Ge merkezi de açılmıştır. Aile şirketi olmasa da liyakat sahibi olup şirkette çalışan aile mensupları var. Büyüdükten sonra yeni bir yer satın alıp taşınmışlar; bunun en büyük sebebinin biri, ihracat yapmaya başladıklarında gelen müşterilere "merdiven altı" üretim yapıyor izlenimi verilmesini engellemek olduğu belirtilmiştir.

72 Konya doğumlu olan ve liseyi bitirince iş hayatına eczacılık kalfalığıyla başlayan bu katılımcı, daha sonra Konya dışında ticari faaliyetlerde bulunmuş. Sonra Konya'ya dönüp 2010 yılında ortaklarıyla kalorifer kazanı üretimi amacıyla şirket kurmuş. Ortaklarıyla iş bölümü olduğunu, birinin mühendislikle ve diğerinin pazarlamayla ilgilendiğini ifade etmiştir. Şirkette aileden kimse çalışmamakta ve çocuklarının da bu işe gireceğini düşünmemektedir. Fabrikadan ziyade bir atölye görünümünde olan şirkette 12 çalışan var ve çeşitli ülkelere ihracat yapıyor. İş hayatında İstanbul ile iş yapmanın kendisini çok geliştirdiğini belirtmiştir.

55 yaşlarında olan bir diğer iş adamı Konya dışında bir köyde doğmuş, ancak Konya'da büyümüştür. Yukarıda bahsi geçen katılımcılardan farklı olarak babası daha önceden şirketi kurmuştur; aslında 59'da küçük çaplı bir sabun imalatçısıyken işlerini geliştirmiş ve temizlik ürünleri üretimi yapan bir şirket kurmuştur. 87 yılına

kadar temizlik ürünleri üretimi devam etmiş, ancak 79'da ambalaj üretimine de başlamışlar; zira ürettikleri temizlik ürünlerinin paketlenmesi için piyasa yeterince cevap verememiş. Muhafazakar bir aileden geldiğini ve dedesinin eğitimli olduğunu, bu nedenle kendisinin de imam hatipe gönderildiğini belirtmiştir. Ancak imam hatip lisesini bitirmemiş, daha sonra üniversite okuması için ailesinin şehir dışına izin vermemesi nedeniyle askere gittiğini ve ardından tam zamanlı iş dünyasına girdiğini ifade etmiştir. Şu anda ana şirkette plastik üretimi yapılmakta, bunun yanı sıra dış ticaret ve gayrimenkul alanında da faaliyet göstermektedir ve toplam 165 çalışanı bulunmaktadır. Aile şirketi olmasına karşın kız kardeşinin, babasının bir prensip kararıyla şirkette çalışmadığını ve bu kararlarının değişmediğini belirtmiştir.

54 yılında Konya'nın bir köyünde doğmuş olan bir diğer iş adamı, iş hayatına öğretmen olarak başlamıştır. Şu anda 30 çalışanla gıda sektöründe faaliyet gösteren bir şirkete sahip, ancak iş dünyasına ortağıyla birlikte hastane malzemeleri üretimi ile girmiştir. Gıda üretiminde yenilikçi olduğunu belirtmiştir. Aile bağlarının önemine ve ilişkilerin samimi bir şekilde sürdürüldüğünü ifade etmiştir; fakat şirkette aile mensubu kimse çalışmamaktadır.

Diğer bir katılımcı, 50li yaşlarında, Konya doğumlu ve lise mezunu idi. Faaliyet gösterdikleri soğutma sektörü baba ve amcadan devralınmış, ancak 2000'lerin başında iflas etmiş ve sonrasında borç alarak kardeşi ile tekrar faaliyete geçmiştir. Süreç içinde ürün gamını genişletmişler, ihracata başlamışlar ve daha çok Ortadoğu pazarına satış yapmaktadırlar. Şu anda 45 çalışanı ve şirkette hem kardeşi hem de oğlu bulunmaktadır; ancak aile şirketlerinin Konya'da uzun ömürlü olmadığının da altını çizmektedir.

Mülakat yaptıklarım arasında baba mesleği nedeniyle Konya dışında doğan (67 doğumlu) tek bir kişi vardı, ancak ortaöğretiminde Konya'ya gelmişler. Mühendislik eğitimi alan katılımcı, mezun olduktan sonra çeşitli yerlerde çalışmış ancak beklentilerini karşılayan bir yer olmamış. Bu nedenle abisiyle 90'ların sonlarına doğru şirketi kurmuş ve şu anda diğer iki kardeşi de şirket ortağıdır. Kurulduğu günden beri devam eden çalışanlarının olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar arasında doktora yapmış olan bir katılımcı vardı; hem lisans eğitiminin, hem de lisansüstü eğitiminin doğrudan faaliyet alanıyla ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca dil eğitimi için bir süre yurt dışında da bulunmuştur. 40 yaşlarının başında olan bu katılımcı, üçüncü nesil sanayici olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar babasının şirketi olsa da şimdi faaliyet gösterdiği şirket, abisi ve arkadaşlarıyla kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren, ihracata başlamış, daha doğrusu ihracat amaçlı kurulmuştur ve sektörün en büyük şirketlerinden biri haline gelmiştir. Süreç içinde üretim faaliyetleri genişlemiş ve elektrik üretimi alanında çeşitlenmeye gitmiştir. Ayrıca dağıtım ağını kolaylaştırmak için Almanya ve Ispanya gibi ülkelerde şirket kurmuşlardır. Ana şirkette 120 ve toplamda 160 civarında çalışanı olan bir firmadır ve üretimin yaklaşık %15'ini iç piyasaya vermektedir.

78 doğumlu olan bu katılımcı, Konya'nın bir ilçesinde doğmuş ama okul dönemini Konya'da geçirmiş. Din eğitimi de veren özel bir okulda burslu okumuş ve mühendislik alanında yüksek lisans yapmış. Şirkette ikinci nesil olmakla beraber, profesyonel hayata başladıktan bir süre sonra kendisi de ilave şirket kurmuştur. Baba, sanayi üretimine 94 yılında, kendisi profesyonel hayata 2006'da başlamıştır. Faaliyet alanları, madencilik ve makine üretimidir. Şirkette "mutfaktan" başlamış ve ailenin tek oğlu olarak çalışmakta; kız kardeşler şirkette aktif değiller. Ancak aile bağlarının güçlü olduğunu, evlerinin bir birine yakın olduğunu belirtmiştir.

Bir diğer katılımcı 60 doğumlu olup eğitim için Konya'ya ailesi tarafından diğer kardeşi ve kuzenleriyle gönderilmiştir. Babanın isteği ile imam hatip lisesine gitmiş ve ailesinde imam hatip lisesine giden tek kişidir; sonrasında mühendislik okumuştur. İş bulmak için sanayide firmalara başvurmuş ve bir süre bunlarda çalışmıştır. Piyasada tanıştığı arkadaşlarıyla daha sonra 1990'da şirketi kurmuş ve üç ortak ile 22 sene boyunca değirmen makineleri üretimi yapmış ve ihracat da yapmıştır. Ancak çocuklarının büyümesi ve şirkete dahil olmaları sebebiyle 2011'de ayrılmış ve mevcut şirket ile faaliyetini sürdürmüştür. Ağırlıklı olarak yurt dışı piyasasına çalışmakta ve daha çok Afrika ve Türki Cumhuriyetlerle çalışmaktadır. 75 civarında çalışanı bulunmakta ve dış ticaret faaliyetlerini yürütmek için ikinci bir şirket kurulmuştur. Şirkette diğer iki oğlunun da çalışmaya başlayacağını, her birini

bu sürece hazırladığını ve iş bölümü yaptığını belirtmiştir. Ayrıca dini hassasiyetlerini çocuklarına, iş dünyası anlamında da aktardığını ifade etmiştir.

Görüşme yapılan bir işadamı, babası ve diğer ortaklarıyla kurulan şirkette idari görevlerden birini yürütmektedir. 78 Konya doğumlu ve üniversite mezunudur; aynı zamanda lise yıllarından itibaren şirkete gelip gitmeye başlamıştır. Şirkette kendi dışında diğer ortakların çocukları da çalışmaktadır ve ayrıca kendi kardeşi de idari bir pozisyondadır. Ambalaj üretimiyle iştigal eden firma, piyasadaki doygunluk nedeniyle süreç içinde ürün gamını değiştirmiş, daha doğrusu genişletmiştir. Bu değişiklik ihracat faaliyetlerini arttırmış ve özellikle Ortadoğu piyasası ile çalışmaktadır. Dini eğitiminin ailenin yanı sıra gittiği özel okuldan kaynaklandığının altını çizmiştir. Aile ilişkilerinin devam ettiğini, hatta ayrı dairelerde ama aynı bina içinde yaşadıklarını belirtmiştir. Hem çok ortaklı hem de aynı zamanda ikinci neslin şirkette sorunsuz çalışabilmesini, herkesin kendi sınırlarını bilmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Diğer iş adamlarından, faaliyet alanı bakımından farklılık gösteren 81 Konya doğumlu katılımcı, erkek kardeşiyle birlikte yazılım sektöründe çalışmaktadır. Şirket çalışanı 3 kişi olmasına karşın verilen cevaplardan diğer iş adamlarıyla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Muhafazakar bir aileden gelmektedir. Yüksek lisans eğitimi olan katılımcının öğrencilik yıllarında da bir takım girişimcilik faaliyetleri olmuş, üniversitede kariyer yapamadığından askerlik sonrası mevcut şirketi kurmuşlardır. Maddi durumu iyi ve eğitimli bir ailesi vardır, ancak ortağı ve kardeşinin ailesiyle ilişkilerinin sınırlı olduğunu ve bunun işlerinin devamlılığı için gerektiğini vurgulamıştır. 2006'da kurdukları şirketin, başlarda piyasada zorlandıklarını ve Konya'da yazılım konusunda iş yapmanın o yıllarda kolay olmadığını ifade etmiştir.

50 yaşlarında ve Konya doğumlu olup dedelerden esnaf geleneğinden geldiğini belirten bu katılımcı, hem kendisinin ve kardeşinin hem de kuzenlerinin esnaflıktan geldiğini aktarmıştır. Kuzenleri kendilerinden önce sanayi üretimine başlamış, kendileri daha ziyade ticari faaliyette bulunmuş, ancak daha sonra bir başka ortak ile sanayi üretimine de başlamıştır. Sanayi üretiminin ticaretten oldukça farklı normlar

gerektirdiğini, örneğin işçilerle olan ilişkinin daha resmi olmak durumunda olduğunu ifade etmiştir. 2008 yılında eski sanayiden şimdiki yerine geçerken kardeşiyle ortaklığını bitirmiştir; şu anda toplamda 50 civarında çalışanı vardır. Lise mezunu olan girişimcinin üniversitede okuyan kızı ve oğlu vardır ve gelecekte şirkette çalışmayı hedeflemektedirler. Dini eğitimini mahalle hocasından almış ve çocuklarına da bu minvalde dini eğitim vermiştir.

Hem imam hatip lisesi mezunu hem de hafız olan 68 Konya doğumlu katılımcı da yurtdışına eğitim için gidenlerden. İlk önce Riyad'da okumak için girişimleri olmuş, ancak Kıbrıs'ta işletme okumuş daha sonra Arap dili ve edebiyatını da bitirmiştir. 37 yıldır aile şirketinde bulunduğunu, ancak 2000 yılında iflasın ardından tekrar toparlandıklarını belirtmiştir. Makine ekipmanları üretimi yapan şirket 1980'den beri imalat yapsa da daha basit bir üretim biçimine sahipmiş; ancak 95 sonrası teknolojik gelişmelerden olumlu etkilenmiş ve gelişmiştir. İflas ettikten sonra küçük bir yerde sanayici arkadaşlarının da desteği ile tekrar faaliyete başlamışlardır. İhracat yapmaktadır ve 53 çalışanı bulunmaktadır. Çocukları hem iyi üniversitelerde okumuşlar ve aynı zamanda hafızlık eğitimi almışlardır; aile ilişkileri iyi olmakla beraber bir birlerinden ayrı mahallelerde yaşamaktadırlar.

Konya'nın bir ilçesinde doğmuş ve lise eğitimi ile beraber Konya'ya gelmiş olan bu girişimci 60 yaşlarındadır ve makine mühendisliği okumuştur. Meslek seçiminde kolay iş bulabilmenin belirleyici olduğunu belirtmiştir ve böylece mezun olduktan sonra bir süre çeşitli şirketlerde görev yapmıştır. 93 yılında iş yerindeki bir arkadaşı ile ortaklaşa mevcut firmayı kurmuşlardır ve çok az sermaye ile, daha ziyade know-how ile işe başlamışlardır. Vinç ve vinç ekipmanları üretimi yapan şirkette sekiz yıl kadar beraber çalıştıktan sonra ayrılmaya karar vermişler. Şu anda aile şirketi olarak sürdürülmektedir ve büyümeyle birlikte servis hizmetlerini yürüten ilave bir şirket kurmuşlardır. Muhafazakar bir aileden geldiğini belirten girişimci, sohbet halkalarına devam ettiğini de belirtmiştir.

Yukarıda iş adamlarının profillerinde görüldüğü gibi hem ailevi arka planına hem de iş kurma süreçlerine baktığımız zaman bir takım ortak yönler ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerden biri, şirket kurarken sermayenin olmaması veya çok

kısıtlı olmasıdır. İkinci veya üçüncü nesil sanayici olanlar dışında, ki burada da benzer bir durum olabilmektedir, iş kurarken ellerinde yeterince sermaye bulunmamaktadır. Bu yüzden genelde bir veya birden fazla ortak ile şirket kurulmuş ve bu sayede hem finansman anlamında destek sağlanmış hem de "know-how" güçlendirilmiştir. İkinci bir husus, iş kurma kararlarıdır. Yine burada da babadan kalan bir şirketin devralınması söz konusu değilse, iş adamları içinde bulundukları koşullar sonucunda girişimci olmuşlardır. Şöyle ki, özel sektörde iş bulmuşlar, bir süre çalışmışlar ancak aradıkları koşulları bulamamışlar ve edindikleri tecrübe sonucunda iş kurmaya karar vermişlerdir. Bu durum üniversite mezunu olan için de olmayan için de geçerlidir. Bir diğer nokta, süreç içinde şirket sayısının artmasıdır. Buradaki şirket sayısının artışı, tamamen başka faaliyet alanlarına geçiş ile ilişkili değildir. Türkiye'deki yatırım süreçlerine baktığımız zaman özellikle inşaat sektörüne bir kayma gözlemlenmektedir böylece başka bir sanayi faaliyetinde olsa dahi, yüksek karlılık beklentisi ile bu sahaya geçişler görülmektedir. Ancak mülakat yaptığım kişilerde – bir iş adamı hariç- kendi sahasının dışına çıkma söz konusu değildir; yapılan yatırımlar ve kurulan ek şirketler, mevcut faaliyet alanını geliştirmek üzerine gerçekleşmiştir. Örneğin ihracat ağırlıklı bir firma ise dış ticaret faaliyetleri için ek şirket kurmuş veya kendi ürünleri için ambalaj ihtiyacını karşılamak üzere ilave üretime geçmiş ya da piyasadaki değişimlerden etkilenerek üretim faaliyetlerini değiştirmek için ürün gamını değiştirmiştir. Mülakat sürecinde elde edilen bulgulara bir sonraki bölümde daha ayrıntılı yer verilecektir.

3.2. İş dünyası

Bu bölümde girişimcilerin iş hayatına ilişkin yöneltilen sorular doğrultusunda ortaya çıkan başlıklara yer verilmiştir; böylece hem iş dünyası ile ilgili deneyimleri hem de algı ve düşüncelerine yer verilmiştir. Örneğin para yönetimi hususunsa kendi uygulamaları, sahadaki zorluklar ve de kendi dini kimlikleri nedeniyle uzak durdukları meseleler konuşulmuştur. Bunun yanı sıra yatırım tercihleri, iş anlayışları, çalışanlarla ilişkileri, kurumsallaşma, iş dünyasıyla münasebetleri gibi hususlar ele alınmıştır.

3.2.1. Para yönetimi ve yatırım

Mülakat sürecinde yatırım anlayışları masaya yatırılmıştır; zira buradaki tutumları, kendilerinin ne ölçüde sanayici tutumuna sahip olduklarını göstermiştir[†††]. Böylece daha karlı gözükmesine rağmen, inşaat gibi sektörlere yatırım yapmadığı anlaşılmaktadır. Böylece yatırım konusunda verilen cevaplar, yatırımın daha ziyade kendi iş alanına yapıldığını göstermektedir. Büyük bir kısmı, ev ve araba dışında çok fazla mülk edinmediklerini, edinmeleri durumda ise daha çok ileride nakde çevirip iş hayatında kullanmak maksatlı olduğunu belirtmiştir. Yatırımı nereye yaptığı sorusuna en çok iş yerine yapıldığı cevabı ağırlıktaydı.

> *Fabrikada bir büyüme oldu ama kendi özel mülkümüz de olmadı. 99'da bir ev aldım, bitişik nizam bahçeli bir ev. Hala o evde oturuyorum, hatta biraz bir şeyler aldıydım, ileride ömrümüz olur da ihtiyarlığımızda belki gelirimiz olur diye. Bu süreçte dini sohbetler falan yaparız, ona ağırlık veririz diye düşündüm ama erteledik biraz. Hatta o zaman aldığım şeyleri sattım ve buraya sermaye yaptım. (Sanayici 1, p. 102)*

> *Biz şirketi kurduk, bütün varlığı bu şirkete yatırdık. Bu dönemde müstakil bir ev alabilirdim. Sermayenin hepsini buraya yatırdık. (Sanayici 2, p. 160). Ar-ge merkezi olduk, yaklaşık iki üç ay önce. Konya'nın ilk, Türkiye'nin de 41.Ar-ge merkeziyiz, elektronik sektöründe. (Sanayici 2, p. 23)*

> *Şu anda yapmıyorum, dedim ya makine ve hammadde. Benim için burası. Yani gayrı menkul tamam oldu geçmişte, kullandık, tamam, ama şu anda çok akıllı hareket etmeye çalışıyoruz. (Sanayici 8, p. 134)*

> *Ben çok yatırım yapmayı sevmem. Olursa makine yatırımı yaparım, olursa arabamı değiştiririm, olursa yatırım olarak ev alırım. İhtiyaçsa alırım, yani öyle çok şeyim yok. Arsa alırım." (Sanayici 9, p. 249). "Gene üretim*

[†††] Araştırma sürecinde bir girişimci daha ile görüşme yapılmış ancak analize dahil edilmemiştir, çünkü mülakat için verdiği süre sağlıklı veri toplamak için yetersiz olmuştur. Ancak buna rağmen, bu görüşmeden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür; şöyle ki, daha ziyade fason üretim yapmakta, ama bunun dışında ticaret ve otelcilik gibi alanlarda da faaliyet göstermektedir. Diğer iş adamları gibi bir sanayi üretimi söz konusu değildi ve muhtemelen bu nedenle iş anlayışı veya kurumsallaşma gibi hususlarda diğerlerinden farklılık arz etmekteydi.

yapabileceğim şeyler alırım. Makine parkuruna önem veririrm. Onlar da yoksa tarla alırım, buğday ekerim, onda da bir şey üretirim. (Sanayici 9, p. 251).

Mevcut tesisi zaten sürekli... biz her sene yatırım yapan bir firmayız. Her sene hemen hemen makine kalıbı alınıyor, makine otomasyon yenileniyor, bir şeyler yapılıyor. Sadece ürün gamı değiştirirken, makine yatırımları oldu, işte mevcuttaki eski makinelerle bu ürünleri yapamazken, yeni mesela, bir baskı makinesi aldık, bu ürünleri yapabilmek için. Yani sürekli, her 2-3 yılda bir yatırımlar oluyor bizim sektörde. (Sanayici 11, p. 78)

Hatta araba alım satımını da bu amaçla yaptığını belirtenler söz konusudur.

"Yani 5 lira, örnek veriyorum, üzerine koymuşsak sattık; veya genel ekseriyet çok iyi araba mesela diyor, ki araba benim makinem. Alıyoruz arabayı. Diyor ki şurada benim bir yerim var, ver arabayı bana burayı vereyim sana diyor. Barter yani." (Sanayici 13, p. 178).

Lüks araba şeyinde pek tarafım yok, diğeri öncelikli. Yani para boş yere duracağına, onun ticaretini farklı işte araba alım satımı gibi arkadaşlar var onlarla ortak bir havuzda değerlendiriyoruz. (Sanayici 12, p. 146)

Yatırım konusunda farklı denemelerin olduğunu ancak süreç içerisinde en doğru yatırımın kendi işine yapılması gerektiği kanaati oluşmuştur.

Yatırımı sadece dükkan diyorum, başka şeyler yaptım diyorum. Yani döviz aldım denedim, arsa vesaire aldım, bütün yumurtaları aynı yere koymayalım dedik. Yaptık onları ama olmadı. Ne varsa ne yoksa dükkanında olacak. (Sanayici 15, p. 146)

Para yönetimi hususunda genellikle daha dikkatli davranıldığı gözlemlenmiştir; yani kredi borçlanması gibi uygulamalara mümkün olduğunca başvurmaktan yana değillerdir. Gerekliyse de planlayarak ve dikkatli biçimde borçlandıklarını belirtmişlerdir.

Öz sermaye ile nasıl döneceksiniz? İmkanı yok, çünkü biz kontrollü borçlanmaya çok dikkat ederiz. Borçlanmayı yapıyoruz firma olarak, ama her zaman kontrollü borçlanmadan yanayız. Şirket o noktada hiç bir zaman ipotek vererek borçlanmayız. Şirket ortaklarımızın tabi piyasadaki 30 yıldır Konya piyasasında bir algısı var, Allaha çok şükür o noktada. Bir kimliği oluştu. Bu noktada bankalarla ilişkilerimiz ipoteksiz tamamıyla soy isimlere bakarak buradaki şirketin kredibilitesi var. (Sanayici 11, p. 80)

Yatırım ve para yönetimi konusunda bir kısıtlarının olup olmadığı, özellikle de dini kimlikle bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Bu konuda helal kabul edilmeyen üretimden uzak durulması gerektiği anlayışı olduğu kadar rasyonel bir tutum da yaygındır.

"Ama şunu kast ediyorsanız; ben bir yatırım yapacağım, bir alkol içki fabrikası kurayım, kurmam yani, niye kuracağım. Bir milyon tane iş var. Bunun sebebi, elbette ki İslami hassasiyetin getirmiş olduğu çok büyük bir etken. Ama bunu düşünmezsin bile burada. Bu çok bariz bir örnek. Bunun yanı sıra mesela borsayla ilgili, borsada bir yatırım yapar mısınız? Ben çok kumar işlerini sevmiyorum. Kumar işlerini dini hassasiyetten dolayı söylemiyorum, ya da borsa bir kumardır anlamında da söylemiyorum, ama bana döviz alış satışıyla para kazanmak kumar gibi geliyor. Öyle bir risk alamıyorum, böyle bir riski alabilecek fonum yok yani, anlatabildim mi?" (Sanayici 7, p. 100).

Eğer, sizin yaptığınız işte bir kural var, insanların zararına değilse, insanlığa hizmet ediyorsa, şu ülke de bu ülkede, şu çapta bu çapta işlerin yapılmasının bir mahzuru olmadığı kanaatindeyim. Bir tek ölçü var yani insanlığa zararı olmayacak kendine zarar vermeyecek (Sanayici 5, p. 29).

3.2.2. İş anlayışı

Yaptıkları işlere ilişkin ne gibi bir tutumları olduğu, nasıl bir bakış açısına sahip oldukları ve kırmızı çizgilerinin ne olduğu konusunda daha evrensel bir tavrın benimsendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu evrensel değerlerin din temelli olduğu veya din ile tezat içinde olmadığının altı da sık sık çizilmiştir.

Din diyor ki mesela eğer biriyle alışveriş yapıyorsanız dürüst olun, ahlaklı olun, verdiğiniz sözde durun, işinizi temiz yapın diyor.(Sanayici 5, p. 41).

Siz eğer rekabeti boğmak anlamında değil de, ticarette pay almak anlamında yapıyorsanız, doğru konuşuyorsanız, düzgünseniz, ticareti de düzgün yapıyorsanız hem dayanışıp hem rekabet edebilirsiniz. (Sanayici 6, p. 167).

Temel bir ilke haram lokma yememek gibi bir şeyiniz oluşuyor. Bunu neyin üzerine bina ediyorsunuz? Çalışanlarınızın hakkını yememek üzere bir bina kuruyorsunuz. Bunun temel sebebi iş ahlakı değil, iş ahlakı muhakkak önemli ama. Bizim tercih sebebimiz, öyle yaparsak insanları motive ederiz, insanları motive edersek daha düzenli güzel bir firma kurarız değil. Bunun temelinde alın teri kurumadan insanlara ücretinin ödenmesi anlayışı yatıyor. Bunu biz tekrar şey yapmıyoruz. Yani iş kuracağız, iş kurarken nelere dikkat etmeliyiz? Yoo, belli zaten. İşçinin hakkı zamanında ödenecek, müşteri aldatılmayacak. Normalde, bazı ürünler vardır ki, onun içerisindeki herhangi bir parçayı değiştirmeniz hiç kimsenin fark etmeyeceği, verimliliği etkileyemeyeceği, hiç bir şeyi etkileyemeyeceği durum var. Ama adama sattığın ürün ile verdiğin ürünün farklı olmaması gerekli. Teraziyi doğru tartmak gerektiği. Bu İslami hassasiyetlerden ya da okumalarımdan ya da bilgi birikimimden kaynaklı. (Sanayici 7, p. 118).

Din emniyeti, akıl emniyeti, mal emniyeti, bunlar esastır dinde. Şimdi esas ise biz de bir firma olarak kendi içimizde bir devletsek burada bize tabi olan, bizim burada faaliyet gösteren insanların bu haklarını korumakla mükellefiz. (Sanayici 7, p. 118).

İşçilere dair tutumları ve bakış açılarında çalışanı umursamaz bir tavrın yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Birincisi şu: muhafazakar bir işadamı yanında çalıştırdığı insana şöyle bakamaz; parasını veriyorum çalışıyor diyemez. Dini bir şeyi olmayan bir iş

adamın yaklaşımı zaten budur, kapitalist sistemle buna böyle bakar. (Sanayici 3, p. 83).

Hayır sadece liyakatle bu iş olsaydı zaten, olmuyor yani. Şirkete olan tutumları, işe gelip sebatları, sana olan bakış açıları, dini yaşamları, bunların hepsi birer unsur.(Sanayici 9, p. 93).

İşçinin oturup kalkması, sigara içmesi, aile durumu, vs sorarım. Namaz kılar mı, 32 farz, psikolojik test yaparım. Hanımının maaşını dahi sorarım. Bilgisine bakarım. İlk testi geçmesi lazım, serviste biri yerine oturdu ne yaparsın, öfke kontrolü gibi şeylere bakarım. Uyumsuz adamı asla işe almam. Efendi adam, sakin adam eğitilebilir. Dindar olması şart değil, ben her imkanı sağlarım, mescit, sıcak su veriyorum, cumaya araba kaldırıyorum, tavsiye ötesinde bir şey yapmıyorum. Önce adam olsun, saygılı olsun, namaz niyaz istismar edilmemeli. (Sanayici 16, p. 28).

Firmamız kolay kolay personel atmaz. Yüz kızartıcı, hırsızlık gibi suçlar işlemediyse, verimsizlik varsa onu verimli hale dönüştürmek için gayret gösteririz. Kolay kolay adam atmayız, ama en son çare, ortamı bozuyorsa atarız. O noktada dikkat etmeye çalışıyoruz, verimliliğini arttırmaya çalışıyoruz konuşarak, istişare ederek falan. Onlar da anlayış gösteriyorlar. O noktada belki eksikliklerimiz vardır, ama yeni modern düşünecek olursak, çok rasyonel miyiz? Değiliz. Biraz daha vicdan var bizde. Biraz vicdanı kaybetme derler bana patronlarım. (Sanayici 11, p. 108).

Çalışmayla ilgili faaliyetlerde olduğu gibi, işçi istihdamında rasyonel bir tutum ve davranışın tercih edildiği görülmektedir; yani öncelikle üretime katkıda bulunacak mahiyette çalışanlar tercih edilmektedir.

İnsan kaynaklarında biz iş gören arıyoruz, yani inanç temelliden öteye, işimiz onu gerektiriyor. Biz burada bizden olsun demiyoruz, Peygamberimiz bile dememiş. Hicrette yanında en liyakatli gayrimüslim birini çağırıp yolculuk

yapmış, doğru mu? Bizden birini bul demiyor, yani iş hayatında bizden biri olsun ölçüsü içinde değilim şahsen. (Sanayici 14, p. 63).

Duygusallık iş hayatında sıkıntı getirir, kural olmaz. Duyguları öne çıkardığınızda, benim duygular onun duygularla örtüşmediğinde anlaşamazsınız (Sanayici 14, p. 111).

Bizim belli prensiplerimiz var, o prensiplerin dışına çıkmıyoruz, çıkmamaya çalışıyoruz. Birinci prensibimiz, mümkün olduğu kadar rızamız dışında, mecburiyetler dışında ayrılan personeli ikinci bir defa almıyoruz. Ben ayrılacağım, başka bir iş buldum, şöyle böyle; gittiyse, onu bir daha işe almak istemiyorum. Bunu yüzde 99 uyguluyorum. (Sanayici 10, p. 58).

Yok profesyonel değil. Denenmişi denemem ... Çok tehlikeli. Düşünsene adam gelmiş, olmamış gitmiş, sonra tekrar gelmiş ben pişman oldum diye... bitmiştir yani, o adam bir daha gelemez (Sanayici 15, p. 50).

Ha vasıfsız alıyor muyuz alıyoruz nasıl alıyoruz, bakıyoruz uzun soluklu. Bizim bu işte en temel şey, sıkıntı şu, emek harcıyorsun tam karşılığını alacağım derken koyup gidiyor. Yani bütün yaptığın masraflar, öyle görüyoruz biz işveren olarak, bütün masraf, çile, harcama, bunların hepsi boşa gidiyor. Bundan dolayı referanslı, tabiri caizse sadakatli, yani seni asla yarı yolda bırakmayacak, mümkün oldukça öyle insan seçmeye çalışıyorum, mesela benim en büyük tercihlerimden biri o. O yüzden mutlaka referans önemli. (Sanayici 13, p. 96).

Şunu söylemeye çalışıyorum, benim çalışanlarımın işyerinde işyeri kurallarına göre çalışmaları esastır. İşyerinin kurallarına herkes iş yerinde uyar. Ama işyerinin kapısından çıktıktan sonra aile hayatı ile ilgili ya da özel hayatıyla ilgili çok da müdahil olmayız. Dolayısıyla iş yeri dışındaki hayatı, ehil bir insansa, o arkadaşla iş yerinde iş yeri kuralları içinde çalışmama engel değil diye düşünüyorum. Çünkü böyle davranmazsak biz dünya ile rekabet edebilir

durumda olamıyoruz çünkü dünya, dünyanın tüm insan kaynağını kullanıyor. (Sanayici 3, p. 51).

Adamın mesaisinden çalmaması lazım, patron adama maaşını gününde ödemesi lazım. Bunu ister İslami alamın, ister insani alalım aynıdır yani. Ama işçilere domuz eti vermemiz lazım diye bariz bir şey varsa ve ben burada İslami tercihi kullanacaksam, vermem arkadaş niye domuz eti vereyim. Öyle bir zorunluluğum yok yani. Ama domuz eti yiyenler de var, benim burada yiyemezler. Şimdi içki içenler var, içebilirler çok normal, ama benim işletmemde içemezler. En azından böyle bir özgürlük şeyi tanımıyorum. Niye? İçki içen adamın kötü olmasından kaynaklı değil. İçki içen adam iyi de olabilir, o bir günahtır, işleyebilir insanlar. (Sanayici 7, p.124).

İş yapma motivasyonlarında, üretimin beraberinde getireceği canlılık ve hareketin önemli bir yer tuttuğunu anlaşılmaktadır, çünkü üretimin kendileri dışında topluma fayda sağlayacağı vurgulanmaktadır.

Vazifemiz olduğu için çalışıyoruz. Allah rızası için hayır yaptığımı düşünüyorum. Ama şöyle bir şey var, bunu zaman zaman babama da anlatıyorum. Mesela, biz bir yere gittik, yeni bir müşteriyle anlaştık. Adamın arsasını alacağım, uçsuz bucaksız çölde diyor ki işte buranın 50x150 metresi benim diyor benim. Biz o arsaya plan proje yapıyoruz, o inşaata başlıyor, biz makinelere başlıyoruz. 1 sene, 2 sene, 3 sene sonra o inşaat bitiyor, makineler montaj oluyor, orada bir hareket oluyor. İnsanlar geliyor, mesela 50-100 kişi orada çalışıyor. Kimisi un getiriyor, kimisi buğday getiriyor, kimi götürüyor. Adam bundan mutluluk duyuyor, ama bunları yaptık diyerek Cenabı Allah bir ödül verecekse versin, ona bir itirazım yok. Ama öyle Allah rızası için yaptık da demiyoruz, biz ticaret yapıyoruz. (Sanayici 10, p. 140).

İlk buraya taşıdığımda sanayicinin birisi bana dedi ki Türkiye'nin nüfusunun %8 üretiyor. Olur mu dedim, kalan herkes memur mu? Yanında çalışan işçiler de var, %8'i üretiyor. %8, 7'ye veya 6'ya düşsün Yunanistan oluruz biz de dedi. Sürekli maaş, sürekli memur, devlet parayı nereden bulacak? Biz, dedi,

yüzde 20-25 üretimimiz olması lazım. Peki üretici olması gereken Anadolu'daki küçük sanayiler, Organize Sanayi'ye geçmek için 10 trilyonu bulabiliyor mu? Hayır bulamıyor. Bankaya gidiyor; yani sistemde gizli bir tuzak var. (Sanayici 15, p. 56).

İş hayatında çok sık vurgulanan kavramlar, belki de güven ve dürüstlük idi; bunu hem karşıdan bekledikleri bir davranış, hem de kendilerinin ayakta kalmalarının nedeni olarak ifade etmişlerdir.

Bu zamana kadar gelmesinin en büyük nedeni tamamen istişare ve güven. Burada önemli olan istişare ve güvenin olması. Birbirinize güvenirseniz, şirketin geleceğiyle alakalı istişare mekanizmalarını iyi işletirseniz, biraz da tevekkül olursanız Allah birlikteliği bozmaz ... (Sanayici 11, p 40).

O dönemde yaşanmış tecrübeler vardı, olumlu ve olumsuz. O tecrübelerin olumsuz olanlarıyla ilgili bazı prensip kararlarımızı en başta koyduk ve onlara sıkı sıkıya bağlı kaldık. Ticari hayatım boyunca güven kelimesini hep en önde tutmuşumdur ve hala bunu çevremdeki girişimcilere, iş hayatına yeni atılacak kişilere, gençlere ve bize fikrimizi soran herkese tavsiye ediyorum. Ticaretin özü güvene dayalı gelişiyor. (Sanayici 17, p. 31).

Aynı şekilde güven duymadıkları kişi ve kurumlarla iş yapmadıkları da vurgulamaktadırlar.

Hem devlete hakaret ediyor, hem de diyor ki bana yüksek fatura kes. Yani devlet nasıl olsa bunun karşılığını alacağım, devlet bunun nasıl olsa %50sini ödeyecek. Ben sana, bana diyor, 50 lira ödeyeceğim ama 100 lira fatura keseceksin diyor. Bir de devlete hakaret ediyor, kovaladım bende. Niye? Örf, adet, din, bunlara ters bu adam (Sanayici 13, 168).

Ne yaptık? Dolar borçlanmadık, tl satıyoruz tl borçlandık, belki finansman masrafı biraz veriyorum ama onu yanında devede kulak. Ondan sonra müşterilerimi sürekli sıkı takip ettim. Öyle mümkün olduğunca altı boş firmalarla çalışmadım. Adamın bir kaynak makinesi var; dorseci, damperci

olmuş toplasan 10 000 dolar sermayesi yok, adama bir kamyonda 20 000 dolar mal gönderiyorsun. Böyle firmalarla çalışmam kesin (Sanayici 13, p. 174).

3.2.3. Kurumsallaşma

Mülakat sürecinde görüşülen girişimcilerin şirketleri hangi ölçekte veya hangi faaliyet alanında olursa olsun, şirketin işlerliği için kurumsallaşmanın gerekli olduğunu vurgulamış ve bu minvalde adımlar attıkları belirtilmiştir. Hepsinin kurumsallaşma düzeyi aynı değildi, ancak bir takım prensiplerin benimsendiği ve bu doğrultuda hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bazı firmalar, adını öyle koymasalar da şirketin devamlılığı için şirket anayasası yaptırmışlardır.

Yani kurumsallaşma çalışıyoruz, yani Konya'mızda baktığımızda geçmişten bugüne, benim bildiğim kurumsallaşmamadan dolayı birçok eski şirketlerin birçoğu yok olmuş durumda. Yani duygusal aile bağları içinde giden müesseseler yok oldular (Sanayici 8, p.20).

Kardeşlerim; mühendis, biri iktisatçı, biri hukukçu; o yüzden belki Türkiye de ki birçok kurumda daha başlangıçtan itibaren belli hassasiyetlerimizi, prensiplerimizi oluşturduk. Veya bugün ki anlamda şirketlerin kurumsallaşması, insanlar anayasa manayasa, bir sürü bir şey söylüyor, biz o tabirleri kullanmadan benzeri şeyler yaptık. İş yapış tarzınızda çok büyük değişiklikler olmadı, ama firmayı büyütürken yapmamız gereken veyahut -aynı sektörde kaldık 26 yıldır- ama o sektörün iç yollarında değişiklikler yaptık, yoksa tarz olarak çok fazla değişikliğimiz olmadı. (Sanayici 6, p.49).

Böyle bir kurumsallaşma ve rasyonel bir tutumun gerekliliği vurgulanmıştır.

Duygusallık iş hayatında sıkıntı getirir, kural olmaz. Duyguları öne çıkardığınızda, benim duygular onun duygularla örtüşmediğinde anlaşamazsınız (Sanayici 14, p.111)

Bir takım ilkelerin benimsenmesi ve iş tanımlarının net yapılması, sadece şirketin devamlılığı için değil aile şirketlerinde veya ortaklı şirketlerde kendi aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi bakımından da gerekli olduğu görülmektedir.

Biz dört ortak bir blokta kalıyoruz. Aynı sitede kalıyoruz. Tabi bu aile şirketlerinin sıkıntılarını ailemden, babamgillerden biliyorum. Ama oradan da öğrendiğimiz şeyler var. O öğrendiğimiz şeylerden en önemlisi, bir kere daha kurumsal bir yapıda şirketin götürülmesi gerekiyor. Herkesin gelirinin belli olması gerekiyor. Herkesin harcamalarının kendilerine ait olması gerekiyor. Biz bunu başardık, ailedeki konular sadece ailevi konular, işle ilgili zaten bağımsız işliyor. Abimlerle birlikteliğimizde aile ortamında işle ilgili konuşmayız genellikle. (Sanayici 7, p.18).

Bu konuda eski şirketteki tecrübeleri uygulamaya çalışıyoruz, sıkıntılar var, ama çocuklar şirkette, hepsinin iş bölümü ve hisseleri var. Büyük oğlanın hissesini verdim, ama diğerlerine de aynı hisselerini vereceğim. Hepsi şirketten maaş alıyor, belli giderleri şirket karşılıyor, onun haricinde özel ailevi giderler kendilerine aittir (Sanayici 10, p.36).

Şirket anayasamız var. Onu ben oluşturdum bir başka şirketten alarak kendimize uydurduk. Şimdi yaz tatilinde İstanbul'daki okuyan da gelince hem hisseleri devredeceğiz. (Sanayici 10, p.38).

Bu tip durumlarda şöyle yapıyoruz. Görev ve sorumlulukları var. Diyelim hocam mütercimlik işleri yapıyor, siz başka bir alan. Ben burada satış birimindeysem, bizim diğer ortağımız tamamen teknik müdürlüğüyle alakalı, arkadaşımız endüstriyel satışla ilgileniyor, benim kardeşim ihracatla. Yani herkes birbirinin kollarıyla alakalı istişarede, bulunuruz ama kararı o bölümle alakalı kim sorumluysa o arkadaş verir. Babamların da zaten ortaklığının Allaha çok şükür bu denli bu zamana kadar gelmesinin en büyük nedeni tamamen istişare ve güven. (Sanayici 11, p.40)

Süreç içinde kurumsallaşmak zorunda olduklarını, işin doğasının bunu gerektiğini ve daha rasyonel normlar iş hayatında hakim olmaya başladığı ortaya konmaktadır.

> *İlk yıllarda çok daha toleranslı, çok daha idealist, çok daha iyi niyetli başlıyorsunuz işe. Zaman içinde bu duygular belli kalıplara oturmaya başlıyor. Siz iyi niyetli yaklaşıyorsunuz, kötü niyetli yaklaşan ya da kötü niyetli demiyorum ama iyi niyetli yaklaşmayan karşımızda müşteri grubu, bir tedarikçi grubu, bir finans kaynağı sağlayıcı ile karşılaştırınız zaman iyi niyetin belli mekanizmalarla kontrol altında tutulması gerektiğini görüyorsunuz. Çok toleranslı yaklaştığınız, konulara biraz daha kontrollü yaklaşmayı öğreniyorsunuz. Zaman içerisinde ticari olarak da olgunlaşıyorsunuz aslında. Başlangıçta amatör başladığını süreçte şartlar sizi olgunlaştırıyor ve bu olgunluk şirketin olgunluğu ile birlikte oluşuyor. Yani sizin yönetici olarak bir esnaf ya da bir sanayici olarak olgunlaşmanız doğrudan şirketin kurumsal olgunlaşmasını da vesile oluyor. Bir süre sonra kişilerin belirleyici olduğu ya da kişilerin koyduğu tercihlerin belirleyici olduğu bir yönetim metodundan, sistemin belirleyici olduğu sistemin kurallarının yavaş yavaş çalışmaya başladığı bir yere doğru geliyorsunuz. (Sanayici 17, p.33)*

3.2.4. Çalışma hayatına ilişkin değerler

İş dünyasına ilişkin değerlere baktığımızda dünyevi değerler olduğu kadar İslami değerlerin de iş hayatı için gerekliliği sıkça vurgulanmaktadır; dolayısıyla deerler arasında bir uzlaşma söz konusudur.[‡‡‡] Bu bağlamda çıkan değerlerden birisi, yapacağın işin en iyisini yapma anlayışıdır.[§§§]

[‡‡‡] Özensel'in ifadesiyle değerler arasında bir uzlaşma olmalıdır, örneğin demokretik değerleri savunan biri anti-demokratik değerleri savunmaz (2003:226). Buradaki verilerde dini değerler ile iş dünyasının değerleri arasında genelde farklılığın olmadığı görüşü dillendirilmiştir.

[§§§] Buna benzer bir bulgu Özdemir'in çalışmasında da bulunmaktadır, 2006:162.

Şecaat dediğimiz, cesaret dediğimiz çok önemli bir şey ...Allahu Teala çalışana, koşana, alın terletene değer veriyor ...Peygamberlerin birinci sıfatı Sıdk'tır, yani dürüstlük, güvendir. Yani güven olmadı mı olmaz. İş burada başlıyor. Devletin devlete güvenmesi, toplumun topluma güvenmesi, ortağın ortağa güvenmesi, kardeşin kardeşe güvenmesi, karının kocaya güvenmesi, çocuğun babaya-anneye güvenmesi (Sanayici 1, p.11).

Kul hakkı nedir diye sorduğunda, ticaret yaparken 30 gün geçtiğinde, vadesi geçtiğinde kul hakkına giriyorsun diyen bir toplum veya çevre olsa, ticaret düzelir. (Sanayici 2, p.136).

Ne kadar Allah'ın ipine, Allah'ın dinine sarılır, Allah'ın emirlerini yerine getirirsek, yani ne zaman işimize herkesten önce gelirsek, ne zaman çalışkanlıklarımızı arttırır, ne zaman dürüstlüklerimizi arttırır, ne zaman yardımlaşmalarımızı arttırır, ne zaman birbirimize destek verir, ne zaman ilme saygı duyar isek (Sanayici 1, p.74).

Manevi değerler

Kanaat, rızık, bereket gibi değerlerin iş dünyasıyla ilgili sıkça vurgulandığı görülmüştür; her ne kadar çalışkanlık ve mücadele olsa da bu değerlerin de olması gerektiğinin altı sık sık çizilmiştir.

Bizim belli bir ciro hedefimiz olması lazım, çünkü karlılık olursa firma devam eder. Ama şunu da diyoruz ki kendimize, arkadaş kesinlikle duamızda Allah kanaatten de ayırmasın diyoruz. Hırs, aklın önüne geçerse orada iş kopuyor. Nasıl? Örnek verecek olursak. Şimdi piyasada şu bardak 5 lira, siz de bunu 4.90a satarsınız, öteki kaliteli yapar 5.05e satar. Sizin de paraya ihtiyacınız vardır 4.80e satarsınız, ama ben bunu hırs yapıp da 4.50ye satarsam batarım. Çok açık ve net. Hırs yapmamaya çalışıyoruz, belli bir ciro hedefimiz evet var. Bunu yapmaya çalışıyoruz, ama en büyük özelliğimiz, en büyük düşüncemiz biraz kanaat etmek. (Sanayici 11, p.164).

Biz, rızkı Allah verir deyip geri çekildiğimizde olmayacak işlerimiz oluyor, çok ısrar ettiğimiz ise, maddesel olarak çok ısrar ettiğimiz işler de elimizden çıkabiliyor. İnanç temeli düşündüğümüzde rızkı Allah veriyor, materyalist biçimde düşündüğümüzde gasp ile, zor ile, o da bir ticaret oluyor (Sanayici 14, p.27).

Olur yani. Sen sabah geleceksin, burada işini takip edeceksin, yurt dışındaki işine gideceksin, takip edeceksin. Zaten sen mücadeleni yapıyorsun, onun ötesinde daha başka ne yapabilirisin ki. Ha şu mesela. Paranı götürüp faize koyabiilrisin, bunlar olabilir, buna bir şey diyemiyorum. Sen koymazsın, öteki koyar. Sen de başka formüller bulursun. Ben hep şunu düşünmüşümdür. Türkiye'ye Suriye'den 3 buçuk milyon insan geldi. Türkiye bunda şu ana kadar 35 milyar dolar -cumhurbaşkanının söylediği rakamlar- para masraf etmiş. Peki bunu yapmasaydık? Biz bunu yaptık. Türkiye'nin petrole ödediği rakamlar petrolün düştüğünden beri düştü. Belki Cenabı Allah bunu böyle yapmıştır. Biz bunu yapmasaydık, o para bizden yine çıkacaktı, ama biz bunu petrole ödeyecektik. Ama petrol fiyatı 20 dolara kadar düştü, o aradaki ciddi -120 dolarda- bu fark belki bizim oraya verdiğimiz karımızın belki yarsıdır belki üçte biridir. (Sanayici 10, p. 144).

Çocukluğumdan beri şunu düşünürüm: dükkanda yaptığımız ciroyu biliyorum, koyduğumuz kar marjını biliyorum. Ama yirmi sene içinde bir bakıyorum, dünyanın malı olmuş bizde. Diyorum, o cirodan bunların çıkmaması lazım. Bir gariplik var bu işte diyorum. Biz sadece karnımızı doyurmamız lazım, çünkü ayda kar olarak gözüken 3000 4000 lira mesela. Ama 20 seneye bakıyorsun, yirmi çarpı ile hesapladığından daha çok var. Bu da diyorum Allah'ın hikmeti, berekettir, doğruluktur. (Sanayici 15, p.140).

Modern değerler

Mülakatlarda özellikle modern dünyanın beraberinde getirdiği maddi ve de gelenekten, özellikle dinden kaynaklı manevi değerler ele alınmış ve bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti sorulmuştur. Bütün katılımcılar, bu iki değer grubunun

birbiriyle çatışma halinde olmadığını vurgulamıştır; aksine birbirini tamamladığını ve özellikle İslam dininin bu konuda bir sınırlaması olmadığını belirtmiştir.

> *Birey olmadan topluma bir faydamız olabilir mi? Dayanışabilir misiniz? Dayanışma olması için birey olmanız lazım (Sanayici 6, p.163).*

> *Daha çok bu kavramların çatıştığının da bize öğretildiğine inanıyorum. Dayanışalım. Tamam dayanışalım, ama dayanışmak için bir birim de olsa bir şeyinizin olması lazım, dayanışacak kadar gücünüz olması lazım. Yani birey olmadan nasıl dayanışacaksınız? Yardıma muhtaçsınız neyi dayanışacaksınız, bir sonuç elde edeceksiniz. (Sanayici 6, p.163).*

> *Yürütmeyi başarmaya çalışıyorum, öyle söyleyeyim, yürüyebiliyor. Yani biraz tabi buna emek sarf etmeniz gerekiyor. Bu hassasiyeti eğer gütmezseniz işiniz çok kolay; ya da tamamen bu çerçeve içinde kalmak istiyorum derseniz gene kendi çizgiler içinde gitmeniz çok kolay. Ama ülkenin dünya ile rekabet ettiği, şirketinizin tüm sektör adaylarıyla, dünya ile rekabet ettiği, dünyanın gelişmiş ülkelerinin tamamının dünyanın insan kaynaklarını kullanarak bu gelişmesini sağladığı bir ortamda sizin de tüm insan kaynağını doğru kullanarak o gelişmeyi, o yarışı sürdürmemiz gerekiyor. (Sanayici 17, p.51).*

> *Rızık, rekabet, kar çatışmaz. Ne kadar paylaşırsam rızkım artar, kendi malını dahi israf etmemelisin. (Sanayici, 16, p.39).*

3.2.5.Seküler iş adamları

Mülakat sürecinde muhafazakar iş adamlarına odaklandığından diğer iş adamlarıyla, yani daha seküler diye tanımlayabileceğimiz iş adamlarıyla karşılaştırma yapılması istendi. Bu bağlamda iş yapma, piyasa da var olma, para bulma gibi konularda bir farkın olup olmadığı ve hangisi için iş dünyasının daha kolay ve avantajlı olduğu gibi hususlar konuşulmuştur. Görüşmeler neticesinde kendi yaşadıkları bölgeye – Konya'da iş yapıyor olmaya- has bazı farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Buna ilaveten bazı iş adamları, dini hassasiyeti olmayan girişimcilerin işlerinin daha kolay olduğunu kabul etse de bunu bir avantaj olarak görmediklerini,

özellikle dini bir perspektiften baktıklarında bunun problemli olduğunu vurgulamışlardır.

Konya'ya has koşullar

Ekonomik anlamda kolaydır, çünkü ticari hayatta hassasiyeti olmadığı için istediği şekilde para kazanır; artı, az önce anlattığım gibi, kardeşim vadeye döndün arada 10 milyar uygularım der mesela. Dini hassasiyeti yok, çünkü kazanç noktasında bir sıkıntı yok, karını yükseltebilir. Sosyal anlamda ise – eskidenmiş ama, şu anda şöyle bir bakıyorum- İstanbul'a göre değerlendirildiğinde dini hassasiyeti olmayan insan burada aleni bazı yerler haricinde içki veya farklı faaliyetler yapma şansı yok. (Sanayici 2, p. 134).

Özellikle o kesimdeki insanlarda, yalnız Konya'da bu alkol olayına biraz dikkat ederler. Çok aleni yaptığında biraz sıkıntı olur. Ama insan dürüstse, sözünde ticaretinde dürüst ise, İslami hassasiyete insanlar bakmaz. Kazancını ve finansını incelemezler, hangi banka ile çalışıyorlarmış gibi konulara girmezler. Bugün hacı hoca dediğimiz insanlar bile, finans kurumlarından ziyade başka bankalarla çalışıyorlar. (Sanayici 2, p. 132).

Konya'daki kısıtlamaların sadece yaşam biçimiyle ilgili olmadığını, bunun dışında bazı iş adamları derneklerinde bulunmak için de muhafazakar bir bakış açısının baskın olduğu ifade edilmiştir.

Bazı derneklerde problem var, dini hassasiyeti olmayan. Mesela MÜSİAD almaz, alkol kullanıyorsa vesaire, buna dikkat eder. (Sanayici 2, p. 136).

İş hayatına ilişkin kolaylıklar

Hem finansal kaynaklar kullanımında hem de yatırım yapmada dini hassasiyetin olması sınırlandırıcı bir faktör olduğu genelde kabul edilmektedir.

Ama ya ben bunu sadece dünyalık değil, iş dünyasında dini kurallar vardır, ona göre yapmalıyız. Helalinden para olsun dediğiniz zaman kapılar öyle kolay kolay açılmıyor, yani çok zor oluyor. (Sanayici 12, p. 97).

Finans oluşturmada kolaylık var, insan kaynağı oluşturmada kolaylık var. Ticari etik hassasiyetiniz yoksa bir kolaylık var. Eğer hedefine ulaşmak için her yol mubahsa, böyle bir kolaylık var. Ama İslami hassasiyet içindeyseniz, bunların hiçbirini yapmak durumunda değilsiniz, hiçbirisinde böyle düşünme lüksüne sahip değilsiniz. Bu hassasiyetler çerçevesinde kendi çizginizi oluşturduğunuz zaman kendi doğrularınız içinde yürümelisiniz. Ama bu doğrular içinde kalarak da başarılı ve mutlu olmak mümkün. Bununla ilgili araçlar çok gelişti, hamdolsun. (Sanayici 17, p. 55).

Yani parayı daha çabuk ulaşabiliyorlar, hatta yardımlaşıyorlar. Biz onun çok farkına varmıyoruz, ama kendi içlerinde birbirlerine yardım ediyorlar. Bir kere o dünyada çok gizli kapalı bir yardımlaşma ruhu var, hem de sistemleştirmişler. (Sanayici 1, p. 55).

Dini bir şeyi olmayan bir iş adamın yaklaşımı zaten budur, kapitalist sistemle buna böyle bakar. Ben bunu böyle bakamıyorum; mesela aşağıdan birisi geliyor, diyor ki şöyle şöyle bir hal var başımda. Ben şunu yapamıyorum: buranın bir düzeni var, sistemi var, git insan kaynaklarına baksınlar diyemiyorum. Ben de biliyorum ki o adamın talebi buradaki mevcut düzenle örtüşmüyor.(Sanayici 3, p. 83).

Sınırlandırır, mesela ne yaparsınız? Bir hesap yaparsınız, bir yatırım yapacaksınız buna acaba işte kredilendirip yapmam mı daha karlı yoksa öz sermayeyle hareketim mi daha karlı diye hesap yaparsınız. Dünyada finansın çok ucuz olduğu ülkeler de var. (Sanayici 5, p. 19).

Elbette daha kolay. Ne anlamda? Bazen bizim banka hesabımızda 3 ay bekleyen bir para oluyor mesela. Bunu değerlendiremiyoruz, biz bunu gidip faize yatırmıyoruz. Normalde faize yatırsanız bunun geliri var. Bankada

bekletiyoruz, onu biz bankalarla ilişkilerimizin kuvvetlenmesinde kullanıyoruz (Sanayici 7, p. 104)

Ahlaki konular

Seküler iş adamlarının iş dünyasında var olmaları ve iş yapmaları neden daha kolay olduğu sorusu sorulduğunda, bazı dini-ahlaki değerlere bağlı kalmak zorunda kalmadıkları meselesi öne sürülmüştür.

Çünkü onlarda kriteri yok, İslami kriter yok; yani mesela bir müşteriyle anlaşamadılar, hadi bir rakı balık yapalım çok rahat. Ama biz bunu yapamıyoruz. Veya hadi diyor çok özür diliyorum, bir otele gidelim diyebiliyor, ama yapamıyoruz. Medikal sektörde de bulundum, medikal sektörü bırakmamın en büyük sebebi rüşvetti. Yani rüşvet derken alenen değil. 10 000 tl.ye protez satıyorduk devlete, bize 5000 tl fatura ödeniyordu, aradakini 2500 doktora veriyorduk, 2500 bize kalıyordu; bundan da gelen teknisyenin otel parası, yeme içmesi, falanı filanı, 1000 öyle gidiyordu, 1500 temiz bana kalıyordu mesela (Sanayici 13, p. 140).

Rızık, itikat, risk, mutluluk

Her ne kadar finansal kaynakların kullanımı veya yatırım alanları gibi hususlarda kolaylık olsa da bazı değerler nedeniyle kendilerinin bu alandan uzak durmaları gerektiği kanaati yaygındır. Aynı zamanda bu gibi "kolaylıkların" uzun vadede ciddi riskleri de beraberinde getirdiğini ifade etmektedirler.

Sadece dünya açısından bakarsanız belki doğrudur. Ama sonuç açısından bakarsanız mutlu etmiyor insanı. Yani başarıyı, neyle ölçtüğünüze bağlı. Hem dünya hayatında başarılı hem de mutlu bir insan ise hedefiniz, İslami hassasiyeti olan insanların çok daha mutlu olduğunu çok net görüyorum. Ama İslami hassasiyeti olmayan insanlar dünya hayatında daha kolay işleri, ama daha mutlular mı derseniz daha mutlu değiller (Sanayici 17, p. 53).

Hiçbir avantajı olmaz ya; rızık mekanizması çok farklı bir şey. O inançlı da olsa inançsız da olsa muhafazakar da olsa, rızık mekanizması Allah'ın tekelinde olan bir şey. Onun çok para kazanacağını ben bilemem ki. Ama oraya hiç girmeyelim, onun daha kolay yapacağı manasına gelmez parayı kolay bulması. (Sanayici 9, p. 213).

Yani ben desem ki dini hassasiyetleri olmayan insanlar daha kolay para kazanır, daha çok para kazanma imkanına sahiptir. Bu itikadi bir probleme girer. (Sanayici 6, p. 148).

Avantajlıymış gibi görünüyor. Ama iş öyle yürümüyor. Şöyle bir soru sorarım; Türkiye'de, Konya'da iflas eden işletmelerin iflas etme sebebi nedir? %90 kredi sebeplidir. (Sanayici 6, p. 154).

Ben öyle kolay görmüyorum. Onları daha riskli görüyorum, onlar daha kolay faizle para aldıkları için kendilerini daha fazla riske atıyorlar. Ben almıyorum, en azından riskim yok. Şu anda döviz isterse 10 liraya çıksın, benim borcum yok hiç. Piyasadaki işte bugün satın alma ne aldıysa bir ay içerisinde, o şekilde bir borcum var. Bir kere ben çek kesmem hiç, çek uygulamam yok, bak onu da söyleyeyim. Biz eski şirkette bir dönemde müşteriye verdiğimiz çeki kopyaladılar, çoğalttılar ve şey yaptılar, para çekmeye çalıştılar (Sanayici 10, p. 124).

Ben onları daha zararlı görüyorum, çünkü paraya kolay ulaştıkları için, bugün ödemesinde para bulamadıysa kredisini kullanıyor, onu kapatıyor. Çok rahat, ama risk büyüyor yani. Bugün sabahleyin bir sanayici arkadaşla görüştüm, diyor ki bu ekonomik kriz 2019'da da devam ederse, organize sanayinin yüzde 30u gider diyor. Ciddi bir tehlike. Adam kredi almış 1 buçuk milyon t'llik araba almış, kredi bu değil ki (Sanayici 10, p. 128).

Bu tamamen vicdan meselesi. Faizi Allah lanetliyor. Bu duruyor yani, bu dururken şu beş lira, Kuveyt Türk olsun, bunu da Akbankla alırsan 2 lira. Baktığın zaman mantık olarak bu (Akbanka işaretle). Ama şimdi şurada diyor

ki rabbi teala, faizi lanetliyor. Sen burada bu dururken bizim gibi düşünen insanlar diyelim buna gidemez. Ben şöyle bakıyorum olaya. Biz bu noktada hassasiyeti gösterdiğimiz için Allaha bin şükür ki 81den beri firma devam ediyor. Bir karlılığı, Allaha çok şükür, yıl sonunda, belli bir karlılığı oluyor. Bu noktalara hassasiyet gösterdiğimiz için bereket olduğunu düşünüyoruz. İkinci de, zaman zaman işlerde düşme oluyor ama personel çıkamıyoruz. Niye? Biz hep düşünüyoruz: bir personeli çıkardığımız zaman -evine aylık 2 milyar para giriyor- bu adamın her şeyi 2 milyara göre. Eşi, 2 veya 3 çocuğu. Siz bu insanın evine bu parayı vermezseniz bu ailenin Allah korusun yok olmasına kadar her şeye belki sebep veririz düşüncesiyle biz zaman zaman durgun olduğu dönemlerde ücreti izinler, bazen görmezlikten geliyor falan. Vicdanlı davranarak dikkat etmeye çalışıyoruz. Belki oradaki birilerinin duası, buradaki faize göstermiş olduğumuz hassasiyetle Rabbi teala bir bereket veriyor diye düşünüyoruz (Sanayici 11, p. 148).

Allah için. O zaman işimiz rast gidiyor, benim inancım bu; yoksa rüşvet vermiş, reklam vermiş, hediye dağıtmış, çok çalışmış... ben daha görmedim. Bir sonraki nesil de ... bu kadar ciro, bu kadar alışveriş, bir sonraki nesilde ben görmedim öyle, mutlaka tepetaklak gelmiş. Hatta utancından –gördüğünden geri koymasın diye dua ederiz ya- utancından adam köyüne dönmüş gitmiş, ya da başka şehirlere gitmiş. Bu çılgın zenginlerin de ben yanına çok gittim son 15-20 yıldır. Birinci organize Konya'nın en zenginlerinin bölgesi. Belki yüzde altmışını bilirim, hatta çok samimiyim, yoksa yüzde yüzünü bilirim. O çok iyiler, şimdi evlerinde bağkur maaşıyla oturuyorlar. (Sanayici 15, p. 138).

3.2.6. Kapitalist sistem kıskacı algısı

Finansal meseleler konuşulduğunda kapitalist sistemin sık sık eleştirildiği gözlemlenmiştir; ancak buradaki eleştiri kapitalist sistemin özü veya teorik çerçevesine yönelik olmaktan ziyade gündelik pratiklere ilişkindi. Örneğin dünya finans sisteminin adaletsizliği ve kullanılan araçların dayatılması meselesi sıkça eleştirilen bir konu olmuştur.

Moderni tanımıyorum; Dünya Bankası gibi IMF gibi, o bir düzen, bir numara. Ecevit zamanı...20 sene önce konuştuğumda, dedim, çok zenginsiniz, 26 şirketiniz var, holdingsiniz, ama hala banka kredisinden bahsediyorsunuz. Bizde, dedi, banka kredi limiti, miktarı, holdinglerde bir yarış meselesidir dedi. Adam 300 trilyon bankadan kredi kullanıyor. O kadar çap var. Seviniyor ona garibim. E şimdi yoklar. O bir dünya düzeni, ben ona inanmıyorum. Çok büyük olmak...insanlar kaybolup gidiyor. Ali Şen kayboldu gitti. Geçici bir heves, kalıcı değil. Ama örf ve adetlerimize göre duayla, bereketiyle ...(Sanayici 15, p. 140).

İyi bir ticaret anlayışı içinde bir İslami profil içinde, küreselleşmiş demeyelim de bizim de dünyaya hükmedeceğimiz kriterlerimiz yok. Bizi mevcut kapitalist sistem çekip duruyor. Bugün Amerika'daki geçen ölen adam, Amerika'nın vergisinden bile öşür alıyormuş. (Sanayici 14, p. 150).

Şu anda dünyadaki kapitalist düzenin geldiği yerde, onlar bizi ciddi şekilde zorluyor. Ne kadar mücadele ediyoruz dersen, ciddi şekilde zorlanıyoruz çünkü uluslararası para hareketleri tamamen onların elinde, onların kıskacında. (Sanayici 14, p. 29). Hem Müslüman olup hem de kapitalist düzende iş yapmak dünyanın en zor işi. (Sanayici 3, p. 39).

Benim 66'dan beri aklım sarar; o zamandan beri en büyük yine Amerika, İngiltere yine İngiltere, Almanya yine Almanya. Sonradan bir tek Çin'i soktular, onu da isterlerse çökertirler. Öyle bir sistem kurmuşlar ki, her halükarda, her yaptıklarında kendileri kazanıyorlar (Sanayici 1, p. 21).

Ekonomik sistem, devlet sistemi, eğitim sistemi vs bunlar, hadi yarın yaptım oldu demeyle olacak şeyler değil. Çin diye bir faktör var. Çin ne oldu? Çin büyüdü büyüdü büyüdü. Eskiden de büyüktü, acayip büyük bir pazardı. Belli bir güce erişmeden, halen -şu anda dünyanın en güçlü ekonomisi- halen söz geçiremiyor, halen tutsak, halen dolara bağlı. Anlatabiliyor muyum? Bu kolay bir hadise değil. Ya da ben bir sistem geliştirdim, herkes buna uysun, böyle bir şey olamaz zaten. Bu çok hayalci (Sanayici 7, p.200).

Bazı girişimciler bunun tartışılma biçimini en başta yanlış bulmaktadır, çünkü sistemin dışına çıkmak ve onun dışında iş yapmak mümkünmüş gibi davranıldığını eleştirmektedir.

> *Şimdi temel problem şu, biz zaten bu sorunu şimdiye kadar bütün zorluklarımızın, yani %80 i için de geçerli olan bir kapitalist sistemdi. Bir ağacı faiz üzerinden şeyle besliyoruz. Sonra biz o faizle beslenmiş kapitalist ağaçtan bir dal koparıyoruz helal mi haram mı diye soruyoruz. Şimdi tabi ki sistemin kendisinde bir arıza var. Sistemi besleyen en ana unsur dediğimiz faizin yani ribanın, dinen sabit hükümle haram olduğuna inanıyoruz. O yüzden bir zorluk yaşıyoruz. (Sanayici 6, p. 244).*

> *Biz buradan Dubai'ye mal ihraç ediyoruz ve yahut Irak'a veya herhangi bir başka ülkeye. Para X bir yerden geliyor, Ben Irak'ta gönderiyorum malı, faturaları kesip gönderiyorum, işlemler bitiyor. Iraktan gelmesi lazım para değil mi bana? Hayır Dubai'de bir merkezi ver, para Dubai'den geliyor Şimdi bu işlemin resmi prosedürlerin yerine getirilmesi için bir sürece ihtiyaç var mevcut dünya düzeninde. Bu süreç içerisinde –halbuki bir faizi yok bu işlemin aslında değil mi - ben sadece aldım sattım. Öyle değil, çünkü sistem gereği burada, oradaki süreçlerde bankada bekleyen paraya faiz işliyor. Bunu çoğu iş adamı bilmez, bir faiz döngüsü var. (Sanayici 3, p. 43).*

> *Ama önemli olan şu, en azından benim düşüncem o, dünyadaki ekonomi oyununu biz kurmadık. Biz kursaydık belki farklı bir şekilde kurardık. Şimdi kurulmuş bir yapı içerisinde hareket etmeye çalışan bir şey var. Burada illa ki hassasiyetler göstereceğiz vs ama bu bir şekilde bir yerlere çarparak gideceğiz. Dediğim gibi hassasiyet nedir, doğru hassasiyet nedir, iyi belirlemek lazım. Faiz, para üzerinden kat kat para kazanmaktır. Şimdi benim niyetim para üzerinden para kazanmaya kurgulanmışsa zaten niyetim de bozukluk var. Ama ben mevcut ticari bir işletmeyi devam ettirmek istiyorum ve bunun enstrümanları belli. Bu enstrümanları benim yeniden oluşturma şansım yok. O anlamda bir şeylere karar vererek gitmek gerekiyor. Tabi bir her halükarda öz sermayeye dönüşün çabası içerisindeyiz (Sanayici 7, p. 100).*

Bilmiyorum, böyle bir sistem var mı, onu bilmiyorum. Ama şu anda öyle bir sistemin uygulama şansı yok. Ne demek bu? Faizsiz para, veyahut puansız para vermek. Öyle para verme şekli yok Türkiye'de, olacağı da yok zaten, olmaz da. Şu anda hükümet de sürekli faize yönlendiriyor, sürekli olarak destek açıklamalarında bulunuyor. Bu faiz faiz faiz. Faizin yüzde 1i de 30u da aynı, insanları faize sürüklüyorsun. Ama sistem bu, bunda hükümetin de yapacağı bir şey yok. Var mı? Yok. (Sanayici 8, p. 178).

Mevcut sistemde iş yaptıkları için bir nevi "kıskaç" içinde olduklarını belirten iş adamlarının sayısı da çoktur.

Bankaların maliyetleri de, kendi ellerinde müşteri sınıfları var Ona göre değişebiliyor. Büyük şirketler daha çok istifade ediyorlar. Mesela şu anda Türkiye'de devlet katılım bankacılığını öne çıkarıyor. Ziraat katılım oldu, Vakıf katılım oldu, Halk katılım oldu. Katılım bankaları din temelli esasları göz önünde bulunduruyor, ama sistem dünyada öyle değil. Sistemin ağırlığı zaten kapitalist sistemle çalışıyor. O banka transfer yapacak, katılım bankasından ben ithalat yapamıyorum. Falan bankayı araya koy. Kıskaç burada. (Sanayici 14, p. 140).

Krediler çok kullanılıyor. Yetmiyor, kredi kolay gibi insanlara addedildiği için. Banka da bu kapitalist sitemin bir parçası, sürekli harca, sürekli harca. Sistem bunun üzerinde yani. Çok özür diliyorum, kapitalist sistem ne diyor biliyor musunuz? Hayvan gibi yaşa diyor. Hayvan da bugün rızkı için kalkıyor gidiyor, ihtiyacınız gideriyor, uyuyor. İnsanın da kapitalist sistemde aynı hayvan gibi bir yaşam istiyor. Sosyal olmasın, tamamen çalışsın. Çalıştığını yesin, ihtiyaçlarını gidersin tamam, sosyal olmasın, kulluk yapmasın (Sanayici 11, p. 222).

Tipik dolaşan kirli bir para, bankaların elinde resmileşti bu durum. Bankaların parasız kaynağı yok ki. Onlar da gidip yabancı paraları alıyorlar (Sanayici 14, p. 148).

3.2.7. İslam ekonomisi algısı

Mülakat sürecinde İslam ekonomisi de sorulmuştur ve özellikle İslam ekonomisinin imkanları ve de İslami finans sistemi konuşulmuştur. Böylece bunu, eleştirdikleri mevcut sisteme bir alternatif olup olamayacağı ve günlük iş yaşamlarındaki ihtiyaçlarına ne kadar cevap verebileceği tartışılmıştır. İkisine yönelik verilen cevaplar, her ikisinin farklı algılandığını ve yorumlandığını göstermektedir. Bu bağlamda İslam bankacılığı, sunulan finansal enstrümanlar ve İslam ekonomisinin ne kadar gerçekleşebileceği ele alınmıştır. İslam ekonomisinin mümkün olduğunu savunurken, hem İslam'ın kısıtlayıcı bir yönünün olmadığını, hem de İslam dışı toplumların buna yönelik çalışmalar yürüttüğünü belirtmişlerdir ve böylece aslında evrensel bir mesele olduğunun altını çizmişlerdir.

> *İslam buna fazlasıyla cevap verir ve o tezi savunanların ben hem dünyayı tam anlamında tanımadıklarını, hem İslam ekonomisini, İslam dininin hayata bakışını, hem mevcut dünyayı, bu mevcut kapitalist sistemin nasıl işlediğini yeterince ya bilmiyorlar ya da kasıtlı, özel yetiştirilmiş şeyler vardır İslam toplumlarında -Türkiye'sinde Mısır'ın da- insanlar, ekonomistler vardır. İslâm düşmanları vardır…..İslam finans şeyini, Batılılar bizden çok kullanıyor. Mesela iyi hatırlıyorum, 10 sene önce, belki de daha eski, bir iki tane Batı kökenli bankanın bize -ihracatçı olduğumuz için biliyorlar- ki bu bankalar katılım bankası falan değil, Avrupa'da bölümleri varmış bunların. O zaman bana geldiler, böyle bir fırsattan yararlanır mısınız diye sormak için. Demek ki şimdi çok daha çoğaldı. İslam yükseldikçe, İslam büyüdükçe veya Müslümanlar diyelim veya hassasiyeti olan kişiler diyelim bunlar büyüdükçe, geliştikçe, zenginleştikçe, şuurulaştıkça, mecburen böyle böyle kayacak. Çünkü bunda adalet var, yani İslam'ın getirdiği sistem de ekonomik anlayışta adalet var, mutluluk var onda çünkü İslami sistemde bölme esastır, paylaşım esastır, paydaşlık esastır. Amaç mutlu olmak değil mi? İnsan fıtratına, dünya sistemine aslında daha uygun. (Sanayici 1, p.122).*

> *Kesinlikle mümkün. Mesela Fransa bunu deniyor, hiçbir İslam ülkesi denemiyor ama Fransa deniyor. Bildiğim kadarıyla bunun için bir bölge*

oluşturdu Fransa, neresinde tam bilmiyorum da. Faiz sistemini, yani kapitalist düzenin vahşi kapitalizmin unsurlarını alıp daha insani bir ortam - İslam adına yapmıyor, insanlık adına yapıyorum diyor Fransız. Ama yaptığı şey, aslında İslami bir şey. (Sanayici 3, p. 149).

Yok ben gerçekleşemeyecek bir şey olduğu kanaatinde değilim sadece bunu ideolojik bir dayatma olarak değil dünya insanlığının daha iyiye gitmesi için bir yol olarak görmek lazım yani dini de böyle algılayalım. Dini ideolojik bir argümanmış gibi görmek ve sunmayı çok doğru bulmuyorum. (Sanayici 5, p.89).

İslam bankacılığı

İslam bankacılığı veya katılım bankacılığının gerekli olduğu ve onlara ihtiyaç duyduklarında başvurdukları dillendirilmiştir. Ancak bunların uygulanma biçiminin genelde çok eleştirildiği anlaşılmaktadır. Hem uygulamada diğer bankalardan bir fark görmedikleri hem de onlardan genelde daha maliyetli olmaları sık sık eleştiri konusu olmuştur.

Biz hesap ederiz dedi. Diğer bankacılıkla ne alakanız var dedim; aynı şey, sahtekârlık bu, ben onlara inanmıyorum (Sanayici 4, p. 137).

Kuveyt Türk, Albaraka ya çok güveniyordum. Bildiğin bankadan şeyler; orada 30 bin yerine 40 bin ödediğin zaman, caydırıcı olmak için ceza aldın, yok, adam bildiğin TEFE TÜFE, aylık bilmem ne, çarpıp çarpıp alıyor. İslami falan değil, ismi öyle. (Sanayici 15, p. 186).

İslami sistem derken de somut bir şey yok diyorum, katılım bankacılığı İslami sistemi örnek olarak çıkarıldı. Bu o günkü toplantıda da çok tartışıldı. Katılım bankaları ne kadar İslami değerler içinde ne kadar İslam'ın içerisinde. Her şey ölçülerin içinde kalmıyor, hemen köşesinden kayıyor.. (Sanayici 14, p. 150).

Finans ihtiyacı

Bu bankalarını eleştirilmesine rağmen, kendilerinin iş ve yatırım yapmaları için gerekli olduğunu ve ellerini rahatlattığını da belirtmişlerdir.

Ben İslami finansın, işte katılım bankalarının olmasından yanayım, çünkü başka türlü bizim gibi bankaya gitmeyen insanların da bu tür ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için İslami finansın daha da artmasından yanayım; ki devlet de şu anda iki tane resmi olarak katılım bankası kurdu, faiz hassasiyeti olan insanlar için. Bunların ben ümit ediyorum ki sayısını arttırır devlet (Sanayici 11, p.224).

Din alimleri de devreye girmeye başladı, yani onlar da ülke adına millet adına gelişme adına, benim tabirim de fetvalı para diyorum ona. Mesela bazı alimlerimiz o süreçlerde söyle bir şeye vardılar. Dediler ki, devletin teşvik amaçlı verdiği paralar kaynaklar kullanılabilir, Şer'an bir sakıncası yok dendi. İşler büyüdükçe finans'a ihtiyacın oluyor ve bunu çözmem lazım (Sanayici 1, p.17)

Bence olur. Bakın devlet katılım hesapları, katılım bankaları kurmaya başladı. Sigorta olayı, kasko mesela şu anda %50 caiz. Sigorta olayının caizlik noktasında İngiltere'de yapılan bir yöntem var, şimdi onu Türkiye'ye getirmeye çalışıyorlar. Orada biriken kar varsa sana dağıtacak, ne kadar katkı sağladıysa, yani niye? Yardımlaşma Fonu gibi düşünün. Ama şimdiki sigorta sistemi öyle değil ki. (Sanayici 2, p.220).

Mümkün ama. Yine orada... yani şu anda ben bankalar konusunda biz katılım bankalarını tercih ediyoruz, etmeye çalışıyoruz. Ama orada gerçekten bu şekilde yapıyorlar mı yapmıyorlar mı tam bilemiyoruz. (Sanayici 12, p. 195).

İslam iktisadının inşacıları

İslam ekonomisinin mümkün olduğuna inandıkları konusuna daha önce değinilmişti, ancak bunun inşasını kimin yapması gerektiği veya kimin bunun alt

yapısını hazırlayabileceği meselesinde farklı görüşlerin ortaya çıkması çarpıcıdır. Araştırma evreni sınırlı olduğu için bir genelleme yapmak zor olsa da, iş adamının eğitim ve toplumsal arka planının bu algıyı beslediği anlaşılmaktadır; zira daha eğitimli olanlar arasında, işin teorisini "ulema" veya üniversitenin yapabileceği kanaati yaygın iken, siyasi faaliyetleri daha yoğun olanlar bu rolü devlete biçmektedirler.

> *Devlet mesela iki tane katılım bankası kurdu, faize alternatif. Faiz hassasiyetleri olanlar için sigorta şirketleri kuruluyor bugün. Bunları tamamen devlet yapacak. (Sanayici 11, p. 228).*

> *Devlet bence ne yapmalı? Devlet bu işin faiz sistemini direkt savaş açmak değil de, alternatif üretmek. Faizsiz sistem. (Sanayici 13, p. 239).*

> *Kesinlikle bireyler yapamaz bunu (Sanayici 2, p.222; devletin aktörlüğü).*

> Bilim adamlarının görevi olduğuna dair görüşler şöyledir:

> *Bizim de toplumumuzda, hem bilimsel anlamda hem ekonomik anlamda, işte hem de siyasal anlamda, hem medya anlamında, hem eğitim anlamında baktığımızda yeterli seviyeye gelemedik, yani yeni modelle yapılacak birikimi oluşturamadık. Bu birikimi nereden hangi kesim öne doğru adım atarsa, toplumun diğer kesimi arkadan çeker. Sorusunun cevabına belki baktığımızda, muhatabın siz olduklarınıza inanıyorum. Bilim adamları olduğuna inanıyorum. Önce bilim adamları inanacak. Biz bunun teorisini oluşturabiliriz uygulanabilir teoriyi oluşturabiliriz diye toplumu onlar çekecekler yukarıya doğru, hassasiyetlere doğru. (Sanayici 6, p. 244).*

> *Cevap veriyorlar da, şöyle bir şey. O havuz sadece murabaayla bitmez. Şimdi basit bir örnek vereyim sadece. Bir birey evlenecek, hiç bir parası yok. Bu çocuğa nasıl yardımcı olacaksınız. Finansal kaynakların bunu üretmeleri lazım. Nasıl üretecekler, bunun çözümleri var. ....hocayı tanırsınız belki, Karatay'da öğretim görevlisi. İslami finans açısından derya bir insan. Onun çeşitli yöntemleri var. Almış olduğumuz yüksek lisansta da bize bir çok*

yöntemden bahsetmişti. Yani onların finans kurumlarına acil girmesi lazım (Sanayici 9, p. 167).

İslam ekonomisi mümkündür, üniversitelerde bu konuda bölümler olmalı, alimler bunu çözmeli. Yahudi banka ve sigorta şirketlerinden kurtulmak lazım. Osmanlı ve geçmişte bunun imkanı var. (Sanayici 16, p.44).

İslam'ı geniş yorumlama imkanı

Katılıımcılarla görüşme esnasında İslam'ın daha "makul" bir din olduğu ve bu nedenle iş hayatında bir engel teşkil etmediği görüşü sıkça dillendirilmiştir; bu nedenle diğer dinlerde yapılan değişiklik veya reform gibi bir uygulama gerekli değildir. Buna göre İslam'ın koyduğu bir takım sınırlar ve normlar söz konusudur ve bu çerçeve içinde hareket etmek mümkündür.

Kırmızı çizgileri geçmeden. Faiz haramdır tamam. Ama İslam dininde buna formül bulmak, çözüm bulmak mümkündür. Hristiyanlıkta bu mümkün değil, Musevilikte mümkün değildir. Hatta yakında Çin'deydim, Budistler var orada. Eyvah yani, Budist olmak çok zor. (Sanayici 3, p.153).

Yoksa zaten İslam ekonomisi dediğiniz şey, serbest piyasadan çok böyle aykırı çok bağımsız bir şey değil, yani bazı hassasiyetleri var. O hassasiyetleri kendi içinde oluşturabileceği bir model olabilir diye düşünüyorum, olması gerektiğine inanıyorum daha doğrusu. Kurulabilir diye inanıyorum yani. (Sanayici 6, p. 254).

Ancak mevcut sistemde İslami çizgiler içinde yaşamak ve iş yapmak isteyen için herhangi bir engelin olmadığını ifade edenler de olmuştur; bu hem sistemin esnek olması, hem de İslami perspektifin nispeten geniş olmasına dayandırılmaktadır.

İslami olarak yaşamama hiç bir engel görmüyorum. Hiç bir engel görmüyorum. Sabah namazına gidebiliyoruz, ticareti İslami usullere göre yapabiliyoruz, personelin hakkını alnının terinin kurumadan verebilirsin,

tesettüre istediğin gibi uyabilirsin, kendin uyarsın. Ticaretinde dürüst olabilirsin, insanların haklarına yani.... Ben şu anda Türkiye'de İslamiyet'i ben yaşayamıyorum arkadaş, sıkıntı var bu düzeni değiştirmemiz lazım denilecek nokta göremiyorum. Keşke olsa ama, şu anda biz Müslümanlar İslamiyet'i yaşamıyoruz ki. (Sanayici 10, p. 180).

3.3. Din anlayışı

Muhafazakar çevrelere ilşkin sıkça dile getirilen iddialardan biri dinden uzaklaştıklarıdır, yani yeni imkanlara ulaştıkça hayatlarından dini değerler ve bağlılıklar azalmaktadır, dolayısıyla sekülerleşmektedirler. Ancak Thompson'un da ileri sürdüğü gibi bütün olguları sekülerleşme kavramı ile, özellikle de makro bir perspektifle, açıklamak zordur (Thompson, 1990:161). Hatta dinin belirli bir alanla, özel alanla sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir, çünkü çok fazla kesişme noktası mevcuttur (Thompson, 1990:166). Burada bunu doğrular nitelikte bulgular söz konusudur; zira sık sık İslam dininin hayatı kuşatıcı özelliği vurgulanmış ve hayatlarında belirleyici olduğu belirtilmiştir.

Mülakat yapılan kişilerin hepsinde ufak farklılıklar olsa da, dini hassasiyetleri yüksek olan bir gruptu. Hepsi daha önceden dini eğitim almış, ancak bir kısmı "basit" dini eğitim almış bir kısmı ise formel sayılacak nitelikte dini eğitim görmüştür. Kendilerinin muhafazakar ailelerden geldikleri ve çocuklarının dini eğitimi konusunu da önemsedikleri gözükmektedir; zira hem temel dini eğitim vermişler veya vermektedirler, hem de iş dünyasına ilişkin dini bilginin aktarılmasını da vurgulamaktadırlar. Dini hassasiyetler sorulduğunda genelde namaz konusuna dikkat ettikleri belirtilmiştir; hatta zor koşullar olsa dahi buna dikkat etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Zaman zaman öz eleştiri yapanlar da olmuştur, çünkü kendi ifadeleriyle her emiri yüzde yüz yerine getirememektedirler. Yine sıkça belirtilen bir husus, yaş aldıkça dini hassasiyetlerin arttığı görüşüdür.

Görüşme yapılan iki kişinin hafızlık yaptığı, birinin yarım bıraktığı anlaşılmaktadır. Üç katılımcı imam hatip okullarına gittiğini belirtmiş, iki kişi bir özel okulda iyi bir din eğitimi aldığını, beş kişi dini cemaatler çerçevesinde dini bilgiler edindiğini ifade etmiştir. Bir kişi yurtdışında üniversitede dini eğitim aldığını

ve büyük bir kısmı bireysel okumalar yaptığını ve bu nedenle kendilerinin de dini konularda yorum yapacak seviyede olduğunu ileri sürmüştür. Bir kısmı cemaatlerden bir süredir uzak durmayı tercih ettiğini, çünkü cemaatlerin temelde dini bilgi aktarmaya odaklanmadığını ifade etmiş, ancak kendileri okumalara devam ettiklerini aktarmışlardır. Bir iş adamı, örneğin, her yıl bir tefsir okuduğunu belirtmiştir. Mülakat çerçevesinde dini hassasiyetler konusunda çeşitli sorular yöneltilmiştir ve bunların neticesinde dine ilişkin tanımlar yaptıkları görülmüştür. Söz konusu din tanımları aşağıda bir takım alt başlıklar çerçevesinde ortaya konmuştur.

Mülakat yapılan kişilerin dini jargona sıkça başvurdukları görülmektedir; bu, tek başına bir dindarlık kıstası olmasa da önemli doneler sağlamaktadır. Hatta burada, kişinin aldığı dini eğitime paralel olarak kullandığı dini jargonun içeriği de değişiklik göstermektedir. Şöyle ki, bazıları şükür veya hamd gibi kavramları sıkça kullanırken, bir kısmı yaptığı işe ve gündelik hayatına ilişkin ayet ve hadislere referans vermektedir.

3.3.1. Dini jargon

Görüşme yapılan girişimcilerin sık sık dini jargona başvurduğu gözlemlenmiştir; bazılarında bu daha çok gündelik hayatta kullanılan ancak hayatın her alanıyla ilgili kavramlarla ilişkiliyken, bir kısmında – özellikle de iyi dini eğitim alanlarda – hadis ve ayetlere referanslar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kul hakkı nedir diye sorduğunda, ticaret yaparken 30 gün geçtiğinde, vadesi geçtiğinde kul hakkına giriyorsun diyen bir toplum veya çevre olsa, ticaret düzelir. (Sanayici 2, p. 136).

İşi Allah'a bırakmak lazım. (Sanayici 16, p. 44).

Yaratan zaten olmadık yerde bir rızık kapısı açıyor (Sanayici 2, p. 142).

Bu rızık mekanizması Allah'ın tekelinde olan bir şey. Ali İmran suresi 25-26; yanlış hatırlamıyorsam. Dilediğimize parayı veririz, dilediğimize vermeyiz. Bu kadar basit. (Sanayici 9, p. 217).

Şecaat dediğimiz, cesaret dediğimiz çok önemli bir şey; yani hadislerde okurduk ama bilmezdik. Yaşayınca bunları görüyorsunuz. Peygamberimizin meşhur hadisi var ya. Az önce bahsettiğim gibi ben İlahiyatçıyım, bunu iş hayatımda da değerlerimizle ve inançlarımızla ama aynı zamanda modern hayat ile birleştirerek iş adamlığı yapmaya çalışıyorum. "Rızkın onda dokuzu ticarette, ticaretin onda dokuzu cesarette". (Sanayici 1, p. 11).

"2 günü eşit olan ziyandadır" hangi dinde vardır? Bu neyi gösterir? Bu çalışkanlığı göstermez mi? (Sanayici 1, p. 70).

Üretmeyi hadislerle ayetlerle ele aldığımızda, son saate kadar elindeki ağacı dik diyen, bir şey üretmeyi öngören inançlar var. (Sanayici 14, p. 31).

Peygamber Efendimizin çok meşhur bir hadisi şerif'i var. Ümmetin akıllıları o ümmetin bereketidir diyor. Burada bereket daha çok maddi varlık anlamında da kullanılır. (Sanayici 1, p. 124).

Peygamberimiz diyor ki, insanların namazı abdesti sizi aldatmasın, siz hayatına ticaretine bakın diyor bizde bu ölçüyü ihmal etmiyoruz (Sanayici 5, p. 39).

Allahü Teala diyor ki eğer varsa senin üstünde görmekten ben keyif alırım diyor. Yeter ki helal dairesinden dışarı çıkma. (Sanayici 3, p. 153).

3.3.2. Dinin yorumlanması

Modernitenin olguları arasında şüphesiz farklılaşma ve bireyselleşme vardır; bunun anlamı, bireyin tamamen gruplardan veya cemaatlerden kopması değildir. Ancak bireylerin din ile ve cemaat ile kurduğu ilişkide bir değişim ve farklılık söz konusudur. Bu, özellikle kendi dini bilgisi ve eğitimiyle de ilişkili gibi grünmektedir, çünkü yapılan müakatlarda sık sık iş adamlarının kendileri din tanımı veya tarifi yapmıştır. Bu tarifler bir sekülerleşme veya dinden uzaklaşma niteliğinde olmasa da daha çok kendi koşullarına uygun bir çerçevede olduğu görülmektedir. Örneğin, bir firmadaki mülakatta İslam dinini anlamak için cemaat gibi yapıların gereksiz olduğu,

bu yapıların insanların dini ihtiyaçlarından ziyade aidiyet ihtiyaçlarını karşıladığı ileri sürülmüştür.

> *Din muameledir. Din namaz abdest değildir, o farklı bir şeydir. Ama din muameledir, yani alışveriş, satma, budur yani. (Sanayici 1, p.41).*

> *Camide bir faaliyet varsa oradayız, yoksa kendi bünyemizde kendi çevremizde okuduğumuz şeyler. Şimdi öyle bir şey, sonuçta dediğimiz gibi, üniversite okuduk, araştırma metodolojisini biliyoruz, neyi nereden nereye götüreceğimizi biliyoruz. Okuduğumuz şeyler arasında bağ kurmasını biliyoruz, yani burada bir yöntem geliştirebiliyoruz. Dolayısıyla İslam'ın kaynakları bellidir, onu öğrenmek istiyorsanız öğreneceğiniz bellidir. Öğrenmek istemiyorsanız, aidiyet ihtiyacınız varsa o zaman gidersiniz bir cemaate, aidiyete giderirsiniz. Bu İslam ihtiyacını gidermek anlamında değildir, bu aidiyet gidermektir (Sanayici 7, p.92).*

> *Biliyoruz ki kesinlikle amellerimizle cennete girmeyeceğiz, mükemmel bir hayat da yaşayamayacağız. Şunu biliyoruz, yaptığımız kötülükler bizi pişman ediyorsa onun tekrar yapmamak üzere bir hayat tarzı belirliyorsak, önemli olan budur. O Allah'la aramızdaki bağı oluşturma anlamında bir şeyler yapmak gerekiyor. Okumak gerekiyor her şeyden evvela. Neyi okumak gerekiyor? Kuranı okumak gerekiyor, peygamberi okumak gerekiyor (Sanayici 7, p.88).*

3.3.3. Din ve ticari hayat

Görüşmelerde dikkat çeken huşulardan biri din ve iş hayatının bir birinden ayrı düşünülmeyeceği, aksine dinin öğretilerinin sadece toplumsal hayatı kapsamadığı ve ticari hayatı da içinde barındırdığına ilişkin ifadelere sıkça yer verilmiştir.

> *Toplam kalite aslında Peygamber Efendimizin ifadesiyle " Allah güzeldir, her şeyin güzelini sever" diyor. Allah güzel piston yapmayı da seviyor. Allah güzel oturmayı da seviyor. Allah güzel giyinmeyi de seviyor. Yani bu bir itikat… (Sanayici 1, p. 13).*

Şimdi en zor dönemlerde, mesela bizde bir ders vardı dava tarihi adında. Baktım ki Çin vs o tarafa İslam dini tüccarlarla gitmiş. Şimdi o dönemde sen bunu yapıyorsun, bu dönemde fezaları fethetmemiz lazım. İrade olacak, içten olacak, yani mantıklarımız, beyinlerimizi kullanmamız lazım. Tüccarlıkta da bu böyle. (Sanayici 1, p. 29).

İslam dini o kadar sosyal bir din ki durağan bir para her zaman yok olur, zekatta olduğu gibi. 40ta birini verdiniz, 39 kaldı, öbür sene 39 tane vardı, 37 nokta bilmem kaç kaldı. Biter bu. E, İslam'da zaten durağan bir para olamaz. Ya bunu değerlendireceksin, ya yatırım yapacaksın, ya çalıştıracaksın, ya tarla alacaksın ekeceksin, ya makine alacaksın yapacaksın ya da vereceksin bir vatandaşa, hayır kurumuna gidecek yani. (Sanayici 9, p.293).

Allah'ın koyduğu kurallar ve çizgiler var. Ben onları aşamam. Şimdi şu bir gerçek, insan fıtratında bu var. Allahu teala bizi yaratırken benim fıtratıma, bizim irademize bir mal mülk edinme şeyi vermiş, yani ev alma, araba alma, fabrika alma gibi özellikleri bize vermiş. Yani kazanma, zengin olma bizim fıtratımızda var, ama bunun kurallarını da koymuş (Sanayici 1, p.35).

3.3.4. Geniş anlamda İslam yorumu

Din meselesiyle ilgili görüşlerine başvurulduğunda sık sık kapsamlı ve doğru bir İslam yorumunun gerekliliği vurgulanmış ve İslam'ın özünde bu bakış açısının zaten mevcut olduğu belirtilmiştir. Böyle bir bakış açısının temelinde, "öteki" ile iş sık sık iş yapma ve bu ötekinin farklı olması vardır; zira ötekinin normları uymasa da onunla ilişkinin sürdürülmesi gerekmektedir.

Siz de biliyorsunuz alkol üretimi yapan bir şirket; kusura bakmayın biz size bunu veremeyiz der misiniz? Yok. İslam'ın öyle verme diye bir şeyi yok. (Sanayici 1, p.60).

Allah çalışana veriyor. Necm suresinde ki ayet şöyle diyor, insan diyor ayette. Yahudi demiyor, Hristiyan demiyor (Sanayici 1, p.90).

Din hiçbir zaman gelişme, terakkiye, büyümeye, paylaşmaya kesinlikle karşı değildir. Bunu böyle düşünen varsa dini bilmediği için öyle düşünüyordur. (Sanayici 1, p.70).

Dediğim gibi hassasiyet nedir, doğru hassasiyet nediri iyi belirlemek lazım. Faiz, para üzerinden kat kat para kazanmaktır. (Sanayici 7, p.100).

Şöyle bir şey, bilfiil ticaretin içinde olmayan bir adamın İslam esası budur, fetva vermesi çoğu zaman uygun olmuyor. Geçmişteki alimlere baktığımız zaman ya tüccarlar, ya marangozlar, ya bir şey yapıyorlar (Sanayici 7, p.102).

Din emniyeti, akıl emniyeti, mal emniyeti, bunlar esastır dinde. Şimdi esas ise biz de bir firma olarak kendi içimizde bir devletsek burada bize tabi olan, bizim burada faaliyet gösteren insanların bu haklarını korumakla mükellefiz. (Sanayici 7, p.118).

O zamanlar belki daha titizdi, şimdi o titizliğini arka plana atmış olabilir ama İslami yaşam kalitesi açısından farklılığımız olamaz, mümkün değil. Şimdi içki satan bir kurumda iş görüşmesi yapılamaz diye bir şart da yok. Ben orada yapmam iş görüşmesi şurada nargileci var, orada yapalım demek de uygun olmaz. (Sanayici 9, p.119).

İşlerim için fetva sormam, ama vakıf için başvururum, öncelikle kendi vicdanıma sorarım (Sanayici 6, p.1).

İslam öyle bir din değil. İslam insanın tüm hayatını kuşatan, ticari hayatı kuşatan, sosyal hayatı kuşatan, aile hayatını kuşatan bir dindir. (Sanayici 14, p. 41).

Din hayatımda yani ritüellerle kendimi sınırlamam. Yani böyle şekil işleriyle değil ama eğer siz gerçekten o dediğiniz şekilde dindarsanız; insanlarla ilişkilerime dikkat ederim, hak hukuk meselesine dikkat ederim, yaptığım malın kalitesine dikkat ederim, disipline edilmiş bir hayat tarzına dikkat ederim. Tabi ki din hayatımızın her sahasında egemendir ama bu ritüellerle sınırlı değil.

Yani dindarlığın ben hayat tarzı olduğuna inanırım ya değilse böyle gösteride kullanılan başkalarının değerlendirmeleriyle hayatımı sınırlandıran bir şey değil. Benim hayat anlayışım olarak dini algılıyorum. (Sanayici 5, p. 35).

Bizler, Müslümanlar; kapitalist sistem ile mi idare ediliyorduk o zaman? Faiz sistemi ile mi idare ediliyorduk? Herhalde öyle değildi. Elbette eksiği fazlası vardı ama. İslam tam tersine bu sıkıntıları, bu yoklukları, bu problemleri aşmak için var. Din bunun için gönderildi. (Sanayici 1, p.120).

3.3.5. Vatan-din/millilik

Mülakat esnasında, iş yaparken dini motivasyonlarının olup olmadığı sorusu yöneltildiğinde hemen hemen hepsinin olumlu cevap verdiği gözlemlenmiştir. Ancak bu bağlamda din ve vatan veya din ve millilik sanki bir birinin eş değeri gibi algılandığı da anlaşılmaktadır; zira birçok kişi yaptığı faaliyetin vatana katkısını ortaya koyarak meseleyi açıklamıştır.

Dini inanç, İslami inanç - ülkemde bir şeyler yapayım, cihat edeyim - cihat kelle kesmek değildir, ülkene bir şeyler yapmaktır. (Sanayici 2, p.140).

Biz burada gerçekten bazı şeyler yaptık tanklara – onlardan burada bahsetmek doğru değil- donanmaya, Almanya'dan aldıkları bazı parçaları yaptık, iki üç senedir çalışıyor. Bazı stratejik şeyler yapıp verdik, yani vatan millet sakaryacı olduğumuz için ve yapıyoruz da. (Sanayici 1, p.31).

Ne kadar çok dindarlaşırsak o kadar çabuk gelişiniz, çabuk büyürüz, yeniden dünyanın imparatoru oluruz ve dünyada adalet dağıtırız. Ne kadar iyi dindarlaşabilirsek -ama bu dindarlaşma kelimesini ehli küfrün, gayrimüslimlerin ya da kötü niyetlilerin kullandığı anlamda kullanmıyorum- ne kadar Allah'ın ipine, Allah'ın dinine sarılır, Allah'ın emirlerini yerine getirirsek, yani ne zaman işimize herkesten önce gelirsek, ne zaman çalışkanlıklarımızı arttırır, ne zaman dürüstlüklerimizi arttırır, ne zaman yardımlaşmalarımızı arttırır, ne zaman birbirimize destek verir, ne zaman ilme

saygı duyar isek, o zaman bu millet yeniden Osmanlı'yı da Selçuklu'yu da ve bugünkü Amerikalıyı da geçer. (Sanayici 1, p.74).

Büyük devlet nasıl olacak, büyük millet nasıl olacak, büyük hoca nasıl olacak, büyük sanayici nasıl olacak, hepsi Allah'ın koyduğu şeylerden geçiyor. (Sanayici 1, p.114).

Ama İslam böyle bir şey değil; diyor ki eğer helal yolla para kazandıysan, şeyini ver, hatta bu bir sorumluluktur. Bunun hakkını ver. Bizim bildiğimiz İslam bu. Ben parayı kazandım üstüne otururum diyemez. Parayı kazandım koydum kasaya, altın haline getirdim, hiçbir halt da etmiyorum affedersin deme şansı var mı Müslüman'ın?.Diyemez İslami kurallar gereği; vatana, millete, dini mübine faydalı hale getirmek mecburiyeti var Müslüman'ın. (Sanayici 3, p.153).

Dediğim gibi işsel anlamda, hem devletimize katma değer anlamında, vergi anlamında daha faydalı olmaya çalışmak isterim. (Sanayici 8, p.112).

Dolayısıyla bu ümmeti muhammede, bu ülkenin evladına Rabbıteala bizim gibi insanların sayısını arttırsın ki istihdam alanı oluşturabilsin. Ki reis de bunun derdinde, adam, reisicumhurumuz neden Afrika'ya gidiyor? Tamamen ülke malları satılsın, o da ticari olarak geçmişi olduğu için. Tamamen bizi din motive ediyor yani ticari hayatta.(Sanayici 11, p.160).

Benim üniversiteye girmek için çabaladığım dönem de oldu yani e-ticaret açalım, ülkemizi belli bir yere getirelim, biz daha güçlü hale gelelim. Biz neden yapmıyoruz, yani Müslümanlar olarak neden eziliyoruz (Sanayici 12, p.132).

Dinin motivasyon iş hayatında çok önemli. Cihat yapıyor gibi düşünülüyor. Kıtal değil dini vecibe olarak çalışılıyor. Dışa bağımlı olmayalım diye çalışıyoruz (vatan, devlet, din için). (Sanayici 16, p.38).

Şu anda ülkemiz adına bir misyonumuz var ve bu misyonu en iyi şekilde temsil etmek, ülkemizin gelişmesine katkıda bulunmak, sektörümüz adına dünyada

ülkemizin bayrağını bir noktaya taşımak, kendi çalışanlarımızı mutlu çalışan haline getirmek, benim ailemle birlikte çalışanlarımızın ailelerinin de mutluluklarını sağlamak gibi hedef büyük diyorsunuz. (Sanayici 17, p.57).

3.3.6. Dinin yanlış yorumlanması görüşü

Din ile gündelik hayatın veya modern dünyanın veya iş hayatının çelişki içinde olup olmadığı sorusuna cevap olarak, bu sorunun din temelli olmadığı ifade edilmiştir. Ancak sorun olarak ortaya çıkan meselelerin, dinin yanlış yorumlanmasından ve anlaşılmasından kaynaklandığının altı çizilmiştir.

İşte diyor ki adam, gece rüyamda peygamberimizi gördüm şöyle dedi, diğeri gece rüyamda peygamberimizi gördüm şuna oy vermenizi söyledi. (Sanayici 6, p.73).

Ben şöyle bir şeye inanmayan birisiyim, yani ben gittim bir hocaya ben bu helal mi dedim haram mı dedim. Adam bu haram dediyse ben bunu haram kabul etmem, helal dediği için de helal kabul etmem (Sanayici 6, p.101).

Nedenlerini niçinlerini anlatır anlatır anlatır. Peki, teşekkür ederim derim, kendim gider oturur düşünürüm. Ondan sonra helal mi haram mı diye kendi içimde oturur karar veririm, yani en son fetva insanın kalbi. (Sanayici 6, p.103).

Yani bunu siz içkili mekândan tutuyorsunuz, bir başkası da şuradan tutabiliyor, uçağa binmeyle yorumluyor hadiseyi. Niye uçakla gidiyorsun diyor, yani merkeple mi gidecektim. Benim dedem merkeple gezdi çünkü adamın o kadardı imkanı. (Sanayici 6, p.134).

Bu konulara biz bakıyoruz zaten, kendimiz de bakıyoruz, sağdan soldan da dinliyoruz. Elbette bir şeyin bariz bir şekilde... ya hassasiyet esasında şüpheli şeylerden de kaçınmakla ilgilidir. Bir şeyde şüphe varsa oradan mümkün mertebe kaçınacaksınız. ... Çünkü şöyle bir şey, bilfiil ticaretin içinde olmayan bir adamın İslam esası budur, fetva vermesi çoğu zaman uygun olmuyor.

Geçmişteki alimlere baktığımız zaman ya tüccarlar, ya marangozlar, ya bir şey yapıyorlar; adam hem alim hem konunun içerisinde. (Sanayici 7, p.102).

Dini hassasiyetlerle ilgili, hangi konuda hassas olduğumuz, bilgi düzeyimizle ilgili. Bilgi düzeyi ne demek? İnsanlar zihnindeki var olan kavramlarla düşünürler. Eğer o kavram eksikse eksik düşünürler. İslami bilgi sahibi olmayan insanlar değişik mitler oluşturabiliyorlar hayatlarında. Ne gibi? Bu tür şeyler gibi, içkili lokantayı tercih etmek. Etmeyebilirsin. Bu tercihe de saygılıyız da… (Sanayici 7, p.60).

Dinin yanlış yorumlanması ve günlük hayatı sınırlandırması algısının dinin yanlış yorumlanmasından kaynaklandığı görüşüne yer verilmişti; bu bağlamda geleneklerin zaman zaman kısıtlayıcı ve olumsuz bir etkisinin olduğunu ifade edenler oluştur.

Biz kot pantolon giydiğimizde küçükken azarlanırdık yani, ciddi tepki alırdık. Ben Amerika'dan geldim mesela, saçlarım uzundu, babam çok sinir oluyordu, biliyorum ben olayı. Ama bu saçlarımızın uzunluğunun sebebi, zibidilik değildi, ben sünnet olduğuna inanarak uzattıydım mesela, ona rağmen bira önce bahsettiğim cahilce itirazlarının bir sonuç getirmediğini o anlamda söylüyorum…. (Sanayici 7, p.64).

3.3.7. Fetva

Hem özel hayatlarıyla hem de iş dünyasıyla ilgili fetvalara başvurulduğu görülmektedir; ancak bazılarının bir kişiye daha sık başvurduğunu, bazılarının ise çok nadir durumlarda, yani daha karmaşık işlerde, fetva için bir hocaya danıştıkları anlaşılmaktadır. Fetva için başvurulan hocalar arasında Hayreddin Karaman sıkça zikredilmiştir, ancak bunun dışında Konya'daki bazı hocaların ismi de geçmiştir.

Fıkhi noktasında danışıldığı hoca var şirketin, özellikle isim vermek gerekiyorsa, Konya'daki birçok insan gibi Orhan Çeker hoca var burada ilahiyatta. Babam mesela birçok noktada ona çok danışır. Eğer onun fetvası varsa veya ne bileyim Hayrettin Karaman hocanın fetvası varsa o noktada

hareket ederiz. Ama fetva olmayan hiç bir işe de bulaşmayız (Sanayi 11, p. 136).

Mesela şu gördüğünüz fabrikanın maliyeti bize 25 milyon Euro. Burada bir sürü yurt dışı kaynaklı krediler var, kullandık. Bununla ilgili mesela gittim Hayrettin Karaman'a ilk yatırımlara başlamadan önce sordum. Ya hocam dedim, biz böyle bıçak sırtı bir yerdeyiz. Ya birinciliğe çıkacağız ya da birinciliği unutacağız ve yerimiz de Allah'a şükür edeceğiz ki maddi anlamda bir sıkıntımız da yok elhamdülillah. (Sanayi 3, p. 61).

Bir kere kendi bilgilerim çoğunu çözüyor; tereddütlü olursam İstanbul'da hocamız var bizim, bu Alvarlı Efe Vakfının başında, Hüseyin Kutlu hocamız, ona soruyorum. Hayrettin Karaman hocanın internette çok şeyleri, görüşleri var, ona itibar ederim. Mesela geçenlerde 5.organize sanayi bölgesi açılacak, orada arsa tahsisleri yapılacak. İki tür ödeme var, birincisi peşin ödeme, ikincisi de peşin ödeme miktarından sonra kalan 36 ay vadeli ama her yıl TEFE ve TÜFE oranında artış var. Faiz mi değil mi? Biz oraya yazılalım ama peşin ödeyemeyeceğiz. Böyle bir durum var. Bunu kendi bilgimiz yeterli görmedik ve oradan cevap aldık (Sanayici 10, p. 98).

Öğrencilik yıllarımdan bu yana benim manevi kimliğimin oluşmasında da katkısı olan bir büyüğüm var. Daha ziyade onunla istişare etmeyi tercih ederim çünkü hem İslam'ın Kuranı Kerim ve hadis külliyatına hakim, bu konuda muhakeme ve analiz kabiliyetine sahip. İnandığım güvendiğim bir büyüğüm var, genelde onunla istişare etmeye çalışırım (Sanayici 17, p. 45).

3.3.8. Çelişkiler

İş adamlarının gündelik hayatlarında, içinde bulundukları koşullar nedeniyle zaman zaman zorluklar ve ikilemler içinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle parasal konularda koşulların onları bir kulvara ittiği görüşü yaygındır; örneğin katılım bankasını tercih etse de doğruluğu konusunda yüzde yüz emin olamadıkları, diğer bankaları tercih etmeseler de piyasa onları buna zorladığını veya yatırım

yapmak isteseler dahi şüpheli konular olduğu için bazı sahalara giremediklerini ifade etmişlerdir.

> *Parayı iyi yönetemiyoruz. İslami kesimin en büyük sıkıntılarından birisi bu, parayı iyi yönetemiyoruz, bu kesin. Sadece benimle alakalı değil. (Sanayici 3, p. 103).*

> *Mümkün ama. Yine orada... yani şu anda ben bankalar konusunda biz katılım bankalarını tercih ediyoruz, etmeye çalışıyoruz. Ama orada gerçekten bu şekilde yapıyorlar mı yapmıyorlar mı tam bilemiyoruz. (Sanayici 12, p. 195).*

> *Şöyle bir şey de var; çok büyük müşterilerle çalıştığınız zaman illa farklı bankaları isteyenler var. Yani gönderdiğiniz zaman ya bu banka ne diyenler var, İstanbul da filan bunları yaşıyoruz. Yani hiç ismini duymadık ya finans bank mı falan diyenler var (Sanayici 12, p. 199).*

> *Mesela örnek veriyorum Karadeniz Ereğli'deyken Erdemir bankaya iterdi, yani banka yoksa çalışma şansın yok. Faize karşı bir insan olarak ilk zamanlar tepki verdim, çalışmadım, ama baktım ki olmuyor. Bankayla çalışmaya başladım, fakat bankayla teminat mektubu dışında krediye bulaştım. En son 2015te dedim ki bu iş olmayacak. Niye? Allah'ın savaş açtığı bir faiz olayına, yok günün şartları yok global dünyanın bilmem nesi öyle bahaneler uydurmayı ben yediremedim kendime; çıkamıyorsunuz yani bataklık kendine çekiyor çıkamıyorsunuz. Set çektim, yeri geldi maaş ödeyemedik aşağıda. (Sanayici 13, p. 112).*

Dile getirilen konulardan biri de muhafazakar çevrenin parasal işlerde bilgisinin yetersiz olduğu ve bu nedenle birçok konudan uzak durduklarıdır; veya uzak durmak istemiyorsa da dini hassasiyetleri yitirmek zorunda kalmasıdır.

> *Orada da aynı sorunlar var ve bunlar tamamen muhafazakar olmanız ile alakalı. Böyle bir kültürden gelmişsiniz ve böyle bir bilginiz de yok. Ben bu mevut yapı ile borsaya gitsem kesin zarar ederim. Niye? Altyapın yok ki. Hangisini alacağım hangisini satacağım bilmeden gidip borsada iş yaparsam*

kumar oynamak gibi olur. Zaten bizim Müslüman kesim de borsayı kumar olarak veya şans oyunları gibi algılıyor. O yüzden bizim kesimde böyle ciddi problem var. Parayı yönetiminde çok zayıfız, çok kötüyüz. Yönetemiyoruz yani. (Sanayici 3, p. 111).

Özellikle şeyi kullanmaya gayret ediyoruz, Exim kredilerini, çünkü Exim kredilerindeki ya da finans kuruluşlarını da kullandık geçmişte ama, orada da bazı sıkıntılar oluşuyor finans kurumlarında; Exim'de biz şunu görüyoruz, faiz hassasiyetinden gideceğiz büyük ihtimalle. Exim'deki oluşturulan devletin vermiş olduğu destek, adının faiz olması onun faiz olduğunu göstermiyor. Orada bir destek görüyoruz biz, ihracatçılara, biz özellikle ihracatçı olduğumuz için, ihracat desteği olarak görüyoruz ve orada alınan bir hizmet bedeli var. (Sanayici 7, p. 100).

Bu konularda benim tercihim şahsen ahlaki veya inancı, tercihlerimden yana kullanırım. Yani demin mesela onu söyledim, bir yerde çok ucuz bir kredi var diğer taraftan da sıkıntılı yani zorlanacağım bir öz sermayem var, ben öz sermayeyi tercih ederim. (Sanayici 5, p. 55).

Şimdi faiz; işletmelerimiz çalışıyor, işletmelerimizin büyümesi için, birileri diyor ki ben hiç kredi kullanmıyorum, faiz almıyorum – bunları soruyorsunuz anladığım kadarıyla. Değerler böyle altüst oluyor. Sonra birileri kalkıyor diyor ki, Müslümanların büyümesi için dünyanın kredi kaynaklarından da faydalanıp yatırım yapması lazım, yoksa mevcut kaynaklarla büyüme de olmuyor ilerleme de olmuyor. Böylece kafamızda değerleri değişmiş insan fotoğrafları çıkıyor. (Sanayi 4, p. 9).

Çelişkilere neden olan temel unsurlardan birinin İslami çevrenin bir takım parasal sorunlara dair doyurucu bir cevap verememesi veya verilen cevaplar arasında büyük farklılıkların olmasıdır.

Benim o tür istişare ettiğim katıldığım kimse yok. Sadece bazılarının, Diyanet işlerinin, fetvaları dinliyorum, bazen de uluslararası nitelik gördüğüm –

mesela bizim ticaretimizde engel olan, bizi ikileme sokan sıkıntılarımız oluyor. 19-20 yıl önce Haşim Bayram burada bir program düzenledi. İnançla ticaret arasında, uluslararası nitelikte, bir Müslümanın neler yapması gerektiğini, faizinden tutun sigortasına, sigortasından tutun işçi haklarına ve sosyal haklara varıncaya kadar din esaslı - büyük bir açılımdı - program yaptı. Son olarak da 2 yıl önce yapıldı. Ben onu özellikle takip ettim, o zamankini de bugünkünü de takip ettim. Orada da ortak bir karar çıkmıyor, üzüldüğüm taraf bu; çünkü adam Kenya'dan gelmiş, adam Amerika'daki Müslüman toplulukların bir temsilcisi olarak gelmiş, adam İran'dan gelmiş, hepsinin görüşlerinden yine bir ortak nokta çıkmadı. Bizim burada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çizgisinde de çelişkiler var, bir iki farklı fetva var (Sanayici 14, p. 47).

Sorun kaynaklarının bir diğeri, İslami kesimin bazı konularda düzgün ve tutarlı çalışmamasıdır. Bu konu, hem parasal meselelerde hem de diğer yaşam alanları bağlamında eleştirilmektedir.

İslami bankalardan kullandım, ama değişen bir şey yok. İslami oteller de gitmiyorum çünkü İslami adı altında dandik yemekler veriyorlar, İslami adı altında klima çalışmıyor. İslami adı altında daha az masraflı, daha dikkat etmeden....öteki otelleri buna çok dikkat ediyor. Niye? Adam, bir sistem oturmuş, bunu yapmazsam bana gelmezler diyor. İslami oteller, bir bakıyorsun, adam muhacir pazarı gibi bir otel oluyor. Bu da saygısızlık; İslami deyince veya bir tanıdık deyince insan rahatlıyor. Saygı göstermiyor, o bir yanlış. Bu yüzden başlarda gidiyordum sonra dedim ki tavrımızı bozmayalım, diğer otellere gidelim dedik. (Sanayici, 15, p. 190).

Parasal bağlamda olmasa da diğer yaşam alanlarında kişileri belli bir doğrultuda davranmaya zorlayan faktörler arasında Konya'da yaşama biçimi de dile getirilmiştir.

Muhakkak içimizde Konya kültürünün getirmiş olduğu o tür bir hassasiyet oluşuyor. Migros'a girerken tedirgin giriyorsun yani, ama Antalya'da girerken

hiç tedirgin olmuyorsun. Direkt giriyorsun mesela. Başka bir seçeneğin de yok çok fazla aslında. O anlamda doğru, toplumun vermiş olduğu bir kültür var, bu değişim arz ediyor mu? Dünya değişiyor, Türkiye değişti, Konya çok değişti, şehirler bir birine çok yaklaştı ve benzeşti, maalesef. (Sanayici 7, p. 70).

3.3.9. Diyanet algısı

Mülakat için hazırlanan sorular içerisinde Diyanet ile ilgili doğrudan soru olmasa da, referans alınan dini kaynakla ilgili soru bağlamında zaman zaman Diyanet konusu gündeme gelmiştir ve bazı katılımcılarda Diyanet'e ilişkin algının değiştiği ifade edilmiştir. Bu husus önemlidir, çünkü bazı iş adamlarının dile getirdiği gibi, önceden fetva için başvurmayı tercih etmemişlerdir ve iktidarın değişmesiyle daha güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir. Yine de Diyanet ilk fetva mercii olarak görülmemekte, onu yerine kendilerince kabul ettikleri hocalar ve kanaat önderlerine başvurmaktadırlar.

Bana göre şu anda en güveniliri diyanet, benim anlayışıma göre öyle, ben biraz takip ediyorum (Sanayici 1, p. 45).

Alo Fetva ya soruyoruz. Diyanet'in fetvasına soruyoruz. (Sanayici 2, p. 100).

Diyanet'inki tamam güvenilir ama yine de okumak lazım. Şimdi siyasi iktidar değiştiğinde, diyanetteki adamlar da değiştiğinde ne olacak? Daha önce de yaşandı. O yüzden her daim sorgulayıcı bir yapımız olması lazım. Bugün iktidar bir şey sorunca diyanette ona göre konumlandırdı; ne yapacağız? Olmadık fetva verdiğinde ne yapacaksın? Gülersin. O anlamda benim sorgulayıcı bir yapım vardı her zaman. Direkt bu doğrudur demem. Allah akıl vermiş arkadaş, niye kiraya veriyorsun (Sanayici 2, p. 94).

Yani diyanetin, eğer yaptığım iş dini bir tereddüdüm varsa yani acaba böyle mi gibi bir tereddüdüm varsa tabi ki diyanete de sorarım. Eğer soracağım saha işle ilgili bir sahaysa onun uzmanını ararım eğer yapacağım şey dini ölçülerde uzmanlık gerektiren bir şeyse tabi ki diyanetten de sorarım (Sanayici 5, p. 45).

Diyanetin standart cevaplayacağı soruları ben zaten biliyorum. Benim çıkan mesele, çok teknik bir mesele oluyor. Ticaretin çok teknik bir konusuyla ilgili kafam karışabiliyor, onun için de akademik çalışması olmuş olan insanlara ihtiyacım var. (Sanayici 6, p. 55).

Doyurucu yanıt verdikleri de oluyor, vermedikleri zaman başka başvurduğumuz başka hocalar oluyor. Alternatif kaynaklara da gidiyoruz. (Sanayici 9, p. 149).

3.4. İş adamlarının yaşam biçimi

Yaşam biçimine ilişkin bir başlık eklenmesinin amacı temelde tüketim anlayışları, israfa bakışları, dini gruplar ve STK'lara katılımları, değişimi nasıl yorumladıkları gibi hayatın diğer alanları hakkında bilgi edinmekti.

3.4.1. Mülkiyete ilişkin yaklaşımlar

Mülkiyet konusu Simmel için önemli hususlardan birisi, çünkü insanlık tarihinde mülkle ilişki kurma biçimimiz ve kurumlarımız farklılık göstermiştir. Simmel çerçevesinde analiz, daha sonraki bölümde yapılacağımdan burada daha ziyade iş adamlarının mülkiyete bakış açılarını anlamak istenmiştir. Böylece yaşadıkları evler, kullandıkları arabalar ve tercih ettiği yatırımlar gibi konularda sorular yöneltilmiştir.

Ortaya çıkan bulgular doğrultusunda genelde eve yatırım yapmayı veya evi sık değiştirmeyi sevmedikleri ve evi daha ziyade bir temel ihtiyaç bağlamında ele almak gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, çevrenin bu konudaki taleplerine istemeyerek cevap verdiklerini ifade etmişlerdir.

13 sene önce almıştım. Konya'nın bir huy var mesela, abi sen ne duruyorsun derler. Şunu at yenisini al, değiştir artık derler. Şimdiki arabayı da oğlumun gazıyla aldım. (Sanayici 15, p. 152).

Ben o konuda çok değiştirme taraftarı değilim, ama çocuklar bu konuda daha hızlılar. Buna engel olamıyorum. Mesela bu telefonu alalı 3 sene oldu. Mercedes arabam var 2002 model (Sanayici 10, p. 156).

Benim o konuda fren olma gibi bir şeyim var. Mesela bizim hanım sık sık perdeleri mobilyayı değiştirmekten bahseder; yani ne var, perdeler duruyor mobilyalar iyi filan derim, ama konu komşu ne der der çünkü komşularımız zengin komşular. Dedim yani benim evim mobilya mağazası mı perdeci mi de millet benim evime mi bakacak? Gitsin herkes kendi evine baksın diyorum. (Sanayici 5, p. 75).

MÜSİAD konutlarını ben yapmıştım, orada oturuyorum hala, o zamandır da oradayım. Ondan önce babamın yaptırdığı bir apartman vardı, orada oturduk yıllar yılı. Yani şöyle geri dönüp baktığımda kendimi bildim bileli bu üçüncü evimiz. Önceki 2 zaten ailenin eviydi. (Sanayici 2, p. 121).

Ev almadık komşu aldık. Dediğim gibi 4 ortak aynı blokta oturuyoruz, site içerisinde, diğerleri de var ama. Bir de şöyle bir şey, bizimkinde biraz daha farklı bir olay. Biz o siteyi o dönemlerde girişimcilik olarak biz inşaatını yapmıştık. Yapmışken kendi bildiğimiz yer, oturalım dedik yani, özel bir çaba sarf etmedik ona yani, bir eve taşınalım, bir yer bulalım falan diye. (Sanayici 7, p. 142).

Onu da çok sık değiştirmem. Oturduğum evde son derece rahatım; komşularımdan da memnumsam, evi değiştirme gibi bir alışkanlığım yok. Araçla ilgili de bir heves içinde değilim. Orta sınıf bir arabaya binerim, arabam gittiği müddetçe de değiştirmem. (Sanayici 5, p. 71).

Ev değiştirmem, şu andaki oturduğumuz yer, kirada, 8 yıldan beri oturuyorum. Çıkacağım inşallah. Arabayı da 3-4 yılda bir, çok km yaptığımız için değiştiriyoruz (Sanayici 8, p. 148).

Arsa yok, ev yok, ikinci bir ev yok, ondan sonra yat yok kat yok yazlık kışlık yok öyle kavramlar yok. (Sanayici 6, p. 181)

Benzer bir durum arabalar için de geçerlidir, her ne kadar lüks araçlar dahi kullansalar, imkanlarının altında araçlar olduklarını ve temelde ihtiyaçlarına cevap edeni tercih ettiklerini dillendirmişlerdir. Ayrıca, birçoğu ikinci el araç alp uzun süre binmeyi veya şirketlerin leasing imkanları nedeniyle bu yöntemi tercih ettiklerini belirtmiştir.

Mülk artışımız yok, mülkü fazla değiştirmem. Arabaya 10 seneden fazla binmem, şu anda Ford Mondeo'ya biniyorum. Kardeşim bu durumdan rahatsız oluyor, Audi alacak. (Sanayici 16, p. 41).

Araba... zaten ikinci el kullanırız biz, sıfır araba çok yüksek. Temiz 2. el alırız. 50-100 bin kilometre kadar yaparım, yani 2 yıl kadar kullanırım, bundan sonra elden çıkarırız veya arıza yapmaya başlarsa da çıkarırız. Zaman zaman sahaya gidiyorum, il dışına müşterinin yanına gidiyorum arabayla; o anlamda bizi yarı yolda bırakmaması lazım. Telefonu ise, babam rahmetli olmadan almıştım, 2014'ün 9 ayında. Öyle bir hastalığım yok (Sanayici 2, p. 170)

Ha mesela, 15 yıllık ama 740 misal, konforu olmuş temiz bir ürün olursa onu tercih ederim. Sıfır araç almayı pek sevmem. Şirket noktasında, şirkete alıyoruz tabi. Hem vergisel manada düşmek adına hem eski araçlar şirkette hep arıza yapacağı için pek tercih etmiyoruz, yola gidiliyor, bele gidiliyor. (Sanayici 9, p. 257)

3-4 yılda bir. Sıfır araba almam. (Sanayici 6, p. 191).

Normalde çok çok lüks şeyleri alabilecek durumdayız. Bende mesela Skoda var, ondan önce BMW 320 vardı, baktık fiyat yarı yarıya fark ediyor, onu tercih ettik. Baktık daha rahat, 6 kişilik aileyiz daha kolay oluyor falan. Ama şey göstergesi olarak ne kullandığımız krediler ne kazancımızı bir güç göstergesi olarak tercih etmiyorum (Sanayici 7, p. 150). Arabalar bizim kiralık, 2 yıllık kiralama şeklinde. Orada fiyatı esas alıyoruz. (Sanayici 7, p. 148).

60-70 milyon bir yılda ciro yaptığım oldu, Doblo'ya. Hiç kimse de ya sen niye Doblo'ya biniyorsun demedi, yani onda problem yapmadı. (Sanayici 13, p. 199).

Evle ilgili eskinin korunması meselesi de mülakatta soruldu, genelde atalarından kalan evlerin elde tutulması söz konusu değildir; bunun elbette en başta mimariyle veya Türkiye'nin kentsel dönüşümüyle ilgisi vardır. Yine de bir katılımcı köyle bağlantısını koparmamak için babadan kalan evi muhafaza ettiklerini belirtmiştir.

Mesela evi kesinlikle satma taraftarı olmadım çünkü ata yadigarıdır. Ben olurum veya ablalarım olur, bir sıkıntı oldu diyelim, en son sığınılacak bir kale olarak görürüm ata yurdumu ve ata toprağımı. O anlamda biraz dikkat ederim ona. (Sanayici 2, p. 176).

3.4.2. Harcama ve tüketim

Katılımcıların bir kısmı, şirketi kendisi sıfırdan kurmuş bir kısmı ise şirketi babadan devralmıştır. Yine de her ikisinin süreç içinde zenginleştiği anlaşılmaktadır; bu da tüketim anlayışında ne gibi değişikliklerin olduğu sorusunu beraberinde getirmiştir. Bazıları, bu anlamda hayatında çok fazla değişiklik olmadığını belirtmiştir, ancak yine de günlük hayatında bir değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Yatırım anlamında ise esas olarak şirket olduğunun altı sıkça çizilmiştir.

Yatırım temel olarak burası. Hayatımda etkilenmedim değil, zenginlikten ya da paramızın olmasından etkilenmedim değil, ama elhamdülillah bozulmadım diyebilirim. Yine gittiğim orta halli insanların evleri, orta halli insanların otellerini. (Sanayici 1, p. 104).

Gelir seviyenize göre değişiyor elbette. Arabanız da gelir seviyenize göre değişiyor. Biz ilk dönemlerde 4 ortak bir arabaya binip geliyorduk, şimdi herkesin bir arabası var. Bu doğru mu yanlış mı tartışılır ama böyle yani. (Sanayici 7, p. 140).

Tüketim anlayışının çevresel koşullardan etkilendiğini ve ister istemez buna dahil olduklarını ifade etmişlerdir. Bu tür çevre baskıları, hem iş dünyasından hem de özel hayatından gelebilmektedir.

İş alma olasılığı düşüyor; daha lüks bir arabayla gittiğiniz zaman, insanların küçük kafası nedeniyle - ben öyle diyorum -kafaları küçük yani, yaptığınız iş önemlidir, yani sizi işinizle değerlendirip ona göre puanlandırmaları lazım ama günümüzde ye kürküm ye (Sanayici 12, p. 158).

Otel mesela, bir otele gittiğin zaman hepsi birbirine caka satma peşinde, yani bu çok acı ama engelleyemiyoruz. (Sanayici 12, p. 165).

Mesela ben onlardan zorlanıyorum. Kendi eşim de çocuklarım da dahil en çok zorlandığım şey, niye şu arabaya bilmiyorsun gibi sorular. O biniyor da senin ondan ne eksiğin var. Bu yarış çok fazla aile şirketlerinde falan. Biz niye böyle bir evde oturuyoruz. (Sanayici 1, p. 110).

Onun dışında zorlayan şartlarda var. İş dünyasında giyime kuşama ben çok dikkat etmiyorum, Ben okulu bitirdiğimden beri yakama kravat takmadan işe geliyorum. Ama bana sen nasıl bir patronsun diyorlar. İşte iyi araban olması lazım, zorluyorlar. Bu arabaya yıllardır biniyorsun diyorlar. Bu tür toplumsal baskılar, mahalle baskıları da alıyoruz. Onlara uyuduğumuz yerler oluyor. Mesela arabayı 10 yıldan önce değiştiremiyorum, bana eleştiri geliyor; oğlum da eleştiriyor. (Sanayici 14, p. 83).

Yani bu toplumda tükettiğiniz oranda varsınız. Neyi tükettiğiniz size bir statü kazandırıyor, tükettiğiniz araba size bir statü kazandırıyor, taktığınız kravat size bir statü kazandırıyor, yemek yediğiniz lokanta size bir statü kazandırıyor; ama şöyle bir fark var şehir çok muhafazakarsa mesela sizin tüketim malzemeniz umre. Bol bol umreye gidiyorsunuz tüketim malzemeniz o. (Sanayici 5, p. 85).

Bu tarafımı terbiye etmeye çalışıyorum samimi olarak. Yani böyle bir değerlendirme var, ama bunu çok şık bulmuyorum; yani insanoğlu bunu ister

mi? İnsanoğlu daha güzele binmeyi, daha güzel giyinmeyi, daha güzel veya pahalı şeylere sahip olmayı ister. Bu tarafımı terbiye etmeye çalışıyorum. Dindarlığın bu tarafını da önemsiyorum. (Sanayici 5, p. 77).

Bulunmuş olduğum ortamdaki insanların da bakış açısı çok önemli tabi. Onların da arabaları çok üst sınıflardaysa, senin de alma arzun artabiliyor bazen. Dizginleyebilmek lazım (Sanayici 9, p. 261).

Kardeşlerim var onlar hep kiracı onlar sık sık değiştiriyorlar. Sıfır eve girip kiralıyorlar. Mülkiyeti çok sevmiyorum aşırı malı mülkü sevmiyorum. (Sanayici 6, p. 196).

Yine de bunu bir problem olarak görmemek gerektiğini de belirtmişlerdir, her ne kadar kendileri bu tür harcamalara gitmeseler de böyle yapanları da makul görmek gerektiğini ifade etmişlerdir.

Allahü Teala diyor ki eğer varsa senin üstünde görmekten ben keyif alırım diyor. Yeter ki helal dairesinden dışarı çıkma. (Sanayici 3, p.153).

Allah bana bir imkan verdiyse, kendi nefsimi tatmin etmek için helal yoldan kullanmalıyım derim. Ama bu yerinde olmalı, doğru olmalı, kaliteli olmalı. Laf olsun diye bilgisayar lazımdı gittik aldık, Apple markası da var, havalı da, en iyi en pahalısını aldık mantığı yoktur. (Sanayici 3, p. 117).

Bir insanın yıllık kar ettiği 1 milyon tl, on yıl oldu 10 milyon tl.si var. Bir tane araba var, 1 milyon tl, yapacak şeyi yok. Sadakasını da veriyor, yardımını da yapıyor. Allah verdikçe veriyor, ya alsın ya 1 milyonluk arabayı, ne olacak. Gidip de Şahin'e binmesin yani, neden binsin ki (Sanayici 9, p. 265).

Bana göre, kişisel anlamda, eğer sen zekâtını veriyorsan, helal kazanmışsan alabilirsin. Kendi tercihidir. Ben alır mıyım, ben almıyorum (Sanayici 6, p. 142).

Lacoste firmasın gittiğiniz zaman 300 tl'ye bir gömlek alıyorsunuz. Kiğılı firmasına gittiğiniz zaman 90 liraya veya US Poloya 100 liraya gömlek alıyorsunuz, ama biraz daha belediyenin arkasına gittiğiniz zaman da 30 liraya alıyorsunuz. 300 liralığı alan diyor ki benim konumum gereği bunu almak zorundayım, bu israf değil bana göre. Ben diyorum ki Kiğılı girmek zorundayım, konumum gereği. Öteki de kardeşim benim gömlek ihtiyacım var, mecbur bu gömleği 30 liraya alacağım. O adam 300 liraya veya 100 liraya zaten alamaz. Ama bu, kişiden kişiye... Evet bana sorarsanız aşırılıktan kaçınmak lazım, tamam 300 liralık almasın ama 100 liralık alsın. Ama mutlaka bunun yanında, hayır hasenat işlerine biraz da ayırması lazım. Tamam ihtiyaç, ama ihtiyaçlar sınırsızdır iktisatta (Sanayici 11, p. 174).

Kendileri çok lüks tüketime gitmese de, çevresinin gelir düzeyi ne olursa olsun buna yöneldiğini ve bunu anlamakta zorlandıklarını anlatmışlardır

Cep telefonu demişler, konuşmak için mesajlaşmak için. Bunu da niye kullanmıyorum, whatsapptan dolayı (şimdi kullandığı akıllı telefon ve çekmecesinde duran eski tip telefona işaret ediyor). Müşteri soruyor, whatsapp varsa resim atacağım. Vallahi bak daha düne kadar şunu kullanıyordum. (Sanayici 8, p. 166).

O Müslüman sadakasını, para dağıtmasını, zekatını aynı ölçülerde verebiliyor ve yardımlarını yapabiliyorsa zaten bu dünya için değil direkt öbür dünya için yaşıyordur bunu. Ha, en iyi arabaya binmeli, en iyi evde oturmalı, bu zenginken almış olduğu, fazladan almış olduğu şeyler varsa o onun kendi israfıyla alakalı bir şey. Bir ev varken 6+1 eve geçelim; zıkkımın kökü, nereye gideceksin. 5+1 var, 4+1 var zaten yetmiyor mu, neyine yetmeyecek. Böyle bir hevesim yok mesela. (Sanayici 9, p. 231).

İmkanlar o zaman mesela o kadar yemek yedirecek kimse belki Konya'da 4-5 kişiyken, şimdi bu sayı çoğaldığı için herkes düğün yapıyor. Bir haftada 3-4 düğüne gittiğim oluyor, yemiyorsun bile, ama o yemekler geliyor ve dökülüyor. O ilerisi için topluma ciddi bir tehlike. Giyim kuşamda da bu var, arabada da

bu var, ev eşyalarında da bu var. Mesela bizim oturduğumuz apartmanda, aşağı yukarı 16 sene falan oldu biz oturalı, komşular arasında ev eşyasını iki defa değiştirenler var. (Sanayici 10, p. 178).

Araba zaten yabancı kaynaklı bir giriş, orada bizzat ben - mesela MÜSİAD evleri hakkında ne kadar bilginiz var bilmiyorum ama. Bize oradan ev sahibi ol dediler ben küfür ediyorum, ağzımı da bozuyorum. Hem Müslümanım diyorsun hem de gidiyorsun israfı reklam edecek kadar, insanların önünde taciz edecek kadar, insanları rahatsız edecek kadar kötü harcamalara gidiyorsun diye tepki de gösterdik (Sanayici 14, p. 67).

3.4.3. İsraf

Tüketim ve harcama tutumunu anlamak için israf kavramı ve israf anlayışı, katılımcılara sorulmuştur. Genelde pahalı bir şeyler almanın israf olmadığını kabul etmekle beraber, kendilerinin bu tür harcamaları çok tercih etmedikleri anlaşılmaktadır.

Onu ben israf olarak görmem. İsraf bana göre sudur: mesela kahve ısmarladık, bana bir tanesi yeter. Zorla bir daha deyip, ısrar edip kahve söyledik, bir yudum aldık gerisi kaldı, içilmedi, benim için israf budur. Ama bilgisayar lazım Toshiba markası yerine şu şu markayı alalım dediğimiz zaman fiyatları farklı demek yerine benim ihtiyacımı hangisi görüyorsa onu alırım, o israf değildir. Ben böyle düşünüyorum (Sanayici 3, p.137).

Kardeşim adam helal bir şekilde kazandıysa Mercedes'i değil Rolls-Royce'a binsin. Bu bir israf değildir. Çünkü bu dediğin adam bir taraftan talebe okutuyor, zekat veriyor (Sanayici 3, p.153).

İnsanların belki o noktada...israf kavramı da izafi, bana göre israf bazılarına göre israf olmayabilir. Yani mesela ben böyle çok aşırı lüks bir arabanın israf olduğuna inanıyorum. (Sanayici 6, p.234).

İsraf, insanın ömründen başlar bana sorarsanız. Sosyal medyada çok vakit geçiriyorsanız, bana sorarsanız israf. Ama kimisine göre tartışılır. Niye? ben burada zaman geçireceğime, düşünüp, tefekkür edeceğime veya bir şeyler okuyacağıma, uyuyacağıma -insan vücudunun dinlenmesi- bunları bir kenara bırakıp burayla vakit geçiriyorsan, bana sorarsan bu bir israf. Ondan sonra, işletmenin iki tane ihtiyacı varken 4 tane alırsanız, yönetici olarak bu bir israftır, çünkü 2 tanenin buranın işini gördüğünü siz biliyorsunuz (Sanayici 11, p. 166).

Bir adamın Mercedes'i olması israf mıdır? Bence kesinlikle görecelidir. Ama benim 10 liram varken, bin liralık Mercedes'e biniyorsam kesinlikle israftır (Sanayici 7, p. 182).

Yine de toplumdaki israftan şikayetçi oldukları anlaşılmaktadır.

Yani her türlü, dışarıda yemek yemek bile benim için israf, yani en basitinden. Çocukları da etkiliyor bu, kıyafetler, anlamsız. Ne kadar şeyiniz varsa da, bu insanın içiyle alakalı, yani ben hala aynıyım, standart olmaya çalışırım. Ama işte biraz, yine eşler tarafına getiriyorum (Sanayici, 12, p.185).

Bunu inancımız içinde ve gerçekten israf olarak görüyorum. Bir Müslüman inancı içinde gösterişi ve etrafa harcadığı ve döktüğü paralarla hem değerlerine ters düşüyor, hem de ülkeye zarar veriyor. Bu ülke şu anda gelişmekte olan bir ülke olduğu için ve Müslüman toplumlar üzerinde bu kadar başka güçlerin baskısı söz konusu iken biz israf etmemeliyiz (Sanayici 14, p.67).

Ben kızarım, çok sakıncası var. Ne gerek var 5 bin liralık çantaya. Para olsa dahi, dedim ya trilyonluk olsam da vallahi almam. Almam, ne gerek var yazık. Bunun hesabını vereceğiz. Hesabını vereceğimiz için de aynı zamanda ne gerek var diyorum. Ver fakir fukara doyur, aç doyur. İhtiyacı olan insana ver (Sanayici 8, p.170).

İhtiyacın ötesindeki harcamaları ben israf olarak adlandırıyorum. Bu ihtiyaç oranı, bunun aileye katkısı, bunlardır esas. Çocuklara varan telefon kullanımları, lüks telefonlar. Telefon ihtiyaç, benim çocuğumda da var. En şeyini bulmaya çalışıyorum., çünkü oradaki telefon ihtiyacım benim çocuğa ulaşabilmek. Şimdi İphone verdiğimizdeki durum farklı bir şey. Nokia bile değil, en eski modellerinden buluyorum. Amaç belli yani, bu amacın dışında bir harcama yapıyorsanız, olay israfa ve lükse giriyor (Sanayici 7, p. 178).

İsrafın toplumsal değişimle bağlantısı olduğun, örneğin eski nesillere göre arttığını veya çevresel faktörlerle yaygınlaştığını vurgulayanlar da söz konusudur.

Kıyas kabul etmez. Yani şöyle düşünün mesela; bizim, babamın veya babamdan önceki yani benim çocukluğum döneminde en fazla bir adamın 2 ayakkabısı olurdu. 1 ayakkabı olurdu, 1 daha olurdu belki. O ayakkabılar eskidiği zaman altına pençe olurdu yani ayakkabı kullanmaya devam ederdik. Elbise olsa 1 tane takım elbisemiz olurdu vs. pekala şuanda ben mesela evde ayakkabıları koyacak yer bulamıyorum çünkü toplum size bir sosyal statü biçiyor ve o statünün size dayattığı ölçüler var. (Sanayici 5, p. 85).

Nereden sonrası israftır? Şöyle, misal: 4+1 çok güzel bir eviniz var, iki tane de çocuğunuz var, birlikte yaşam sürebiliyorsunuz. Hanım dedi ki şuraya yeni bir konut yapılıyor, 5+1 evler varmış, buraya taşınalım. Niye? Yav, herkes oraya gidiyor. Herkes oraya gidiyor diye bunu yapıyorsak bu israftır benim için. Benim o evde oturma şartlarım var. Nedir? Çocuklarımızın rahat bir yaşam içerisinde yaşaması, mesela camiye yakın olması. Benim için hala adımlayım da gideyim kılayım geleyim, cemaatle kılayım. Sonra aileme, çevreme akrabama yakın olması benim için birer faktördür, sebeptir. Bunları bırakıp, aslında bunlar bir güzelliktir, biz bu güzellikleri bırakıp sadece lüks ve şatafata ve bütün iş adamları orada oturmuyormuş diye saçma sapan kocaman bir eve oturmanın bir manası yoktur, bu israftır yani. (Sanayici 9, p. 233).

3.4.4. Dini gruplara katılım

Dinin gruplara katılım meselesini, dini hassasiyet veya dindarlık gibi bir başlık altında değerlendirmekten ziyade yaşam biçimleri çerçevesinde ele almayı daha uygun buldum, çünkü bu gruplara katılım dindarlıkla alakalı görünmemektedir. Hatta bir kısmı, dini bir faaliyet olarak değerlenmedikleri için uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Yine de hepsinin dini cemaatlerle bir şekilde irtibatta olduğu anlaşılmaktadır. Burada dini gruplara katılım, sadece tarikat veya cemaatler ile sınırlı değildir. Kastedilen, dini okumalar yapmak için herhangi bir gruba katılım sağlayıp sağlamadıklarıdır.

İş hayatına başladıktan sonra hassasiyetlerim devam etti, sohbetler yapardım, parti döneminde sağa sola giderdik. Birkaç sene boşluk oldu, sonra tekrar Ali Hoca rahmetli ile 15-20 seneye yakın haftada bir sefer de olsa sohbetlere devam ettik. Hoca olmadığı zaman ben sohbet ederdim, hadisleri ayetleri anlatmaya çalışırdım. Bizim imam hatip grubumuz var, onlara ders anlatırdım. 1-2 senedir ortalığın genel şeyinden dolayı biraz azaldı, ama okurdum yani. O camiada mutlu oluyorum. Bir yerde bir hadis ayet anlattığım zaman, kendi arkadaşlarımız da olsa, üç beş kişi de olsa bundan mutlu oluyorum. (Sanayici 1, p. 90).

Bizim Pazar günleri Alvarlı Efe Hazretleri diye bir vakfımız var. Orada her Pazar günü hatmi hacegan okunur, oraya gideriz. O vakfın İstanbul'da, Erzurum'da yerleri var; zaman zaman oralara gideriz, ama tefsir vs. ben her gün sabah namazından geldikten sonra kendim okurum (Sanayici 10, p 96).

Kuran kursu hizmeti veriliyor, dernek mahiyetinde bir oluşum var. Oranın başkanıyım, hafızlık dışında diğer dersler de veriliyor. Ayrıca Konya Sanayi Odası üyesiyim, IHH faaliyetlerine aktif katılıyorum. Üye değilim ama Gazze vs.ye gidiyorum. (Sanayici 16, p. 24)

Öğrencilik yıllarımdan beri devam ettiğim sohbet halkaları var. Bir aidiyetim olan bir sohbet grubum var, manevi bağlılığım var. Orada tabi iş hayatının yoğunluğu sizi zorluyor; birçok alanda zorluyor, orada da zorluyor. Arzu

ettiğim sıklıkta ve arzu ettiğim yoğunlukta katılamıyorum, ama bulduğum her fırsatta katılmaya çalışıyorum. Ancak gönül bağı hiçbir zaman zayıflamaz, en güçlü şekilde devam eder. (Sanayici 17, p. 43).

Her ne kadar zaman açısından zorlansalar da kalbin temizlenmesi için devam ettiklerini ifade edenler olmuştur.

Çok sık olamıyor işim gereği. Yani arkadaşlarım çağırıyorlar, bugün sohbet var. Çok seyahatlerim oluyor, Konya'da olduğum müddetçe gidiyorum, bir kalbimizi temizleyip çıkıyoruz yani, gıdasını veriyoruz zaman zaman. (Sanayici 8, p. 84).

Var, zaman zaman, kalbimizi boş bırakamayız, kararır gider. (Sanayici 9, p. 159).

Bir kısmı daha önce gidip gelmiş olsa da, oradaki tutumlar veya yorumlar nedeniyle devam etmemeyi tercih etmişlerdir.

Dini sohbetleri de bitirdim, oraya da gitmiyorum artık. Orada da bir takım şeyler var. Ben Topbaş cemaatini çok severim; dedemden devam edegelen bir şey var. Hala da severim, cemaati de hocaefendiyi severim. Her hafta muhakkak sohbet ederdik. Onların ciddiyetini severim, sohbetlerde belli bir kuralı kaidesi vardır. cemaatten Öyle her şey konuşulmaz 45-50 dakika sürer dünyalık hiçbir şey konuşulmaz. Hocaefendi o günkü ve o haftaki konusunu işler birer bardak çay içilir - öyle abartılı ikramlar da yoktur- sohbet biter sonra da herkes dağılır. Bu çok hoşuma gitmişti. İnsan bazen sevdiği zaman, bir şeye yüreğiyle girer ya, neyi var neyi yok. Ben de o çerçevede şeyim oldu; bir süre sonra baktım ki beni hoca efendinin yanına oturtuyorlar. Şimdi onlarda hiyerarşik bir durum var. (Sanayici 3, p. 75).

Uzak durmuyorum, itiraz ediyorsun, onlar da itirazı sevmiyorlar. O yüzden devam edemiyorum. Herhangi bir bunun altında şunu anlamak istiyorsan bir grup olan bağı var mı? Yok. (Sanayici 6, p. 87).

Hatta, İslam'ı öğrenmek için bu tür oluşumlara gitmenin gerekmediğini, isteyen kendisi de kaynağa erişebileceğini ifade edenler olmuştur.

Dolayısıyla İslam'ın kaynakları bellidir, onu öğrenmek istiyorsanız öğreneceğiniz bellidir. Öğrenmek istemiyorsanız, aidiyet ihtiyacınız varsa o zaman gidersiniz bir cemaate, aidiyete giderirsiniz. Bu İslam ihtiyacını gidermek anlamında değildir, bu aidiyet gidermektir (Sanayici 7, p. 92).

Sohbet halkaları yok şu anda maalesef. Hocamız rahmetli olmadan önce ayda bir yapmış olduğu hasbihal tarzı, sohbet gibi bir şey vardı. Ayda bir ona katılmaya çalışıyordum, onun haricinde öyle haftalık gittiğim bir sohbet yok (Sanayici 11, p. 124). Bir ağacın dalları gibi düşünmek lazım, hepsinin amacı rızaı ilahi. Ama işin içine girdiğiniz zaman böyle olmuyor. Herkes ben diyor yani. Herkes ene diyor, o da bence biraz uygun olmuyor. (Sanayici 11, p. 128).

Katılmıyorum, yani onları hep yaşadık, yani son dönemlerde de onlara bile belli zamanlarda katıldım. Ortaokul dönemlerinde, ondan sonra koptuk. Yani sonrasında böyle bağlantılar... Ben onları çok anlamlı bulmuyorum, yani herkes bir şekilde kendi arkadaş grubu ya da böyle küçük bir grup olması lazım. Yani benim yine öyle bir arkadaş grubumuz var 4 5 kişi öyle çok değiliz. (Sanayici 12, p. 95).

Bu olaylar patlak vermeden önce de ben din esaslı cemaat toplantılarından ciddi şekilde rahatsızdım Çünkü buradaki anlatılanlarda iki tane standart çıkıyor, ben de orada bocalıyorum. Kendi kaynaklarımın içinde, kendi çizgisi düzgün gördüğüm insanlar arkasında, gruplara dahil olmam. Ama o gruplara mesafem neydi? Bunlardan uzak olmak da sıkıntı getiriyor. (Sanayici 14, p. 45).

Yok, sanayiciler oturuyorduk; aşırı zenginler oturuyoruz. Tabi ev sahibi murailik yapacak ya, hadi yatsıyı kılalım dedi. Kendilerini övecek ya, hoca efendi geldi dedi. Hoca efendiyi çok tenkit ederim. Hatta iki tanesi benim anlattığım gibiydi, zevk almamıştım. Ama Cübbeli Ahmet'i severim mesela

dinlerim. İsmail Ketenci hocamı dinlerken ben çok zevk alırım. Ulvi yaşayan adamlar var, ben onlardan çok zevk alıyorum (Sanayici 15, p. 99).

3.4.5. STK üyelikleri

Sorulan sorulardan biri, STK üyelikleri ile ilgiliydi; böylece hem iş dünyasıyla bağlantılı, hem gündelik yaşam ile ilgili derneklerle ilişkisi olup olmadığı öğrenilmek istendi. Hepsinin özellikle iş dünyasıyla ilgili oluşumlara üyelikleri olduğu anlaşılmaktadır; ancak bazılarının daha aktif rol aldığını ve bunun özellikle daha gençler arasında veya siyasi anlamda aktif olanlarda fazla olduğunu görülmüştür. Bu bağlamda neden üye oldukları veya olmadıkları da sorulmuştur. Bunlar içinde en çok zikredilen kuruluş MÜSİAD idi; her ne kadar eski cazibesini ve işlevini yitirmiş gibi gözükse de kendi şirketlerinin gelişim sürecindeki etkisi ortaya koyulmaktadır.

Akkise derneğine katılma sebebi nedir: birincisi, kendi memleketimdeki insanları yetiştirmek, özellikle fakir fukaraya destek olmak; amacımız o, yani yardımlaşmak. Yaradan bize bir imkan verdiyse bunu bir şekilde ihtiyaç sahiplerine kanalize etmek. İkincisi MÜSİAD'a giriş sebebim: elit tabaka olması. Değerli iş adamlarının, sektörel bazlı veya sektör dışı, ticareti düzgün insanların birlikteliğinin olduğu bir yer. Giriş sebebim bu. Teşkilata girmem, yani AK Parti'ye girme sebebim, bu işin siyasi olarak, yani bazı şeylerin siyasi olarak yapılması gerektiği diye düşünüp yaptığım bir hamleydi. Orada da mücadele ettik, ülke için bir şeyler yapalım çünkü siyaset olmadan bugün ülkede, siyasette etkin değilsen hiçbir şey yapamazsın, onu gördüm. Ne kadar sanayici de olsan olmuyor. O anlamda siyasilerle siyasete girdik, bu da ülkenin sanayi anlamında yanlış giden yönleri varsa gücümüzün yettiği kadar bir üst makama bildirelim, doğrultalım, doğrulsun ki ülkemiz bir yerde kalkınsın mantığıyla hareket ettik. (Sanayici 2, p. 53).

MÜSİAD'ın kurucularındanız. Ticaret odalarından kaynakların alınması ve temizlenmesine büyük katkımız oldu o zaman, MÜSİAD grubu olarak çalıştık (Sanayici 1, p. 94).

Meslek derneklerimiz var mesela. Ben uzun yıllardır kurucu üyelerdenim, MÜSİAD'ın başkan yardımcılığını yaptım. Daha sonra Sanayi Odası, Ticaret Odası maceralarımız oldu, Sanayi Odası Başkanlığı yaptım uzun süre. Bu gördüğünüz organize sanayi bölgesinin başkanlığını yaptım. Ankara'da Odalar Birliği yönetim kurulu üyeliğini yaptım; halihazırda da Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde yürüyen bir yurtdışı organize sanayi bölgeleri projesi var, onun yönetim kurulu başkanlığını yürütüyorum. Kendi sektörel derneklerimiz var oralarda üyeyiz. (Sanayici 3, p. 71).

DEİK'te yönetimdeydim. O dernek vasıtasıyla farklı kesimlerden insanlarla görüşüyoruz. Onun haricinde dernekte, tedarikçiler bazında görüştüğümüz insanlar oluyor, ama şey değil, sürekli düzenli bir şey değil, derneklerdekiler daha düzenli, yönetim olduğu için en azından ayda bir toplantılar şeklinde oluyor. (Sanayici 7, p. 44).

Dini nitelikte olanlar da var, sosyal nitelikte olanlar da var. Kendi özel ilgi alanlarımda olan dernekler de var. (Sanayici 9, p. 77)… Ticaret odası meclis üyeliği yaptım, MÜSİAD üst yönetiminde bulundum. Yaklaşık on yıldır MÜSİAD üyesiyim. Çeşitli sivil toplum örgütlerinde bulundum, çeşitli sektörlerde bulunan ya da kendi sektörümüzde olan iş adamlarıyla da abi kardeş niteliğinde her türlü fikir alışverişi yapabilen yerlerde. (Sanayici 9, p. 57).

Her türlü bilgi alışverişi de olur. Atıyorum, normalde o sivil toplum örgütüne girmemiş olsaydım bir holdingin yönetim kurulu başkanıyla ya da CEO'suyla tanışma imkanım yoktu. Yani çalışma hayatında bize 5 dakikasını ayırma vakti yok, ama o yöneticilerinin ortak, müşterek bulunduğu bir platform tercih edilmek zorunda, çünkü onların ne olursa olsun, biz iş dünyasına girmişiz, ama o kadar tecrübemiz yokken onların tecrübelerinden faydalanmak inanılmaz bir yol ferahlığı veriyor. (Sanayici 9, p. 65).

Kendi sektörümüzle bağlantılı olan neredeyse bütün sivil toplum kuruluşlarına üyeyiz; sektör anlamında. İstanbul merkezli, Ankara merkezli dernekler var,

hepsine üyeyiz. Firmamızın sektör adına ülkede bir misyonu var ve bu misyonu bu platformlarda temsil etmeye çalışıyoruz. Sosyal sorumluluk açısından bakarsanız da, öğrencilik yıllarımdan beri bu tür sosyal projelerde ve dernek çalışmalarında bulunarak geldim. Onların devamı olarak da şu anda bazı dernek ve vakıflarda, özellikle vakıflarda üyeliklerimiz ve görevlerimiz var. (Sanayici 17, p. 29).

Şirketimizin diğer bir ortağı MÜSİAD'ın kurucu il başkanıydı, uzun dönem burada sanayi odası başkanlığı yaptı. Sonra MÜSİAD, ciddi sanayi noktasında etkinliği olan bir sivil toplum örgütü. Onun kurucu il başkanlığını yaptı (Sanayici 11, p. 52).

İhracatı bilmezken biz MÜSİAD fuarına katılmıştık bundan ne diyelim 17-18 sene önce. 2000 yılında filandı. İlk mesela biz orada, yabancılar filan, Filistinliler filan geliyordu. Yeni talebelik bitti, buraya başladık, bir şey satalım satmayalım, hayal meyal hatırlıyorum. O fuarla beraber biz açıkçası bize dışa bakış açısı açıldı diyelim. (Sanayici 11, p.62).

Sivil toplumla ilgileniyorum. Bu yönetimde görev aldığım bir takım dernekler var. Burs olarak kendime ait yani şahsıma ait bir bursum var. O bursumda yaklaşık 30 kadar öğrenciye önce kendi civarımız sonra tanımadığımız da olsa ihtiyacı olanlara vermek üzere kriterler belirledik 30 kadar öğrenciye burs veriyoruz şuan (Sanayici 5, p. 21).

MÜSİAD'da üyeliğimiz var ama çok aktif değiliz, orası çok fazla geniş bir alan. Biz daha sektöre yakın, mesela, iklimlendirme, ısıtma soğutma, güneş enerjisi vs o tür derneklerde daha aktif davranıyoruz (Sanayici 7, p. 46).

Şimdi ben 3 yıl öncesine kadar ak parti yönetimdeydim. 1990 yılında refah partisi, fazilet partisi, sonra Zonguldak Ereğli de olunca siyasete 10 yıl ara verdim. Sonra gelince tekrar ak parti il yönetimine geçtim, 3 yıl görev yaptım. Yani fırsat demeyeyim de, artık bu bizim üzerimize yapıştı, boş bırakmıyorlar.

Resmi olarak görev almasak da, en azından etkinliklere katılıyoruz. (Sanayici 13, p. 69).

Kuran kursu hizmeti veriliyor, dernek mahiyetinde bir oluşum var. Oranın başkanıyım, hafızlık dışında diğer dersler de veriliyor. Ayrıca Konya Sanayi Odası üyesiyim, IHH faaliyetlerine aktif katılıyorum. Üye değilim ama Gazze vs.ye gidiyorum. (Sanayici 16, p. 24).

Özellikle siyasi faaliyetlerin yürütüldüğü sivil toplum örgütlerini samimiyetsiz bulan da vardır; bunlar, genelde bir süre içinde bulunmuş ve hoşnutsuzluk yaşadıkları için ayrılmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Geçmişte ticaret odası komitesine seçildik, fakat ben bu sivil toplum kuruluşlarını da samimi görmüyorum. Yani hiç biri işini yapmıyor ve ben istifa etmek zorunda kaldım, yani meclis üyeliğine girecektim, yapmadım, istifa ettim. Niye? Orada da siyaset, politika, televizyonda görmüş olduğunuz Kılıçdaroğlu-Tayyip ve diğer siyasi liderlerin kapışması olayı var. Onu gördüm ve ayrılmak zorunda kaldım. Niye? Hepsi benden büyük insanlar, karşılarında konuşamadım, hepsini tanıyorum, konuşamadım. Ya kavga edeceğim, ya kalplerini kıracağım. O yüzden ayrılmak zorunda kaldım. Sivil toplum kuruluşları ne işe yarar? Ancak aidatlarını, şeylerini gönderiyorlar, başka hiç bir iş yapmıyorlar. Bakın bizim sanayi sektöründe, soğutma sektöründe ÖTV diye bir olay var. Bizim bu sanayi dolaplarının özel tüketim vergisine girme şansı olamaz, kabul etmiyorum kesinlikle. (Sanayici 8, p. 60).

Siyasi olarak ilgilendiğimiz alanlar oldu. Sosyal içerik açısından derneklerde de ilgilendiğimiz alanlar oldu. Ama ben derneklerin aktif görevleri içinde siyasete yandaşlıklar yaptıklarını, menfaatlere peşkeş çekildiklerini görüyorum ve oralardan uzaklaşıyorum. Sürdürdüğümüz birkaç derneğimiz var. Sadece insanları bir araya getirip bir bakış açısı oluşturabilecek bazı derneklerin mihmandarlığını yapıyoruz. Ama bir müddet sonra görüyoruz ki, insanları yine orada maddeye ve paraya yöneldiklerinde, liyakat söz konusu olmadığı yerlerden uzaklaşıyorum (Sanayici 14, p. 43).

Ticaret Odası üyeyim mesela ama herhangi bir toplantısına gitmem. Ne bileyim ekonomi derneği, ekonomi kulübü, başka ne vardı...Askon falan, gitmem onlara. Akşamları Facebook'ta görüyorum mesela; bir araya gelmişler, ne yapıyorlar, kuruyemiş yiyorlar. Orada olmak ya da olmamak arasında bir fark yok benim için. (Sanayici 15, p. 44).

Bu bağlamda MÜSİAD sıkça konu edilen bir dernek olmuştur, ancak MÜSİAD'ın değişiminden rahatsızlığını dile getirenler de vardır.

MÜSİAD 28 Şubat döneminde kurulduğu için biz MÜSİAD'a o zaman biraz daha farklı, bir dava şuuruyla bakarken, o zamanki ekip, yöneticiler, ama şu anki yeni nesil benim gördüğüm - ben genç MÜSİAD'da da bulunmuştum mesela. O zaman biz genç MÜSİAD'da çalışırken ki dava şuuru çok farklıydı. Ama şu anda baktığımız zaman, biraz daha iş tamamen ticari, amaçlar ticari, emeller biraz daha ... Bu şu anda, konuyu biraz dağıtacağım ama Ak partinin genel şu anki sorunu da diyebiliriz belki. (Sanayici 11, p. 54).

MÜSİAD'a katılmak üzere müracaat edeceğimiz zaman, o zamanlar Konya'da holdingler çok revaçtaydı. Bu holdinglerden bir tanesine benim katılmaya gittiğimde törenle onu kattılar. Ben onu da çok iyi tanıyorum, ani geçmişini de tanıyorum. Dedim ki, bu adam buradaysa, benim olmamam lazım, çünkü o adamın -iflas ettiler, kapattılar, gittiler. Şu binalar da onlarındı. Tüm insanları mağdur ettiler. (Sanayici 10, p. 52).

Oğlum genç MÜSİAD'a üye oldu, yani onu aktif hale getirmeye çalışıyor, çünkü ben yapamam, kavga ederim. Geçmişte Ribat aşevinde mütevellisinde bulundum . Şu anda iş yerimin yoğunluğu yüzünden görev yapmıyorum, ama gönül ve maddi desteklerim hepsine devam ediyor (Sanayici 8, p. 62).

Buna ilaveten, MÜSİAD'ın aslında en başından uygulamalarında sorun olduğunu ve din odaklı değil ticaret odaklı olması gerektiği de vurgulanmıştır.

Burası bir medrese değil burası işadamları derneği, buraya medrese gibi bakmazsanız hadiseye. Evet, biz İslami hassasiyetleri, muhafazakar yönü

ağırlıkta olan bir işadamları derneğiyiz. Amenna ve saddakna. Biz haram ve helale dikkat etmesi gereken fertleriz.. Buna itiraz yok ama burayı da bir medreseye çevirmeyin yani. Burası bir medrese değil çünkü burada başka önceliklerimiz var. Biz işadamıyız, büyüyeceğiz geliştireceğiz, (Sanayici 3, p. 69).

3.4.6. Değişim

Yerel düzeyde ve küresel düzeyde değişim

Ele alınması gereken ve mülakatlarda da çeşitli başlıklarda ortaya çıkan bir diğer konu, değişim ve ona karşı verilen tepkiler, onu yorumlama biçimleri olmuştur. Bu anlamda değişim, hem iş dünyası çerçevesinde hem de toplumsal düzlemde gündeme geldiği görülmektedir. Değişimi tetikleyen bir takım dış koşullar ortaya çıkmıştır; bu anlamda bir unsur, ülkedeki siyasetin ve vizyonun değişmesidir. Dolayısıyla vizyon değişikliği bağlamında sıkça zikredilen isimlerden biri, Turgut Özal olmuştur:

70'li yıllarda, o tür sanayiler oluşunca, ufak tefek yedek parçalar; ufak tefek de olsa başlamıştı ama zayıf, az idi. Ama 80'lerden sonra rahmetli Özal ile birlikte önleri açıldı. İthalat, ihracat yapma o süreçle yaygınlaştı. (Sanayici 1, p. 7).

Bizim gibi Anadolu insanları – mesela biz faizsiz para bulamazdık, bu yüzden buraya girmiyorduk. Bu süreci, Türkiye'deki Müslümanlar rahmetli Özal'ın açtığı kapılarla yakaladı. (Sanayici 1, p. 15).

Dindar iş adamı için istediği yöntemlerle hareket etmek için alternatifler çok daha fazlalaştı. (Sanayici 1, p. 25).

Ama yıl geldi 1990'lara, özellikle Özal iktidara geldikten sonra, Türkiye'de muhafazakar kesim de paraya, yatırıma, ticarete falan atılmaya başladı ve şekil şemal değişti. (Sanayici 3, p. 53).

Belli bir yaşın üzerinde olan bazı iş adamları, Necmettin Erbakan'ın vizyonunun da etkili olduğunu ifade etmişlerdir:

> *Rahmetli Erbakan Hoca'dan, yani ben refahçıyım, o dönem epey çalıştım, üç dört dönem şeyde bulunduk. Rahmetliden bazı güzel şeyler kaldı kafamda - 94'te,98'de, eski yani. (Sanayici 1, p. 61).*

> *Rahmeti Erbakan hocamın siyasi oluşumunun gençlik üstündeki en büyük artısı neydi? Milli gençlik vakfı gibi, çocuklara sohbettir, dini eğitimdir, veren bir kurum, bir vakıf kültürü vardı. ... Ya ben RP gençlik teşkilatında çalıştım, biz sabah namazında camiye giderdik. (Sanayici 11, p. 156).*

Değişime uğrayan bir mesele dayanışmadır ve özellikle 80li veya 90lı yıllarda daha farklı bir dayanışma biçimi olduğuna dair ifadeler, hatta artık böyle bir dayanışmanın olmadığından şikayetlenmeler de söz konusudur. İyi bir uygulama olarak zikredilmesine rağmen, bundan vaz geçilmesi muhtemelen banka sisteminin, özellikle de katılım bankacılığın gelişimiyle ilişkilidir.

> *90-95'li yıllarda bir sürü arkadaş birbiriyle yardımlaşırdı, Yani para alır verirdik, emanet alır verirdik, şimdi veremiyoruz ve alamıyoruz.(Sanayici 1, p. 51).*

> *Özelde dayanışmalar hala devam ediyor, ama geniş kitleye yayılmış dayanışmalar 80'lerde muhafazakar kesimin inanılmaz zülüm altında olduğundan kaynaklı, bir baskıdan kaynaklı olduğu için bir bağlılık vardı. Şimdi o günün zamanı bittiği için, tabi müslümanlar da muhafazakar kesim de biraz daha salaş ve rahat çalışıyor olabilirler.(Sanayici 9, p. 67).*

Söz konusu değişimin, özellikle şimdiye kadar gelişmelerden faydalanmayan bölgeler için yararlı olduğu, zaman zaman ifade edilmiştir; zira ticari faaliyetleri sayesinde daha görünür hale gelinmiş ve koşulların belirlenmesinde etkili olmaya başlanmıştır.

Dini hassasiyetleri yüksek olan insanların iş hayatında daha ağırlıklı olarak yer aldığını müşahede ediyoruz. Bunu bir iki şekilde ifade edebiliriz: bir Anadolu sermayesi diye tanımlanan, Anadolu insanının hassasiyetlerinin artık iş dünyasında da var olan temsilcileriyle ticari hayata da doğrudan ağırlık koymaya başladığını görüyorsunuz (Sanayici 17, p. 59).

Değişti mi değil, değişmek zorunda. 40 yıl önce başladığım iş dünyasıyla bugünkü iş dünyası çok değişti. Türkiye ciddi açılımlara girdi, ticaret farklı şekiller aldı. Bizim belirlediğimiz değil de, şu anda dünyanın belirlediği ticaret şartları içinde kendi yerimizi alıyoruz ve çabamızı sürdürüyoruz. (Sanayici 13, p. 51).

Ülkeye olarak da finansal araçlarımız çok gelişti, insan kaynağı potansiyelimiz çok gelişti ve iş yerlerimizde artık yetkinliklerimiz de gelişti bu noktada hamdolsun. Bu süreçte geçmişe göre şu anda çok daha iyi bir noktadayız, alacak çok yolumuz var yalnız (Sanayici 17, p. 55).

Ancak aynı değişimin olumsuz etkilerinin olduğu vurgulanmakta ve ona yönelik çözüm önerilerini ortaya koyanlar da bulunmaktadır

90'lardaki mücahitlerimiz şu anda müteahhit oldu diyorum ben kendimce. 90'larda haydi savaşa gidiyoruz, cihat ediyoruz dediğimizde, arkamızdan belki yüzlerce, binlerce insan gelirdi; özellikle zengin tabakası da olsa, yani yüksek zengin değil de daha ortalama olan kendi yağıyla kavrulan. Şu anda cihat edelim desek ben para vereyim de sen cihat yap noktasına geldik. (Sanayici 2, p. 116).

Biz öyle bir hassasiyetle yetiştirildik ki zamanında. Yani faiz olsun, yani İslam'ın yasaklarına biz çok katı yetiştirildik, olması gereken. Bu 1997ler 98ler 99lar vardı, belki Ak partinin ilk yıllarında vardı. Ama şimdi baktığımız zaman insanlar, şu anda o kadar işi basitleştirdiler ki hocam. Nasıl basitleştirdiler? Bana sorarsanız faiz haram kardeşim. Faiz haram. Bu ev alırken de haram, işletme kredisi alırken de haram.(Sanayici 11, p. 92).

Biz biraz da bu kapitalist düzenin içinde İslam'ı, ticari düşüncelerini daha büyük nitelikte ele alacak kültürde insanlar yetiştirmediğimiz için bazı oyunlara geliyoruz. Bizim de değerlerimiz içinde dünyaya hitap edecek bilinçli altyapıda zorlayacağımız bilgi birikimimiz yok. (Sanayici 14, p. 65).

Bu olumsuz değişime karşı durabilmek için yeni neslin eğitiminin önemli olduğu vurgusu sıkça yapılmıştır; eğitim meselesinin bu bağlam dışında da gündeme getirilmekte ve eleştirilmektedir.

Sanayicinin problemleri, maddi konular çocuklara öğretiliyor. Çocuklara maddi zorluklara uygun bir eğitim verildi. Çocuklara her istedikleri verilmemeli, tasarruf ve ev yönetimi öğretilmeli. (Sanayici 16, p. 13).

Bir an önce ne yapıp edip dini eğitim çok hızlı bir şekilde halletmemiz gerekiyor. Biz dinimizi bilmiyoruz, bilir gibiyiz. Çalışmamız ondan eksik, yalancılığımız ondan eksik. (Sanayici 1, p. 72).

Zihniyet değişti, insanların ahlaki noktada, İslami noktada zafiyetleri oluştu. Eğitilmedik, geriye baktığımızda eğitim sisteminin çöktüğünü görüyoruz. . (Sanayici 2, p. 210).

Kişisel anlamda dini hassasiyetlere yönelik sorularda genelde hassasiyetin iki yönde de değiştiği belirtilmektedir; yine de finansal tercihlerinde bir değişiklik olup olmadığına yönelik sorularda kendilerinde temelde bir değişiklik olmadığını, baştan itibaren bu hassasiyetlerini korudukları, hatta yaş ilerledikçe daha dikkatli davrandıkları belirtilmiştir.

Şu anda yani 20 sene önce ben bu konuları sanki daha dikkate almıyordu insan. Yani 20 sene önce biri böyle talepte bulunur muydu belki bulunmazdı. Bulunsa böyle bir ikram yapılır mıydı yapılırdı. Şuanda insanlar bu konuda bir tavır geliştiriyorlar yani içkili bir lokantada şey yapmak istediği zaman özür dileyerek bunun mümkün olmadığını söyleyebilirler. Ama bir ara çözüm geliştirirler mi geliştirirler diye düşünüyorum. (Sanayici 5, p. 49).

Değerler bazında Allaha hamd olsun olmadı diye inanıyorum, inşallah olmamıştır. Yani faiz 1992'de de faiz almıyorum 2017'de de faiz almıyorum; 1992'de de kredi kullanmıyordum 2017'de de kullanmıyorum; 1992'de de finans kurumlarında murabaa yapmıyordum 2017'de de yapmıyoruz; 1992'de de taşıt ve konut kredisi kullanmıyorduk 2017'de de kullanmıyoruz. Değerler sistemi anlamında Allaha hamdolsun koruduğumuza inanıyorum, çünkü o bizim önceliğimiz. (Sanayici 6, p. 5).

Şöyle deyim; yani üzerine çok dikkat etmedim ama bankada değişmedi. O zaman da finans kurumları ile çalışıyordum, şimdi de finans kurumlarıyla çalışıyorum ağırlıklı olarak. Ama diğer bankalar piyasada şöhret olduğu için o anlamda orada da mecburen hesabım var. (Sanayici 2, p. 59).

Ancak süreç içinde tutum ve davranışlarda istemeseler de değişim olduğunu ifade edenler de vardır.

Ben size bir şey söyleyeyim, bugün karşınızda bir Mehmet Yılmaz var bir de askerden dönen bir Mehmet Yılmaz var; askerden dönen ile bugünkünü karşı karşıya getirelim, o günkü Mehmet Yılmaz bugünküne der ki bu gavur olmuş, dinden çıkmış der.(Sanayici 3, p.51).

Ben mesela sigara içen bir adamım, eskiden alkol satan bir yerden sigara almazdım bile. Zaten sigara içiyorsun, bu zararlı. İslami anlamda da matah bir şey değil yani bu. Ne olmuş yani, rakı satan bir yerden... almazdım ben. Orası rakı satıyor diye normal bir bakkaldan alırdım. Ömrü hayatımda 1990'lı yıllara kadar mahremim olmayan bir kadının elini hiç sıkmadım, hiçbir temasım olmadı. Şartlar ne olursa olsun olmadı. Alkol içilen bir yerde hiç yemek yemedim, gitmedim. Ama yıl geldi 1990'lara…(Sanayici 3, p.53).

Yine de bu değişimin İslami ilkelere aykırı olarak yorumlamanın doğru olmadığının altını çizenler olduğu gibi, eski uygulamaların da dinden ziyade gelenekten geldiğini ifade edenler olmuştur.

Değişim oluyordur mutlaka veya bu ister istemez olur. Bizim iş dünyamızı muhafazakar kesimin şu andaki parasal olarak gücü çok daha fazla. O zamanlar belki daha titizdi, şimdi o titizliğini arka plana atmış olabilir ama İslami yaşam kalitesi açısından farklılığımız olamaz, mümkün değil. Şimdi içki satan bir kurumda iş görüşmesi yapılamaz diye bir şart da yok. Ben orada yapmam iş görüşmesi şurada nargileci var, orada yapalım demek de uygun olmaz. Şu anda toplantıları yapmış olduğumuz, iş dünyasının, 5 yıldızlı otellerin hepsinde içki satışı var. Şimdi biz toplantı yapmayacak mıyız? Yapıyoruz, aynı zamanda o Sheraton ya da Hilton ya da dış menşeli 5 yıldızlı otellere kardeşim burayı mescit haline getirin, biz burada namaz kılacağız diyoruz. Şimdi onlar seve seve yapıyorlar bunu. Bu hale geldik. Müslümanların her zaman güçlenmesi gerekiyor, parasal açıdan da güçlenmesi gerekir.(Sanayici 9, p. 119).

Bu değişimin nispeten korunaklı bir yaşam tarzının sürdürülememesinden kaynaklandığı da ifade edilmektedir.

Bizim İslami kesimin sosyal yaşamla ilgili ciddi sorunların var. Buna inanarak söylüyorum. İnsan ilişkileri, insanların birbirlerine bakış açısı, özellikle kadın erkek ilişkileri, kadın erkek ilişkileri içerisindeki parasal ve ticari tabloların oturtulması gereken yerler konusunda bir takım sorunlar var. Bizim İslami kesimdeki insanların çoğu kendi muhafazakar kapalı alanı içerisinde yaşadığı için yıllarca, o çerçeveyi delip dışarıya çıktığı an öyle bir dünya ile karşılaşıyor ki eyvahlar olsun her şey serbest. Kendi kapalı dünyasındayken sorun yoktu. Sen ben bizim oğlan. Ticaret, ilişkiler ona göreydi; arkadaşlıklar sohbetler filan. (Sanayici 3, p.63).

Yukarıda ifade edildiği gibi yaş almayla birlikte dini hassasiyetlerin arttığı genelde dile getirilen bir husus olmuştur.

Tabi yaş ilerledikçe, kişilik oturuyor. Dini arayış, dini hassasiyeti yoksa bile yaşın getirdiği bir arayışa giriyor. Bu noktada biz çocukluğumuzdan beri muhafazakar bir toplumuz. Yetiştiğimiz çevre, ailem böyle. O yüzden

yetiştiğimiz çevre, bilgimiz bu olduğu için biz de değişiklik noktasında çok fazla bir değişiklik olmadı. (Sanayici 2, p. 114).

Yani orada bir değişim yok, daha iyi; şimdi yaş geçtikçe, ilk başta olmayan, yapmadığınız ibadetleri şimdi yapmaya başlıyorsunuz. (Sanayici 12, p. 93).

Öğrencilik hayatımızda belki dini yaşam kalitemiz biraz daha düşüktü, ama daha sonra hayatın gerçek manasını, evlilik ve iş hayatına girdikten sonra daha iyi kavramış olabiliriz. Belki o gençliğin vermiş olduğu uçarılık bittikten sonra ya da iş dünyasındaki örnekleri gördüğümüz zaman, onların yaşam kalitelerine baktığımız zaman belki biz onlardan da etkileniyoruz. Onlar sosyal yaşamda ciddi referans aldığımız şeyler. Dini kalitemiz artıyor (Sanayici 9, p.173).

Yaşanan değişimin her zaman iyi olmayabileceğini ama bazen mevcutla başa çıkmak için duyarsızlaşmaların olduğu ifade edilmiştir.

İstanbul'da bir müşteriye giderken alkol sofrasında maalesef oturmak zorunda kaldım. O kadar zoruma gitmişti ki, ama o zaman zorlandık, belki 2-3 sefer oldu, ama dördüncü sefer olduğunda o ilk tedirginliğim yok. Kanıksıyorsunuz maalesef (Sanayici 11, p.98).

Öyle olunca böyle suya sabuna dokunmadan, yolun kenarından idare edip gidiyor herkes. Öyle olunca benim gibi insanların birçoğu görmezlikten gelmeye başladık; işin daha tehlikeli kısmı o. (Sanayici 3, p.87).

Ben şunu bile duydum. Çok muhafazakar olan bir abimizden, yani çalışma hayatında çalıştığımız firmalarla birlikte faizli bir finansal kaynak kullanabilirsiniz gibi yorum yapanı da duydum. Ama o işte sizin kendi almış olduğunuz ve İslami kalitenizle alakalı bir şey. Ben çok şükür hiç kullanmadım. (Sanayici 9, p.191).

Babamlara da sorduğumuz neler yapıyordunuz diye, kendi aralarında bir banka sistemi oluyormuş. Yani paraları toplayıp ihtiyacı olanı dağıtım şeklinde

oluyormuş. Ama şimdiki bankacılık sisteminde hepsi aynı sonuçta; kurucusu Amerika, oraya bağlılar o şekilde hareket ediyor, ama biz günahı boyunlarına şeklinde (Sanayici 12, p.197).

Değişimin harcama ve tüketim anlamında da olduğu vurgulanmıştır.

İsraf artıyor, o insanlığın çok olduğu zaman her başvurduğu şeylerden bir tanesi. Bazı israfları biz hiç göz önünde bile bulundurmuyoruz, yani evimizdeki olanlar. Yani lambayı kapatma prosedürü vardır ya, oradan gelen bir temeliniz varsa tabi ki dikkat ediyorsunuz, ama çok da fazla kazanmaya başladığınız zaman biraz daha rahatlaşıyorsunuz. Yani az geliriniz olduğu zaman, dizel bir araç, daha az yakan bir şey tercih ederken, zengin olduğunuz zaman 4000 motorlu benzin bir araç, o aracın ne yaktığını umursamayan bir tavrınız olabiliyor. (Sanayici 9, p.295).

Tutumlu, hala öyleler, belki biz zorluyoruz dışarıda yemek yiyelim otele falan gidelim diye. Yani çocukluğumuzda da görmedik imkan olmasına rağmen. Benim dedem, daha doğrusu annemin dedesi 5 sene önce vefat etti, burada tuğla fabrikası sahibiydi. Yani her türlü imkanı var, ganimet gibi malvarlığı var, ama öldüğünde hala 30 yıllık takımlar, belki 50 yıllık, yani evlendiklerinden beri kalan salon takımı halısı vs vardı. (Sanayici 12, p. 188).

Değişimi anlamak için nesiller arası bir farkın olup olmadığı sorulmuş ve genelde çok fazla değişim ve dönüşüm olduğu belirtilmiştir. Bu değişim, tüketimde olduğu gibi iş anlayışında gözlemlendiği ifade edilmiştir.

Artıyor, maalesef. Babaları olarak gittiğim zaman, diyelim üç dört çeşit elbise ayakkabı var, onu alacak normalde gücüm var ama elim varmıyor alamıyorum. Bu değer mi diye soruyorum. Çocuklar hiç sormuyor bile. (Sanayici 1, p. 116).

Ne gerek var? Şunun üzerine beş tane telefon yenilendi. En iyi telefon 5-6 milyar olmuş, ne gerek var? İşte ticari açık. Türkiye'de 3.derecede cep telefonuymuş cari açığı sağlayan. Ne gerek var? Sürekli telefon değiştirmeler.

Al benim elemanlar. Adam alır 3-4 lira maaş, cebindeki telefon 5 bin liralık. Buyur.(Sanayici 8, p. 166).

Şu anda meşhur Z kuşağı var hocam. Biz sanayide buna zibidi kuşağı diyoruz. Sorumluluk sahibi olma noktasında sorumluluk sahibi değil, bir anda köşeye oturayım, işi bitireyim (Sanayici 2, p. 120). Yok iş ahlakı konusunda da öyle, dini konularda öyle. İkisi de sıkıntılı Z kuşağında, o yüzden bizim eğitim şu anda içler acısı (Sanayici 2, p. 126).

Yani nesil - bazı gördüklerim- ya buraya klima taktırmak gerekli diyor, tak diye karar veriyor, ertesi gün taktırıyor. Acayip bir şey, ben anlamıyorum. Anormal görüyorum, benim bir araba ihtiyacım var, hiç hesap kitap bir şey yok, gidiyor araba alıyor birden. Biz ona şöyle diyoruz, çabuk elde edilenler çabuk terk edilir. Çok çabuk elde ediyor insanlar. Çok çabuk vaz geçebiliyor (Sanayici 7, p. 192).

Bu değişim aktörlerinden birinin siyasiler olduğu belirtilmiş ve onların vizyonsuzluğunun tabanı da etkilediği aktarılmıştır.

Rahmeti Erbakan hocamın siyasi oluşumunun gençlik üstündeki en büyük artısı neydi? Milli gençlik vakfı gibi, çocuklara sohbettir, dini eğitimdir, veren bir kurum, bir vakıf kültürü vardı. Tayyip bey, bunu yapamadı mesela. Gençliği veya Ak partili insanların çocuklarıyla... Ama şimdi bakıyorum Ak partinin gençlik teşkilatına; yani Konya falan. Geçen İzmir'de bir müşterideydik. Oraya seçim çalışması için Ak partinin bir İzmir gençlik teşkilatı geldi; yani ben özür dileyerek söylüyorum, hanım kızlar, yani deniz kıyafetiyle gelmiş. Çok üzüldüm yani ben (Sanayici 11, p. 156).

3.4.7. Değişimin zorlayıcısı olarak dış koşullar

Mülakatlar sırasında dış koşulların – ki bunlar hem toplumsal hem ekonomik niteliktedir- bireysel değişimi kaçınılmaz hale getirdiği ifade edilmiştir:

Şöyle bir algı oluşmuş: Yılmaz'ın oğlu gidecek bir yerde çalışacak, seyyar satıcılık yapacak. Ben 4. sınıftayken bu çok kıymetli ve imrenilecek bir şeydi.

Herkes, Yılmaz'ın oğlunun bedestende seyyar satıcılık yapmasını övgüyle bahsederdi. Maşallah diye bakarlardı, şimdi ise toplumda böyle bakmıyor. Mesela benim ortanca oğlumu bir pastanede çalıştırdım 3 ay veya 4 ay süreliğine. Toplumun bakış açısı bambaşka; "Mehmet Bey pinti adam mıdır, çocuğa verecek parası yok mudur" diye bakıyorlar.(Sanayici 3, p.145).

Bizim ailemizde şu anda her geçen gün kan kaybı oluyor, herkes münferit yaşıyor, yani büyük aile yapısı çözülüyor. İş hayatı da bunu tutkallayamıyor, yine iş hayatında bile herkes bağımsız kendi hayatını sürdürmeyi daha çok yeğliyor.(Sanayici 14, p.41).

Öyle bir trend yok. Eskiden beri bildiğim insanlar, bildiğim tarzları aynı, ama faiz konusunda dediğim gibi bir yerden sonra...insanların bir yere kadar dayanma gücü var, o yerden sonra artık bir kere aldıktan sonra kafasında çözüyor onu, ben öyle görüyorum (Sanayici 10, p.122).

Şöyle bir şey de var; çok büyük müşterilerle çalıştığınız zaman illa farklı bankaları isteyenler var. Yani gönderdiğiniz zaman ya bu banka ne diyenler var, İstanbul da filan bunları yaşıyoruz. Yani hiç ismini duymadık ya finans bank mı falan diyenler var (Sanayici 12, p. 199).

Süreç içinde kurdukları toplumsal ilişkilerde değişiklik olup olmadığı sorusuna karşılık hepsi, eski arkadaşlarıyla hala görüştüklerinin altını çizmiş; ancak bunun yanı sıra çevrenin değişmesinin kaçınılmaz olduğu da ortaya koymuştur.

Tabii bir ayrışma oluyor. Ya da sizin gelişiminizle o adamı sadece parasal olarak düşünmeyelim. Kültür olarak, eğitim olarak, şey olarak kendini geliştirmiyor bu adam. Kendini geliştirmeyen, seninle birlikte yürümeyen bir adam, seni hapsetmeye çalışıyor. Ya benim ol ya kara toprağın gibi bir anlayışa bürünüyor. Bu yürümüyor tabi bu ilişkiler. Salt zenginlikten dolayı terk ettiğimiz birileri yok, onu söyleyeyim (Sanayici 7, p. 160).

Bu anlamda dindarlık meselesinin de sosyolojik bir gerçeklik olarak algılamak gerektiğini ifade edenler söz konusudur:

Düne kadar Türkiye nüfusunun %80i köylerde oturan bir topluluktuk biz, %70 %80 köylerde otururken bir anda %70ler şehre geldi %30lar köyde kaldı. Şehirden gelenler o dar alandaki sıcaklığı şehirde bulabilmek için çeşitli gruplar oluşturdular. Bu gruplar da genellikle din çerçevesinde oluştu. Tarikat ve cemaatler olarak oluştu ve orada insanlar o topluluk içinde referans din olunca da daha dindar görünme gayreti ortaya çıktı. daha dindar olmanın belki getireceği karşılık da oldu ve bundan dolayı da insanlar daha dindar görünmeyi tercih etmeye başladılar. Bunu içselleştirdiler mi bunun için oturup konuşmak hayata bakmak lazım. (Sanayici 5, p. 47).

3.2. Paranın Felsefesi ve modernleşme biçimleri

Daha önce de ifade edildiği gibi tezin bulgular ve analiz kısmında iki temel husus ön plana çıkarılmıştır. Böylece ilk olarak, saha çalışması sonucu ortaya çıkan bulgular tasnif edilmiş ve belirli başlıklar altında toplanmıştır. Bu sayede mülakat yapılan iş adamlarına ilişkin bilgiler ortaya konmuş ve ardından din ve iş hayatıyla ilgili görüşleri sergilenmiştir. Bunun yanı sıra çeşitli başlıklar altında dünya görüşlerine de yer verilmiştir. İkinci kısımda ise Simmel'in kavramları doğrultusunda bir analiz gerçekleştirilmiştir ve yukarıda ortaya çıkan bulgular, bu kavramlar etrafında analiz edilerek açıklanmıştır. Dolayısıyla tezin bu kısmı, söz konusu analizi içermektedir ve Simmel'in değişen toplumu anlamak için kullandığı etkileşim, rasyonelleşme, farklılaşma, bireyselleşme, kompartmanlaşma, duyarsızlaşma ve yaşam temposu kavramları etrafında analiz yapılmıştır.

3.2.1. Etkileşim (Wechselwirkung)

Söz konusu kavramlardan ilk ele alınacak olan *Wechselwirkung* (etkileşim) kavramıdır; zira toplumsallaşma sürecinde ve kurumların oluşumunda temel bir kavram olarak tanımlanmaktadır. *Karşılıklı etki* şeklinde tercüme edebileceğimiz bu kavram, bireylerin bir birleriyle girdiği ilişkilere gönderme yapmaktadır ve bu ilişkilerin devamlılığı sayesinde hem bireyi hem de toplumu ve kurumlarını etkilemektedir. *Paranın Felsefesi*nde para, bu etkileşime somut bir örnek olarak sunulmuş ve para aracılığıyla etkileşimin arttığı ve sınırlarının genişlediği tartışılmıştır. Böyle bir etkileşim, şüphesiz insanlık tarihi boyunca olmuştur, ancak

modern dünyada daha yoğun olagelmiş ve de çeşitlilik arz etmiştir. Öteki ile karşılaşmanın veya öteki ile kesişme noktalarının çok olması, yine modern dünyanın bir gerçeğidir. Geleneksel topluma kıyasla, bireyin çok sayıda ikincil ilişkiler kurma ihtimali yüksektir ve bu karşılaşmalar hem bireyi hem toplumu şekillendirmektedir. Şöyle ki, birey kendi yakın çevresinin dışına çıktıkça yeni normlar, adetler, uygulamalar vs ile yüz yüze gelmekte ve bu karşılaşma onu etkilemekte ve muhtemelen değiştirmektedir. Ancak bu mesele veya ilişki biçimi, bireyle sınırlı kalmayıp topluma da yayılmaktadır; bu nedenle yeni ilişki biçimleri, yeni uygulamalar, yeni kültürel anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Konya'daki iş adamlarıyla yapılan görüşmelerde bu olgunun varlığından söz etmek mümkündür, çünkü ticari faaliyetleri nedeniyle öteki ile karşılaşma –ki burada hem İstanbul gibi kentler etkili olmuştur hem de küreselleşmeyle birlikte yurt dışı ilişkileri önemlidir- söz konusu kişileri çeşitli yönden etkilemiştir. Ancak "gündelik" hayatlarında da bir çeşitlenme söz konusudur; bunlar dini, iş hayatıyla ilgili ya da sosyal amaçlı çeşitli toplumsal gruplara katılımın olduğunu ve her birinde farklı bir amaçla ve dolayısıyla rol ve kimlikle bulunulduğunu göstermektedir.

> *Akkise derneğine katılma sebebi nedir: birincisi, kendi memleketimdeki insanları yetiştirmek, özellikle fakir fukaraya destek olmak; amacımız o, yani yardımlaşmak. Yaradan bize bir imkan verdiyse bunu bir şekilde ihtiyaç sahiplerine kanalize etmek. İkincisi MÜSİAD'a giriş sebebim: elit tabaka olması. Değerli iş adamlarının, sektörel bazlı veya sektör dışı, ticareti düzgün insanların birlikteliğinin olduğu bir yer. Giriş sebebim bu. Teşkilata girmem, yani AK Parti'ye girme sebebim, bu işin siyasi olarak, yani bazı şeylerin siyasi olarak yapılması gerektiği diye düşünüp yaptığım bir hamleydi. Orada da mücadele ettik, ülke için bir şeyler yapalım, çünkü siyaset olmadan bugün ülkede, siyasette etkin değilsen hiçbir şey yapamazsın, onu gördüm. Ne kadar sanayici de olsan olmuyor. O anlamda siyasilerle siyasete girdik, bu da ülkenin sanayi anlamında yanlış giden yönleri varsa gücümüzün yettiği kadar bir üst makama bildirelim, doğrultalım, doğrulsun ki ülkemiz bir yerde kalkınsın mantığıyla hareket ettik. (Sanayici 2, p. 53).*

Yürütmeyi başarmaya çalışıyorum, öyle söyleyeyim, yürüyebiliyor. Yani biraz tabi buna emek sarf etmeniz gerekiyor. Bu hassasiyeti eğer gütmezseniz işiniz çok kolay; ya da tamamen bu çerçeve içinde kalmak istiyorum derseniz, gene kendi çizgiler içinde gitmeniz çok kolay. Ama ülkenin dünya ile rekabet ettiği, şirketinizin tüm sektör adaylarıyla, dünya ile rekabet ettiği, dünyanın gelişmiş ülkelerinin tamamının dünyanın insan kaynaklarını kullanarak bu gelişmesini sağladığı bir ortamda sizin de tüm insan kaynağını doğru kullanarak o gelişmeyi, o yarışı sürdürmemiz gerekiyor. (Sanayici 17, p. 51).

Çok fuar takip eden bir insanım, çok fuar gezerim, yurtiçi yurtdışı sektörümle alakalı. Onun da belki benim sektöre bakış açımda, sektörle alakalı yorum yapabilme adına bana çok şey kattığını düşünüyorum. Hem sektörel dergiler, sektörel fuar, o bana çok şey kattı. Bir de ben, pazarlama, satışla iştigal ettiğim için sektördeki insanlarla çok sık seyahat ederim, ziyaret ederim eğer aynı ilde yaşıyorsak. İnsanlarla sohbet ederiz. Mutlaka iş amaçlı sohbet ederken insanlar bir birlerinden çok şey öğreniyorlar veya piyasanın nabzını daha iyi tutabiliyorsunuz (Sanayici 11, p. 58).

Küreselleşme, daha doğrusu bu bağlamda öteki ile karşılaşma, kişiler üzerinde her anlamda etkili olmaktadır. Ötekinin iş yapma biçimini, iş ahlakını, dünya görüşünü, olumlu ve olumsuz yanlarını görmekte ve böylece kendi de, hem kendisine hem de toplumuna ilişkin taleplerde bulunabilmektedir. Bunlardan bir tanesi, ötekinin başardığını görmektir; böylece kendi toplumunun da bunu başarabileceğini, hatta başarması gerektiğini vurgulamaktadır.

Almanlar yapar da biz niye yapamayız bunu, niye Hristiyan yapıyor da Müslüman yapamıyor gibi insana bir şey veriyor, vermesi lazım. Küresel olmamız lazım. Bizim ana sıkıntılarımızdan bir tanesi, biz şey değiliz. (Sanayici 1, p.31).

Ama bir yardımlaşma mutlaka olması lazım, yani Endonezya veya Malezya ile. Demin ifade etmiştim, küresel Müslümanlık böyle bir şey. Küresel Müslümanlık dediğim Allah'ın emri, peygamberin kavli. Bugün Çin'de ayağına diken

batandan biz mesul değil miyiz? Bitti. Bugün Malezya'da borçtan batan bir firmadan biz mesulüz (Sanayici 1, p.49).

Aksine şöyle; olumsuz değil, olumlu etkilediğini düşünüyorum. Yani niye? Şimdi Müslümanlar ticaret kabiliyetini daha yeni yeni öğreniyor. Geçen bir yerde konuşması geçti ben tuttum yani konuşmayı. Ticareti Yahudiler iyi yapar diyor dünyaya baktığınız zaman. Tabi onlar yapacak adamların 5600 yıllık ticari serüveni var serveti var diyor, biz daha şeyden çıkıp geleli 1000 yıl olmuş. (Sanayici 13, p. 125).

Onların kurduğu düzendesiniz mecburen yani. Her konuda, sadece bankacılık vs değil teknoloji orada, her şey orada, tüm sistemler orada, bizim oradaki yazılımlar oradan. Devletin burada.... sadece o tarafta değil çok geç kaldık yani ben öyle düşünüyorum. Çok geç kaldık son 10 yılda 15 yıldaki gelişmelerde, biz daha yeni yeni, biz daha şunları yapalım bunları yapalım..(Sanayici 12, p. 209).

Ancak öteki ile karşılaşmanın ve etkileşime girmenin toplum üzerindeki olumsuz sonuçları da zaman zaman dile getirilmiştir:

Dünyanın getirdiği, küreselleşmenin getirdiği yanlışlar olabilir, olabilir değil olur yani. Sadece zenginleşerek bozulduk anlamı çıkmaz (Sanayici 1, p.39).

Onun dışında mesela sigorta. İnanç temellerimiz içinde sigorta anlayışı farklı ama şu anda uluslararası yürüyen sigorta şirketlerin ilişkileri başka. Sigortada da ciddi zorluklar çekiyoruz; mesela insanlar eskiden iş hayatında -asgari ücretten bahsettiniz- sigorta yapmayın çünkü sigorta haram diyen inanç temelli bir pompalama vardı. İşte, emekli maaşı şu, 40 yıl öncesini söylüyorum size, bankadan para almayalım. Niye? Çünkü faize bulaşan müesseseden para alınmaz. Herkesin elinde cash para vardı, bugün öyle bir şansın yok. Kredi kartı bile satış oranlarına göre düzenlenmiş. Şu anda kredi kartı taşıyoruz, bizi bu noktaya getiren sebepler var. İnsanları ölçüleri içinde – biraz önce bahsettiniz, küreselleşmenin getirdiği bir zorunluluk var - biz oraya kanalize edildik. (Sanayici 14, p.63).

Bu çocukların yetişme noktasında, en azından dünyayı Türkiye'deki birçok şehri gördük, burada daha korunaklı bir yapı var, en azından biraz daha iğdiş olmamış zihinler oluşturabiliyoruz. Diğer şehirlerde ülkelerde bir şekilde jenerasyonlar iğdiş ediliyor, zihinler iğdiş ediliyor. En azından burada taş yerinde ağırdır misali, memleketimiz, çıktığımızda görüşebileceğiniz insanlar var. Fikir birlikteliği olan noktalar var. (Sanayici 7, p.74).

Bir katılımcı İstanbul'da iş adamı olmanın daha kolay olduğunu ifade etmiştir, çünkü ona göre Konya'daki yapı sorunlu ve iş ile ilgili konuşulmuyor; bu da daha rasyonel bir yapının olması gerektiği düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu olgu aynı zamanda kendi çevresinden çıkıp kendinden farklı olan çevrelerle etkileşim içinde olduğundan, değişimi ve kendi durumunun yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Var idi, ama ben artık son beş altı senedir gittikçe uzaklaşıyorum. Konya'daki yapıyı sevmiyorum, ben de Konyalıyım, bu iki yüzlülük artık bana artık şey vermeye başladı. Hani oturuyorsunuz.. Her zaman şunu söylüyorum, İstanbul'da iş adamı olmak daha kolay. Karşınızdakinin dost mu düşman mı olduğunu anlamak iki saatinizi alır 3. Saatte ilişkide olduğunuz adamın yolunu yöntemini öğrenirsiniz. Konya'da bunu yapmanız mümkün değildir, çünkü çok kapalı. Yani kendine ait bir dünyası var Konya'nın, ben bundan iyice sıkıldım çünkü samimi sohbetler... Bir yerde oturuyorsunuz, vatan, millet, memleket için ya da sektör açısından ticaret açısından bir şeyler konuşuyorsunuz, iki adım öbür tarafa gidiyorsunuz kimse yok ortada. Hani mangalda kül bırakmayanlar, hiçbiri yok, tek başına kalıyorsunuz. Ben yıllarca bunu çok yaşadım, bir değil beş değil; en son artık dedim ki yeter. Eskiden çok sohbetimiz olurdu; samimi bulduğum işadamları, arkadaşlar bir araya gelir oturur sohbet ederdik, yemek yerdik falan. Bunların hepsi bitti. Bunların tamamını bitirdim ben. (Sanayisi 3, p. 73).

İş yapma biçimlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi söz konusu olduğunda da özellikle yabancı ile karşılaşmanın önemi ortaya çıkmaktadır:

Polonya'dan bir müşteri geldi, bayilik falan düşünüyordu. Müşteriye merdiven altı imajı verdik, çünkü başka imkanımız da yoktu zaten. Adam gitti ve ne telefonlarımıza ne maillerinize cevap verdi. Zaten bakışlarından hissediyorsun buraya geldiğinde. Dedik, arkadaş biz global çapta bir yer olacağız, bu iş böyle olmaz dedik (Sanayici 2, p.160).

Tabi biz ihracat odaklı olunca, özellikle Avrupa'ya verdik ürünleri, bir çok sertifikasyon sürecinden geçtik. Ürünlerimizi kaliteli bir seviyeye çektik yurtdışı pazarına hitap ettiğimiz için (Sanayici 7, p. 22).

Öteki ile etkileşim içinde olmak, aynı zamanda kendini sorgulamaya veya İslam dininin diğer dinlerden farklı olarak ticari hayata engel olmadığını vurgulamasına da neden olmaktadır:

Duyarız, Coca Cola, yüzde onunu İsrail'e verirmiş; adamın zekatıymış meğer o, anladınız mı, zekatıymış. İşte okuyorum, Rockefeller ya da öbürü işte, servetimin diyor, 44 milyar param var diyor 39'unu Microsoft un vakfına verdim, 4 milyon çoluğuma çocuğuma yeter diyor. Bir okuyorum altından neler neler çıkıyor. Yani akıllı şuurlu Müslümanlık farklı bir şey. Bizde bilmeden; İslam eğitimi yok. (Sanayici 1, p.90).

Sıkça İsrail'in Filistin'e giden biriyim, o devlet görevinden dolayı. On on beş senedir, 2005'ten beri oralara gidip geliyorum. Yahudiler mesela, bir buçuk milyon civarında Yahudi var mesela, yaşamlarını görseniz, rezalet. Ne bir Müslüman, ne gayrimüslim böyle yaşamaz. Onların inançları, onları öyle yaşamaya mecbur kılıyor…. Hatta yakında Çin'deydim, Budistler var orada. Eyvah yani, Budist olmak çok zor. (Sanayici 3, p.153).

Etkileşimin sadece tek bir tarafı değiştirmediği aşikardır; bu nedenle her ne kadar olumsuz etkileri de olsa muhafazakar iş adamlarının da ötekini veya onun koşullarını değiştirdiği ortaya konmaktadır. Böylece öteki tarafa kendi normları da kabul ettirebilmiştir ve onu değiştirmiştir.

Dini hassasiyetleri yüksek olan insanların iş hayatında daha ağırlıklı olarak yer aldığını müşahede ediyoruz. Bunu bir iki şekilde ifade edebiliriz: bir Anadolu sermayesi diye tanımlanan, Anadolu insanının hassasiyetlerinin artık iş dünyasında da var olan temsilcileriyle ticari hayata da doğrudan ağırlık koymaya başladığını görüyorsunuz (Sanayici 17, p. 59).

Şimdi içki satan bir kurumda iş görüşmesi yapılamaz diye bir şart da yok. Ben orada yapmam iş görüşmesi şurada nargileci var, orada yapalım demek de uygun olmaz. Şu anda toplantıları yapmış olduğumuz, iş dünyasının, 5 yıldızlı otellerin hepsinde içki satışı var. Şimdi biz toplantı yapmayacak mıyız? Yapıyoruz, aynı zamanda o Sheraton ya da Hilton ya da dış menşeli 5 yıldızlı otellere kardeşim burayı mescit haline getirin, biz burada namaz kılacağız diyoruz. Şimdi onlar seve seve yapıyorlar bunu. Bu hale geldik. Müslümanların her zaman güçlenmesi gerekiyor, parasal açıdan da güçlenmesi gerekir.(Sanayici 9, p. 119).

3.2.2. Rasyonelleşme

Modernleşme teorilerinin büyük bir kısmında değişim, rasyonelleşme kavramı ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Georg Simmel de rasyonelleşmenin önemli unsurlardan biri olduğunu ileri sürmektedir, ancak bu olguyu anlatmak için başka kavramlar da kullanmaktadır. Hesaplanabilirlik kavramı, buna bir örnektir. Böylece modern insan, daha yönetilebilir ve ön görülebilir bir yaşam tarzını benimsemektedir. Hem özel hayatında hem de iş hayatında birey, daha kontrol edebileceği bir ortam oluşturmaya çalışmaktadır. Böyle bir eğilimin varlığı, araştırma kapsamında yapılan mülakatlarda görülmektedir; zira iş planının yapılması, yatırımların biçimi ve türü, mülk edinmenin nedenleri, kurumsal yapının inşa edilmesi gibi olgular daha hesaplanabilir bir çevre oluşturma maksadı taşımaktadır.

İş dünyasında rasyonellik

Bir iş adamı, kolay kolay çalışanı işten çıkarmadıklarını ve bu konuda daha vicdanlı davranmaktan yana olduklarını belirtmiştir; ancak aynı zamanda bu davranışın arkasında verimliliğin arttırılması olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla

çalışanla kurulan bağlar, geleneksel anlayıştan uzaktır ve daha ziyade iş hayatı ile sınırlı kalmaktadır.

> *Firmamız kolay kolay personel atmaz. Yüz kızartıcı, hırsızlık gibi suçlar işlemediyse, verimsizlik varsa onu verimli hale dönüştürmek için gayret gösteririz. Kolay kolay adam atmayız, ama en son çare, ortamı bozuyorsa atarız. O noktada dikkat etmeye çalışıyoruz, verimliliğini arttırmaya çalışıyoruz konuşarak, istişare ederek falan. Onlar da anlayış gösteriyorlar. O noktada belki eksikliklerimiz vardır, ama modern düşünecek olursak, çok rasyonel miyiz? Değiliz. Biraz daha vicdan var bizde. (Sanayici 11, p. 108).*

> *Ya benim için en önemli olan işin zamanında yapılması, onun dışında şirket içerisindeki ilişkilerde problem olmaması yani, ekip anlaşması. (Sanayici 12, p. 69).*

> *Şuna inanıyorum işçinin bize emanet olduğuna inanıyorum, işçimizin evindeki huzur bile bizim işlerimizle direk bağlantılı olarak düşünüyorum. İnsani şartlarında yani ortalama standart şartlara uygun bir hayatı onun için inşa etmek gerektiği kanaatindeyim. (Sanayici 5, p. 31).*

Personel istihdam ederken ve çalıştırırken yine işlerin ve geleceğin daha hesaplanabilir olması göz önünde bulundurulduğundan bir takım yöntemler belirlenmektedir.

> *Ha vasıfsız alıyor muyuz alıyoruz nasıl alıyoruz, bakıyoruz uzun soluklu. Bizim bu işte en temel şey, sıkıntı şu, emek harcıyorsun tam karşılığını alacağım derken koyup gidiyor. Yani bütün yaptığın masraflar, öyle görüyoruz biz işveren olarak, bütün masraf, çile, harcama, bunların hepsi boşa gidiyor. Bundan dolayı referanslı, tabiri caizse sadakatli, yani seni asla yarı yolda bırakmayacak, mümkün oldukça öyle insan seçmeye çalışıyorum, mesela benim en büyük tercihlerimden biri o. O yüzden mutlaka referans önemli. (Sanayici 13, p. 96).*

Herhalde firmalarda yani bazen çok talep oluyor, işçi talebi. Yoldan geçeni alıyoruz. Bu bir senedir ekonomik sıkıntıdan kaynaklanıyor. Bir dönem bizim buraya ilk geldiğimiz yıllarda, yani 2011, 12,13 senelerinde buradan birisi çıksın karşıya gitsin, o gün işe girebiliyordu. Şimdi biraz öyle değil, onun bir etkisi var. İnsanlar işini kaybetmemek için gitmiyor. Yani işe almak için tabi ciddi kriterlerimiz var kendimize göre. Mümkün olduğunca en azından lise mezunu olsun. Bir de işçi alımında en çok dikkat ettiğim konu şu oluyor, işe aldığımız personelin babası girişimci mi yoksa maaşla çalışan mı? Bu çok önemli kriter bizim için. Eğer babası girişimciyse, kendi işletmesi varsa, o tür personelin kafasında kendi iş yerim düşüncesi oluyor kesinlikle. Biz de yetiştirdiğimiz personelin gitmesine üzülüyoruz. Ama babası sürekli maaşlı çalışıyor bir yerde, o insanlarda pek öyle gitme alışkanlığı olmuyor; o düzen, maaş düzenine alışmış o adam, maaş gelecek. (Sanayici 10, p. 72).

Biz öncelikle tecrübe ararız; ikincisi, biri bir yıl içinde üç yerde çalışmışsa istikrarsızdır. Onu bana hiç getirmeyin derim. Ben görmem bile onu, bir yıl orada çalıştı, bir yıl burada çalıştı. İster İTÜ ister ODTÜ mezunu olsun; yani gelir bir sene de bende çalışır. Oraya, cv'ye bizim şirketi de ekler. Kısa vadeli çalışan insanlarla biz çalışmıyoruz. Biz buraya 2012'de taşındık, 2012'den beri bunu uyguluyoruz (Sanayici 2, p. 82).

Birisi şu: çalışan arkadaşlarla yönetim arasında, özellikle mavi yaka ile yönetim arasında -tabii ki beyaz yakayla da- sürekli aktif, açık bir iletişim kanalının açık olması gerekiyor. Eğer bu iletişim kanalı tıkalıysa veya arızalıysa, bu çalışanla yönetim arasında bir kopukluğa ve çalışanın kendi içinde küçük problemlerin zaman içinde büyüdüğü ve bunun amacını aşan eylemlere dönüşebildiği veya amacını aşan bir hale dönüşebildiğini müşahede ettik. Halbuki bu kanal açık ve sağlıklı olsa, zamanında küçük problemleri küçük müdahalelerle çözebilecek iken, büyük problemlere dönüşebiliyor. İkincisi, çalışan arkadaşlarımızın her birinin bir insan olma vasfından kaynaklı dünyası olduğu, her birinin dünyasında bir özel alanı olduğunu, hakikaten

çalışan dünyasının anlamanın çok önemli olduğunu gördük. (Sanayici 17, p. 37).

Çalışma ortamı için de benzer bir durum geçerlidir, yani işlerin yürümesi için rasyonel bir tavrın gerektiği ifade edilmektedir. Örneğin bir iş adamı, ticari faaliyet ile sanayi üretimi arasında işçilerle ilişkiler anlamında da farklılık olduğunu vurgulamıştır.

Orada 20-22 kişi çalışıyor, burada 25 kişi var. Ama oraya çok fazla gitmiyorum. Ortağım dediğim kardeş, imalatçılıktan geldiği için gitmese bile az buçuk bu işten anlıyor; sistemi, yıllık cirosunu, aylık cirosu. Sanayici olduğun zaman çalışanlara tutumun daha farklı olması gerekiyor. Burası biraz daha nazik, tezgahtar, muhasebeci daha düzgün olabiliyor; ama sanayici imalat dedin mi farklı bir şey. Orada daha farklı olmak gerekebiliyor. O da bu işi daha iyi yapıyor; külyutmaz derler ya, o yutmuyor ben yutuyorum. Ramazan gelmiş, fark etmez ortağım diyor. 8'de mi başlıyor, gene 8'de açılıyor; 6'da kapanacaksa 6'da kapanıyor. Kural neyse o, değişmez diyor. Bunun ne demek olduğunu yıllar sonra anladım ben. Taviz tavizi doğuruyor. (Sanayici 15, p. 36).

Rasyonellik ve hesaplanabilirlik meselesi mülk edinmede kendini göstermektedir. Bir girişimci, mülk edinirken neden bankaya gidip kredi alınmaması gerektiğini rasyonel argümanlar gerekçelendirmektedir.

Şu anda normalleşiyor, şu anda faiz kullanmak normalleşiyor. Yani bu şeyde de var, sadece iş dünyasında değil. Normal insanlar, memur olan kardeşlerimizde de oluyor. Ev almak için bankadan çekiliyor. En yakınlarımızdan... geçen aylarda oldu, bir hesap yaptım. Sen dedim kaç yıllık faiz kredi aldın? Yedi yıllık. Ne kadar ediyor? Yüz bin lira. Peki sen bu yüz bin lira artı faizle ödeyeceksin. Evin bedeli ne kadar? Şu kadar. Sen dedim, yedi yıl boyunca bu evde kirada oturabilir miydin? Oturabilirdin. Peki diğer parayı biriktirebilir miydin? Biriktirebilirdin. Peki neden kirada oturmayı tercih

etmedin? Ee, ev o zaman senin olmuyor. Yine senin değil ki. Aynı meblağlar neredeyse. (Sanayici 9, p. 205).

Normalde çok çok lüks şeyleri alabilecek durumdayız. Bende mesela Skoda var, ondan önce BMW 320 vardı, baktık fiyat yarı yarıya fark ediyor, onu tercih ettik. Baktık daha rahat, 6 kişilik aileyiz daha kolay oluyor falan. Ama şey göstergesi olarak ne kullandığımız krediler ne kazancımızı bir güç göstergesi olarak tercih etmiyorum (Sanayici 7, p. 150).

Arsa yok, ev yok, ikinci bir ev yok, ondan sonra yat yok kat yok yazlık kışlık yok öyle kavramlar yok. (Sanayici 6, p. 181)

Çarpıcı bulgulardan biri, şirketin devamlılığı meselesiyle ilgilidir. Bu bağlamda, şirketlerinin devamlığının ne kadar önemli olduğu ve şirketi çocuklarını düşünerek kurup kurmadığı sorulmuştur. Genelde verilen cevaplarda mal mülk kazanmanın temelde çocuklar için olmadığı, yani onlar şirketin başına geçmek isterlerse memnun olacaklarını ama ilk planda şirketin sürdürülebilirliği olduğundan buna yönelik girişimlerde bulunduklarını belirtmişlerdir.

O boyutu da düşündüğüm için bir şirket anayasası hazırlıyorum. İstanbul'da bir danışmanlık şirketini tuttum, onunla bir çalışmamız var. Çünkü grup dört tane şirket oldu ve hala büyüyoruz. Kartopu gibi büyüyor. Bunu süreç içerisinde bir sonraki nesle aktarmanın da aynı zamanda ayaklarını oluşturmaya çalışıyorum şu anda, çünkü sıkıntısı olacak. İş başa gelmeden hamle yapmak lazım. (Sanayici 2, p. 204).

Bakın bu delikanlı benim oğlum, benim çocuklarımın devam ettirilmesi niteliğinde bir şey düşünmüyorum. Sürdürülebilirse o da içinden fayda sağlayabilir, bu mantığa gelmemiz lazım, zaten inancımızda bunu gösteriyor. Kimsenin malı değil dünyadaki. Evlatlar ve mallar benim size emanetim diyor. Biz bu emaneti doğru dürüst kullanma adına faaliyet göstermeliyiz (Sanayici 14, p.75).

Şirkette çocuklarının çalışması sorulduğunda genelde çocukların çalışmalarını arzu ettikleri ifade edilmiş ve bu nedenle onların işe hazır hale gelmesi meselesi ön plana çıkarılmıştır.

> *İş yeri çocuklara kalacak diye motivasyonum kısmen var, oğluma bu konuda tavsiye veriyorum. Fabrikama gelirse iyi olur diyorum. (Sanayici 16, p. 43).*

> *İşletmeleri büyütmek için bizden sonra gelecek nesillere de -inşallah firma, Allah ömür imkan verirse, firma uzun yıllar ayakta kalsın - işte babamlar şu anda işin başında devam ediyor, onlar emekli, sonra bizler emekli olacağız. Bizden sonraki gelecekler de inşallah, öyle bakıyoruz olaya tabi biraz (Sanayici 11, p. 212).*

> *Halbuki balık tutmayı öğretirsen, ille de küçük bir maya bırakırsan –bizim hanım evde küçük bir parça bırakır yoğurt için... çocuğa maya bırakmak lazım. Para bırakmak yanlış. Çocuklarım da bu görüşte yetişiyorlar. (Sanayici 15, p. 166).*

> *Şirkette çalışan var, oğlum var, dualarınızı bekler. Bir buçuk iki senedir burada, işe sardı elhamdülillah. İşletmeci, biraz lisan öğrendi geldi. Onun küçüğü var kızım, endüstri mühendisliğinde, o da son sınıfta, inşallah, o da ara sıra geliyor (Sanayici 1, p. 76).*

> *Ben o konuda çocuklarımla hiçbir şey yapmadım. Hiç zorlamadım; eğitim mesela, liseyi bitirdiler, üniversite sınavına girmeden önce hiçbirine hadi sen ekonomi oku bize lazım olur ya da finans oku veya herhangi bir bölüm oku demedim. (Sanayici 3, p. 29).*

Çocuklarının şirkette gelip çalışmalarını arzu etseler de asıl hedefin hiçbir zaman bu olmadığı anlaşılmaktadır; böylece esas mesele şirket ve onun devamlılığıdır. Bunun için uygunsa çocukların devralması, uygun değilse de başka formüllerin bulunması da ifade edilmiştir.

Türkiye'nin ilk 500üne girmek mesela, bazılarının böyle vizyonu misyonu olur. Böyle hedefler koymuyoruz biz, biz şeyi koyuyoruz, biz iş yapıyoruz, bunu iyi yapalım. Ondan sonra ne olacağıyla ilgili o zaten oluyor gidiyor, bunu çok takıntı yapmaya gerek yok. Eğer siz iyi iş yapıyorsanız, şirket de büyüyorsa, zaten bunu kurumsallaştırıyorsunuz. Kurumsallaştırınca sizin aileden gelecek kişiler kurumsal olarak adapte olmak zorunda. Yoksa üçüncü nesilde batacak orası. Yani yaptığınız yatırımları çocukları düşünerek mi yapıyorsunuz sorusunun cevabı şu: yaptığımız yatırımları şirketi düşünerek yapıyoruz (Sanayici 7, p. 168).

Yani bence çocuklar için bırakabileceğiniz en iyi sermaye, en iyi servet eğitim. Yoksa babasının atasının anasını bıraktığı servet; hazıra dağ dayanmaz yani. İyi eğitim almamış ahlaksızın biriyse, her gün kumarhaneye gidiyorsa benim servetim adama 6 ay dayanmaz. (Sanayici 3, p. 139).

Eğitimlerini elimden geldiğince yerine getirmeye gayret ederim. Hem vatana millete, yani manevi anlamda eğitim hem de maddi anlamda da eğitimlerine dikkat ederim. Bununla ilgili para harcamaktan hiç çekinmem. Onun haricinde isterse gelsin bu şirkette çalışsın bu şirkete sahip çıksın. (Sanayici 6, p. 230).

O anlamda çocukların da tabi ki yatkın olanı olacak, olmayanı olacak, başka konularda daha becerikli olan olacak. Ona imkan tanıyan bir ortam olsun. Şöyle bir şeyim yok, çocuk illaki bu şirkette olsun, iyi gider o zaman işler. Öyle bir şey yok, bu anlayış da yanlış. (Sanayici 7, p. 172).

Fakat dedim ya bu X Y markamız hakikaten Türkiye çapında Türkiye çapında dünya çapında bir marka haline getirdik, 20 yıl 18 yıllık bir mücadelenin sonunda. Fuarlar olsun, reklamlar olsun, bayağı bir yatırım yaptık yani, reklam anlamında, marka anlamında. Düşüncem burayı bir vakıf haline getirmek. Eğer çocuklar yapmazsa bu işi, kardeşim ve benim çocuklarım yapmazsa, bu müesseseyi vakıf haline getirip yıllardan beri çalışan elemanlarım var, müdürlerim var, onların üzerine, vakıf olarak, bir kısmı onlara, bir kısmı vakfın üstüne, yani devam etsin istiyorum. Öyle bir hedefim

var. Damadımız geldi mesela, elin oğlu veya oğlum, hiç fark etmez; yani, bakacağız yapısı işi götürür mü. Zaten belli eder bir insan, bu işi yapıp yapmayacağı. Ona göre karar alacağız, illa ki bu işi yapacağın diye bir kaide yok. Oğlum için de aynı yani. (Sanayici 8, p.16).

Şu anda şirketin sürdürülmesi, esas hedefim o. Şirket bölünmeleri fayda vermez, şirketin devam etmesi lazım, ama o mantığı yerleştirmeye çalışıyorum (Sanayici 10, p. 170).

Gündelik hayatta ve iş hayatında rasyonel davranışların arttığı ifade edilmişti; bu minvalde kurulan ilişkilerde de bunu görmek mümkündür. Mesela, derneklerdeki üyelikler daha ziyade bir amaca hizmet etmektedir. Böylece hem iş ile ilgili tecrübelerin aktarımı hem de piyasa faaliyetlerini arttırmak için bir ağ oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Benzer iş adamlarıyla, otomotiv sektörüyle yakın ilişkimiz var. Dernek mahiyetinde bir araya gelişimiz var. Bu dernek kapsamında üretim, gezi, pazarlama işlemleri yapılıyor. (Sanayici 16, p. 20).

Zaman zaman tabi ki aynı sektörde çalıştığımız insanlarla bir araya geliyoruz, zaten arkadaşımızın 1 tanesi de aynı sektörde faal olan bir kuruluşun üyesi. Bunlarla bir araya geliyoruz ve sektörün problemleri, sektörde yapılabilecek işlerle ilgili zaman zaman istişarelerimiz oluyor. (Sanayici 5, p. 15)

Bir, benim biraz heyecanlı bir tipte olmam bunun başlıca sebeplerinden bir tanesi. İki, değişik sektördeki iş adamlarının nasıl çalıştığının merakı beni cezbetmişti. Üç, özellikle iş adamları derneğini tercih etmemdeki sebep, onların daha önceki kazanmış oldukları tecrübelerden faydalanabilir miyiz, iş dünyamızı iş halkamızı nasıl genişletebiliriz, herhangi bir sıkıntı problem yaşadığımız zaman kendimiz gibi düşünen insanlardan nasıl faydalanabiliriz. En nihayetinde üretmiş olduğumuz ürünler ya da çalışmış olduğumuz hayat, birlikte beraber götürmek zorunda olduğumuz bir hayat. Biz ne kadar birsek o kadar güçlüyüz (Sanayici 9, p. 61).

Elbette onun bilmediği şeyleri sorar ya da biz sorarız, bu durumda da biz yönlendirmeye çalışırız. Aynı sektör olmasa bile şu anteni kullan ya da şu ürünü kullan gibi tavsiyelerde bulunuruz. Mesela büyük bir firma geldi bunu yapar mısınız diye sordu, baktık o arkadaşın yani İstanbul'daki firmanın kartı. Bizim arkadaşların kartı ve biz bunlarla görüşüyoruz, biz bunu yapmayız, ticari anlamda doğru olmaz, yapılmış bir ürün dedik. (Sanayici 2, p. 41).

Ben değil de bizim Ahmet, yani büyük mahdum, değirmenciler derneği kurmaya çalışıyorlar diğer arkadaşlarla beraber. O tür faaliyetlerin tamamen içinde, ama benim bir sosyal aktivitem yok. (Sanayici 10, p. 48).

Derneklerdeki bu faaliyetler sonucunda örneğin mevzuatların oluşumuna katkıda bulunduklarını ifade etmektedirler. Güç birliği yaparak kendi pozisyonlarını koruyacak veya iyileştirecek ve dolayısıyla hesaplanabilir bir dünya oluşturma çabası bulunmaktadır.

Bir kere hem piyasayı iyi değerlendiriyorsunuz, hem de yasal mevzuatlarla ilgili bir şeyler olacağında ya da bir farkındalık oluşturmayla ilgili toplum nezdinde bir şeyler geliştirileceğinde biz de orada bulunalım istiyoruz. Özellikle bizim konu, güneş enerjisi konusu, gerçekten devlet teşvikleriyle yürüyen bir konu. Elektrik üretimi zaten devlet teşviksiz gitmiyor dünyada da. Su ısıtma konusu da zaten şu anda Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde devlet teşvikiyle yürüyor. Dolayısıyla hem standartlar oluşurken, hem politikalar geliştirilirken biz de bir fikir sunuyoruz, çünkü yurtdışında çok ciddi bir birikimimiz var bizim. Yurtdışında pazar nasıl gelişiyor, kin ne yapmış, ne tür şartlar getiriliyor vs, o noktada bizim de çorbada tuzumuz bulunsun istiyoruz (Sanayici 7, p. 48).

Sürekli fuarlar için, pazarlar için fikir istişaresinde bulunuyoruz. Bizim gitmediğimiz yurt dışı bölgelerinde olsun, yurt içi bölgelerinde olsun, sağolsun kendi sektörümüzle alakalı olarak, bizim pastane, market, raf, onlarla sürekli bağlantılı biçimde çalışıyoruz (Sanayici 8, p. 56).

Ancak aynı zamanda sorunların varlığına da işaret edilmiştir ve "duygusal" davranıldığında bu tür faaliyetlerden uzak durulduğu belirtilmiştir, çünkü bu derneklerin amaçlarından saptığı görüşü belirtmiştir.

> *Bizim soğutma sektöründe işbirliği yapamazsınız, hiç bir sektörde yapamazsınız. Masada otururuz tamam deriz, dışarı çıkarız farklı uygularız, bu yıllardan beri böyle olmuştur. Kendi sektörümüzde hiç bir zaman, hiç bir sektör, birlik beraberlik olmaz. Bırakın en ufak ekmek sektörü; adamlar oturuyor diyorlar ekmeği bir lira yapacağız, biri bakıyorsun 90 kuruş, bir 80 kuruş gibi yapıyor. Yapılmıyor yani. O anlamda değil de biz kendi partner firma deyim, krom olsun, fırın ekipmanları, raf ekipmanları, bilgisayar ekipmanları gibi dostlarımızla işbirliği yapabiliyoruz. (Sanayici 8, p. 58).*

> *Reklam ve yazılım sektörüyle dönem dönem toplantılar oldu, birliktelikler oldu; ama yani olumsuz ve kötü sonuçlandı. Herkes birbirinden iş çalma çabasında; yani yüzünüze karşı konuşup hadi beraber yapalım, ya işte ben bunu yapıyorum sizde bunu yapın herkesin bir uzmanlık alanı var, birleşelim yol alalım anlayışındayız biz. Ama bazı sektördeki arkadaşlar hepsini yapma anlayışındalar (Sanayici 12, p. 45).*

> *O konuda biraz zayıf, şöyle zayıfız. Şimdi arkadaşlar toplanıyorlar, akşamları bir araya gelip toplanıyorlar. Bir ara ben de biraz gitmeye çalıştım oturduk, biraz işlerden bahsettikten sonra ben şu arabayı aldım sen ne yaptın gibi bir şeyler konuşuluyor. İş çok uygun olmuyor, dedikodular başlıyor. Ben bunlardan biraz rahatsız oldum ve bu yüzden bıraktım (Sanayici 1, p.90).*

Yukarıda sivil toplum kuruluşları bağlamındaki birlikteliklerin ve dayanışmanın, daha rasyonel amaçlar çerçevesinde gerçekleştiği ifade edilmişti. Dayanışma meselesinin zaman içinde değiştiğini, yapılan mülakatlarda görmek mümkündür. Özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda sanayi üretiminde faaliyeti olanlar, eskiden daha dayanışmacı bir ilişkinin olduğunun altını çizmişlerdir. Buradaki dayanışmanın oldukça kapsamlı ve enformel olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu enformel dayanışma tamamen yok olmasa da eskiye nispetle azalmıştır.

Konya sanayi odası yoktu, eskiden ticaret ve sanayi odası vardı. Sanayi odasını ayırdık organize sanayi bölgesini yaptırdık. Cami yaptırdık, hep beraberdik; yani efendim 10 lira vereceğim, ben 20 lira vereceğim, 30 lira vereceğim, 50 lira vereceğim, hemen oluşuverirdik. Mesela deprem gibi bir şey oldu organize de 2-3 tane esnafımız zarar gördü. Bunların durumları falan da gayet iyi, hemen para toplardık organizeden, 125 kişiden hemen para topladık ona verdik (Sanayici 4, p.21).

Sıkıştığımızda çevredeki sanayici arkadaşlardan emanet olayı var. Biz de veririz emaneti. Emanet olayı odur; kardeşim ne zamana kadar? Bir ay sonra ödeyeceğim 2 ay sonra ödeyeceğim. Tamam dostum. 10000, 15000, 20000 lira gibi birbirimize emanet veririz. (Sanayici 2, p.43).

Dayanışmanın azalmasının çeşitli nedenleri vardır ve bu bağlamda dillendirilen nedenler arasında özellikle eskiden muhafazakar kesimin daha güçsüz ve baskı altında olması gösterilmiştir. Ayrıca Konya'daki sanayinin kendi yapısından kaynaklı sorunlara da işaret edilmiştir.

Özelde dayanışmalar hala devam ediyor, ama geniş kitleye yayılmış dayanışmalar 80'lerde muhafazakar kesimin inanılmaz zülüm altında olduğundan kaynaklı, bir baskıdan kaynaklı olduğu için bir bağlılık vardı. Şimdi o günün zamanı bittiği için, tabi Müslümanlar da muhafazakar kesim de biraz daha salaş ve rahat çalışıyor olabilirler. (Sanayici 9, p. 67).

Doğrusu çok düzenli bir şekilde kurumsal bir birliktelik yok. Sektörümüzde irili ufaklı çok sayıda üretici var. Konya, bu bakımdan özel bir bölge, sektörün ağırlıklı olarak kümelendiği bir pilot bölge. Firmalar arasında çok farklı profilde firmalar var. Dolayısıyla bu çok farklı profillerde firmaları bir araya getirmek çok da kolay olmuyor. (Sanayici 17, p. 25).

İş anlayışı meselesinde de daha akılcı bir tavır benimsenmektedir; ayrıca dini faktörler, bu bağlamda daha ikinci planda gibi gözükmektedir. Böylece ticarette

neden dürüst olunması gerektiği ortaya konmuş ve temelde dinle alakası olmadığı ileri sürülmüştür.

Arkadaş üründe eğer - iki yıl garanti kapsamında ürün gönderiyorum ben - aşağıda kaç defa geldiği gözükür. Mesela bu ürün üç defa gelmiştir. Garanti süresine bakın, aynı arızadan geldiyse ürünü değiştirin derim. Şimdi değiştirmedim, bunun terazisi ne olacak. Ben mi suçluyum o mu suçlu? O taraftan da ufak tefek sıkıntılar olabilir; o yüzden her daim buna dikkat ederim. Arkadaş size yetki veriyorum, bakın haram helal terazisi sizde, ben kaybedeyim önemli değil. Ama hakikaten 3 defa arıza yaptıysa, zaten yasada da var, değiştirin. Buna dikkat ederim. (Sanayici 2, p. 110).

Hacı hoca geçinir ama ticareti beş para etmez. Parası vardır ödeme yapmaz, gününde ödeyeceksin kul hakkına girer. Parasını sallar, bu bir ahlaksızlıktır. Bunu yapanlar da en fazla bizim hacı hoca takımıdır. Bu yüzden maalesef, toplumumuz İslamiyet'i yaşamıyor, esnaf olarak da yaşamıyor. (Sanayici 2, p. 136). Zaten Avrupa bundan başarılı oluyor. Avrupa'da şunu gördüm. Adamlar sözünün eri, yapılması gereken ürünü hakkıyla yapıyorlar. Üretim zamanlarını ona göre planlamasını yapıyor ve başarı zaten geliyor. (Sanayici 2, p. 146).

Allahu Zülcelal'in bir kaidesi, bir kuralı var. Allahu Teala çalışana, koşana, alın terletene değer veriyor ve hakkını veriyor. Mutlaka karşılığını veriyor, yani burada cesaret, şecaat dediğimiz yani girişimci olmak ve çalışkan olmak, alın teri dökmek. Bütün bunlar birleşmesi lazım. Bunlar oldu mu Allah'ın izniyle %99, %95 hayırlı çıkıyor, doğru çıkıyor. (Sanayici 1, p. 11).

Batılıların toplam kalite dediği bu; dürüstlük, çalışkanlık, işin hakkını vererek yapmak, hepsi. İşinizde aldatıcı olmayacaksınız, paylaşımcı olacaksınız, burada kazanıyorsan, bayiinizin de kazanmasının yollarına bakacaksın. Bunca hayatımda şunu gördüm, Amerika boşuna bir Amerika oluvermiyor, Almanya boşuna bir Almanya oluvermiyor. Osmanlı İmparatorluğu boşuna bir imparatorluk oluvermiyor, bunun bedellerini ödüyorlar. (Sanayici 1, p. 13).

İş yaparken her ne kadar dine referans yapılsa da özellikle dinin çalışkanlığını ön plana çıkaran meseleler gündeme getirilmiştir.

> *Şimdi Peygamber Efendimizin meşhur hadisi şerif'i var. "Ümmetin bereketi sabah işine erken gidendedir". (Sanayici 1, p. 70).*

> *Adam gibi çalışayım, alın terimi alayım, çoluğumun çocuğumun rızkını temin edeyim, namerde değil merde bile muhtaç olmayayım, benimde bir katkım olsun, çoluk çocuğum rezil olmasın; hele bir de bunları bilinçli bir şuurda yapıyorsa bu bir cihattır (Sanayici 1, p. 66).*

> *Yani adamlar batıl dinlerini uyguluyorlar, işlerine gidiyorlar, çalışıyorlar. Allah çalışana veriyor. Necm suresinde ki ayet şöyle diyor, insan diyor ayette. Yahudi demiyor, Hıristiyan demiyor, Arap demiyor Türk demiyor. (Sanayici 1, p. 90).*

> *Sabah namazından sonra uyumamamız gerektiği telkin edilir, dimi? O esnada rızkın dağıtılmaya başlandığı söylenir. Şimdi bunu duyduktan sonra işime gelmek istiyorum. Rızık madem bu saatlerde dağıtılmaya başlanıyor, dimi? Şimdi bunu yatıp, saat dokuza ona kadar yatıp sonra işe geldiğim zaman, öyle zamanlarım da oldu, inanılmaz bir şekilde motivasyon düşüklüğü var, iş yapmak bile istemiyorsun. Ama böyle sabah namazından sonra iş yerine gelip bir şeye başladığınız zaman öyle artı bir motivasyon oluyor ki. Büyük ihtimalle o bereket, Allah'ın vermiş olduğu bir şey, bereket o. (Sanayici 9, p. 225).*

> *Şecaat dediğimiz, cesaret dediğimiz çok önemli bir şey; yani hadislerde okurduk ama bilmezdik. Yaşayınca bunları görüyorsunuz. Peygamberimizin meşhur hadisi var ya. Az önce bahsettiğim gibi ben İlahiyatçıyım, bunu iş hayatımda da değerlerimizle ve inançlarımızla ama aynı zamanda modern hayat ile birleştirerek iş adamlığı yapmaya çalışıyorum. "Rızkın onda dokuzu ticarette, ticaretin onda dokuzu cesarette". (Sanayici 1, p. 11).*

Çalışanla ilişki meselesine baktığımızda her ne kadar aradaki mesafelerin açıldığı ifade edilse de nispeten geleneksel anlayışın sürdüğünü gözlemlemek

mümkündür. Özellikle büyük şirketlerde bu daha zor olsa da mümkün olduğunca çalışanın bazı özel sorunlarında devreye girdikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar rasyonelleşen bireylerden bahsetsek de daha uzun süredir yanında çalışanlarla kısmen enformel bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir.

> *Şimdi onu söyleyeyim, keşke elinizden gelse de onlarla şey yapsanız. Mesela çocuk gelirdi abi ben evleneceğim işte buzdolabına ihtiyacım var, ona buzdolabı alırım. Öder ödemez, koyar gider; kız çocukları çok çalıştı bende (Sanayici 4, p. 39)*

> *(Düğününe) ben gidemezsem bile bizden birilerini, yardımcım olur, mutlaka gönderirim. Çiçek veya hediyesini de alır gider. Ben bazen şehir dışında olabiliyorum, bazen yurt dışında. Burada olduğumda gitmeye çalışıyorum ama gidemediğim takdirde bizim arkadaşlardan birini görevlendiriyorum, ona göre dikkat ediyorum. (Sanayici 2, p. 90).*

> *Maddi sıkıntılar olduğu zaman, onun da kapısını açtığın zaman kapatamıyorsun, çünkü sürekli maddi sıkıntılar oluyor. Zaman zaman avans verdiklerimiz oluyor. Şu anda prim ödeme gün sayısını doldurup da tazminat talep edenler oluyor; onlardan bazen gizli oluyor. Abi benim böyle böyle bir sıkıntım var, icram var diye. Girdi çıktı. Bu tazminatlarını ödedik yani. Arada ev alacaklara para yardım ediyoruz, onlar geriye ödüyorlar. (Sanayici 10, p. 90).*

> *Yüzde 40'ını çok iyi tanırım. Bizde bir alışkanlık vardır, bütün personelin düğünlerine gitmeye çok çok dikkat ederim. Babam bu noktada....hepsinin düğünlerine giderim. Birebir ilişkilerimde, sıkıntılarında, maddi problemlerde eğer dile getirilirse çözmek için elimden geleni yaparım. Ne diyelim, maaşı bugün 2000 tl ise bu arkadaşın 5-6 bine ihtiyacı varsa, bu arkadaşı bankaya göndermeden 2-3 taksitle yaptığımız birebir, eski personelse, iyi tanıyorsam yaparım bunu. Ama yüzde 50siyle alakalı, daha iyi ilişkim vardır. Son dönemlerde aldığımız yeni gençler var, yüzde 30unu belki tanımıyor olabilirim (Sanayici 11, p. 106).*

Ailevi problemlerine kadar girmek isterim haberim olduğu müddetçe. Şu ana kadar da Allah için yaptık, bir menfaat için değil. Eğer dua ettilerse ne mutlu, yani girerim severim o işleri. (Sanayici 8, p. 72).

Yine de özel hayatına veya dindarlığına ilişkin bir tercihlerinin olmadığı veya işe alırken özel hayatına ilişkin konular sorsalar dahi o alana müdahale etmediklerini ifade etmişlerdir. Hatta iş ahlakı ile dindarlık arasında bir ilişkinin olmadığını belirtmişlerdir.

Başlangıçta da dindarlığa bakmıyorduk, inanın yani, hala aynı felsefedeyim. İnsanın o kısmı kendine ait bir yaşamdır, iş ahlakı çok önemlidir. Burada maalesef dindar geçinip de işini aksatan insanlarımız da çok. (Sanayici 2, p. 65).

İşçinin oturup kalkması, sigara içmesi, aile durumu, vs sorarım. Namaz kılar mı, 32 farz, psikolojik test yaparım. Hanımının maaşını dahi sorarım. Bilgisine bakarım. İlk testi geçmesi lazım, serviste biri yerine oturdu ne yaparsın, öfke kontrolü gibi şeylere bakarım. Uyumsuz adamı asla işe almam. Efendi adam, sakin adam eğitilebilir. Dindar olması şart değil, ben her imkanı sağlarım, mescit, sıcak su veriyorum, cumaya araba kaldırıyorum, tavsiye ötesinde bir şey yapmıyorum. Önce adam olsun, saygılı olsun, namaz niyaz istismar edilmemeli. (Sanayici 16, p. 28).

Biz öncelikle tecrübe ararız; ikincisi, biri bir yıl içinde üç yerde çalışmışsa istikrarsızdır. Onu bana hiç getirmeyin derim. Ben görmem bile onu, bir yıl orada çalıştı, bir yıl burada çalıştı (Sanayici 2, p. 82).

Finansal meselelerde rasyonellik

Araştırma sürecinde finans ile ilgili, özellikle de faiz konusunda sorular yöneltilmiştir. Böylece faiz ile ilgili kesin hükümler olması nedeniyle, tutum ve davranışları anlaşılmak istenmiştir. Bu bağlamda finansal meselelerde her ne kadar faizden uzak durulması gerektiği kabul edilse de bir takım finansal kaynakların fetva yoluyla kullanıldığı görülmektedir ve bunlar sadece katılım bankalarının verdiği

kredilerle sınırlı değildir. Ancak esas çarpıcı mesele, faizden uzak durulması gerektiğinin nedeni olarak rasyonel argümanların öne sürülmesidir; böylece geleceğin planlanması için faizin negatif bir etkisi olduğu sıkça dillendirilmiştir. Aynı şekilde yatırım alanlarında da hem dinin emirlerine itaat edilmektedir hem de daha makul davranmanın getirisine dikkat çekilmektedir. Mülakatlarda dikkat çeken bir unsur ise, iş adamlarının bankalardan genel anlamda uzak durulmayı tercih etmeleri ve bu tavrın başından beri böyle olduğu vurgusudur.

> *Ama şunu kast ediyorsanız; ben bir yatırım yapacağım, bir alkol, içki fabrikası kurayım. Kurmam yani, niye kuracağım. Bir milyon tane iş var. Bunun sebebi, elbette ki İslami hassasiyetin getirmiş olduğu çok büyük bir etken. Ama bunu düşünmezsin bile burada. Bu çok bariz bir örnek. Bunun yanı sıra mesela borsayla ilgili, borsada bir yatırım yapar mısınız? Ben çok kumar işlerini sevmiyorum. Kumar işlerini dini hassasiyetten dolayı söylemiyorum, ya da borsa bir kumardır anlamında da söylemiyorum, ama bana döviz alış satışıyla para kazanmak kumar gibi geliyor. Öyle bir risk alamıyorum, böyle bir riski alabilecek fonum yok yani, anlatabildim mi? (Sanayici 7, p. 100).*

> *Faiz, 1992'de de faiz almıyorum, 2017'de de faiz almıyorum; 1992'de de kredi kullanmıyordum 2017'de de kullanmıyorum; 1992'de de finans kurumlarında murabaa yapmıyordum 2017'de de yapmıyoruz; 1992'de de taşıt ve konut kredisi kullanmıyorduk 2017'de de kullanmıyoruz (Sanayici 6, p. 55).*

> *Sadece güneş enerjisi sistemini kurduk fabrikanın üstünde. 800 kwlik güneş enerjimiz var, üretiyoruz. Onu yapmak için Kuveyt Türk ile murabaa yaptık. Kuveyt Türk'ten satın aldık. Bunu 5 sene içinde ödeyeceğiz, ikinci senesindeyiz, ödüyoruz (Sanayici 10, p.62).*

> *Öz sermaye ile nasıl döneceksiniz? İmkanı yok, çünkü biz kontrollü borçlanmaya çok dikkat ederiz. Borçlanmayı yapıyoruz firma olarak, ama her zaman kontrollü borçlanmadan yanayız. Şirket o noktada hiç bir zaman ipotek vererek borçlanmaz. Şirket ortaklarımızın tabi piyasadaki 30 yıldır Konya piyasasında bir algısı var, Allaha çok şükür o noktada bir kimliği oluştu. Bu*

noktada bankalarla ilişkilerimiz ipoteksiz tamamıyla soy isimlere bakarak; buradaki şirketin kredibilitesi var (Sanayici 11, p. 80).

Kullandık, 2008'de tokat da yedik hatta, bununla alakalı olarak. Allah'ın tokadını yedik, uyarısını aldıktan sonra 10 seneden beri bankanın önünden dahi geçmeyiz. Bankayı sadece transfer olarak kullanırız, yani havaleler, o şekilde kullanıyoruz. (Sanayici 8, p.46).

Bazen çalışmak zorunda olduğumuz bankalar oluyor, bazen de kendi inisiyatifimizde oluğu zaman katılım bankaları tercih ediyoruz. Demiş olduğunuz gibi bizim bankayla çok şeyimiz olmaz. Ama tabi ki para transferlerinde çalışmış olduğumuz şirketlerin tercih ettiği bankalar varsa, mecburen orada hesap açtırmak zorunda kalıyoruz. Ama bunlar sadece para yatırma, para çekme, fon transferi gibi şeyler olduğu için biz bankayı para transferi olarak görüyoruz (Sanayici 9, p. 163).

Bu minvalde İslam bankacılığı meselesi de sorulmuştur ve ihtiyaca cevap verip vermediği, diğer bankalardan farkı olup olmadığı tartışılmıştır. Genelde katılım bankalarından finansal kaynak ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmekle beraber, bu yönteme başvurmanın hem çok pahalı hem de çok rasyonel olmadığını belirtmişlerdir. Bunun yerine mümkün olduğunca öz sermaye ile şirketleri sürdürmek gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Geçen yıl okuduğum bir kaynakta artık bu faiz bankacılığının temelinin bittiğini, katılım bankacılığına, yatırım bankacılığına doğru gittiği finans danışmanlığı yapıyorlar. Parayı nasıl yöneteceğim? Oradan nemalanacak. Parayı transfer edecek, tabii orada adam çalıştırıyor, masrafları, onu alacak. Ama bizim bankalarımız öyle çalışmıyor, bu sene ilan edilen yine karlarda en önde yine bankalar çıkıyor. Doğru mu? (Sanayici 14, 146).

Benim için bankaların hepsi aynı, yani Albaraka, Kuveyt Türk diyorlar. Biri diyor puan, biri diyor faiz. Geçmişte biz Albaraka'yla çalıştık, orada da fon kullandık, bankayla hiç farkı yok. Havuz sistemi diyorlar, hatta uyguladıkları

oran bankadan ..... O yüzden kalbim şey değil, mecburen İş bankası gibi bankalarla çalışıyoruz, yurt dışından transferler anlamında. Yurtiçi pek önemli değil, o yüzden pek katılım bankalarıyla çalışmıyorum. (Sanayici 8, p.48).

Yok, onlar da bana ters geliyor. Mesela faiz - örnek veriyorum - bir gün taksitim var; onlar becayiş diyor ya alıyorsunuz, diyelim mal aldırıyorsunuz; bir gün taksiti geciktiriyorsunuz, ardın sıra alıyor, faiz değil de ne? Aynısını öbür banka da yapıyor, adı değişmiş oluyor. (Sanayici 13, p. 118).

Önce de söyledik ya, dini temeller içinde katılım bankası mı, faiz bankacılığı mı; veya ortaklık sigortası mı yoksa reasürans sigorta mı gibi ikilem içinde kalıyoruz. Ama şu anda kim galip, bizi kim taşıyor, oradayız. Biz mesela şirketimizi dini çerçeve içinde kalsın diye Fethullah Gülen'in sigortasına Işık sigortaya sigorta yaptırdık. Yaptığımız sigortada sonuçta hüsrana uğradık. Katılım bankacılığıyla, dini esaslar ile gidelim dedik ve onların bize getirdiği kriterler, faiz bankacılığın çok önündeydi, yani faiz sisteminin değişik bir algısını gösterdiler bize. Soğuttular kendilerinden. Şimdi murabaa ile alış satış diyorlar, tamam yapıyoruz. Ama nedir yapılan? Pazarlığı biz yapıyoruz onlar parayı yönetiyorlar, vade farkı gibi bir şeyler alıyorlar. (Sanayici 14, p. 138).

Kuveyt Türk, Albaraka'ya çok güveniyordum. Bildiğin bankadan şeyler; orada 30 bin yerine 40 bin ödediğin zaman, caydırıcı olmak için ceza aldın, yok, adam bildiğin TEFE TÜFE, aylık bilmem ne, çarpıp çarpıp alıyor. İslami falan değil, ismi öyle. (Sanayici 15, p. 186).

3.2.3. Farklılaşma (Differenzierung)

Farklılaşmanın ne olduğuna geçmeden önce nesnelleşme (Objektivierung) ve mesafe koyma (Distanzierung) kavramlarına bakmakta yarar var, çünkü farklılaşmanın temelinde bu iki kavram yatmaktadır. Modern dünyada nesnelleşme olgusunun her alanda kendini gösterdiği ifade edilmişti ve Simmel bunun para ticaretinin artmasıyla daha da yoğunlaştığı ileri sürülmüştü; zira değiş tokuş yapabiliyor olmamız dahi nesne ile aramıza bir mesafe koyabildiğimizi göstermektedir. Para ile bu mesafenin daha da açılmıştır, çünkü zamansal açıdan bile

o şeyle ilişkimizi erteleyebilmemiz (vadeli satış gibi) söz konusudur. Şeylerle mesafenin açılması ise bir sonraki aşamayı beraberinde getirmektedir; bu da farklılaşmadır. Açılan mesafe –ki bu mesafe somut ve soyut niteliktedir- sonucunda her bir "şey" kendi normlarını oluşturmaktadır ve kendi kuralları çerçevesinde varlığını sürdürmektedir[****]. Yine Simmel'e göre burada da para buna çok iyi bir örnektir; zira para da bir "şey" olarak kendi normlarını oluşturmuştur. Yapılan mülakatlarda para örneğinden ziyade belki de onun doğurduğu kapitalist sistem buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kendisi de toplumsal bir olgu/şey olarak vardır ve başka şeylere mesafeli olduğundan kendi normlarını oluşturmaktadır. Hal böyle olunca iş adamları da ister istemez kapitalist sistemin yollarından geçtiklerini, geçmek zorunda olduklarını ve bu anlamda onun kurallarına uymak zorunda olduklarını dillendirmişlerdir.

Bu minvalde belki en önemli örneklerden biri finans dünyasına ilişkin algların değişmesidir. Görüşme yapılan iş adamları, faizden mümkün olduğunca uzak durduklarını ve zorunlu hallerde İslami finans kurumlarına başvurduklarını dile getirmişlerdi. Ancak para piyasasının çeşitlenmesi ve İslami sermayenin yükselmesi sonucunda ara formüller bulma girişiminde olduğunu da göstermektedir ve bunun için fetvalara başvurulduğu anlaşılmaktadır.

> *Exim'deki oluşturulan devletin vermiş olduğu destek, adının faiz olması onun faiz olduğunu göstermiyor. Orada bir destek görüyoruz biz, ihracatçılara, biz özellikle ihracatçı olduğumuz için, ihracat desteği olarak görüyoruz ve orada alınan bir hizmet bedeli var. Şimdi bunu, baktığınız noktada temize çıkarmak anlamında değil, bunun faiz mi değil mi olduğu noktasında kararlar verilebilir, bir şeyler yapılabilir. Ama önemli olan şu, en azından benim düşüncem o, dünyadaki ekonomi oyununu biz kurmadık. Biz kursaydık belki farklı bir şekilde kurardık. Şimdi kurulmuş bir yapı içerisinde hareket etmeye çalışan bir şey var. Burada illa ki hassasiyetler göstereceğiz vs ama bu bir şekilde bir yerlere çarparak gideceğiz. Dediğim gibi hassasiyet nedir, doğru hassasiyet*

[****] Bunun doğurduğu sonuçları tartışırken Simmel, "para kullanımı arttıkça kamusal olan daha kamusal, özel olan daha özel hale geliyor" demektedir; yani bir bakıma hayat sadece kompartmanlaşmıyor, aynı zamanda o alanlar gittikçe bir birinden ayrışıyor. (Simmel, 2009:611)

nedir, iyi belirlemek lazım. Faiz, para üzerinden kat kat para kazanmaktır. Şimdi benim niyetim para üzerinden para kazanmaya kurgulanmışsa zaten niyetim de bozukluk var. Ama ben mevcut ticari bir işletmeyi devam ettirmek istiyorum ve bunun enstrümanları belli. Bu enstrümanları, benim yeniden oluşturma şansım yok. O anlamda bir şeylere karar vererek gitmek gerekiyor. Tabi bir her halükarda öz sermayeye dönüşün çabası içerisindeyiz. (Sanayici 7, p .100).

Şu anda da hiçbir hoca, ister üniversiteden ister Diyanetten ister, mahalle hocası olsun, bizim önümüzü açacak, bize rahatlık sağlayacak bir kapı aralayacak bu sistem içinde olan hiçbir şey yok. Peki bildiğimiz ne var? Anadan atadan duyduğumuz öğrendiğimiz birtakım İslami kural ve kaideler var. ... Biz buradan Dubai'ye mal ihraç ediyoruz ve yahut Irak'a veya herhangi bir başka ülkeye. Para X bir yerden geliyor. Ben Irak'ta gönderiyorum malı, faturaları kesip gönderiyorum, işlemler bitiyor. Iraktan gelmesi lazım para değil mi bana? Hayır, Dubai'de bir merkezi ver, para Dubai'den geliyor. Şimdi bu işlemin resmi prosedürlerin yerine getirilmesi için bir sürece ihtiyaç var mevcut dünya düzeninde. Bu süreç içerisinde –halbuki bir faizi yok bu işlemin aslında değil mi - ben sadece aldım sattım. Öyle değil, çünkü sistem gereği burada, oradaki süreçlerde bankada bekleyen paraya faiz işliyor. Bunu çoğu iş adamı bilmez, bir faiz döngüsü var (Sanayici 3, p.43).

Şimdi temel problem şu, biz zaten bu sorunu şimdiye kadar bütün zorluklarımızın, yani %80'i için geçerli olan bir kapitalist sistemdi. Bir ağacı faiz üzerinden şeyle besliyoruz. Sonra biz o faizle beslenmiş kapitalist ağaçtan bir dal koparıyoruz, helal mi haram mı diye soruyoruz. Şimdi tabi ki sistemin kendisinde bir arıza var. Sistemi besleyen en ana unsur dediğimiz faizin yani ribanın, dinen sabit hükümle haram olduğuna inanıyoruz. O yüzden bir zorluk yaşıyoruz. (Sanayici 6, p. 244).

Farklılaşmanın gündelik hayattaki tezahürlerini görmek mümkündür; örneğin, ibadet gibi kutsal bir olgun bir tüketim aracına dönüşmesi örnek verilmiştir. Böyle bir algı, insanın şeylere koyduğu mesafe sonucunda gerçekleşebilmektedir. Yine

daha önce israf olarak addedilen şeylerin, günlük hayatın bir parçası haline gelmesi, düğün ve ev eşyası örneği üzerinden aktarılmıştır. Ayrıca, Konya'nın muhafazakar olmasına rağmen dini değerlerden uzaklaşıldığına ilişkin örnekler görülmektedir.

> *Birey olmadan topluma bir faydamız olabilir mi? Dayanışabilir misiniz? Dayanışma olması için birey olmanız lazım (Sanayici 6, p.163).*

> *Şöyle bir fark var, şehir çok muhafazakarsa mesela sizin tüketim malzemeniz umre. Bol bol umreye gidiyorsunuz tüketim malzemeniz o. (Sanayici 5, p. 85).*

> *İmkanlar o zaman mesela o kadar, yemek yedirecek kimse belki Konya'da 4-5 kişiyken, şimdi bu sayı çoğaldığı için herkes düğün yapıyor. Bir haftada 3-4 düğüne gittiğim oluyor, yemiyorsun bile, ama o yemekler geliyor ve dökülüyor. O ilerisi için topluma ciddi bir tehlike. Giyim kuşamda da bu var, arabada da bu var, ev eşyalarında da bu var. Mesela bizim oturduğumuz apartmanda, aşağı yukarı 16 sene falan oldu biz oturalı, komşular arasında ev eşyasını iki defa değiştirenler var. (Sanayici 10, p. 178).*

> *Özellikle o kesimdeki insanlarda, yalnız Konya'da bu alkol olayına biraz dikkat ederler. Çok aleni yaptığında biraz sıkıntı olur. Ama insan dürüstse, sözünde ticaretinde dürüst ise, İslami hassasiyete insanlar bakmaz. Kazancını ve finansını incelemezler, hangi banka ile çalışıyorlarmış gibi konulara girmezler. Bugün hacı hoca dediğimiz insanlar bile, finans kurumlarından ziyade başka bankalarla çalışıyorlar. (Sanayici 2, p. 132).*

Farklılaşmanın, işçilerle olan münasebetinde beklenenden daha az olduğu söylenebilir, zira hem işçileri genelde tanıdıklarını ifade etmişler hem de her şeye rağmen sıkıntıları olduğunda zaman zaman devreye girdiklerini belirtmişlerdir. Elbette burada şirketin büyüklüğü de rol oynamaktadır, böylece şirket büyüdükçe her bir çalışanı tanımak ve takip etmek zorlaşmaktadır. Yine de belli bir ölçüde temas kurmaya devam etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

> *Birincisi şu: muhafazakar bir işadamı yanında çalıştırdığı insana şöyle bakamaz; parasını veriyorum çalışıyor diyemez. Dini bir şeyi olmayan bir iş*

adamın yaklaşımı zaten budur, kapitalist sistemle buna böyle bakar. (Sanayici 3, p. 83).

Ama işe alırken özellikle kendi meslektaşlarımızdan çıkmış birisiyse mutlaka onlara açıp, bak böyle bir personeliniz çıkmış, biz onu almak istiyoruz, rızanız var mı diye soruyoruz (Sanayici 10, p. 72).

Lisedeyken staja gelmiş arkadaşlar var, 1993 te bile stajyer olarak gelmiş, stajını, okulu bitirmiş, çalışmış, askere gitmiş gelmiş, çalışmış, evlenmiş, hala çalışıyor. (Sanayici 6, p. 63).

Adam on yıldır 5 yıldır 7 yıldır çalışıyor bir ev almak istemiş, abi kredi mi kullanayım, yok kullanma kredi, al şunu, aylık şu kadarını bana maaşından öde diyebiliyorsun, ya da evlenen çok oldu bizim burada, evliliğiyle ilgili bir akım desteklerde bulunabiliyor. O tür şeyler yapılabiliyor. Ama ben çalışanlarla bağın sadece parasal olmadığını düşünüyorum, para önemli, ücret politikası önemli, bunların hepsi önemli ama huzurlu çalışma ortamı ayrı bir şey yani, onu yakalamasını sağlamak gerekiyor. (Sanayici 7, p. 82).

Çoğu da şöyle oluyor, personel lazımsa içerideki personele duyurduğum zaman, onlar bir tanıdıklarını falan getiriyorlar, bazen böyle bir yol da oluyor. Abi bizim amcamızın oğlu var, şurada çalışıyor, iyi gibi. Ama işe alırken özellikle kendi meslektaşlarımızdan çıkmış birisiyse mutlaka onlara açıp, bak böyle bir personeliniz çıkmış, biz onu almak istiyoruz, rızanız var mı diye soruyoruz (Sanayici 10, p. 72)

Olabildiğince tanımaya çalışıyorum, ama işletme büyüdükçe zorlaşıyor. Ama sıkıntısı, sorunu varsa da yakinen takip etmeye çalışıyorum, müdürler kanalıyla. İdari kadroyu zaten kendim bilfiil alırım. Referanssız insan almamaya çalışıyorum. Kim gönderdi, niye gönderdi, nerede çalıştı; bunlar benim için önemli. Geçenlerde bir arkadaş geldi ayrılacağı firmanın patronunu tanıyorum. Söyledin mi diye sordum söyledim dedi. Ben de aradım, böyle böyle bir durum var, haberin var mı dedim. Konya'da bu yapılmaz, mesela ötekinin adamını çalayım mantığı var ama ben kesinlikle ve kesinlikle buna dikkat ederim. Adam çalarım, öyle yok, ben ilan ederim, ilana kim başvurdu ona bakarım. Mülakata alır arkadaşlar, bir ön mülakattan geçer. Geçen 300 kişi

başvurmuş, 10 kişi geçmiş. 10 kişiyi çağırırım, özellikle idari kadroda, onları bilfiil ben mülakata alırım, ama dediğim gibi onlara dikkat ederim. (Sanayici 2, p. 78).

İlk yıllarda çok daha toleranslı, çok daha idealist, çok daha iyi niyetli başlıyorsunuz işe. Zaman içinde bu duygular belli kalıplara oturmaya başlıyor. Siz iyi niyetli yaklaşıyorsunuz, kötü niyetli yaklaşan ya da kötü niyetli demiyorum ama iyi niyetli yaklaşmayan karşımızda müşteri grubu, bir tedarikçi grubu, bir finans kaynağı sağlayıcı ile karşılaştırınız zaman iyi niyetin belli mekanizmalarla kontrol altında tutulması gerektiğini görüyorsunuz. Çok toleranslı yaklaştığınız, konulara biraz daha kontrollü yaklaşmayı öğreniyorsunuz. Zaman içerisinde ticari olarak da olgunlaşıyorsunuz aslında. Başlangıçta amatör başladığını süreçte şartlar sizi olgunlaştırıyor ve bu olgunluk şirketin olgunluğu ile birlikte oluşuyor. Yani sizin yönetici olarak bir esnaf ya da bir sanayici olarak olgunlaşmanız doğrudan şirketin kurumsal olgunlaşmasını da vesile oluyor. Bir süre sonra kişilerin belirleyici olduğu ya da kişilerin koyduğu tercihlerin belirleyici olduğu bir yönetim metodundan, sistemin belirleyici olduğu sistemin kurallarının yavaş yavaş çalışmaya başladığı bir yere doğru geliyorsunuz. (Sanayici 17, p.33)

Yine farklılaşmanın pek görülmediği bir alan da dini hassasiyetlerdir; zira farklılaşma yaşanırken özel hayatın daha özel ve kamusal hayatın daha kamusal hale geldiği anlamına gelirken dinin de özel hayata hapsolması beklenmektedir. Oysa mülakat yapılan kişiler, bunun böyle olmadığını, aksine İslam dininin hayatın her alanını kuşattığını ifade etmektedirler.

Din hayatımda yani ritüellerle kendimi sınırlamam. Yani böyle şekil işleriyle değil, ama eğer siz gerçekten o dediğiniz şekilde dindarsanız insanlarla ilişkilerime dikkat ederim hak hukuk meselesine dikkat ederim, yaptığım malın kalitesine dikkat ederim, disipline edilmiş bir hayat tarzına dikkat ederim. Tabi ki din hayatımızın her sahasında egemendir ama bu ritüellerle sınırlı değil. Yani dindarlığın ben hayat tarzı olduğuna inanırım, ya değilse böyle gösteride

kullanılan başkalarının değerlendirmeleriyle hayatımı sınırlandıran bir şey değil. Benim hayat anlayışım olarak dini algılıyorum. (Sanayici 5, p.35).

Bizim belli bir ciro hedefimiz olması lazım, çünkü karlılık olursa firma devam eder. Ama şunu da diyoruz ki kendimize, arkadaş kesinlikle duamızda Allah kanaatten de ayırmasın diyoruz. Hırs, aklın önüne geçerse orada iş kopuyor. Nasıl? Örnek verecek olursak. Şimdi piyasada şu bardak 5 lira, siz de bunu 4.90a satarsınız, öteki kaliteli yapar 5.05e satar. Sizin de paraya ihtiyacınız vardır 4.80e satarsınız, ama ben bunu hırs yapıp da 4.50ye satarsam batarım. Çok açık ve net. Hırs yapmamaya çalışıyoruz, belli bir ciro hedefimiz evet var. Bunu yapmaya çalışıyoruz, ama en büyük özelliğimiz, en büyük düşüncemiz biraz kanaat etmek. (Sanayici 11, p.164).

Şöyle bir şey var, orada insanın işini bilmesine rağmen o iş verilmemesi gerekir o kişiye, yani onun tespitini iyi yapmıyorlar. Sadece orada bulunduğu için veriyor, ama kriter o değil ki, yeterli değil yani. İşini daha iyi yapan, Müslüman bile olmayabilir önemli değil ki, adam işini iyi yapsın, siz onu destekleyin. Onu daha farklı getirileri olur, ülkemize daha farklı kazançları olur. (Sanayici 12, p.67).

Yine de dini hayatın ayrıştırılması gerektiği noktalar da öne çıkmıştır.

Burası bir medrese değil, burası işadamları derneği, buraya medrese gibi bakmazsanız hadiseye. Evet biz İslami hassasiyetleri, muhafazakar yönü ağırlıkta olan bir işadamları derneğiyiz. Amenna ve saddakna. Biz haram ve helale dikkat etmesi gereken fertleriz.. Buna itiraz yok, ama burayı da bir medreseye çevirmeyin yani. Burası bir medrese değil çünkü burada başka önceliklerimiz var. Biz işadamıyız, büyüyeceğiz geliştireceğiz, (Sanayici 3, p. 69).

3.2.4 Bireyselleşme (Individuelle Freiheit)

Simmel diğer kavramlarda olduğu gibi bireyselleşme konusunda da meseleyi izah etmek için kendine has bir kavram kullanmıştır. Bireysel özgürlük şeklinde tercüme edebileceğimiz "Individuelle Freiheit", kişinin bireyselleşme sürecine işaret

ederken geleneklerden kopuşuna gönderme yapmaktadır. Ancak burada özgürlük kavramını kullanması, bireyin her şeyden özgür kalması anlamını içermemektedir. Elbette geleneklerden koptuğu için bir özgürleşme hissi var olsa da, aslında yeni bir toplumsal düzenin içinde yeni bağımlılıklara işaret etmektedir. Ancak bu bağımlılıklar eskisine göre farklılık göstermektedir; zira ilişki kurduğu şeylerin sayısı artmasıyla birlikte yukarıda izah edilen farklılaşma sonucunda aradaki bağ daha gevşektir ve kişiye alternatifler sunmaktadır ("Freiheit zu etwas"-bir şeye yönelik özgürlük). Bu da bizim kendimizi daha özgür hissetmemize neden olmaktadır; dolayısıyla kendimizin merkezde durduğu bir bireyselleşme olgusu meydana gelmektedir.

Böyle bir bireyselleşme, belki de en fazla kendini dini alanda göstermektedir, çünkü günümüz dünyasında –elbette yaşanan değişimler sonucunda- dinin yorumlanmasına ilişkin çeşitlilikler bir hayli artmıştır. Hatta bu olgu, zaman zaman iş adamları için bir karmaşa nedenidir, çünkü fetva konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yine de böyle bir çeşitlilik, kişilerin seçme ihtimallerini arttırdığını göstermektedir. Hatta zaman zaman, dini meseleler için bir görüşe ihtiyaç olmadığını, kendilerinin de yorumlayabileceklerini ifade etmişlerdir.

> *Şöyle bir şey vardır; bir fetva ile yaşamak bir de takva ile yaşamak vardır. Şimdi takvayla yaşayacaksınız daha şüpheci olmak durumundasınız; eğer o tarz bir yaşam standardı oluşturacaksınız kendinize. Birbiriyle çelişen şeylerdir. Fetva ile yaşamak dediğinizde de, işte gri tarafı yoktur siyah ya da beyaz dersiniz ve bir fetva alıp yolunuza devam ediyorsunuz. Yani burada bir takım sorunlar var aslında. (Sanayici 3, p.63).*

> *Bu konumlandırma, ideolojileştirmeyi de beraberinde getiriyor. Belki de bu ülkedeki en büyük problemlerinden bir de dinin bir ideoloji olarak görülmesi; din bir hayat tarzı bir ideoloji değil. Eğer kendinizi tanımlamanız dışında yapılacak bir şey de değil. Size bazı şeyler söylüyor, yapıyorsunuz veya yapmıyorsunuz, o yüzden kendimi bir şekilde tanımlamıyorum ve tanımlanmasından da hoşlanmıyorum. (Sanayici 6, p.69).*

Bir önceki örnekte girişimcinin kendini belli bir kulvara sokmak istemediği aktarılmıştı. Yine de bu dinden uzaklaşma şeklinde yorumlanmamalıdır; çünkü dini yaşantı ihtiyacını, kendi oluşturduğu gruplarla giderdikleri de görülmektedir. Bu da yine bireyselleşmeye bir örnek teşkil etmektedir.

Katılmıyorum, yani onları hep yaşadık, yani son dönemlerde de onlara bile belli zamanlarda katıldım. Ortaokul dönemlerinde, ondan sonra koptuk. Yani sonrasında böyle bağlantılar... Ben onları çok anlamlı bulmuyorum, yani herkes bir şekilde kendi arkadaş grubu ya da böyle küçük bir grup olması lazım. Yani benim yine öyle bir arkadaş grubumuz var 4 5 kişi öyle çok değiliz. (Sanayici 12, p. 95).

Bu bağlamda zaman zaman dinin ne olduğuna ilişkin görüşlere rastlamak mümkündür; dolayısıyla kendisi dinin tanımlanmasını yapmaktadır.

Din muameledir. Din namaz abdest değildir, o farklı bir şeydir. Ama din muameledir, yani alışveriş, satma, budur yani. (Sanayici 1, p.41).

Camide bir faaliyet varsa oradayız, yoksa kendi bünyemizde kendi çevremizde okuduğumuz şeyler. Şimdi öyle bir şey, sonuçta dediğimiz gibi, üniversite okuduk, araştırma metodolojisini biliyoruz, neyi nereden nereye götüreceğimizi biliyoruz. Okuduğumuz şeyler arasında bağ kurmasını biliyoruz, yani burada bir yöntem geliştirebiliyoruz. Dolayısıyla İslam'ın kaynakları bellidir, onu öğrenmek istiyorsanız, öğreneceğiniz bellidir. Öğrenmek istemiyorsanız, aidiyet ihtiyacınız varsa o zaman gidersiniz bir cemaate, aidiyete giderirsiniz. Bu İslam ihtiyacını gidermek anlamında değildir, bu aidiyet gidermektir (Sanayici 7, p.92).

Bireyselleşme sürecinde değer anlayışlarının değiştirmektedir; böylece israf kavramı kişiselleşmektedir.

İnsanların belki o noktada...israf kavramı da izafi, bana göre israf bazılarına göre israf olmayabilir. Yani mesela ben böyle çok aşırı lüks bir arabanın israf olduğuna inanıyorum. (Sanayici 6, p.234).

Çevrenin değişmesi ve çeşitlenmesi kişinin seçme imkanını arttırdığı için "şeylere" daha bağımlı hale geldiği ifade edilmişti. Bu "şeylerin" ahlaki anlayışı da kapsayabildiğine dair örnekler de mevcuttur.

> *Bizim İslami kesimdeki insanların çoğu kendi muhafazakar kapalı alanı içerisinde yaşadığı için yıllarca, o çerçeveyi delip dışarıya çıktığı an öyle bir dünya ile karşılaşıyor ki eyvahlar olsun her şey serbest. Kendi kapalı dünyasındayken sorun yoktu. Sen ben bizim oğlan. Ticaret, ilişkiler ona göreydi; arkadaşlıklar sohbetler filan. (Sanayici 3, p.63).*

Bireyselleşmeye ilişkin bir örnek de belki dayanışma biçimlerinin değişiminde tezahür etmektedir. Eskiye göre daha enformel biçimde bir dayanışma söz konusu iken, bugün bunun azaldığı ve biçim değiştirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir birinden borç alıp verme, hala uygulansa da finans kurumlarının ortaya çıkmasıyla azalmış ve daha formel düzeyde bir dayanışmaya doğru değişim yaşanmıştır.

> *90-95'li yıllarda bir sürü arkadaş birbiriyle yardımlaşırdı, Yani para alır verirdik, emanet alır verirdik, şimdi veremiyoruz ve alamıyoruz.(Sanayici 1, p. 51).*

> *Özelde dayanışmalar hala devam ediyor, ama geniş kitleye yayılmış dayanışmalar 80'lerde muhafazakar kesimin inanılmaz zülüm altında olduğundan kaynaklı, bir baskıdan kaynaklı olduğu için bir bağlılık vardı. Şimdi o günün zamanı bittiği için, tabi Müslümanlar da muhafazakar kesim de biraz daha salaş ve rahat çalışıyor olabilirler. (Sanayici 9, p. 67).*

Bir şeylere yönelik özgürlük (Freiheit zu etwas) meselesi için çarpıcı bir diğer örnek, şeylere olan erişimin niteliğindeki değişimdir. Simmel mülkiyetin gittikçe bireyden kopan ve hızla değiştirilen bir şeye doğru evirildiğinden bahsetmektedir; günümüz dünyasını bilmeden söylese de, bu ifadesi bugün daha da geçerlidir. Artık bir şeye erişimimizin olması için satın almaya daha gerek kalmamıştır, günümüzde "access economy" olarak ifade edilen bu olgu, çeşitli yöntemlerle bizim o şeylere erişimizi kolaylaştırmaktadır. Girişimcinin bahsettiği gibi, şirket için otomobil satın

almak yerine kiralama yöntemiyle aynı ihtiyaç çok kolay biçimde giderilebilmektedir.

> *Arabalar bizim kiralık, 2 yıllık kiralama şeklinde. Orada fiyatı esas alıyoruz. (Sanayici 7, p. 148).*

3.2.5. Kompartmanlaşma ve Otonomlaşma (Atomisierung der Einzelpersönlichkeit)

Modern dünyadaki hayatın kompartmanlaştığı birçok sosyolog tarafından vurgulanmaktadır. Böylece aynı birey, bulunduğu ortama göre farklı tutum ve davranışlar sergileyebilmektedir. Simmel, bunu "kişiliğin atomize birimlere ayrılması" şeklinde tercüme edeceğimiz "Atomisierung der Einzelpersönlichkeit" kavramıyla tanımlamaktadır. Böylece aynı kişi konumuna ve duruma göre farklı rollere ve normlara tabidir. Bunun sonucunda ise her bir olgu, kendi normunu oluşturmaktadır. Dolaysıyla aile hayatındaki rolleri ile iş yerindeki roller veya patron olarak rolleri ile dernek üyesi bağlamındaki rolleri arasında farklılık olacaktır. Bu rollere bağlı olan kurallar ve normlar da farklıdır. Ancak böyle bir kompartmanlaşmanın sadece bireyler veya gruplar arasındaki ilişkiler için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir; zira kişi nesnelerle de ilişki kurmakta ve o nesnelerle ilişkisi de bir takım normlara bağlı olmaktadır. Bunun en bariz örneği belki de paradır; bu konu Simmel'in perspektifinden yukarıda ayrıntılı tartışıldığından tekrar ele alınmayacaktır. Ancak iş adamlarının dünyasında da hem kişilerle hem de nesnelerle böyle bir kompartmanlaşmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu olgu sahip olduğumuz nesneler, yani mülkiyet için de geçerlidir.

İfade edildiği gibi otonomlaşma (Fürsichsein), bireylerin, grupların, kurumların sayıca çoğalması, daha doğrusu birbirleriyle olan ilişki sayılarının artması, aynı zamanda bu ilişkilerin daha resmi kalmasına da neden olmaktadır. Böylece her bir "şey" kendi kurallarını ve normlarını belirlemekte ve daha otonom bir izlenim vermektedir. Araştırmaya konu olan iş yerlerinde böyle bir eğilim göze çarpmaktadır. Şöyle ki şirketler büyürken ve kurumsallaşmaya giderken, kendi içyapısını da değiştirmektedir; örneğin idare ve atölyenin birbirinden ayrıldığı ve her

birinin kendi işleyişi olduğu belirtilmektedir. Böylece atölyeler kendi kendini yönetebilir hale gelmektedir; bunun dışında baba ve patron olarak rollerin ve ilişkilerinin ayrıldığı görülmektedir; bütün bunlar her alanda bir otonomlaşmanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Daha önce, insanlığın ilerlemesiyle, özellikle de modernleşmeyle, mülkiyete bağımlılığın azaldığı ve hızlı biçimde değiştiği belirtilmişti; bu olgu, bir zihniyet dönüşümünün de habercisidir. Böylece, etrafımızdaki birçok "şeyi" değiştirilebilir görmekteyiz, zira o şeylere olan bağımlılığımız olmadığından ve her olgu kendi normuna sahip olduğundan yükümlülüklerimiz de azalmaktadır. Bunu işveren-çalışan arasındaki ilişkide, edinebildiğimiz eşyalar olan ilişkilerde de görmek mümkündür, yani çalışanla sadece işlevi doğrultusunda "kısmi" bir ilişki kurulmaktadır ve çalışan kolaylıkla "değiştirilebilir" hale gelmektedir††††.

Kompartmanlaşmanın, hayatın her alanında gerçekleştiğini gösteren muhtelif örnekler söz konusudur. Böylece bir birine tezat gibi görünen değerlerin aynı anda benimsenmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Bunun dışında bankacılık ve katılım bankacılığının da otonomlaştığı anlaşılmaktadır; zira onların da kendi işleyişleri söz konusudur ve bireyin buna müdahil olma gibi bir şansı yoktur.

> *Bu noktada bir miktar liberal, ama kendi çizgilerimiz içinde, kendi ticari hayatımızı kurgulamada da muhafazakar bir noktada olmayı tercih ediyorum. (Sanayici 17, p. 49).*

---

†††† Simmel'in, mülkün, daha önceki dönemlerde bir uzantısı olduğu iddiası daha önce dillendirilmişti.Böylece birey, kendini eşya üzerinden tanımlamakta ve konumlandırmaktadır; ancak aynı zamanda modern dünyada şeylere erişim, özellikle para ekonomisi nedeniyle, kolaylaştığından onlara bağlılık da azalmış hatta kısmen yok olmuştur. Dolayısıyla bunlar hemen bırakılabilmekte ve yerini yenisi alabilmekte ve bireyin şeyler ile bağı zayıflamaktadır. Dolayısıyla para, kendi normlarını oluşturarak, yani otonomlaşarak "kişiliğin bölünmesini" kolaylaştırmaktadır.

Mümkün ama. Yine orada... yani şu anda ben bankalar konusunda biz katılım bankalarını tercih ediyoruz, etmeye çalışıyoruz. Ama orada gerçekten bu şekilde yapıyorlar mı yapmıyorlar mı tam bilemiyoruz. (Sanayici 12, p. 195).

Yani dini hassasiyetlerin daha çok vurgulandığı bir MÜSİAD vardı 90'larda, hala bunlar da vurgulanıyor mu, gündeme geliyor mu? O günkü gibi değil tabi. Yani muhakkak yine var; özü o, hamuru o sonuçta, ama bugün bu hassasiyetler... Bir de şöyle bakmak lazım; acaba o günkü hassasiyetler doğru muydu bir işadamı için çünkü burası bir işadamları derneği. (Sanayici 3, p.68).

"Şeylere" olan bağımız zayıfladığından, onun yerini yenisinin alması da hızlanmaktadır.

Yani nesil - bazı gördüklerim- ya buraya klima taktırmak gerekli diyor, tak diye karar veriyor, ertesi gün taktırıyor. Acayip bir şey, ben anlamıyorum. Anormal görüyorum, benim bir araba ihtiyacım var, hiç hesap kitap bir şey yok, gidiyor araba alıyor birden. Biz ona şöyle diyoruz, çabuk elde edilenler çabuk terk edilir. Çok çabuk elde ediyor insanlar. Çok çabuk vaz geçebiliyor (Sanayici 7, p. 192).

Aynı zamanda çalışanlarıyla olan münasebetlerinde böyle bir ayırım vardır.

İşyerimizde çalışan arkadaşlarımızın dini hayatlarına müdahale etmiyorum. Onların İslami yaşantılarına da müdahale etmiyorum. Ama iş yerinde bayan arkadaşların bir bayan mescidi, erkek arkadaşların idari binada bir erkek mescidi, mavi yakalıların fabrikada iki ayrı noktada kendi mescitlerini en temiz, en hijyenik bir şekilde onlara sunmayı kendi görevim biliyorum. Cuma günleri Cuma saatlerine göre mesai saatlerimizi ayarlıyoruz. Ramazan ve Kurban bayramlarında arefe günlerini tam gün tatil ederiz. Arkadaşlarımızla bayramlarda mutlaka bayramlaşırız, bayramlarda mutlaka onlara hediyeler vermeye çalışırız; ve dini hassasiyetlerimize sık sık vurgu yaparız. Kendi işyerimizde zaman zaman bir hoca gelir, çalışanlarımıza eğitim verir. Bu çalışmaları, bir Müslümanın kendi işyerinde asgari sağlaması gereken şartları

sağlamak görevi olarak görüyorum. Ama kimsenin hayatına müdahale edilmesini, doğrudan bunları çalışanlar üzerinde bir kriter olarak ve ağırlıklı kriter olarak uygulamayı tercih etmiyorum. (Sanayici 17, p. 41).

Şunu söylemeye çalışıyorum, benim çalışanlarımın işyerinde işyeri kurallarına göre çalışmaları esastır. İşyerinin kurallarına herkes iş yerinde uyar. Ama işyerinin kapısından çıktıktan sonra aile hayatı ile ilgili ya da özel hayatıyla ilgili çok da müdahil olmayız. Dolayısıyla iş yeri dışındaki hayatı, ehil bir insansa, o arkadaşla iş yerinde iş yeri kuralları içinde çalışmama engel değil diye düşünüyorum. Çünkü böyle davranmazsak biz dünya ile rekabet edebilir durumda olamıyoruz çünkü dünya, dünyanın tüm insan kaynağını kullanıyor. (Sanayici 17, p. 51).

Bugün bu insanlara o kadar yaklaşmanın, insanların bize olan bir menfaat yakınlığı değil de bir toplum tutkallığı açısından, insanlara sevgi muhabbet açısından, birbirine kaynaşmasını sağlamaya çalıştığımız yerde bunun itibar görmediğini görüyoruz ve üzülüyoruz. Bir insanın hatırını sormak, gönlünü almak, selam vermek içerde kötüye de kullanılabiliyor. Mesela ben işçinin içeride iki kez hatırını sordum, amirine diyormuş ki "O benim dostum". Bitiriyor yani işi. İş hayatında bazı şeyler, bizim değerlerimize ne kadar yaklaşırsa sıkıntı oluyor. (Sanayici 14, p. 97).

Kadro kalabalıklaşınca artık atölye tarafından uzaklaşıyoruz mecburen, ama beyaz yakayla birebir tanışırız konuşuruz. Açabiliyorsa bazı dertleri noktasında dinleriz, ama orada bile şey oluşuyor, mecburen oluşuyor, çünkü o kadar zaman ayıramazsınız, her bir kişinin. O yüzden birim sorumlularının bunu yapmasını bekliyorsunuz, detaylarla ilgilenme anlamında. Ama genel itibariyle bir iletişimimiz vardır. (Sanayici 7, p. 80).

Ben çalıştığım işçilerle çok uzun süreli çalışıyorum, çok iyi tanıyorum hepsini. Yeni aldığım işçileri de zaten bir kaç yıl içerisinde neyin ne olduğunu öğrenebiliyorsunuz. Sizin kalitenize, düşünce stilinize uyuyorsa da devam

ediyorsunuz. Yoksa zaten ya o ayrılıyor ya da siz yolunuzu ayırıyorsunuz (Sanayici 9, p. 127).

Vefa şimdi insanların cebi olmuş. Aşağıdaki herhangi bir personele bir miktar var, herkesin farklı, benim ölçüm var. Ben 3 bin lira alıyorsam, birisi 3100 liraya başkasına gitti. Aşağıda maaşla çalışan adamlarda her an bu tehlike olur, gidebilir. O yüzden onlardan aşırı derecede vefa beklemek...Kaç senedir burada çalışıyor, niye böyle yaptı gibi bir beklentim benim olmaz. Yalnız bizim Ahmet'te böyle bir beklenti var, çok böyle içli dışlı oluyor. Bunlar yetişince personelde koptuk biz, bütün ilişkileri onlar yürütüyor, mavi yakalılarla 15 günde bir piknik yapıyorlar. Öyle bir şeyler var ama birisi ayrıldığı zaman çok üzülüyor. Ben mesela aynı şekilde üzülmüyorum. Hayırlar diliyorum. Maaşla çalışan insanların, farklı bir maaş verildiği zaman gider yani. (Sanayici 10, p. 86).

Kompartmanlaşma olgusunu, kurulan ilişkilerde de gözlemlemek mümkündür.

Değişiyor, benim değiştiğim zamanlar da oluyor, sosyal çevrem de değişiyor ister istemez. Ama yeni bir hayata başladığınız zaman çevrenizi değiştirmek zorunda kalıyorsunuz. Hocamla biz 90 yılından beri tanışıyoruz, ne kadar zamanda görüşüyoruz? Ayda bir belki. Şimdi yeni bir hayata girdiğiniz zaman, atıyorum MÜSİAD çevresi. Ben MÜSİAD çevresindeki arkadaşlarla haftada bir görüşüyorum. Değişmek zorunda kalıyorsunuz. Eğer öyle bir sosyal çevrem olmamış olsaydı muhtemelen işçilerimle çok fazla görüşüyor olacaktım. Ben evcimen bir adamım, işimden çıktığım zaman saat 6da evde olan bir insanım. Ama belirli de bir yaşam karakteristiğim var. Nedir? Pazartesi gün benim bir iş adamları arkadaşlarım var, onlarla otururum. Her Cuma mutlaka MÜSİAD'a giderim. Bunlar benim hem ufkumu açıyor, hem düşünme şeyimi değiştiriyor, sosyalitemi arttırıyor. Bundan dolayı değişiyor. Nefis taşıyoruz, bazen abartıyoruz. (Sanayici 11, p. 279).

Biz dört ortak bir blokta kalıyoruz. Aynı sitede kalıyoruz. Tabi bu aile şirketlerinin sıkıntılarını ailemden, babamgillerden biliyorum. Ama oradan da

öğrendiğimiz şeyler var. O öğrendiğimiz şeylerden en önemlisi, bir kere daha kurumsal bir yapıda şirketin götürülmesi gerekiyor. Herkesin gelirinin belli olması gerekiyor. Herkesin harcamalarının kendilerine ait olması gerekiyor. Biz bunu başardık, ailedeki konular sadece ailevi konular, işle ilgili zaten bağımsız işliyor. Abimlerle birlikteliğimizde aile ortamında işle ilgili konuşmayız genellikle. (Sanayici 7, p.18).

Muhtemelen kendi özel hayatında daha mütedeyyin olsa dahi, hayatın diğer alanlarında (kompartmanlarında) farklı davranışlar sergilemektedirler.

Migros'a girerken tedirgin giriyorsun yani, ama Antalya'da girerken hiç tedirgin olmuyorsun. Direkt giriyorsun mesela. Başka bir seçeneğin de yok çok fazla aslında. O anlamda doğru, toplumun vermiş olduğu bir kültür var, bu değişim arz ediyor mu? Dünya değişiyor, Türkiye değişti, Konya çok değişti, şehirler bir birine çok yaklaştı ve benzeşti, maalesef. (Sanayici 7, p. 70).

Efes Pilsen değil miydi, bira maltı yapan oradaki fabrikalarla biraz çalıştık biz, fakat dedik ki bunlarla çalışmayalım biz, bize uygun değil. Neticede biranın hammaddesi. Orada iyi bir mühendis arkadaş var, çok ısrar etti, bir dönem çalıştık. Sonradan dedik ki biz bunlarla çalışmayalım, napalım? Teklif isterlerse biraz yüksek teklif verelim, zaten onlar da almaz dedik. Bir iki defa böyle yaptıktan sonra onlarla irtibatımız koptu. O tür Türkiye içerisinde diyorum. Türkiye dışından müşteri geldi şimdi bize, adamlara sormuyoruz biz, abi sen içki üretiyor musun, içki içiyor musun; hiç ilgilenmiyoruz. (Sanayici 10, p. 84).

Birçok firmadan duyuyoruz, buraya gelen özellikle Ortadoğuluları burada, İstanbul'da çok sıkıntılı şekilde ağırlamalar yaptıklarını duyuyorum. Müşteriyle ilişkilerini daha iyi tutabilmek için. Elhamdülillah, Allah'a çok şükür, biz sadece müşteriyi yemeğe götürüyoruz, onu da alkolsüz yere elhamdülillah. Biraz bu noktada inşallah bu hassasiyetimiz devam eder diye ümit ediyorum. Biraz daha dikkat etmeye çalışıyoruz. Belki dikkatimiz biraz kaybolmuştur, hala dikkat etmeye çok çok çalışıyorum yani. Açık ve net

söyleyeyim, ben şirkete ilk başladığımız zaman bankacılar, bayanlarla tokalaşmazdım, ama belki son özellikle konumum itibariyle, bayanlar artık ticari hayatta çok çok karşımızda oluyor. 7-8 sene öncesinde bu kadar değildi. Maalesef o özelliğimiz biraz....yine de çok çok dikkat etmeye çalışırım. (Sanayici 11, p. 100).

Dini hassasiyet ölçümlenebilir değil bizim nezdimizde, bunu ölçemezsiniz. Bence kişinin Allah'la olan irtibatı ve oraya yakınlığı uzaklığı bizim ölçeceğimiz bir şey değil, konumuz da dini bir konu değil. Dinin konu değil derken din elbette ki bir hayat tarzıdır, hayat tarzı olması hasebiyle hayatınızın geneline etki etmesi lazım, bu ayrı bir konu. Doğrularınızı yanlışlarınızı belirleyici olmalı, bu ayrı bir konu. Ama nasıl bir makinenin Alman mı Yunan makinesi mi Türk makinesi mi olduğuna dini hassasiyet vermeyecek, makinenin kalitesi ve göreceği iş karar verecekse -insanla makineyi kıyaslamak için söylemiyorum ama- bu işletme var, işletmenin yürüyebilmesi için, doğru yürümesi için bu çarkların, doğru kişilerin olması gerekiyor. (Sanayici 7, p. 58)

O zamanlar belki daha titizdi, şimdi o titizliğini arka plana atmış olabilir ama İslami yaşam kalitesi açısından farklılığımız olamaz, mümkün değil. Şimdi içki satan bir kurumda iş görüşmesi yapılamaz diye bir şart da yok. Ben orada yapmam iş görüşmesi şurada nargileci var, orada yapalım demek de uygun olmaz. (Sanayici 9, p.119).

Onun sayesinde çok okuduğum için de kendimce bazen - doğru mu yapıyorum yanlış mı yapıyorum tabii ki bilmiyorum ama – bu da böyle olmamalı diye söylüyorum muhafazakar insanlarız. Evet ama farklı yorumlar getirilmesi lazım. Bunlar benim kafama uymuyor dediğim bir şeyler de elbette var. (Sanayici 3, p.59).

Yani bir insanın tabi ki ben aynı dünya görüşünde olan bir insanla veya şehrimden biriyle alışverişten keyif alır mıyım alırım ama bu esas mıdır esas değildir yani karşınızdaki insanın sizi tanımladığı şekilde sizinle ticaret yapıp

yapmaması bu önemli. Eğer karşındaki insan konuştuğumuz şartlara uyuyor, ahlaklı, her sözünün yerini tutan bir insansa onun benim gibi dindar olması veya benim dinimde olması şart değildir. (Sanayici 5, p.39).

Bunun her zaman böyle olmadığı, yani daha önceki nesillerin bakış açısının farklı olduğunu dillendirenler olmuştur.

Hayır biz o konuda hiçbir bilgiye sahip değiliz zaten. Geçmişten günümüze...hiç unutmam ben...babam rahmetli "bankanın önünden geçerken hızlı geçin ne olur ne olmaz, içeri giriverirsiniz falan" diye şeyler söylerdi.(Sanayici 3, p.109).

Bu bağlamda fetvalar konusunda da problemler olduğuna işaret edilmektedir; hatta bunların tutarlı olmadığı veya yeterince cevap veremediği konusu gündeme getirilmiştir.

Bunların hangisi günümüz dünyasında nasıl yorumlanması lazım gelecek bilgisi ve becerisi ile ilgili böyle bir eğitim olmadığı için. Ne yapayım ben şimdi? Ben oturup faizin ne tarafı haram ne tarafı helal bunu incelemek gibi bir imkanım yok. Bilgim yok çünkü öyle bir ilme sahip değilim. Mevcut şey nedir? Faiz haramdır ve ondan uzak dur denir. Bizim bildiğimiz bu. E peki, günümüz dünyasında öyle bir tablo var ki. ……Bunun adı faiz, kendi faiz mi ben bilmiyorum. Adı faiz olanların bazısı faiz olmayabiliyor. Şimdi böyle bir sistemde size buna cevap verecek bir ilim adamı saysanız kaç tane çıkar bilmiyorum. (Sanayici 3, p.43).

Herkes de kendi bildiği şekilde bir çıkış buluyor. Bugünlerde de moda oldu, filan hocaya sordun mu, o fetva veriyor, filan hocaya sordum o da vermiyor. İnsanların temayülü ne? Benim nefsim eğer şu yana yatıyorsa, şu hocaya gidiyorum, lehimize olana göre (Sanayici 14, p. 11).

Bu kompartmanlaşmanın, özellikle aile hayatı ile iş hayatı arasında zaman zaman oldukça keskin olduğu anlaşılmaktadır.

İş hayatı ile aile hayatının arasında şu anda üç dört tane farklılık var. Baba olmak, aile hayatında aile reisi olmak farklı; iş hayatında baba olunmuyor, iş hayatında işveren şartlarıyla çalışmak durumundasınız. Buranın kendine göre kuralları olması gerekiyor. Nedir bu kurallar? En azından uluslararası asgari müşterekte bir işletme anlayışının kuralları olması gerekir, ama bizim aile kültürümüz içinde de ataerkil bir aileysek, orada da aile reisi olmak durumundayız (Sanayici 14, p. 41).

Eşlerimiz bizim gelir düzeylerimizi de çok bilmezler. Zaten ayırım olduğu için insanların ne harcadığı ne yaptığı kendi içlerinde çözdükleri konular. Orada bir rekabet ortamı oluşmuyor. (Sanayici 7, p. 20).

Aile yakınlarının beklentisi oluyor çünkü; ama o beklentileri belli bir prensiple, istikrarlı bir çizgi ile yönetebilirsiniz bir süre sonra anlaşılıyorsunuz sizi anlamaya başlıyorlar. Ama arada bir prensipte taviz verirseniz, o tabii ki ciddi sıkıntılar oluşturmaya devam ediyor (Sanayici 17, p. 17).

Mesela babamın 2. hanımından bir kardeşimiz var. Ben burada çalışmak istiyorum dedi. Biz de ona dedik ki burada çalışamazsın, sana iş bulalım o zaman. Şimdi Konya Şeker de çalışıyor. Halbuki ben çalışmak istiyorum dedi. Tamam sana iş buluruz dedik. (Sanayici 3, p. 33).

Çok net değil; ama aile üyelerinin işletmede çalışmalarının avantajları ve dezavantajları var. Bu ilk yıllarda, kuruluş yıllarında ve kuruluş yıllarından sonraki hızlı büyüme dönemlerinde avantaj olarak daha ağırlıklı hissediliyor. Ancak işletme belli bir yere geldikten sonra aile bireylerinin yetkinlikleri işletmede yeterli olmamaya başlarsa, orada bir miktar sorunlar başlıyor. Dolayısıyla aile bireyleriyle yola başlamak çok kolay ve çok istekli ve doğru bir adım olarak hissediliyor karşılık karşılıklı olarak. Ama zaman içinde bu bir takım sıkıntıları da beraberinde getirebiliyor. Dolayısıyla kendi çocuklarımın dışında 1. derecede akrabalarımın, ailemin kendi yeğenlerimin işletmede görev almalarını istemedim (Sanayici 17, p. 15).

Elindeki cihazları bilgi kaynağı olarak kabul ediyor beni değil. Eskiden biz bu kadar bilginin ayakaltına dökülmediği dönemde, büyüklerin yanına oturup öğrenmek için çaba sarf ederdik; oradan kovulurduk. Şimdi diyor ki benim seni dinlemeye ihtiyacım yok; hayat arkadaşım, mihmandarın bu, ben bilgimi buradan alıyorum diyor, buradan besleniyorum diyor. (Sanayici 14, p. 107).

Bizim ailemizde şu anda her geçen gün kan kaybı oluyor, herkes münferit yaşıyor, yani büyük aile yapısı çözülüyor. İş hayatı da bunu tutkallayamıyor, yine iş hayatında bile herkes bağımsız kendi hayatını sürdürmeyi daha çok yeğliyor.(Sanayici 14, p.41).

İslam dininin daha kapsayıcı olduğu vurgusu, yani hayatın her alanında geçerli olması gerektiği vurgusu gündeme getirilmiştir.

Zaten din dediğimiz şey kompartımanlara ayrılacak bir şey değil. Hayatın bütününü kapsayan bir şey. Mesela düşünün ama bunu ister siz dini referanslarla yapın isterseniz dünyadaki genel geçer dini ölçülerle yapın. Din diyor ki mesela eğer biriyle alışveriş yapıyorsanız dürüst olun, ahlaklı olun, verdiğiniz sözde durun, işinizi temiz yapın diyor. Bunu siz isterseniz dünyadaki genel geçer ölçülere etik diye tanımlanan son dönemde moda deyimle ister ona bağlı olarak yaparsınız - zaten din sizde bunu ortaya çıkartmalı din bir ölçü değil burada. Yani, din eğer sizde bunları ortaya çıkarıyorsa zaten din. (Sanayici 5, p.41).

3.2.6. Yaşam Temposu

Modern dünyanın beraberinde getirdiği hususlardan biri de Georg Simmel'e göre yaşam temposudur. Bunu her ne kadar moda üzerinden tartışsa da söz konusu alanla sınırlı olmadığını aksine hayatın her alanı için geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Moda örneğini Simmel, hayatın daha hızlı aktığını ve birinin yerini hemen bir başkasının alması bağlamında tartışmakta ve zeminin böylece sağlam değil aksine kaygan hale geldiğini vurgulamaktadır. İş dünyasında da böyle bir süreçten bahsetmek mümkündür; zira mülakatlarda bu tür deneyimlere değinenler

olmuştur. Böylece dış koşullardan etkilendiklerini ve ona göre uyum sağlamak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir.

Yaşam temposunu gösteren örnekler, hem sayıca hem de çeşitlilik bakımından oldukça çoktur. Buna bir örnek, günümüz dünyasının çok katmanlılığıdır; yani günümüz dünyasındaki değişimi anlamak için birçok yaşam alanının etkilendiğini görmek gerekmektedir. Zira hem parasal meseleler ve üretim biçimleri değişmiş, hem de günlük hayattaki tüketim anlayışı dönüşmüştür ve böylece eski sistemin devam etmesini imkansız hale getirmiştir. Hal böyle olunca hızla değişen bir çevre içinde varlığını sürdürmek için o hıza ayak uydurdukları ve hatta onu içselleştirdikleri anlaşılmaktadır.

> *Yürütmeyi başarmaya çalışıyorum, öyle söyleyeyim, yürüyebiliyor. Yani biraz tabi buna emek sarf etmeniz gerekiyor. Bu hassasiyeti eğer gütmezseniz işiniz çok kolay; ya da tamamen bu çerçeve içinde kalmak istiyorum derseniz, gene kendi çizgiler içinde gitmeniz çok kolay. Ama ülkenin dünya ile rekabet ettiği, şirketinizin tüm sektör adaylarıyla, dünya ile rekabet ettiği, dünyanın gelişmiş ülkelerinin tamamının dünyanın insan kaynaklarını kullanarak bu gelişmesini sağladığı bir ortamda sizin de tüm insan kaynağını doğru kullanarak o gelişmeyi, o yarışı sürdürmemiz gerekiyor. (Sanayici 17, p.51).*

> *Bitcoin diye bir şey var, bu büyük bir fırsat şimdi. Ama bizim cenahtan hiç kimse bu fırsatı değerlendirmedi. Mesela ben hiç bir hisse senedi almadım şimdiye kadar. Bu şirket yılda 300 lira 500 lira ciro yapan küçük bir bakkal dükkanı olsa, zaten borsayla ne işimiz olur. İyi de şirketin rakamları büyüdüğü için parayı yönetmeniz icap ediyor, eskisi gibi değil. Ben patronum, cebimde para, istediğim gibi harcarım... böyle bir dünya yok artık. Sineğin yağını hesap etmek durumundayız. Hatta şunu iddia edebilirim, sineğin yağı hesap edileli çok oldu. Şimdi yağın içindeki bakterileri mineralleri hesap ediyoruz, hangisinden ne kadar var diye. Onları ölçüyoruz şu anda. Böyle bir düzende buraya dünya kadar para giriyor ve dünya kadar da para çıkıyor.(Sanayici 3, p. 105).*

Hem aşırı rekabet var, hem de iç piyasada artık firmalar çok daha fazla hizmet ediyorlar. Yani çok fazla taviz ve hizmet veriyorlar.(Sanayici 10, p. 44).

İş dünyasının temposuna, yani hızlı değişimine karşı varlığını sürdürmek ve işini büyütmek için yapılan girişimlerin başında ihracat vardır. Görüşme yapılan yerlerin bir kısmı süreç içinde ihracata başlarken, bir kısmı şirket kuruluşunda zaten bunu hedef olarak belirlemiştir ve hemen ihracatla iş hayatına girmiştir.

Gelir gelmez biz ihracat...yani oradan geldikten sonra bir kesinti olmadı. Burada imalat yapacak kadar yer vardı zaten aldığımızda, biz orada hiç imalatta kesinti yapmadan şirkette ihracat yaptık. Zaten o olmasa çok sıkıntı çekerdik, yurtdışındaki benim müşterilerimin çoğu beni tercih ettiler, yani benimle çalışmaya devam ettiler. (Sanayici 10, p.40)

İç piyasa kapalı, iç piyasada yeterli miktarda alıcı yok. Hem Konya sanayisi ve Türkiye sanayisinde değirmen makinesi imalatçısı, ihtiyacın çok çok üzerinde. Eğer yurtdışı satışı olmasa hemen kapatırız, kesinlikle. (Sanayici 10, p.44)

Tabii ki, o hızda. Zaman kavramı öne hızlı çekildi. Ülkeyi de değiştirdi. Ülke niye zenginleşti? Bunlara uyum sağladığı için. (Sanayici 14, p.91)

Değişti mi değil, değişmek zorunda. 40 yıl önce başladığım iş dünyasıyla bugünkü iş dünyası çok değişti. Türkiye ciddi açılımlara girdi, ticaret farklı şekiller aldı. Bizim belirlediğimiz değil de, şu anda dünyanın belirlediği ticaret şartları içinde kendi yerimizi alıyoruz ve çabamızı sürdürüyoruz. (Sanayici 14, p.51)

Hızlı değişimi tetikleyen faktörlerden biri de piyasaların durumudur; bazen krizler, bazen de kredi kullanımı gibi faktörler zemini kaygan hale getirmektedir.

Eğer yatırım yapmazsanız, piyasa sizi safın dışına atar. Tabi bu, değişti, illaki değişti? Neler değişti? Eskiden bu kadar çok üretici yoktu 98'de 2000'de. Daha iyi şartlarda, daha az üreterek daha iyi paralar kazanabiliyorduk. Ama şimdi özellikle şu dönemde daha çok üreterek daha az para kazanma, daha

fazla para batırma riskiniz var. Bu da ne oluyor? İnsanların, aşırı derecedeki banka kredilerini kullanmasından dolayı... yani bireysel vatandaş da şu anda çok borçlu, iş yapan, esnafından, imalatçısı sanayicisi, herkes şu an çok borçlu. Bunun zorlukları var. Eski 98ler 99lar tabi bu noktada daha az üreterek daha çok kazanıyordunuz. Şu anda gözünüzü dört değil de 24 açma durumundasınız. (Sanayici, 11, p.72).

Şimdi Türkiye şartları, sürekli buğday başağı gibi sallanmaya mahkûm bir ekonomiye sahibiz. 2001de bizzat ticaretin içerisinde değildim, ama mesela 2008 de ticaretin tam göbeğindeydim (Sanayici 13, p. 172).

Bu tempo karşılığında ürün gamının değiştiğini veya ek şirketler kurduğunu ifade edenler de olmuştur.

Türkiye'deki, tabi aslında genel bir sorun- Türkiye'deki çok ciddi, her sektör için söylüyorum, ciddi bir arz var ama karşılığında bir talep yok. Şimdi biz ciddi otomasyonel yatırımlar yaptık, birçok üretici gibi. Yani ne diyelim, 15-20 sene önceki şirket yapmış olduğu mevcut ürün sayısı ile şu andaki ürün sayısı çok farklı. Şu anda biz aylık yaklaşık 3 milyon adet kadar metal kutu yapıyoruz. Eskiden bunlar 250-300 bin seviyelerindeydi. Tabi bu yatırımlar yapılınca; bir biz değil birçok sektördeki meslektaşımız yatırım yaptı. Bunu yaptığımız zaman piyasaya haddinden fazla bir arz var, talep olmadığı için de bunun sonucunda da otomatikman ne geliyor karşınıza? Karlılık. Karlılık o kadar çok minimize oldu ki dediğimiz endüstriyel gruplarında, ne yaptı firma burada? Yeni bir ürün gamı açarak kendisine, biraz daha bu dediğimiz dekoratif grubu biraz daha karlılığı olan, ihracatı olan bir segment diyelim; ondan dolayı tamamıyla bu şirket bu noktada bir karar aldı. (Sanayici, 11, p.6).

İş dünyasının temposu, aynı zamanda fırsatları da beraberinde getirmektedir; böylece eskiden erişmesi imkansız gibi görünen teknolojilere erişim de kolaylaşmış ve satış ihtimallerini arttırmıştır.

Eskisi gibi 10 yıl sonra gelmiş 5 yıl sonra gelmiş olayı yok; belki en fazla 6 ay oynar maksimum. Şu an teknoloji konusu, ama maliyette... ben mesela şu anda Hollanda ya makine sattım, Almanya'nın dibi. (Sanayici 13, p.84).

Yaşam temposu günlük hayatın her alanını etkilemektedir; dolayısıyla yaşanan bir değişim, diğer yönleri de dönüştürmektedir.

Çok da kafasına takmıyor, aidiyet hissetmiyor. Eşyanın bir şeyi yok, dünyasında bir yeri yok. Öyle olunca harcamalarını kontrol edemiyor. Bu lüks harcamalar, şeyi de getiriyor. Hayat tarzını da çok kötü etkiliyor aslında. Siz iyi bir arabaya biniyorsanız, iyi bir kafeye gitmek zorundasınız. İyi bir, çok lüks bir tatil beldesine gitmek zorunda hissediyorsunuz. O arabaya binenlerle artık... Bu yeni nesilde var, eski nesilde de vardı da bu kadar farklılık yoktu en azından (Sanayici, 7, p. 194).

Hızlı değişim, iş adamları için daha fazla hareket alanı anlamına gelmekle beraber, başkalarının da hareket alanı genişletmesi demektir. Bu olgu, nispeten daha güvenli ve korunaklı çevreyi de açık hale getirmektedir.

Mülkiyet şu anda geçici olarak sahip olduğumuz varlıklar ama; mülkiyet konusunda, mülkiyet her an yer değiştirebiliyor. Sahibi Allah olduğuna göre, bugün Türkiye'de belli bir yapıya ulaşan, iş dünyasında belli bir başarıya ulaşanların, rekabet içinde, pazar payı içinde bazı şirketlerin yok olup gittiğini bazı şirketlerin de o kanalın içinde eritildiğini görüyoruz. Burada bir firma Hindistanlılara satıldı; Konya'da belli bir büyüme çizgisinde olan bir şirket. O çizgiyi zorlarken, bir rakip firma yanaşıyor veya şartlar oraya getiriyor, ortaklık yapalım diyor, bir şekilde elinden malı alınabiliyor. (Sanayici 14, p. 65).

Hayatın ve özellikle iş hayatının temposu, üretim biçimini veya ürün gamının değişimini de beraberinde getirmekte olduğu daha önce ortaya konmuştu; küreselleşme nedeniyle bu husus hızlanmakta ve artmaktadır:

Eskiden bir nesneyi göndermeden, elimize almadan onu üretemiyorduk. Şimdi, autocad'den alıyor, dijital ortamdan gönderiyor, burada biz nesneyi hemen saniyesinde üretiyoruz. Eskiden gümrükten 7 ayda geçiyordu şimdi 7 saniyede her şey ulaşıyor. Bütün iletişim sistemlerini kullanıyoruz (Sanayici 14, p. 134).

Mesela bizim Türkiye'de yok ama mesela Ortadoğu bölgesinde tatlı kültüründe metal ambalaj çok önemli bir yer tutuyor. Türkiye'de mesela herhangi bir tatlıcıdan tatlı alırken metal ambalaj içine...klasik kartondur ya da plastiktir. Ama özellikle Ortadoğu pazarında hediyelik olsun metal kutu kullanımı çok çok daha fazla. Onlar metal kutuya daha farklı bir gözle baktıkları için tamamıyla bizim bu ürün gamına geçmemizin nedenlerden en büyük neden ihracat diyebiliriz açıkçası. (Sanayici 11, p.8)

3.2.7. Duyarsızlaşma

Modernleşmenin sonucunda ortaya çıkan olgulardan biri de Simmel'e göre duyarsızlaşmadır; özellikle de modern metropollerin ortaya çıkmasıyla insanların duyarsızlaştığı meselesi, Simmel'i meşgul etmiştir. Bu kavram her ne kadar modern metropollerin ortaya çıkmasıyla meydana gelen bir değişimi nitelemek için tartışılmış olsa da Paranın Felsefesi'nde de üzerinde durulan bir konudur. Ancak bu olguyu, sadece duyarsızlaşma olarak tanımlamak yetersiz kalacaktır. "Blasiertheit" olarak ifade edilen bu olguyu, daha çok bireyin çok sayıda çevrelerle, uyarıcılarla muhatap olması sonucunda duyarsızlaşması, ilgisizleşmesi veya kendi davranışlarını değiştirmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Bu bağlamda iş adamlarının bazı dini veya geleneksel değerlerden ister istemez vaz geçtiği görülmektedir. Bunlar içkili mekana gitmek veya kadınlarla el sıkışmak gibi konulardan çalışanlara karşı duyarsızlaşmaya kadar farklı alanlarda gündeme gelmiştir.

Öyle olunca böyle suya sabuna dokunmadan, yolun kenarından idare edip gidiyor herkes. Öyle olunca benim gibi insanların birçoğu görmezlikten gelmeye başladık; işin daha tehlikeli kısmı o. (Sanayici 3, p.87).

Öteki ile karşılaşma sonucunda, o dünyanın gerçeklerini beğenmeseler de kabullenmek durumunda olduklarını ifade edenler olmuştur.

Ama şimdi bakıyorum Ak partinin gençlik teşkilatına; yani Konya falan. Geçen İzmir'de bir müşterideydik. Oraya seçim çalışması için Ak partinin bir İzmir gençlik teşkilatı geldi; yani ben özür dileyerek söylüyorum, hanım kızlar, yani deniz kıyafetiyle gelmiş. Çok üzüldüm yani ben (Sanayici 11, p. 156).

Değerlere karşı bir duyarsızlaşma ve yeni değerlerin benimsenmesi de söz konusudur.

Maalesef kapitalist sistemde bu böyle. İyi giyinmek ile kötü giyinmek arasında fark oluyor, iyi arabaya binmek ile kötü arabaya binmek arasında fark oluyor. Düzen böyle işliyor. Ama şunu söyleyeyim, bu daha çok bizim toplumlar için geçerli; yani bizlerde, İslam toplumlarında. (Sanayici 1, p.122).

Ben mesela sigara içen bir adamım, eskiden alkol satan bir yerden sigara almazdım bile. Zaten sigara içiyorsun, bu zararlı. İslami anlamda da matah bir şey değil yani bu. Ne olmuş yani, rakı satan bir yerden... almazdım ben. Orası rakı satıyor diye normal bir bakkaldan alırdım. Ömrü hayatımda 1990'lı yıllara kadar mahremim olmayan bir kadının elini hiç sıkmadım, hiçbir temasım olmadı. Şartlar ne olursa olsun olmadı. Alkol içilen bir yerde hiç yemek yemedim, gitmedim. Ama yıl geldi 1990'lara…(Sanayici 3, p.53).

İstanbul'da bir müşteriye giderken alkol sofrasında maalesef oturmak zorunda kaldım. O kadar zoruma gitmişti ki, ama o zaman zorlandık, belki 2-3 sefer oldu, ama dördüncü sefer olduğunda o ilk tedirginliğim yok. Kanıksıyorsunuz maalesef (Sanayici 11, p.98).

Aynı duyarsızlaşmanın işçiler için de geçerli olduğunu gösteren örnekler de mevcuttur.

Burada, bize iş gören meselesi lazım. İş gören insan da yine inanç temelli, iş motivasyonlu, aileden destekli - aileden destekliden kastettiğim de, kardeşim senin rızkın o kapının içindekidir; böyle dürüst çalışan biri yok, herkes burayı alıp gitme meselesinde. Burayı sahiplenme meselesinde insanlar yok. Tamamen biz insanlarla çalışırken sıkıntı içindeyiz, burası benim işyerim diyen yok.

Herkes burayı geçici bir üst olarak kullanıyor. Burası benim diyen bir kültür, başka ülkelerde var. Orada nasıl ayarladılarsa, insanları nasıl ikna ettilerse. Şurada rızkının çıktığını inanan insan, bir malı mülkü olarak düşünüp ele almıyor. (Sanayici 14, p. 55).

Ben fazla aramıyorum onu, vefayı. Vefa şimdi insanların cebi olmuş. Aşağıdaki herhangi bir personelde bir miktar var, herkesin farklı, benim ölçüm var. Bende 3 bin lira alıyorsa, birisi 3100 liraya başkasına gitti. Aşağıda maaşla çalışan adamlarda her an bu tehlike olur, gidebilir. O yüzden onlardan aşırı derecede vefa beklemek... Kaç senedir burada çalışıyor, niye böyle yaptı gibi bir beklentim benim olmaz. Yalnız bizim Ahmet'te böyle bir beklenti var, çok böyle içili dışlı oluyor. (Sanayici 10, p. 86).

Sonra biz işleri devraldık, insan sayısı arttı. Biz de aynı geleneği devam ettirmeye çalıştık, bir süre sonra şöyle bir şey ortaya çıktı ki adama ev değil saray verseniz, onun gözünde siz işveren, kapitalistsiniz. Sizi anında satacak bir sürü adam var. Biz artık onlardan vazgeçtik. Bu adamları bizimle bir aidiyeti var mıdır, bağlılığı var mıdır, buna bakmıyoruz. Bunların evi var mı, barkı var mı bakmıyoruz. Eskiden bir tane eleman için bir tane haciz vakası gelsin anında müdahale ederdik. (Sanayici 3, p. 93).

Duyarsızlaşmanın banka kredileri konusunda arttığını ifade eden katılımcılar da olmuştur.

30lu yaşlara gelen, yöneticilik yapan öyle bir kaç tane gördüğüm gençlerde maalesef bu hassasiyeti göremiyorum. Üzülüyorum, onlar olaya tamamen şöyle bakıyor. Birisi Kuveyt Türk biri Akbank, kardeşim ben işime bakarım, oranın kaynağı daha ucuz, ben personel çalıştırıyorum. Bunu kullanamazsam batarım, bu insanlar işsiz kalır. Kendine pembe bir tablo çiziyor herhalde. Kardeşim faiz. İnsanların algısı da çok değişti hocam. Nasıl değişti? İnsanlar faiz falan deyince, ya abi Allahını seversen bırak diyor. Bunu söyleyen adam 5 vakit namaz kılıyor. Ama insanlardaki bu hassasiyet maalesef kayboluyor. Belki bu da şöyle söyleyeyim. Biz Ak parti döneminde ülke olarak çok iyi seviyelere

geldik, maddi anlamda çok nimetler oluştu. Belki bu maddi getirilerin verdiği bir rahatlık mı diyelim, bilmiyorum, açıklayamadığımız sebepler vardır. Yeni nesilde bu tip hassasiyet kaybı var gibi görünüyor. (Sanayici 11, p. 154)

Krediler çok kullanılıyor. Yetmiyor, kredi kolay gibi insanlara addedildiği için. Banka da bu kapitalist sitemin bir parçası, sürekli harca, sürekli harca. Sistem bunun üzerinde yani. Çok özür diliyorum, kapitalist sistem ne diyor biliyor musunuz? Hayvan gibi yaşa diyor. Hayvan da bugün rızkı için kalkıyor gidiyor, ihtiyacınız gideriyor, uyuyor. İnsanın da kapitalist sistemde aynı hayvan gibi bir yaşam istiyor. Sosyal olmasın, tamamen çalışsın. Çalıştığını yesin, ihtiyaçlarını gidersin tamam, sosyal olmasın, kulluk yapmasın (Sanayici 11, p. 222).

Yukarıda da belirtildiği gibi bu bölümde, elde edilen bulgular Georg Simmel'in ortaya koyduğu değişim parametreleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece etkileşim, rasyonelleşme ve bireyselleşme gibi kavramlarla modernleşme ve değişim ortaya konulmuş, ve aynı zamanda Simmel'e has tempo veya duyarsızlaşma gibi olgular bağlamında bu değişim ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlarda ortak bir anlayış ve bakış açısından, dolayısıyla yaşam dünyasından (Lebenswelt) bahsetmek mümkündür; zira genelde değişim benzer biçimde yorumlanmakta ve ona göre tavırlar geliştirilmekte ve ortaya konmaktadır.

Sonuç

Son yıllarda yaşanan hızlı değişim ve toplumsal alandaki yansımaları, bir takım toplumsal olgulara daha yakından bakılması ihtiyacını doğurmuştur. Değişim, her ne kadar tarih boyunca yaşanan bir gerçek olsa da son zamanlardaki hızı, bu döneme has bir duruma işaret etmektedir. Ekonomiden siyasete ve dini yaşamdan kültüre kadar her alanda kendini göstermesi, bunu daha da belirgin kılmaktadır. Bizim gibi ülkelerde bunlar nispeten daha yeni yaşanmakta olsa da özellikle Batı Avrupa bu süreçten daha önce geçmiş ve hızlı bir değişim süreci yaşamıştır. Hızlı toplumsal değişim, sosyolojinin doğuşunu ve yükselişini tetiklemiştir; şöyle ki, bir bilim dalı olarak dillendirilmesi ve kurumsallaşması oldukça hızlı gelişmiştir. Dolayısıyla toplumun nereye doğru gittiğine dair çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde önemli çalışmalardan biri şüphesiz Georg Simmel'e ait *Paranın Feslefesi*'dir, çünkü eser temelde toplumu incelemeyi hedeflemiş ve değişimi daha soyut ve geniş bir perspektiften ele almıştır. Bu nedenle, bu araştırma için de önemli bir teorik zemin ve değişim parametreleri sağlamıştır.

Türkiye'nin değişimi ve dönüşümü, özellikle de modernleşmesi uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Her ne kadar Osmanlı'nın son döneminden itibaren modernleşme hareketleri gündeme getirilmiş, hatta bu doğrultuda politikalar üretilmiş olsa da, etkisi sınırlı kalmıştır. "Muhafazakar" kesim, uzun süre kendi çevresi içinde kalarak bu değişim sürecinden nispeten az etkilenmiştir. Ancak özellikle 80'lerden sonra bu toplumsal grubun da hızlı bir değişim sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır ve bu değişimi tetikleyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Kentsel yaşam, yükseköğrenimin yaygınlaşması, dünyaya açılma, yaygın sanayileşme ve bunun beraberinde getirdiği zenginleşmeyle Türk modernleşmesi hiç olmadığı kadar tabana yayılmıştır.

Hal böyle olunca söz konusu çevreyle ilgili çalışmalar da artmıştır. Bu minvalde özellikle MÜSİAD'ın kuruluşu ve yükselişiyle hem derneğe hem de üyelerine ilişkin araştırmaların sayısı oldukça çoktur. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında farklı alanlardan tezler ve incelemelerin yapıldığı görülmektedir; böylece iktisadi, siyasi ve sosyolojik perspektiften çalışmalar

mevcuttur. Bunlardan bir kısmı, siyasi iktidarla ilişkili olarak inceleme yaparken, bir kısmı yeni yükselen bir toplumsal sınıf bağlamında veya MÜSİAD gibi yeni bir örgütlenme çerçevesinde konuyu ele almışlardır. Yine bir kısmı, konuyu geniş bir çerçeveden ele alırken bir kısmı, daha küçük gruplarla saha çalışmalarını ortaya koymuştur. Bu tez bağlamında yürütülen araştırmada da yeni yükselen bir sınıfın mensuplarına yönelik bir inceleme yapılmıştır. Böylece muhafazakar girişimcilere ve onların değişimine odaklanılmıştır. Ancak diğer çalışmalardan farklı olarak mesele, Georg Simmel'in Paranın Felesefesi adlı eseri çerçevesinde ortaya konan modernleşme biçimleri ile analiz edilmiştir.

Muhafazakar girişimcilerin değişiminin "makro" nedenleri yukarıda ifade edilmişti; ancak böyle bir araştırma yapılmasının amacı, bu "görünen" nedenlerin arkasına ve detayına bakma gerekliliğidir. Dolayısıyla esas mesele, Türk modernleşmesi bütün toplumsal gruplara yayılırken ve derinleşirken bu değişimin gündelik hayatlarda nasıl şekillendiği ve algılandığı idi. Değişimin muhatabı olan kişilerin bunu nasıl değerlendirdikleri, uyum sağladıkları, içselleştirip içselleştirmedikleri gibi konular ele alınmıştır. Bunu anlayabilmek ve ortaya koyabilmek için ise fenomenolojik yönemle alan araştırması tercih edilmiş ve böylece mülakatlar yapılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesindeki temel neden, incelemeye konu olan grubun "yaşam dünyalarını" ortaya koymaktı. Veri toplamak için yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş, bu görüşmeler kaydedilmiş ve ortak noktalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Bu sayede "özneler arasılık" sağlanmış, yani bireysel ifadelerden "dünyayı" benzer şekilde yorumlama biçimleri tespit edilmiştir.

Mülakatlar 17 girişimci ile farklı mekan ve zamanlarda gerçekleştirilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Böylece belirli konu başlıkları baştan belirlenmiş, alt sorular büyük ölçüde verilen cevaplar doğrultusunda mülakat sırasında ortaya çıkmıştır. Görüşme süreleri genelde bir buçuk saate yakın sürmüştür. Bahsi geçen 17 kişi dışında 3 kişiden daha randevu alınmış, ancak çeşitli nedenlerden kriterlere uygun olmamaları sebebiyle görüşme yapılmamış veya analize dahil edilmemiştir. Elde edilen veriler, Maxqda adlı program kullanılarak transkripsiyonu

yapılmış ve ortaya çıkan konulara göre kodlamaları belirlenmiştir. Bu kodlamalardan hareketle "anlam birimleri" çıkarılmış ve mülakatta ortaya çıkan konular bu çerçevede sınıflandırılmıştır. Ardından, ortaya çıkmış ve sınıflandırılmış mülakatlar, yeniden Simmel'in ileri sürdüğü değişim parametreleri bağlamında analiz edilmiştir.

Araştırma, Konya'da faaliyet gösteren girişimcilerle yapılmış ve bu değişim sürecini kendilerinin nasıl yorumladığı irdelenmiştir. Araştırma sürecinde iş hayatları, tüketim ve yatırım anlayışları, bankalarla çalışma yöntemleri, dindarlıkları, mülkiyete bakışları gibi konular hakkında veri toplamış ve ardından elde edilen bulgular, ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda tasnif edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise ortaya çıkan sonuçlar, Georg Simmel'in "değişim parametreleri" ile değerlendirilmiştir. Georg Simmel'in kendisinin açıkça parametreler ortaya koymadığı yukarıda ifade edilmişti; yine de onun perspektifinden analiz yapmak için çok sayıda kavramlardan bahsetmek mümkündür. Bunlar; etkileşim, rasyonelleşme, bireysel özgürlük, nesnelleşme, otonomlaşma, kompartmanlaşma, duyarsızlaşma ve yaşam temposu gibi kavramlardan oluşmaktadır. Simmel'in değişimi anlamaya ve anlatmaya çalışırken ileri sürdüğü kavramlar bunlarla sınırlı değil elbette, ancak bu çalışma için bu kavramlarla uygunlukları nedeniyle sınırlı kalmak daha uygun bulunmuştur.

Bu doğrultuda ortaya çıkan sonuçları birkaç başlık altında toplamak mümkün olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Simmel'in sosyolojik analizinde etkileşim kavramı önemli bir yer tutmaktadır, hatta merkezi bir rol oynamaktadır. Buna göre etkileşim, gündelik hayatın her alanında ve her an var olan bir şeydir, ancak buradaki çalışma bağlamında etkileşim kavramı, değişim ile ilişkisiyle ele alınmıştır. Böylece iş hayatında "öteki" ile karşılaşması, kendini konumlandırması ve yeniden değerlendirmesi bakımından önemlidir. MÜSİAD gibi derneklerin bu anlamda belirleyici bir rolü olmuştur, çünkü onun sayesinde dış pazarlara açılma ve dolayısıyla kendisinin gelişmesinin önü açılmıştır. Özellikle küresel pazarlar bu anlamda etklidir; zira iş yapma biçimlerini sorgulamalarına ve yeniliklere gitmelerine neden olmuş ve aynı zamanda "ötekinin" kültürünü tanıma imkanı bulmuştur. Hatta

bu karşılaşmalar sonucunda kendi kültürel kodlarını da gözden geçirmesini sağlamıştır.

Ortaya çıkan bir diğer husus rasyonelleşme sürecidir ve analizlerde birkaç başlık çerçevesinde ele alınmıştır. Öncelikle iş dünyasında rasyonel bir perspektif ve yaklaşım söz konusudur. İşçi istihdamından şirketin geleceği adına kurumsallaşmaya kadar farklı alanlarda "hesapçı" bir yaklaşım gözlemlenmiştir; zira iş dünyası için daha geleneksel veya duygusal bir anlayış uygun olmayacaktır. Burada geleneksel dayanışma biçimlerinin kaybolması da belirleyicidir; daha önce maddi sıkıntılar için dahi birbirlerini destekleme söz konusuyken günümüzde bu yapı oldukça zayıflamıştır. İlgi çekici bir başka rasyonelleşme örneği, finansal tutum ile ilgilidir. Mülakat yapılan kişilere finansal kaynak tercihleri sorulduğunda alınan cevaplar, sadece dini hassasiyet içermemektedir, aksine rasyonel cevaplar verilmiştir. Buna göre hem geleneksel bankalardan hem de katılım bankalarından uzak durulmasının temel gerekçesi beraberinde getirecekleri risklerdir.

Simmel'in nesnel tin olarak nitelediği farklılaşma olgusuna dair çeşitli örnekler mevcuttur ve bunlar yine hem gündelik hayatta hem de iş hayatında gözlemlenmiştir. Para ticareti ile iyice pekişen bu olgu, şeyler veya ötekiler aramızda mesafenin girmesine ve dolayısıyla daha mesafeli ilişkiler kurma imkanına veya gereğine işaret etmektedir. Burada önemli bir bulgu mesela, işçilerle olan ilişkilerde böyle bir farklılaşmanın olmasıdır; böylece işçi-işveren ilişkisi daha formel bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Modern dünyanın önemli olgularından biri, bireyselleşmedir; az önce bahsedilen farklılaşma süreci, bunu pekiştirmektedir. Bireyin şeylerle arasındaki mesafenin açılması, kendisinin bağlayıcılığını azaltmaktadır ve kendini daha fazla birey olarak hissetmesini sağlamaktadır. Bu anlamda paranın varlığı, bu olguyu daha hissedilir hale getirmektedir, çünkü şeylere yönelik özgürlüğümüz artmıştır; yani erişimimizin olma ihtimali bile bunu belirginleştirmektedir. Yapılan mülakatlardan görülen bir sonuç, din ile ilgili tanımlamalardır; zira bireysel din yorumları dikkat çekicidir. Hatta daha eğitimli olan katılımcılarda böyle bir eğilim, yani bireysel din tanımı ve yorumu daha fazla görülmektedir.

Simmel'in "Atomisierung der Einzelpersönlichkeit" olarak tanımladığı ve kompartmanlaşma olarak tercüme edeceğimiz olgu, modern bireyin kendi bünyesi içinde birden fazla kişiliğe imkan vermesini anlatmaktadır. Birden fazla kişiliğin olması, aynı zamanda birden fazla değer ve normlar dünyasının olduğunu da göstermektedir. Böylece işilerle olan münasebette olduğu kadar farklı çevrelerle kurulan ilişkilerde de kompartmanlaşmaya yönelik örnekler mevcuttur. Belki de en keskin gözlemlendiği noktalardan biri aile hayatı ile özel hayatı arasındaki ayırımdır; katılımcılar, örneğin, kendi kazandıklarının ailelerinin dahi bilmediğini ifade etmişlerdir.

Georg Simmel tarafından ortaya koyan ilginç kavramlardan biri, (yaşam) temposudur; bu kavramla hızlı değişimi anlatmaktadır, ancak bu yüzeysel bir değişimden ziyade yaşam biçimimize gönderme yapmaktadır. Çevremizdeki olayların hızlı olması ve belirsizleşmesi, bizde de tutum ve davranış değişikliğine neden olmaktadır. Piyasanın belirsizliği, küresel rekabet gibi olgular nedeniyle girişimciler eski iş yapma biçiminden vazgeçmekte ve yeni yollar aramaktadırlar. Ancak bu aynı zamanda bir takım fırsatları da beraberinde getirmektedir; örneğin dışa açılma, kendilerinin de uzun vadede ayakta kalmalarını sağlamıştır.

Önemli bir diğer husus duyarsızlaşmadır. Burada kast edilen sadece ilgisizleşme veya umursamazlık değildir; daha ziyade, çevremizdeki olan bitenlerin çokluğundan mütevellit onlarla başa çıkma yöntemidir. Etrafımızda olanları belirleme imkanımız sınırlıdır, ancak onlara maruz da kalmaktayız. Ancak bunlarla başa çıkmak gerektiğinden bazı şeylere ilgisiz kalmaktayız veya ilk başta rahatsızlık duysak da davranışımızı değiştirmek zorundayız. Böyle bir süreçten geçildiğine dair bulgular burada da mevcuttur, zira girişimciler isteseler de istemeseler de bazı davranışlarını ve tutumlarını değiştirdiklerini dile getirmişlerdir. Bunların bir kısmı "dini" alandadır; örneğin, eskiden asla kadın eli sıkmazken koşullar nedeniyle bundan vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir. Yine aynı şeklide içkili lokantalarda zaman zaman iş görüşmeleri için buluştuklarını belirtmişlerdir. Duyasızlaşmayla ilgili çarpıcı örnekleri, işçilerle olan ilişkilerde ve de kredi kullanımında da görmek mümkündür.

Özetle bu araştırmada muhafazakar girişimcilere dair bir inceleme yürütülürken yaşadıkları değişim ve onu nasıl algıladıklarına odaklanılmıştır. Bunu yaparken Gerog Simmel'in ileri sürdüğü değişim biçimleri çerçevesinde teorik bir zemin belirlenmiş ve analiz yapılmıştır. Bunun için fenomenolojik yöntemle derinlemesine mülakatlar yapılmış ve sonrasında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde bir takım sonuçlar tespit edilmiştir. Yaşadığınız dünya değişirken sizin aynı kalmanız mümkün değildir, bu gerçek muhafazakar girişimciler için de geçerlidir. Ancak burada değişim, yaygın söylem biçiminde ve yüzeysel ele alınmamıştır, aksine ardında yatan nedenlere bakılmıştır. Örneğin, hepsi dinden uzaklaşıyor ve sekülerleşiyor gibi bir yaklaşım benimsenmemiştir. Bunu anlamak için ise Simmel'in etkileşim (Wechselwirkung) kavramından faydalanılmıştır; böylece kendi çevresinden çıktıkça değişim de kaçınılmaz olmuştur. Bu etkileşim ve değişim süreci ise bireylerin düşünce yapılarını, dolayısıyla tutumlarını da etkilemiştir. Girişimciler kendi ve şirketlerinin varlıklarını sürdürebilmek için daha rasyonel tutumlar tercih etmeye başlamışlardır. Bu tutumun mümkün olması ise "şeyler" ile arasındaki mesafenin açılması (farklılaşma) ve bireyin kompartmanlaşması ile mümkün olmuştur.

Daha önce de ifade edildiği gibi mühafazakar girişimcilere yönelik çok sayıda çalışma mevcuttur ve bunlar özellikle Ak Parti iktidarı ile birlikte artış göstermiştir. Bu bağlamda MÜSİAD ile ilişkili araştırmalar bulunmaktadır ve söz konuş dernek üyelerinin değişimi, hayat anlayışı, siyasetle ilişkileri gibi konular çerçevesinde incelemeler yapılmıştır. Daha sonra kurulan diğer derneklerle bağlantılı çalışmalar mevcuttur, yine bunlarda da benzer konular işlenmiştir. Ayrıca muhafazakar girişimcilerin "Calvinistleştiklerine" dair ve bu bağlamda Weberyen bakış açısından yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışma da muhafazakar girişimcilere yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir, ancak odak noktasında Georg Simmel'in "parametreleri" çerçevesinde değişim bulunmaktadır ve bu çerçevede değişim analiz edilmiştir. Dolayısıyla değişimi, yukarıda bahsedildiği gibi daha ziyade kurdukları çok sayıdaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan zihinsel dönüşümler çerçevesinde ele almıştır. Bu anlamda Simmel'in ortaya koyduğu parametrelerin avantajı veya "güçlü" yanı, bir çok alanda çalışmaya imkan vermesidir. Her ne kadar burada

muhafazakar girişimciler bağlamında bir araştırma gerçekleştirilmiş olsa da Simmel perspektifiyle başka toplumsal grupların değişimini analiz etmeye de uygundur. Ayrıca bütünüyle bir "Batı medeniyeti" değişimine dayalı bir yaklaşım sergilemediğinden nispeten daha farklı bir tarihsel süreçten geçen toplumlar için de araştırma imkanı sunmaktadır. Ancak, aşağıda da belirtileceği gibi bu parametrelerin bütünüyle yeterli olduğunu veya her şeyi kapsayan "bütünlüklü" ya da meta analize imkan verdiğini söylemek mümkün değildir. Yine de toplumsal değişimi anlamak ve incelemek için derinlemesine bir bakış sağladığını belirtmek gerekmektedir.

Çalışmanın niteliğine dair iki husus belirtilmelidir. Bunlardan biri, yapılan çalışmanın da ortaya koyduğu gibi her ne kadar dönüşüm araştırma yapılan grup için bir gerçek olsa da kendine özgü niteliklere sahip olmasıdır. Dolayısıyla lineer bir çizgide ilerleyen veya mutlak her alanda veya her parametrede aynı düzeyde değişimin yaşandığını söylemek mümkün değildir; zira, örneğin çalışanlarla olan ilişkilerde bütünüyle rasyonel bir ilişki olmadığı veya dinin diğer alanlardan kopuk olarak algılanamayıp kuşatıcı bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer husus, Simmel'in ortaya koyduğu parametrelerin her ne kadar bir çok alanda analiz yapmaya imkan verse de yaşanan değişimi toyekun ortaya koymasının mümkün olmamasıdır. Bu nedenle yeni veya ilave kavramlar ve parametrelerin ortaya konması faydalı olacaktır. Dolayısıyla söz konusu parametrelerle yapılacak gelecek çalışmaların bu bağlamda katkı sağlaması mümkündür. Bu çalışma belki de bir başlangıç niteliğini taşımakta ve geliştirilmesi için yeni çalışmalar ve kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

Augustine, Dolores L. (1991), The Business Elites of Hamburg and Berlin, Central European History, Vol. 24, No. 2, pp. 132-146.

Aydın, Mustafa (2010), Bilgi Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul.

Barber, Michael (2014) "Alfred Schutz", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/schutz/. Erişim: 18.08.2015

Bayramoğlu, Ali (2001), 28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berger, Marsha, "A phenomenological perspective of the lived experiences of Jewish holocaust survivors seeking health care in the United States today" (2000). FIU Electronic Theses and Dissertations. 1608. http://digitalcommons.fiu.edu/etd/1608 erişim: 25.12.2017.

Bevan, Mark T. (2014), A Method of Phenomenological Interviewing, Qualitative Health Research, 2014, Vol. 24(1) 136 –144

Blume, Thomas (2003) Handwörterbuch Philosophie, Yay. haz. Wulff D. Rehfus Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Blumenberg, Hans (2001), "Geld oder Leben. Eine metaphorologische Studie zur Konsistenz der Philosophie Georg Simmels (1976), Ästhetische und metaphorologische Schriften, s.172-192, Suhrkamp, Frankfurt.

Blumenberg, Hans (2012), Money or Life: Metaphors of Georg Simmel's Philosophy, Theory, Culture & Society, 29(7/8) 249–262.

Bölükbaşı, M. (2012), Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 1 Sayı 2, ss. 166-187.

Buğra, Ayşe (1995), Devlet ve İşadamları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bürgi, Mirjam (2003), Die Moderne im Verständnis von Georg Simmel, Zürich, http://socio.ch/sim/on_simmel/t_buergi.pdf, erişim: 10.06.2018.

Coser, Lewis A. (1977), Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. Second edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, http://www.socio.ch/sim/biographie/index.htm. Erişim: 13.05.2014

Coser, Lewis A. (2011), "Georg Simmel'in Çalışma Tarzı: Sosyoloğun Sosyolojisine Bir Katkı", çev. Yasemin Çına, Georg Simmel Sosyolog Sanatçı Düşünür, ed. Jale Dirliktapan, s. 279-290.

Craig, Gordon A., (1998); "Berlin the Hauptstadt: Back Where it Belongs", Foreign Affairs, Vol 77 No 4, s.161-170.

Çemrek, Murat (2002), Formation and representation of interests in Turkish political economy: the case of MÜSİAD, Bilkent University, doktora tezi, Institute of Economics and Social Sciences, Ankara.

Deflem, Mathieu (2003); "The Sociology of the Sociology of Money: Simmel and the Contemporary Battle of the Classics", Journal of Classical Sociology 2003 3:67-96.

Demir, Ömer, Mustafa Acar & Metin Toprak (2004). Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges, Middle Eastern Studies, 40:6, 166-188.

Demiralp, Seda (2004), "The Moderation in Political Islam in Turkey: The Case of the Justice and Development Party", The Public Purpose, Vol. II, Spring 2004: 13-29.

Demiralp, Seda (2009), "The Rise of Islamic Capital and the Decline of Islamic Radicalism in Turkey", Comparative Politics, Vol. 41, No 3, pp.315-335.

Demiralp, Seda (2010), "Can Money Make Us Friends?: Islamist Entrepreneurs and Chances for Democratization in the Muslim World", The Journal of the Middle East and Africa, 1:1, 120-138.

Demirpolat, A. & Yıldız, S. (2014). Modern Ticari Yaşamda MÜSİAD Üyesi Girişimcilerin İş Ahlakı: Denizli Örneği, Humanitas, Sayı 4, ss. 87-108.

DiCicco-Bloom Barbara & Benjamin F. Crabtree (2006), The qualitative research interview, Medical Education, 2006;40: 314–321, doi:10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x

Dodd, Nigel (2012), Simmel's Perfect Money: Fiction, Socialism and Utopia inThe Philosophy of Money, Theory, Culture & Society, 29(7/8) 146–176.

Doğan, Necmettin (2012), Alman Sosyoloji Geleneği, Kitabevi, İstanbul.

Doğruöz, Hakan (2008). Muslim Entrepreneurs and Alternative Modernities: The case of MÜSİAD", Yüksek Lisans Tezi, Central European University, Department of Sociology and Social Anthropology, Budapest.

Doherty, J.S. (2007). Islamic Economics: The Islamic Bourgeoisie and the Imagined Community, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Institute for Graduate Studies in the Social Sciences, Istanbul.

Dreyer, Wilfried (1995), Gesellschaft, Kultur und Individuum: Zur Grundlegung der Soziologie bei Georg Simmel, içinde: Gerog Simmel: Zwischen Moderne und Postmderne (Between Modernity and Postmodernity), Königshausen&Neumann, s.59-104.

Duignan, Brian (ed.) (2010)The 100 Most Influential Philosophers of All Time, Britannica Educational Publishing, New York.

Durak, Yasin (2012), Emeğin Tevekkülü Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık, İletişim, İstanbul.

Eberle, Thomas S. & Srubar, Ilja (2010) Schütz Zur Methodologie der Sozialwissenschaften, UVK, Konstanz, http://www.uvk.de/uploads/tx_gbuvkbooks/PDF_L/9783896697455_L.pdf, erişim 08.05.2015.

Englander Magnus (2012), The Interview: Data Collection in Descriptive Phenomenological Human Scientific Research, Journal of Phenomenological Psychology 43 (2012) 13–35.

Flotow, Paschen von; Schmidt, Johannes (2000), Globalisierung der Geldwirtschaft – 100 Jahre "Philosophie des Geldes", Forum Wirtschaftsethik 3/2000; http://www.akademie-rs.de/wirtschaftsethik/heft3_00/bericht2.htm

Frisby, David (2002), Georg Simmel, Routledge (revised edition).

Fritzsche, Peter (1994) Vagabond in the Fugitive City: Hans Ostwald, Imperial Berlin and the Grossstadt-Dokumente, Journal of Contemporary History, Vol. 29, No. 3, pp. 385-402.

Fulbrook, Mary (2008), Almanya'nın Kısa Tarihi, çev. Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,

Galvin Ray (2015), How many interviews are enough? Do qualitative interviews in building energy consumption research produce reliable knowledge?, Journal of Building Engineering, Volume 1, March 2015, pp. 2-12

Giorgi, Amedeo (1997), The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method as a qualitative research procedure, Journal of Phenomenological Psychology, 00472662, Fall 97, Cilt 28, Sayı 2, s. 235-260.

Giorgi, Amedeo (2008), Difficulties Encountered in the Application of the Phenomenological Method in the Social Sciences, Indo-Pacific Journal of Phenomenology, 8:1, 1-9.

Girschik, Katja (2000), Geld als Determinante der Moderne in Georg Simmels "Philosophie des Geldes", http://socio.ch/sim/on_simmel/t_girschik.htm, erişim 03.04.2014

Guerrero-Castañeda RF, Menezes TMO, Ojeda-Vargas MG (2017). Characteristics of the phenomenological interview in nursing research. Rev Gaúcha Enferm. 2017;38(2):e67458, ss. 1-5.

Guest Greg, Arwen Bunce, Laura Johnson (2006), How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability, Field Methods, Vol. 18, No. 1, February 2006 59–82.

Harrington, Austin & Kemple, Thomas M. (2012), Introduction: Georg Simmel's 'Sociological Metaphysics': Money, Sociality, and Precarious Life Theory, Culture & Society 29(7/8) 7–25.

Hazard, Paul (1996), Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme, çev. Erol Güngör, Ötüken, İstanbul,

Heindel, Allen J., " A Phenomenological Study of the Experiences of Higher Education Students with Disabilities" (2014). Graduate Theses and Dissertations. http://scholarcommons. usf.edu/etd/5037

Høffding, Simon &Kristian Martiny (2016), Framing a phenomenological interview: what, why and how, Phenomenology and the Cognitive Sciences, (2016) 15:539–564, DOI 10.1007/s11097-015-9433-z

Husserl, Edmund (1950), Die Idee der Phänomenologie, Hrsg. Walter Biemel, Martinus Nijhof, Haag.

Husserl, Edmund (1976), Die Krisis der Europaischen Wissenschaften und die transzendentale Phanomenologie, Hrsg. Walter Biemel, Martinus Nijhof, Haag.

Husserl, Edmund (2005), Einführung in die Phänomenologie der Erkenntnis, (Hrsg. Elisabeth Schuhmann), Springer.

Infantino, Lorenzo (1998), Individualism in Modern Thought: From Smith to Hayek, Routledge.

İnal, Kemal; Sancar, Nuray; Gezgin, Ulaş B. (2015), Marka Takva Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika, Evrensel, İstanbul.

Jason Turowetz , Matthew M. Hollander , and Douglas W. Maynard (2016), Ethnomethodology and Social Phenomenology, içinde: Handbook of Contemporary Sociological Theory (ed. Seth Abrutyn), Springer.

Jazbinsek, Dietmar; Thies, Ralf, (1996) Grossstadt-Dokumente: Metropolenforschung im Berlin der Jahrhundertwende. WZB - Papers, FS II.

Jonas, Friedrich, (1981), Geschichte der Soziologie 2, Springer Fachmedien, Wiesbaden.

Jung, Werner (2001), Georg Simmel – Yaşamı Sosyolojisi Felsefesi, Anahtar, İstanbul, çev. Doğan Özlem.

Keyder, Çağlar (1993), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (Çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyman, Fuat (2007), "Modernity, Secularism and Islam: The Case of Turkey", Theory Culture Society 2007 24:215-234.

King, David (2014), Deep Swimming and Murky Waters: Phenomenological Interviewing - Reflections from the Field. Education Journal, vol. 3, No. 3, 2014, pp. 170-178.

Kuran, Timur (2002). İslamın Ekonomik Yüzleri (çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.

Lester, Stan (1999) 'An introduction to phenomenological research,' Taunton UK, Stan Lester Developments (www.sld.demon.co.uk/resmethy.pdf), erişim 02.02.2018.

Levine, Donald N.; Carter, Ellwood B.; Gorman Eleanor Miller (2011), Simmel'in Amerikan Sosyolojisi Üzerine Etkisi I, ed. Jale Özata Dirlikyapan,Georg Simmel- Sosyolog Sanatçı Düşünür, Doğubatı, Ankara.

Lichtblau, Klaus (2017), Zwischen Klassik und Moderne Die Modernität der klassischen deutschen Soziologie, Springer, Wiesbaden.

List, Elisabeth (ed.) (2004), Schütz Relevanz und Handeln 1, UVK, Konstanz, http://www.soziologie.phil.uni-erlangen.de/system/files/leseprobe-aswvi.1.pdf, erişim 10.05.2015

Lorasdağı, Koyuncu, Berrin (2010), The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD, Bilig, Winter, Number 52: 105-128.

Mardin, Şerif (1973), "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Daedalus, Vol 102, No 1, Post-Traditional Societies, pp. 169-190.

Maurer, Andrea (ed.) (2008), Handbuch der Wirtschaftssoziologie, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Moran, Dermot & Cohen, Joseph (2012), The Husserl Dictionary, Continuum International Publishing.

Motak, Dominika (2014), Religion and Monetary Culture in the Sociology of Georg Simmel, Sociological Theory and the Question of Religion, Andrew McKinnon and Marta Trzebiatowska (ed.), ss.129-149.

Outhwaite William (ed.) (2006), The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought, Blackwell.

Outhwaite, William (2006), Modern Social Thought, Blackwell Publishing.

Öktem Ülker (2005), Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 45,1(2005)27-55

Özcan, G.B. , Çokgezen, M. (2003), Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies, World DevelopmentVol. 31, No. 12, pp. 2061–2084.

Özdemir, Şefik; Akın, H. Bahadır (2018), Who Should Provide Education For Entrepreneurship? An Evaluation of Government-Led Entrepreneurship Education Programs in Turkey, İşletme Araştırmaları Dergisi 10/2, ss. 89-105.

Özdemir, Şennur (2006), MÜSİAD Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi, Vadi Yayınları, Ankara.

Özensel, Ertan (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (3), 217-239.

Paffhausen, Jürgen (2012), Fortschreibung des Bevölkerungsbestandes, Zeitschrift für amtliche Statistik, s.88-92. https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/publikationen/aufsaetze/2012/HZ_201201-07.pdf erişim: 22.3.2017

Paschen von Flotow, Johannes Schmidt (2000), Globalisierung der Geldwirtschaft – 100 Jahre "Philosophie des Geldes", Forum Wirtschaftsethik 3/2000; http://www.akademie-rs.de/wirtschaftsethik/heft3_00/bericht2.htm

Pitasi, Andrea, "Portrait of Georg Simmel as a Young Man", www.socio.ch/sim/on_simmel/t_pitasi.htm, erişim 01.12.2013.

Poggi, Gianfranco (1993), Money and the Modern Mind, University of California Press.

Preglau, Max (2008), Phaenomenologische Soziologie: Alfred Schütz, içinde: Soziologische Theorie, Julius Morel v.d., Oldenburg Wissenschaftsverlag, s. 67-86, http://www.degruyter.com/view/supplement/9783486584769_Leseprobe.pdf Erişim: 12.11.2015

Ray Galvin (2015), How many interviews are enough? Do qualitative interviews in building energy consumption research produce reliable knowledge?, Journal of Building Engineering, Volume 1, March 2015, pp. 2-12

Reich, Amos Morris (2003), The Beautiful Jew is a Moneylender: Money and Individuality in Simmel's Rehabilitation of the 'Jew', Theory, Culture & Society2003, Vol. 20(4): 127–14.

Ritzer, Georg (1997), Postmodern Social Theory, McGraw Hill.

Ritzer, Georg (2007), The Blackwell Encyclopedia of Sociology, Blackwell Publishing.

Roskin, Michael G. (2009), Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür, Adres Yayınları, Ankara. Çev.Bahattin Seçilmişoğlu.

Schmidt, Johannes; von Flotow, Paschen (2000), "Globalisierung der Geldwirtschaft – 100 Jahre "Philosophie des Geldes"", Forum Wirtschaftsethik, 3/2000.

Schuemann, Kahler B., " A Phenomenological Study into How Students Experience and Understand the University Presidency "(2014). Dissertations. 261. http://scholarworks.wmich.edu/dissertations/261

Schulz, Klaus (2006), Alman Kültür Tarihi, Orient Yayınları, Ankara.çev. Yavuz Erkoç.

Schutz, Alfred & Luckmann, Thomas (1974), The Structures of the Life-World I, Heinemann, London.

Schutz, Alfred (2011), Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences, (Lester Embree, ed.), Springer.

Schütz, Alfrred (1932), Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie, Springer, Wien.

Shambayati, Hootan (1994), "The Rentier State. Interest Groups, and the Paradox of Autonomy: State and Business in Turkey and Iran", Comparative Politics, Vol 26, No 3, s. 307-331.

Simmel, Georg (1890), Zur Psychologie des Geldes, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, ed. Gustav Schmoller, 13.Jg 1990, s. 1251-64, Leipzig; http://socio.ch/sim/verschiedenes/1890/geld.htm; erişim:12.05.2014.

Simmel, Georg (1903), Die Grosstaedte und das Geistesleben, Die Grossstadt. Vortraege und Aufsaetze zur Staedteausstellung, ed. Th. Petermann Cilt 9, 185-206), http://socio.ch/sim/verschiedenes/1903/grossstaedte.htm: erişim: 09.05.2014.

Simmel, Georg (2009; 1907 basımının tekrar basımı), "Philosophie des Geldes", Anaconda, Köln.

Smelser, J.Neil (1997), Problematics of sociology: the Georg Simmel lectures 1995, University of California Press.

Smith Jonathan A. & Mike Osborn (2004), Interpretative Phenomenological Analysis, Doing Social Psychology Research (ed. Glynis M. Breakwell), Blackwell Publishing, s. 229-254.

Smith, David Woodruff, "Phenomenology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/phenomenology/>

Srubar, İlja (2007), Phänomenologie und soziologische Theorie, VS Verlag.

Störig, Hans Joachim (1993), Kleine Weltgeschichte der Philosophie, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.

Şimşek, Osman (2008), Zihniyet Açısından Türk Girişimciliğinin Sosyolojisi, Otorite Yayınları, Ankara.

Şişman, Ö. (2013). Reluctant capitalists: the rise of Neo-Islamic bourgeoisie in Turkey, Doktora Tezi, Bilkent University, Graduate School of Economics and Social Sciences, Ankara.

Thompson, Kenneth (1990). "Secularization and Sacralization". Rethinking Progress: Movements, Forces and Ideas at the End of the 20th Century. Jeffrey C. Alexander and Piotr Sztompka (eds.). Boston: Unwin Hyman. 161-181.

Topçuoğlu, A. & Eroğlu, S.E. (2013), Sosyal Sermayenin Akrabalık, Hemşehrilik ve Güven İle İlişkisi: Konya Sanayi İşletmeleri Örneği, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 2, Yıl: 2, Sayı: 3, ss. 124-145.

Turley, Emma L., Monro, Surya and King, Nigel (2016) Doing it differently: Engaging interview participants with imaginative variation. Indo-Pacific Journal of Phenomenology, 16 (1-2). pp. 153-162. ISSN 1445-7377

Turner, Bryan S. (1999), Classical Sociology, Sage Publications.

Ülgener, Sabri (2006), Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Derin Yayınları, İstanbul.

Veit-Brause, Irmline (2001), Scientists and the cultural politics of academic disciplines in late 19th-century Germany: Emil Du Bois-Reymond and the controversy over the role of the cultural sciences, History of the Human Sciences, Vol 14 No 14, s.31-56.

Wallace, Ruth A. & Wolf, Alison (2012), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleneğin Genişletilmesi, çev. Leyla Elburuz & M.Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

West, David (2005), Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Rousseau, Kant ve Hegel'den Foucault ve Derrida'ya, (çev. Ahmet Cevizci), Paradigma, İstanbul.

Wilson, T.D. (2002), Alfred Schutz, phenomenology and research methodology for information behaviour research, http://www.informationr.net/tdw/publ/papers/schutz02.html, erişim 18.08.2015

Wimpenny, Peter, John Gass (2000), Interviewing in phenomenology and grounded theory: is there a difference?, Journal of Advanced Nursing, 2000, 31(6), 1485-1492

Wolff, Kurt H. (1950), The Sociology of Georg Simmel, The Free Press Glencoe Illinois.

Wolff, Kurt H. (2002), Fenomenoloji ve Sosyoloji, (çev. Harun Rızatepe), içinde Bottomore, Tom & Nisbet, Robert, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (Yay. Haz. Mete Tunçay& Aydın Uğur), Ayraç Yayınevi, Ankara, s. 497-553.

Yankaya, Dilek (2009), The Europeanization of MÜSİAD: Political opportunism, Economic Europeanization, Islamic Euroscepticism, European Journal of Turkish Studies [Online], 9 | 2009, Online since 24 March 2015, Connection on 11 July 2016. URL : http://ejts.revues.org/3696 , erişim: 11.9.206

Yankaya, Dilek (2014), Yeni İslami Burjuvazi Türk Modeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Ceren (2011). The influence of the economic interest groups in Turkish foreign policy during the JDP government period (2002-2011): The cases of TÜSİAD and MÜSİAD, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Graduate School of Economics and Social Sciences, Ankara.

Yüksel Pelin, Soner Yıldırım (2015), Theoretical Frameworks, Methods, and Procedures for Conducting Phenomenological Studies in Educational Settings, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, January 2015, 6(1),1-20.

Zahavi, Dan (2014), Yönelimsellik ve Bilinç, Kaygı, (çev. Çağlar KOÇ) Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy Sayı 22 / Issue 22 | Bahar 2014 / Spring 2014 ss. 167-182.

Köşe Yazıları

Emre, Akif (26.1.2016), Müslüman kalvinizmden medeniyetçi kapitalizme(!), Yeni Şafak, https://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/musluman-kalvinizmden-medeniyetci-kapitalizme-2026409, erişim 2.2.2016.

Karaman, Hayreddin 1999 a (30.05.1999), Önce Terbiye Sonra Demokrasi, Yeni Şafak, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/once-terbiye-sonra-demokrasi-42160, erişim 26.07.2016.

Karaman, Hayreddin 1999b (13.06.1999), Modernleşme ve Kadın, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/modernlesme-ve-kadin-42392, erişim 26.07.2016.

Karaman, Hayreddin 1999c (27.07.1999), Devleti Ele Geçirmek, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/devleti-ele-gecirmek-42626, erişim 26.07.2016.

Karaman, Hayreddin 1999d (19.09.1999) Devleti Ele Müslüman Olmak İmkansız Değildir, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/devleti-ele-musluman-olmak-imkansiz-degildir-43875, erişim 26.07.2016.

Karaman, Hayreddin 1999e (24.10.1999) Kadının Yeri, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/kadinin-yeri-44465, erişim 26.07.2016

Karaman, Hayreddin 1999f (31.10.1999) Batılılaşma Efsanesi, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/batililasma-efsanesi-44584, erişim 26.07.2016.

Karaman, Hayreddin 1999g (12.12.1999) Farklılığa Tahammül, http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/farkliliga-tahammul-45274, erişim 26.07.2016.

Rapor

Savaşan, Fatih; Saraç, Mehmet; Gürdal, Temel (2013), Dindar/Muhafazakar işadamlarının perspektifinden İslam ekonomisi ve katılım bankacılığı, Pesa Rapor. https://www.pesa.org.tr/single-post/2017/01/06/Dindar-muhafazakar-İş-Adamları-Perspektifinden-İslam-Ekonomisi-ve-Katılım-Bankacılığı, erişim, 5.7.2015.

İslami Kalvinistler. Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık (2005), European Stability Initiative, https://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_70.pdf, erişim 11.12.2018.

Sözlük referans

http://de.wikipedia.org/wiki/Einwohnerentwicklung_von_Berlin#FN_1

http://www.duden.de/rechtschreibung/Phaenomenologie, erişim 12.08.2015

http://www.duden.de/rechtschreibung/Phaenomenologie, erişim 12.08.2015

https://www.britannica.com/biography/Carl-Menger, erişim 22.07.2018

Ekler

Mülakat Soruları

A-Kişisel-Aile

1- Kısaca kendinizden bahseder misiniz?

2- Aile yapınızı anlatır mısınız; geniş aile misiniz, ne kadar zaman birlikte geçirirsiniz, mesela zaman zaman birlikte tatile gider misiniz?

3- Aile mensupları işletmede çalışıyor mu? Çalışıyorlarsa bu konuda işletmenin aile üyelerine ilişkin bir politikası var mı?

4- Özel hayat ve iş hayatının birbirinden tamamen bağımsız olması mümkün müdür, siz özel hayatınızla iş hayatınız arasındaki dengeyi nasıl sürdürüyorsunuz? İş hayatında gerektiğinde rasyonel olmayan kararlar alır mısınız?

B-İş Dünyası

1-İşletmeniz hakkında bilgi verir misiniz; İşletmenizi kendiniz mi kurdunuz? Faaliyet alanı, çalışan sayısı nedir?

2- Aynı sektörde yer alan diğer iş adamlarıyla ilişkileriniz genel olarak nasıldır; hangi durumlarda bir araya gelirsiniz, iş birliği yaptığınız durumlar var mıdır, daha çok rekabetçi misinizdir?

3- Parayı ve diğer maddi kaynaklarınızı iyi yönettiğinizi düşünüyor musunuz?

4- Çeşitli sivil toplum kuruluşlarına (dernek, hayır kuruluşu vs.) üye misiniz? Üye iseniz bunların muhtelif aktivitelerine katılımınız (burs, yönetimde ve çeşitli kurullarda yer alma vs.) hangi düzeydedir? Bu tür toplum yararına faaliyetler hayatınızda ne kadar yer alıyor?

5- Son 15-20 seneyi düşündüğünüzde, geçmişe göre iş yapma tarzınız ve davranışlarınız değişti mi? Mesela daha çok işçi yerine teknoloji kullanımıyla az sayıda ama daha nitelikli işçi çalıştırma yoluna gittiniz mi?

6- İşletmeniz ve çalışanlarınızla olan ilişkinizde, sadakat, vefa gibi duygularla akılcı davranma (rasyonellik) arasında bir dengesi gözetir misiniz? Mesela çalışanlarınız sizin için ne anlam ifade ederler?

Dini Hayat – Modern Hayat

1-Genel olarak dini hayata bakışınız nasıldır: İnanç düzeyinde, ibadetleri mümkün olduğunca yerine getirme, inancı gereği hayır işlerinde bulunma, dini sohbet halkalarına katılma.

2- İş hayatında yürüttüğünüz faaliyetlerin gerektirdiği kararlar alınırken kimi zaman dini inançlarınızdan kaynaklanan tereddütler yaşar mısınız? (İkisi birbirinden ayrı mıdır, iş hayatında iş dünyasının kuralları, özel hayatta dini kurallar mı geçerlidir? Daha somut olursak, banka tercihinizde, borsa vs. yatırımlarınızda, sigorta tercihinizde dini inancınızın bir etkisi olur mu?)

3- Dini kuralları dikkate alıyorsanız, tereddüt yaşadığınız durumlarda ne gibi başvuru kaynaklarından yararlanırsınız (Dini kitaplar mı, devletin resmi fetva birimleri mi, güvendiğiniz din bilginleri veya başka kaynaklar mı)

4- Son 15-20 seneyi dikkate aldığınızda kendi iş hayatınızda dini hassasiyetinizin daha fazla veya az olduğunu düşünüyor musunuz?

5- Sizden önceki ve sizden sonraki nesillerin din ile ilişkisi veya dine bakışında bir farklılık var mıydı?

6- Çevrenizde muhafazakâr olarak tanımlanabilecek iş adamlarını dikkate aldığınızda; bu çevrelerde genel olarak dini değerlere bakışın farklılaştığını

düşünüyor musunuz? Mesela dini pratiklerin zayıflaması veya güçlenmesi, iş yaparken dinin emir ve yasaklarına hassasiyette bir değişme var mı? (Mesela alkollü içki satılan bir restoranda iş görüşmesi yapmak, daha avantajlı kredi sunan bir bankayı İslami prensiplere göre hareket ettiğini belirten bir katılım bankasına tercih etmek gibi)

7- Sizce dini değerleri korumaya çalışarak, dinin emir ve yasaklarına uymaya çalışarak günümüz iş dünyasında faaliyet göstermek, sizin açınızdan bu tür hassasiyetleri olmayan işletmelere göre bir dezavantaj veya avantaj olarak görülebilir mi?

8- Dini inancınız ve değerleriniz iş yapma veya para kazanma motivasyonunuzu etkiliyor mu? Mesela, daha çok üretim yapmak, para kazanmak, bu parayı harcamak gibi hususlarda dindarlığın artı veya eksi bir tesiri var mı? Bu dünyadaki çaba öbür dünyanızı etkileyecek düşüncesi var mı?

9- Modern dünyanın değerleri (Ciro, kar, rekabet, birey olma, statü vs.) ile geleneksel kültürümüzden kaynaklanan değerler (rızık, dayanışma, kanaat, müsrif olmamak, hayırseverlik vs.) ne ölçüde uyumludur, siz iş dünyasında bunların çatışmasını yaşıyor musunuz? Bir çatışma olduğunu hissettiğinizde bununla nasıl başa çıkıyorsunuz?

D-Mülkiyete İlişkin Sorular

1-Geçmiş 15-20 seneyi dikkate aldığınızda, maddi imkânlarınız arttıkça sahip olduğunuz mal, mülkte nitelik ve miktar olarak bir artış oldu mu?

2- Sahip olduğunuz mal ve mülkü çabuk değiştirir misiniz? (Oturduğunuz ev ve semti daha iyi imkânları olanlarla, arabanızı daha yeni ve pahalı modellerle, teknolojik cihazları en yenileriyle vs) yoksa mesela size büyüklerinizden kalan bir mülkü elinizde tutmayı mı tercih edersiniz?

3- Sahip olduğunuz ve satın alabileceğiniz eşyalar sizin için ne anlam taşır? Sadece gereken işi görmesi yeterli midir yoksa bir statü göstergesi olması da önemli midir?

4- Kendiniz ve çevrenizi dikkate alarak, sizce daha fazla maddi imkâna sahip olmak, toplumsal ilişkileri değiştiriyor mu? Eşe dosta hediye götürürken neye dikkat edersiniz? Harcamaların kendinizi ifade etme imkânı olduğunu söyleyebilir misiniz? (nesnelleşme)

5- Sahip olduğunuz mülklerdeki temel motivasyon hayatınızı garantiye almak mıdır? Çocuklarınız ve torunlarınızın gelecekteki durumu da bu süreçte belirleyici midir?

6- Kendi çevreniz ve genel olarak iş dünyasını düşününce, Zenginleştikçe israfın arttığı görüşüne katılır mısınız?

7- Çocuklarınız ve sizden genç olanların lüks ve gösterişe daha meyilli olduğunu düşünüyor musunuz?

8- Sizden önceki nesiller için ne söyleyebilirsiniz, onların harcamaları ve mal-mülke bakışları sizden farklı mıydı?

E-Diğer

Dini ve kültürel değerlerle daha uyumlu bir iş dünyası sizce mümkün müdür? Sizin bu konuda genel olarak düşünce ve önerileriniz var mıdır?

Özgeçmiş

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı:	Şeyma Akın
Doğum Yeri:	Karaman
Doğum Tarihi:	04.12.1971
Medeni Durumu:	Evli
Öğrenim Durumu	
Derece:	Okulun Adı:
Lisans.	**Marmara Üniversitesi Atatürk Eğ.Fak. İngilizce Öğretmenliği**
Yüksek Lisans.	**KMÜ Kamu Yönetimi**
Halen Yaptığı İş:	**Necmettin Erbakan Ünv. YDYO İngilizce Öğretim Görevlisi**
Tel:	**0533-2240124**
E-mail:	**akinseyma@gmail.com**

İmza: